

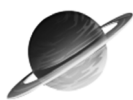
Айзек Азімов

ФУНДАЦІЯ ТА ЗЕМЛЯ

Колиска людства. Кінець Фундації?

КСД

Isaac Asimov

FOUNDATION AND EARTH

A novel

Айзек Азімов

ФУНДАЦІЯ ТА ЗЕМЛЯ

Роман

ХАРКІВ
2021 КСД

УДК 821.111(73)
А35

Жодну з частин цього видання
не можна копіювати або відтворювати в будь-якій формі
без письмового дозволу видавництва

Перекладено за виданням:
Asimov I. *Foundation and Earth : A Novel* / Isaac Asimov. —
London : Harper Voyager, 2016. — 464 p.

Переклад з англійської *Нати Гриценко*

- © Nightfall, Inc., 1986
- © Depositphotos.com / filitova,
обкладинка, 2021
- © Книжковий Клуб «Клуб Сі-
мейного Дозвілля», видання
українською мовою, 2021
- © Книжковий Клуб «Клуб Сі-
мейного Дозвілля», пере-
клад і художнє оформлення,
2021

ISBN 978-617-12-9365-6 (PDF)

Історія створення «Фундації»

Першого серпня 1941 року я був двадцятиоднорічним хлопакою, вивчав хімію на випускному курсі Колумбійського університету й уже три роки як професійно писав наукову фантастику. Я кваліфікувався на зустріч із Джоном Кемпбеллом, редактором журналу «Astounding», якому тоді продав уже п'ять творів. Мені кортіло розповісти йому нову ідею для науково-фантастичної оповіді.

Вона полягала в тому, щоб написати історичний роман про майбутнє, який розповідав би історію занепаду Галактичної Імперії. Напевно, мій ентузіазм виявився заразливим, бо Кемпбелл захопився так само, як і я. Він не хотів, щоб я обмежувався одним твором. Він забажав цілу серію, яка висвітлювала б увесь кількатисячолітній хаос поміж падінням Першої Галактичної Імперії та сходженням Другої. І над усім цим панувала б наука психоісторія, яку ми з Кемпбеллом ретельно обговорили між собою.

Перше оповідання було опубліковано в номері «Astounding» за травень 1942 року, а друге — у червневому випуску. Вони одразу ж зажили популярності, і Кемпбелл простежив, щоб до кінця десятиліття я дописав іще шість. Зростав і обсяг. Перший твір налічував лише дванадцять тисяч слів, а два з трьох останніх мали по п'ятдесят тисяч кожен.

Відтак я втомився від серії, покинув її та взявся за інше. Аж тут деякі видавництва почали випускати науково-фантастичні книжки у твердій обкладинці. Одним таким видавництвом була невелика напівпрофесійна фірма «Gnome Press». Вони надрукували мою серію про Фундацію у трьох томах: «Фундація» (1951), «Фундація та Імперія» (1952) та «Друга Фундація» (1953). Ці книжки нині знають як трилогію Фундації.

Серія була не надто успішна, бо «Gnome Press» не мали коштів, щоб її рекламувати й просувати. Я не отримав ані звітів, ані авторських виплат.

На початку 1961 року мій тодішній редактор у видавництві «Doubleday» Тімоті Селдіз повідомив, що отримав запит на передрук книг про Фундацію від іноземного видавця. Оскільки ці книжки видавали не в «Doubleday», він переказав запит мені.

— Не цікаво, Тіме, — знизав я плечима. — Я не отримую із цих книжок ані копійки.

Селдіз був нажаханий і негайно взявся викупати права у «Gnome Press» (які на той час уже конали). Так у серпні того року трилогія (разом із «Я, робот») стала власністю «Doubleday».

Відтоді серія «Фундація» злетіла, а з нею — і роялті. «Doubleday» надрукували трилогію в одному томі та розповсюджували її через «Книжковий клуб наукової фантастики». Завдяки цьому серія стала надзвичайно популярною.

На Всесвітньому науково-фантастичному конвенті 1966 року в Клівленді прихильників жанру попросили голосувати в категорії «Найкраща серія в історії». Тоді категорія вперше (і поки востаннє) потрапила до номінацій на премію «Г'юго». Трилогія Фундації виграла, що додало серії популярності.

Прихильники наполегливо просили мене продовжити серію. Я наполегливо, хоч і ввічливо, відмовлявся. Та все ж мені лестило, що люди, які на момент старту серії ще не народилися, зуміли нею захопитися.

Однак «Doubleday» поставилися до цього набагато серйозніше. Вони улещували мене двадцять років, однак запити ставали настійливішими та численнішими, і видавництво нарешті втратило терпіння. У 1981-му вони сказали мені, що я просто мушу написати ще один роман про «Фундацію», а щоб підсолодити вимогу, запропонували мені контракт із удесятеро більшим авансом, ніж зазвичай.

Я нервово погодився. Востаннє я писав про Фундацію тридцять два роки тому, а тепер маю вказівку подати сто сорок тисяч слів, удвічі більше, ніж у будь-якому попередньому томі, й майже втричі — ніж у будь-якій попередній окремій історії. Я перечитав трилогію, глибоко вдихнув і поринув у роботу.

Четверту книгу серії, «Межу Фундації», надрукували в жовтні 1982 року, і тоді сталася дуже дивна річ. Вона одразу опинилась у списку бестселерів «New York Times» і, що мене цілковито приголомшило, трималася там двадцять п'ять тижнів. Зі мною ще такого не бувало.

«Doubleday» одразу ж уклали зі мною контракт на наступні романи, і я написав два для іншої серії про роботів. А тоді пора було повертатися до Фундації.

Тож я створив «Фундацію та Землю» — роман, який підхоплює історію одразу ж після фіналу «Межі Фундації», і саме цю книжку ви зараз тримаєте в руках. Продивитися «Межу Фундації», щоб освіжити пам'ять, можна, але необов'язково. «Фундація та Земля» — це самостійний твір. Сподіваюся, він вам сподобається.

*Айзек Азімов
Нью-Йорк, 1986 р.*

Частина I ГЕЯ

Розділ перший Пошуки розпочато

1

— Навіщо я це зробив? — спитав Голан Тревіз.

Це не було нове запитання. Відколи він прибув на Гею, то постійно його собі ставив. Прокидався від міцного сну в приємній нічній прохолоді й відчував, як гуде в голові безшумним боєм крихітних барабанів: «Навіщо я це зробив? Навіщо я це зробив?»

Проте зараз він уперше мав нагоду спитати про це Дома, старійшину Геї.

Дом знав про напруження Тревіза, бо відчував матерію свідомості депутата, проте не реагував на нього. Гея в жодному разі не мала торкатися мозку Тревіза, а найкращим способом зберігати імунітет до спокуси було болісно ігнорувати свої відчуття.

— Що зробили, Треве? — перепитав він. Дом мав деякі труднощі з уживанням багатоскладових імен, але це не мало значення. Тревіз дедалі більше до цього звивав.

— Вирішив саме так, — мовив Тревіз. — Обрав Гею як майбутнє.

— Ви вчинили правильно, — підбадьорливо зауважив Дом. Він сидів, серйозно вдивляючись глибоко посадженими старечими очима в чоловіка з Фундації, який височів над ним.

— Ви так думаєте, — нетерпляче сказав Тревіз.

— Я/ми/Гея це знаємо. У цьому ваша цінність для нас. Ви здатні ухвалити правильне рішення за неповними даними, і рішення було ухвалено. Ви обрали Гею! Відкинули анархію Галактичної Імперії, побудованої на технологіях Першої Фундації, і так само анархію Галактичної Імперії, побудованої на менталіці Другої Фундації. Ви вирішили, що жодна з них не втримає стабільності надовго. Тож обрали Гею.

— Так. Саме так! Я обрав Гею, надорганізм, цілу планету зі спільною свідомістю та особистістю, де доводиться використовувати вигаданий займенник «я/ми/Гея», щоб висловити невисловлюване. — Тревіз нетерпляче міряв підлогу кроками. — І зрештою вона перетвориться на Галаксію, наднадорганізм, який поглине весь Чумацький Шлях.

Він зупинився, майже розлючено розвернувся до Дома й мовив:

— Я відчуваю, що вчинив правильно, як відчуваєте й ви, але ви бажаєте створення Галаксії, тож моє рішення вас влаштовує. Однак щось у мені цього *не* бажає, і через це я не можу так легко прийняти свою правоту. Я хочу знати, чому ухвалив це рішення, хочу зважити й оцінити його правильність і вдоволюнитися висновком. Просто відчувати недостатньо. Звідки мені знати, що я маю рацію? Який умисел дає мені рацію?

— Я/ми/Гея не знаємо, як ви доходите правильного рішення. Та чи аж так важливо це знати, якщо рішення вже є?

— Ви — речник цілої планети, чи не так? Спільної свідомості кожної краплинки, кожного камінчика, навіть рідкого ядра?

— Саме так, але ним може бути й будь-яка інша частина планети, якщо сила спільної свідомості в ній достатньо велика.

— І вся ця спільна свідомість згодна користуватися мною як чорною скринькою? Якщо працює, то знати, що всередині, не обов'язково? Мені це не до смаку. Не подобається бути чорною скринькою. Я хочу знати, що всередині. Хочу знати, як і чому я обрав Гею та Галаксію за майбутнє, щоб заспокоїтися та змиритися.

— Але чому вам так не до вподоби власне рішення? Чому ви не довіряєте йому?

Тревіз глибоко вдихнув і мовив тихо та рішуче:

— Бо я не хочу бути частиною надорганізму. Несуттєвим елементом, якого позбудуться, щойно надорганізм надумає, що це буде на користь цілому.

Дом замислено глянув на Тревіза.

— То ви б воліли змінити рішення, Треве? Ви ж знаєте, що можете.

— Я б цього хотів, але не можу вчинити так просто тому, що рішення мені не подобається. Щоб діяти, я мушу *знати*, правильне це рішення чи ні. Недостатньо просто *відчувати* його правильність.

— Якщо ви відчуваєте, що маєте рацію, значить, так і є. — Цей завше повільний і м'який голос чомусь змушував Тревіза шаленіти самим лише контрастом із його внутрішнім сум'яттям.

Тоді напівпошепки, долаючи нерозв'язне коливання між відчуттям і знанням, Тревіз сказав:

— Я мушу знайти Землю.

— Бо вона якось пов'язана з вашою палкою потребою знати?

— Бо це ще одна проблема, яка мене нестерпно тривожить, і я *відчуваю*, що між ними двома є зв'язок. Хіба ж я не чорна скринька? Я *відчуваю* зв'язок. Чи цього не достатньо, щоб ви прийняли це як факт?

— Можливо, — незворушно озвався Дом.

— Зважаючи, що минули тисячі років — можливо, тисяч двадцять, — відколи мешканцям Галактики востаннє було діло до Землі, як таке можливо, що ми всі забули планету, звідки походимо?

— Двадцять тисяч років — це більше, ніж ви гадаєте. Нам досі багато чого не відомо про ранню Імперію; ми й досі переказуємо майже напевно вигадані легенди й навіть віримо в них — бо замінити нічим. А Земля старша за Імперію.

— Але ж мають бути якісь свідчення. Мій добрий друг Пелорат збирає міфи та легенди про давню Землю, усе, що вдасться нашкребти з будь-якого доступного джерела. Це його професія і, що важливіше, його пристрасть. Ці міфи та легенди — усе, що є. Ніяких записів, ніяких документів.

— Документи віком двадцять тисяч років? Речі порохніють і зникають, або ж їх знищують у даремних війнах.

— Але ж мусять бути записи про записи — копії, копії копій та копії копій копій, корисні матеріали, молодші за двадцять тисячоліть. Їх стерли. У Галактичній бібліотеці на Тренторі мали бути документи, у яких ідеться про Землю. На них посилаються поважні історичні джерела, проте самих документів у Галактичній бібліотеці більше немає. Можна знайти посилання на них — але жодної цитати.

— Не забувайте, що кілька століть тому Трентор розграбували.

— Бібліотеку не чіпали. Її захищали агенти Другої Фундації. І саме вони нещодавно виявили, що матеріалів, пов'язаних із Землею, більше не існує. Їх нещодавно навмисне позбулися. Чому? — Тревіз припинив походжати та уважно зиркнув на Дома. — Якщо я знайду Землю, то дізнаюся, що саме вона приховує...

— Приховує?

— Приховує — або ж ховають її. Я відчуваю, що щойно це з'ясую, то знатиму, чому надав перевагу Геї та Галаксії над нашою індивідуальністю. Тоді, припускаю, я знатиму, а не відчуватиму, що маю рацію, а якщо таки маю, — він приречено знизав плечима, — тоді нехай так і буде.

— Якщо ви відчуваєте, що це так, — сказав Дома, — і відчуваєте, що мусите полювати на Землю, тоді, звісно, ми по змозі сприятимемо вам. Однак це допомога обмежена. Наприклад, я/ми/Гея не знаємо, де в неосяжному просторі світів, із яких складається Галактика, могла б розташуватися Земля.

— Попри це я маю шукати, — мовив Тревіз, — навіть якщо в нескінченному розсіпі зірок Галактики пошук здається марним і навіть якщо мені доведеться робити це наодинці.

2

Тревіза оточувала сумирність Геї. Температура була як завше комфортна, віяв приємний вітерець — свіжий, але не прохолодний. У небі пливли хмари, подекуди перешкоджаючи шлях сонячному світлу, і, безперечно, якщо рівень водяної пари на метр відкритої поверхні землі там чи деінде суттєво падав, для її відновлення не бракуватиме дощу.

Дерева росли на однаковій відстані одне від одного, як у фруктовому саду, і, поза сумнівом, так було в усьому світі. Землю та море населяла належна кількість рослин і тварин належно різноманітних видів, щоб створювати годящу екологічну рівновагу, і кількість їх усіх, ясна річ, розмірено коливалася довкола визнано оптимальної. Як і кількість людських істот.

З усіх об'єктів у Тревізовому полі зору непередбачуваним був лише його корабель, «Далека зірка».

Кілька людських компонентів Геї гуртом успішно прибрали й відремонтували зореліт. Запаси їжі та питва знову поповнили, умеблювання оновили чи замінили, механізми ще раз обстежили. Сам Тревіз ретельно перевіряв корабельний комп'ютер.

Підзаправлення не знадобилося, бо це був один із небагатьох гравітаційних кораблів Фондації, який живився енергією загального гравітаційного поля Галактики, а того було достатньо для забезпечення всіх можливих флотів людства на нескінченний час їхнього потенційного існування — і без помітного зниження потужності.

Три місяці тому Тревіз був депутатом Ради Термінуса — тобто членом законодавчого органу Фондації й за статусом

важливою особою в Галактиці. Чи справді це було лише три місяці тому? Мало не половину свого тридцятидворічного життя він обіймав цю посаду, а єдиною його турботою була точність Плану Селдона — чи правильно визначено наперед поступовий шлях Фундації від такого собі планетарного селища до галактичної величі.

Однак дещо не змінилося. Він досі був депутатом. Досі мав свій статус і привілеї, хіба що тепер навряд колись повернеться на Термінус, щоб заявити про своє право. У величезному хаосі Фундації він так само чужий, як і в компактній впорядкованості Геї. Він ніде не був удома й скрізь сирота.

Стиснувши зуби, Тревіз сердито запустив пальці в темне волосся. Перш ніж гаяти час на оплакування власної долі, він мусить знайти Землю. Якщо переживе ці пошуки, то матиме вдосталь часу, щоб сісти й порюмсати. Тоді в нього може бути навіть краща причина.

З рішучою незворушністю він почав згадувати.

Три місяці тому вони з Яновом Пелоратом, цим здібним і наївним ученим, покинули Термінус. Пелората, любителя старовини, спонукало до цього пристрасне бажання знайти давно загублену Землю, а Тревіз полетів із ним, скориставшись метою Пелората як прикриттям для своєї справжньої, чи так йому здавалося, цілі. Землю вони не знайшли, але знайшли Гею, і Тревіз постав перед вимушеною потребою ухвалити своє доленосне рішення.

Тепер уже він, Тревіз, розвернувся навспак і шукав Землю.

Що ж до Пелората, то він теж знайшов дещо неочікуване. Чорноволосу й темнооку Блісс, дівчину, яка була Гесю, — так само як і Дом, так само як і будь-яка тутешня піщинка чи травинка. Із вельми цікавою як на глибоко середній вік палкістю Пелорат закохався в жінку, більш ніж удвічі за себе молодшу, і жінку це, на диво, влаштовувало.

То було незвично, але Пелорат, вочевидь, став щасливий, і Тревіз сумирно постановив, що для кожної людини щастя

своє. У цьому й був сенс індивідуальності — якій через вибір Тревіза в усій Галактиці невдовзі буде покладено край.

Біль повернувся. Рішення, яке він ухвалив, яке мусив ухвалити, ні на мить не припиняло йому муляти й було...

— Голане!

Голос перервав Тревізові роздуми, і депутат, примружившись, підвів погляд у напрямку сонця.

— А, Янове, — щиро мовив він — іще й затим, щоб Пелорат не здогадався про гіркоту його думок. Він навіть спромігся на життєрадісність. — Бачу, вам вдалося відірватися від Блісс.

Пелорат похитав головою. Його шовковисте сиве волосся пестив ніжний вітерець, а похмуре видовжене обличчя канонічно зберігало видовженість і похмурість.

— Власне, старий друже, це вона запропонувала звернутися до вас щодо... щодо того, що я хочу обговорити. Звісно, не те щоб я сам не хотів із вами побачитися, проте вона, здається, мізкує хутчіше за мене.

— Усе гаразд, Янове, — всміхнувся Тревіз. — Схоже, ви тут, щоб попроситися.

— Ну, ні, не зовсім. Узагалі-то майже навпаки. Голане, коли ми з вами покинули Термінус, я мав намір знайти Землю. Я присвятив цьому завданню майже все своє доросле життя.

— І я продовжу його, Янове. Це завдання відтепер моє.

— Так, але також і моє. Досі моє.

— Але... — Тревіз підняв руку, охоплюючи непевним жестом світ навколо.

— Я хочу полетіти з вами, — раптово видихнув Пелорат.

— Ви ж це не серйозно, Янове. — Тревіз був приголомшений. — У вас тепер є Гея.

— Колись я повернуся на Гею, але не можу відпустити вас самого.

— Авжеж можете. Я здатен про себе подбати.

— Не ображайтеся, Голане, але вам бракує знань. Це я вичав міфи та легенди. Я можу вас спрямувати.

— І покинете Блісс? Та годі вам.

Щоки Пелората зайнялися рум'янцем.

— Мені не дуже цього хочеться, старий друже, але вона сказала...

— Невже вона намагається позбутися вас, Янове? — спохмурнів Тревіз. — Вона мені обіцяла...

— Ні, ви не розумієте. Прошу, вислухайте мене, Голане. Вам властива ця бентежна вибухова манера перестрибувати до висновків ще до того, як дослухаєте. Знаю, це ваш сильний бік, і в мене, здається, деякі труднощі зі стислим висловлюванням думок, але...

— Що ж, — лагідно мовив Тревіз, — тоді просто повністю перекажіть мені думку Блісс у будь-який зручний для вас спосіб, а я обіцяю бути дуже терплячим.

— Дякую, і оскільки ви вже збираєтеся бути терплячим, я, мабуть, просто скажу все як є. Бачите-но, Блісс теж хоче полетіти.

— *Блісс* хоче полетіти? Ні, я знову вибухаю. Я не вибухну. Скажіть-но, Янове, чому Блісс хоче летіти з нами? Я питаю спокійно.

— Вона не каже. Сказала, що хоче поговорити з вами.

— Тоді чому вона не тут, га?

— Гадаю... тобто я *гадаю*... вона вважає, що ви від неї не в захваті, Голане, і вагається, чи можна до вас звернутися. Я зробив усе, що міг, друже, аби запевнити її, що ви проти неї нічого не маєте. Я не повірю, що хтось може бути про Блісс не найкращої думки. Та все ж вона хотіла, щоб я, так би мовити, порушив питання. Чи можу я переказати, що ви готові з нею побачитися, Голане?

— Авжеж, я побачуся з нею просто зараз.

— І будете розважливим? Розумієте, друже, вона на цьому наполягала. Сказала, що це надзвичайно важливо і вона мусить летіти з вами.

— Вона не казала, чому так, правда?

— Ні, але якщо вона вважає, що мусить летіти, отже, так вважає і Гея.

— Що означає, що я не маю відмовлятися. Чи не так, Янове?

— Так, Голане, гадаю, не маєте.

3

Уперше за свої недовгі гостини на Геї Тревіз потрапив до будинку Блісс — який тепер дав прихисток і Пелоратові.

Він швидко роззирнувся. На Геї житла зазвичай були прості. Суворої погоди тут майже не було, температура на цій конкретній широті завжди панувала помірна, ба навіть тектонічні плити, якщо їм треба було зсунутися, робили це дуже делікатно, тож не було сенсу споруджувати будинки для хитромудрого захисту чи підтримання комфортних умов у некомфортному доквіллі. Можна сказати, уся планета була будинком, що мусив забезпечувати прихисток своїм мешканцям.

Дім Блісс у тому планетарному будинку був невеликий: на вікнах — заслінки замість скла, а меблі нечисленні та витончено практичні. Стіни прикрашали голографічні зображення: на одному з них позував доволі приголомшений і зніяковілий на вигляд Пелорат. Губи в Тревіза смикнулися, але він спробував не виказати здивування й узявся ретельно поправляти свій пояс.

Блісс за ним спостерігала. Вона не всміхалася, як зазвичай, радше здавалася серйозною. Погляд широких темних очей був ясний, а волосся спадало на плечі ніжною чорною хвилею. Лише позначені червоним повняві губи надавали їй обличчю трохи кольору.

— Дякую, що прийшли зі мною побачитися, Треве.

— Янов дуже палко просив за вас, Бліссенобіарелло.

— Гідна відповідь, — коротко всміхнулася Блісс. — Якщо ви називатимете мене Блісс, пристойним односкладовим

іменем, я спробую вимовляти ваше повністю, Тревізе. — Вона майже нечутно затнулася на другому складі.

Тревіз підняв праву руку.

— Така домовленість годиться. Я пам'ятаю про геянську звичку використовувати односкладові частинки імені у побутовому обміні думок, тож якщо ви час від часу називатимете мене Тревом, я не ображуся. Та все ж мені буде комфортніше, якщо ви спробуєте казати *Тревіз* якомога частіше — а я казати му *Блісс*.

Тревіз вивчав її, як робив завжди, коли зустрічався з нею. Як особистість це була дівчина, трохи старша за двадцять років. Проте як частині Геї їй були тисячі років. Це ніяк не позначалося на її зовнішності, але часом впливало на манеру мови та атмосферу, яка неминуче її оточувала. Чи хотів він цього для всіх істот? Ні! Точно ні, і все ж...

— Я перейду до суті, — сказала Блісс. — Ви наголосили, що бажаєте знайти Землю...

— Я говорив із Домом, — відповів Тревіз, рішуче налаштований не поступатися Геї та постійно наполягати на власному погляді на речі.

— Так, але говорячи з Домом, ви говорили з Геєю та кожною її частиною, зокрема зі мною.

— Ви чули, як я говорив?

— Ні, бо не слухала, однак якби пізніше звернула увагу, змогла б згадати, що ви сказали. Прошу, прийміть це й дозвольте продовжити. Ви наголосили, що бажаєте знайти Землю і що це важливо. Я не розумію цієї важливості, однак вам властиво мати рацію, тож я/ми/Гея мусимо прийняти ваші слова. Якщо ця місія має критичне значення для вашого рішення щодо Геї, вона має таке саме значення й для Геї, тож Гея мусить вирушити з вами — хоча б щоб спробувати вас захистити.

— Коли ви кажете, що Гея мусить вирушити зі мною, то маєте на увазі, що ви маєте вирушити зі мною. Чи не так?

— Я і є Гея, — просто мовила Блісс.

— Як і все інше на цій планеті та в ній. То чому ви? Чому не якась інша частинка Геї?

— Тому що Пел бажає летіти з вами, а якщо він полетить із вами, то не тішитиметься жодній іншій частинці Геї, крім мене.

Пелорат, який досі ненав'язливо сидів на стільці в іншому кутку (спиною до власного зображення, як зауважив Тревіз), тихо мовив:

— Це правда, Голане. Блісс — моя частинка Геї.

Блісс раптово усміхнулася:

— Це доволі захопливо — коли про тебе так думають. І, звісно, дуже незвично.

— Що ж, поміркуймо. — Тревіз закинув руки за голову й почав відхилятися на стільці. Тонкі ніжки заскрипіли, тож він хутко вирішив, що стілець недостатньо міцний, щоб таке витримати, й опустив його на всі чотири. — Чи будете ви досі частиною Геї, покинувши її?

— Я не мушу бути. Наприклад, я можу ізолюватися в разі небезпеки чи серйозної шкоди, щоб ця шкода не передалася Геї, або з іншої поважної причини. Утім лише в критичній ситуації. Загалом я лишатимуся частиною Геї.

— Навіть якщо ми стрибнемо крізь гіперпростір?

— Навіть тоді, хоча це дещо ускладнить справу.

— Чомусь мене це не тішить.

— Чому?

Тревіз зморщив носа — узвичаєна реакція, коли щось кепсько пахне, хай навіть метафорично.

— Це означає, що все сказане й зроблене на моєму кораблі, усе, що ви почуєте й побачите, почує й побачить уся Гея.

— Я Гея, тож те, що я бачу, чую та відчуваю, бачить, чує та відчуває Гея.

— Отож-бо. Навіть ця стіна бачитиме, чутиме й відчуватиме.

Блісс глянула на зазначену стіну та знизала плечима.

— Так, ця стіна теж. У неї нескінченно мала свідомість, тож вона відчуває та розуміє нескінченно мало, але припускаю, що просто зараз, наприклад, у відповідь на наші слова стіна зазнає змін на субатомному рівні, які дають їй змогу підлаштуватися під Гею з іще виразнішим наміром існувати для загального блага.

— Але що як мені захочеться приватності? Я можу не хотіти, щоб стіна знала, що я кажу чи роблю.

Блісс здавалася роздратованою, аж тут раптом озвався Пелорат:

— Знаєте, Голане, не хочу втручатися, бо ж я очевидно знаю про Гею замало. Та все ж я був із Блісс і зробив деякі висновки щодо того, що тут відбувається. Якщо пройти крізь натовп на Термінусі, ви побачите й почувете дуже багато, а дещо можете й запам'ятати. Можете навіть пригадати все це за належної мозкової стимуляції, але переважно вам буде *все одно*. Ви забудете про це. Навіть якщо спостерігатимете якусь емоційну сцену між незнайомцями, навіть якщо вам буде цікаво, усе одно: якщо вас це особливо не стосується, ви махнете рукою й забудете. На Геї, гадаю, так само. Навіть якщо вся Гея знає все про ваші справи, це не означає, що їй обов'язково є до того діло. Чи не так, Блісс, любя?

— Я про це ніколи в такий спосіб не думала, Пеле, але у твоїх словах щось є. Та все ж ця приватність, про яку говорить Трев — тобто Тревіз, — геть не належить до наших цінностей. Власне, для мене/нас/Геї вона незбагненна. Хотіти не бути частиною, щоб твого голосу не чули, твоїм учинкам не було свідків, твоїх думок не відчували... — Блісс рішуче похитала головою. — Я казала, що в критичних ситуаціях ми можемо відгороджуватися, однак кому захочеться так *жити*, бодай годину?

— Мені, — відповів Тревіз. — І тому я мушу знайти Землю — щоб знайти ту саму вкрай важливу причину, яка спонукала мене обрати для людства таку жахливу долю, якщо ця причина є.

— Це не жахлива доля, але годі нам сперечатися. Я буду з вами — не як шпигунка, а як подруга й помічниця. Гея буде з вами не як шпигунка, а як подруга й помічниця.

— Найкращою допомогою від Геї було б спрямувати мене до Землі, — похмуро зауважив Тревіз.

— Гея не знає, де розташована Земля, — повільно хитнула головою Блісс. — Дом уже вам про це казав.

— Я не дуже в це вірю. Усе ж таки у вас мусять бути документи. Чому я так і не мав змоги їх побачити, поки був тут? Навіть якщо Гея справді не знає, я міг би отримати якусь інформацію із записів. Я доволі детально знаю Галактику, безперечно, набагато краще за Гею, і міг би вичепити звідти якісь натяки, на які Гея, можливо, не зверне уваги.

— Але про які документи ви говорите, Тревізе?

— Будь-які. Книжки, фільми, фонотеки, голограми, артефакти, будь-що, що у вас є. За весь час, що я тут пробув, я не бачив нічого, що міг би вважати історичним документом. А ви, Янове?

— Ні, — мовив, повагавшись, Пелорат, — але я не дуже шукав.

— А я тихцем шукав, але нічого не знаходив. Нічого! Можу лише припустити, що їх від мене приховали. І чому, цікаво мені? Не підкажете?

Гладеньке юне чоло Блісс прорізали зморшки здивування.

— Чого ж ви раніше не питали? Я/ми/Гея нічого не приховуємо і не брешемо. Ізолят — ізольована особистість — може брехати. Він обмежений і наляканий через свою обмеженість. Але Гея — планета-організм із чималими розумовими здібностями, тож не має страху. Брехати, створювати описи, що суперечать реальності, Геї абсолютно не потрібно.

— Тоді чому мені так ревно не дають побачити бодай якісь документи? — пирхнув Тревіз. — Дайте мені змістовну причину.

— Авжеж. — Вона виставила обидві руки перед собою долонями вгору. — У нас немає ніяких документів.

Пелорат отямився першим — здавалося, з них обох його це приголомшило менше.

— Моя люба, — ніжно мовив він, — це геть неможливо. Розумної цивілізації без документальних свідчень не буває.

— Я розумію, — звела брови Блісс. — Я радше маю на увазі, що в нас немає таких документів, про які каже Трев — Тревіз — чи на які він, імовірно, міг би натрапити. У мене/нас/Геї немає записів, друкованих видань, фільмів, комп'ютерних баз даних, нічого. Як на те пішло, різьблення на камені теж. От і все, що я маю на увазі. Звісно, оскільки в нас нічого такого немає, Тревіз нічого такого й не знайшов.

— Якщо у вас немає жодних документів, які я визнав би за документи, — спитав Тревіз, — що тоді у вас є?

— У мене/нас/Геї, — ретельно вимовила Блісс, так наче говорила до дитини, — є пам'ять. Я пам'ятаю.

— Що ви пам'ятаєте?

— Усе.

— Усю довідкову інформацію?

— Авжеж.

— Наскільки давню? На скільки років у минуле?

— На нескінченний проміжок часу.

— Ви можете надати мені історичні дані, біографічні, географічні, наукові? Навіть місцеві плитки?

— Усе.

— І все це в такій малій голівці. — Тревіз уїдливо вказав на праву скроню Блісс.

— Ні, — мовила вона. — Спогади Геї не обмежені вмістом конкретно мого черепа. Розумієте, — на мить вона стала офіційнішою, майже суворою — уже не лише Блісс, а сплав інших одиниць, — ще до початку історії мусив бути час, коли примітивні людські істоти хоч і пам'ятали події, та не могли говорити. Мову винайшли, щоб виражати спогади й передавати їх

від особи до особи. Зрештою було вигадано писемність — щоб записувати спогади та передавати їх крізь час від покоління до покоління. Увесь технологічний прогрес відтоді прямував до збільшення місця для передавання й зберігання спогадів, до того, щоб полегшити процес згадування бажаних речей. Утім, коли особистості об'єдналися, сформувавши Гею, усе це віджило. Ми можемо звертатися до пам'яті, базової системи документування, на якій побудовано все інше. Розумієте?

— Хочете сказати, що загальна сума всіх мізків на Геї здатна пам'ятати набагато більше даних, ніж окремий мозок?

— Авжеж.

— Але якщо на Геї всі спогади поширюються через планетарну пам'ять, яка користь від цього вам як окремій частинці?

— Будь-яка, якої можна забажати. Те, що мені захочеться знати, зберігається в якомусь іншому розумі, можливо, у багатьох. Якщо це щось фундаментальне, наприклад, значення слова «стілець», воно є в усіх свідомостях. Однак навіть якщо це щось специфічне, щось, що є лише в одній маленькій частинці свідомості Геї, я все одно можу його видобути, коли потрібно, хоча згадувати, мабуть, доведеться трохи довше, ніж поширеніший спогад. Послухайте, Тревізе, якщо вам захочеться знати щось, чого немає у вас в голові, ви переглянете якийсь потрібний книгофільм чи скористаетесь комп'ютерними базами даних. Я переглядаю весь розум Геї.

— І як же вам вдається не дати цьому морю інформації ринути у ваш мозок і розірвати череп?

— Ви дозволяєте собі сарказм, Тревізе?

— Нумо, Голане, — озвався Пелорат. — Не грубіть.

Тревіз перевів очі з однієї на іншого й помітним зусиллям дав обличчю розслабитися.

— Перепрошую. На мене тисне відповідальність, якої я не бажаю, але не знаю, як позбутися. Тож можу сказати грубість, коли не маю на те наміру. Блісс, мені справді хочеться знати. Як саме ви користуєтеся знаннями із чужих мізків, не збері-

гаючи їх після цього у власному та не перевантажуючи його можливостей?

— Не знаю, Тревізе, — сказала Блісс. — Не більше, ніж вам відомо про детальні механізми вашого ж мозку. Припускаю, ви знаєте, яка відстань від вашого сонця до сусідньої зірки, але не завжди свідомі її. Ви десь зберігаєте й за потреби завжди можете видобути це число. Якщо у вас не питатимуть, ви можете з часом його забути, але завжди матимете змогу піддивитися його з якоїсь бази даних. Якщо думати про мозок Геї як про величезну базу даних, то я можу до неї звертатися, але не маю потреби свідомо пам'ятати дані, якими скористалася. Скориставшись фактом чи спогадом, я можу одразу дозволити йому вилетіти з пам'яті. Власне, можу навмисне помістити його назад, так би мовити, на місце, звідки взяла.

— Скільки на Геї людей, Блісс? Скільки людських істот?

— Близько мільярда. Ви хочете конкретне число на цю мить?

Тревіз гірко всміхнувся:

— Я добре розумію, що ви можете запросити точне число, якщо забажаєте, але мене вдовольнить і приблизне.

— Власне, — сказала Блісс, — населення стабільне й коливається довкола конкретного числа, трохи більшого за мільярд. Я можу сказати, як саме число зростає чи падає відносно середнього значення, розширюючи свою свідомість і, ну, відчуваючи межі. Мені важко пояснити це краще комусь, хто ніколи цього не переживав.

— Проте мені здається, що мільярда людських свідомостей, частина з яких — діти, точно недостатньо, щоб утримати в пам'яті всі дані, необхідні складному суспільству.

— Але люди — не єдині живі істоти на Геї, Треве.

— Хочете сказати, що тварини теж пам'ятають?

— Нелюдський мозок не здатен так само щільно зберігати спогади, як і людський, і чималу частину як людського, так

і нелюдського мозку мусять займати особисті спогади, за-ледве корисні комусь, крім конкретного компонента планетарної свідомості, який їх зберігає. Утім великі обсяги складних даних можуть і зберігаються у тваринних мізках, а також у рослинній тканині та мінеральному складнику планети.

— У мінеральному складнику? Тобто камінні та гірських хребтах?

— А деякі дані — в океані та атмосфері. Усе це також Гея.

— Але що можуть зберігати неживі системи?

— Багато чого. Щільність низька, але обсяги такі великі, що загальну пам'ять Геї здебільшого береже каміння. Спогади каміння трохи довше видобувати та замінювати, тож переважно воно містить «мертві» дані — те, щодо чого за нормальних умов рідко звертатимуться.

— Що відбувається, коли помирає хтось, чий мозок зберігає дуже важливу інформацію?

— Дані не зникають. Їх повільно витісняє з мертвого мозку розкладанням, проте часу поширити спогади в інші частини Геї більш ніж достатньо. А коли народжуються малюки, їхні нові мізки дорослішають, стають організованішими й не тільки накопичують особисті спогади та думки, а й отримують потрібні знання з інших джерел. Те, що ви називаєте освітою, — повністю автоматизований процес для мене/нас/Геї.

— Чесно кажучи, Голане, мені здається, цей устрій живого світу багато в чому свідчить на свою користь, — сказав Пелорат.

Тревіз зиркнув скося на колегу-фундатора.

— Я цього певен, Янове, але не вражений. Якою б великою і різноманітною не була планета, вона представляє один мозок. Один! Кожен новонароджений мозок вплавлюється в ціле. Де ж можливість опозиції, незгоди? Коли ви згадуєте людську історію, на думку завжди спадає якась непересічна людина, чий непопулярний погляд суспільство може засуджувати, але яка зрештою все одно виграє та змінює світ. Який шанс, що на Геї колись постануть такі видатні бунтарі?

— У нас бувають і внутрішні суперечності, — повідомила Блісс. — Не кожен елемент Геї обов'язково погоджується із загальною думкою.

— Але вони, найпевніше, обмежені, — заперечив Тревіз. — Ви не можете допустити забагато сум'яття всередині єдиного організму, інакше він не працюватиме як слід. Якщо це не зупиняє прогрес і розвиток, то точно їх сповільнює. Чи можемо ми так ризикувати й нав'язувати такий устрій усій Галактиці? Усьому людству?

— То ви зараз ставите під сумнів своє рішення? — спитала Блісс без видимих емоцій. — Передумали й стверджуєте, що Гея — небажане майбутнє для людства?

Тревіз стиснув губи і завагався. Тоді повільно мовив:

— Я б хотів, але... не зараз. Я ухвалив рішення на певних підставах — підсвідомих — і доки не дізнаюся, які були ці підстави, не можу остаточно бути певним, наполягатиму на власному рішенні чи зміню його. Тож повернімося до питання Землі.

— Де, як ви відчуваєте, знайдете ці підстави. Це так, Тревізе?

— Таке в мене відчуття. Що ж, Дом каже, що Гея не знає, де розташована Земля. І ви, припускаю, з ним погоджуєтесь.

— Авжеж погоджуюся. Я так само Гея, як і він.

— А ви часом не приховуєте від мене знання? Свідомо, я маю на увазі.

— Звісно ні. Навіть якби Гея була здатна брехати, *вам* би вона не брехала. Усе ж таки ми залежимо від ваших висновків, і нам потрібно, щоб вони були точними, а для цього вони мають опиратися на реальність.

— У такому разі скористаймося вашою світовою пам'яттю. Перевірте минуле і скажіть, як далеко ви пам'ятаєте.

Виникло нетривале вагання. Блісс безвиразно дивилася на Тревіза, наче мить була в трансі. Тоді відповіла:

— П'ятнадцять тисяч років.

— Чому ви завагалися?

— На це потрібен був час. Старі спогади — дуже старі — майже всі в глибинах гір, потрібен час, щоб їх звідти видобути.

— Отже, п'ятнадцять тисяч років? Це тоді було заселено Гею?

— Ні, за найточнішими даними, що в нас є, це відбулося десь на три тисячі років раніше.

— Чому ви не впевнені? Ви — чи Гея — не пам'ятаєте?

— Це було до того, як Гея розвинулася настільки, щоб пам'ять стала планетарним феноменом, — сказала Блісс.

— Однак перш ніж ви змогли покладатися на колективну пам'ять, Блісс, Гея мусила вести записи. Записи у звичному сенсі — звукові, письмові, зафільмовані тощо.

— Гадаю, так, однак вони заледве б дожили до цього часу.

— Їх могли скопіювати, чи ще краще — перенести у планетарну пам'ять, коли та розвинулася.

Блісс спохмурніла. Вона знову завагалася, цього разу триваліше.

— Я не знаходжу слідів цих ранніх хронік, про які ви говорите.

— Чому?

— Не знаю, Тревізе. Припускаю, вони не були аж такі важливі. Гадаю, коли стало зрозуміло, що ці ранні неспогодаві записи псуються, було вирішено, що вони застаріли й більше не потрібні.

— Ви цього не знаєте. Ви припускаєте й гадаєте, але не знаєте. Гея цього не знає.

— Мабуть, так. — Блісс опустила очі.

— Мабуть? Я — не частина Геї, отже, не мушу припускати те, що й вона, — ось вам, до речі, приклад, чому особність важлива. Як ізолят, я здатен припустити дещо інше.

— І що ж?

— По-перше, де в чому я певен. Жива цивілізація навряд би знищила свої давні документи. Замість вважати їх заста-

рілими й непотрібними, вона, найпевніше, ставитиметься до них із великою пошаною та докладатиме зусиль, щоб їх зберегти. Якщо документи Геї, створені до об'єднання в загальний організм, було знищено, Блісс, це знищення навряд чи було вашим рішенням.

— Тоді як ви це поясните?

— У Бібліотеці на Тренторі всі згадки про Землю знищила людина чи сила, не пов'язана із самими тренторіанськими другофундаторами. Хіба тоді не ймовірно, що на Геї всі згадки про Землю так само знищив хтось інший, а не сама Гея?

— Звідки ви знаєте, що в давніх документах ішлося про Землю?

— За вашими словами, Гею заснували щонайменше вісімнадцять тисяч років тому. Це переносить нас у період до становлення Галактичної Імперії, період, коли Галактику населяли люди й основним джерелом поселенців була Земля. Пелорат це підтвердить.

Трохи заскочений зненацька згадкою про себе, Пелорат прочистив горло:

— Так переказують легенди, любя. Я ставлюся до цих легенд серйозно і, як і Голан Тревіз, вважаю, що людський вид від початку існував на окремій планеті й цією планетою була Земля. Найперші поселенці прибули із Землі.

— Отже, якщо Гею було засновано в ранню епоху гіперпросторових подорожей, — вів далі Тревіз, — тоді дуже ймовірно, що її колонізували земляни, чи, може, мешканці не дуже старого світу, який незадовго до того колонізували земляни. Саме тому в документах про заселення Геї та перші кілька тисячоліть після цього точно мало йтися про Землю та землян, але цих документів немає. Здається, ніби щось стежить за тим, щоб у Галактиці про Землю не лишилося жодної зафіксованої згадки. А якщо це так, на це мусить бути причина.

— Це лише здогад, Тревізе, — обурилася Блісс. — Ви не можете знати напевне.

— Але ж це Гея наполягає, що в мене особливий дар доходити правильних висновків за неповними даними. Тож якщо я вже дійшов твердого висновку, не кажіть, що це лише здогад.

Блісс промовчала. Тревіз провадив далі:

— Тоді дедалі більше причин знайти Землю. Я маю намір вирушити, щойно «Далека зірка» буде готова. Ви двоє досі хочете летіти?

— Так, — одразу ж мовила Блісс, і Пелорат їй вторував.

Розділ другий До Компореллона

1

Накрапав легкий дощ. Тревіз підвів очі до сірувато-білого від краю до краю неба.

На ньому був капелюх-дошовик, що відбивав краплі, розбризкуючи їх навсібіч від тіла. У Пелората, який стояв за межею досяжності бризок, такого захисту не було.

— Не бачу сенсу вам мокнути, Янове, — зауважив Тревіз.

— Волога мене не бентежить, любий друже, — із серйозним, як і завжди, виглядом мовив Пелорат. — Дощ легкий і теплий. Помітного вітру немає. А крім того, дозвольте процитувати стару приказку: «На Анакреоні роби як анакреонці». — Він указав на кількох геянців неподалік «Далекої зірки», які тихо спостерігали за ними. Вони стояли розрізнено, просто як дерева в геянському гаю, і на жодному не було капелюха-дошовика.

— Припускаю, — мовив Тревіз, — вони не зважають, бо вся решта Геї мокне. Деревя, трава, земля — усе мокне, і все це однаково частини Геї, разом із геянцями.

— Гадаю, в цьому є сенс. Невдовзі вийде сонце, і все швидко висохне. Одяг не зморщиться і не зсохнеться, не холодитиме, і оскільки тут немає непотрібних патогенних мікроорганізмів, ні в кого не буде застуди, грипу чи пневмонії. Тож нащо перейматися через дрібку вологи?

Тревіз добре бачив у цьому логіку, однак страшенно не хотів припиняти скаржитися, тож мовив:

— І все одно дощ під час нашого відбуття — це зайве. Усе ж таки дощ залежить від волі Геї. Тут не дощитиме, якщо Гея не хоче. Вона неначе виказує до нас неповагу.

— Можливо, — у Пелората трохи смикнулася губа, — Гея плаче від жалю, що ми летимо геть.

— Може, й так, але я цього не робитиму.

— Власне, — продовжував Пелорат, — припускаю, що землю в цьому районі потрібно зволожити, і ця потреба важливіша, ніж ваше бажання сонячного світла.

— Підозрюю, вам цей світ справді подобається? — усмінувся Тревіз. — Навіть якщо на хвилюк забути про Блісс.

— Подобається, — мовив Пелорат, неначе захищаючись. — У мене завжди було тихе впорядковане життя, і я думаю про те, як упорався б тут, де цілий світ працює над підтриманням тиші та впорядкованості. Усе ж таки, Голане, будуючи дім — чи цей корабель, — ми намагаємося створити ідеальний сховок. Обладнуємо його всім, що нам потрібно, лаштуємо так, щоб його температуру, якість повітря, освітлення й усе інше можна було контролювати та змінювати відповідно до смаків і потреб. Гея — це та сама жага до комфорту й безпеки, але поширена на цілу планету. Що в цьому поганого?

— Погано в цьому те, — констатував Тревіз, — що мій дім чи мій корабель сконструйовано, щоб пасувати *мені*. Це не я сконструйований, щоб пасувати *йому*. Якби я був частиною Геї, байдуже, як досконало планету продумано під мої потреби — я б серйозно переймався через той факт, що мене також продумують для неї.

— Можна посперечатися, що будь-яке суспільство формує населення, яке йому пасуватиме, — стиснув губи Пелорат, — і виробляє доречні в тому контексті звичаї, які надійно прив'язують людину до задоволення його потреб.

— У суспільствах, які я знаю, можливо бунтувати. Є диваки, навіть злочинці.

— Вам хочеться диваків і злочинців?

— Чому б і ні? Ми з вами — диваки. Ми точно не типові мешканці Термінуса. Що ж до злочинців, це вже термінологія. І якщо злочинці — необхідна ціна за бунтарів, еретиків

і геніїв, я готовий її платити. Я *вимагаю*, щоб мені дали заплатити цю ціну.

— Хіба злочинці — єдина можлива валюта? Не можна мати геніїв без злочинців?

— Геніїв і святих не буває без людей далеко поза межами норми, але ж у норми є не тільки один бік. Мусить бути якась симетрія. Хай там як, я хочу, щоб для мого рішення зробити з Геї модель майбутнього людства була краща причина, ніж планетарна версія комфортного дому.

— О мій любий товаришу, я не намагався вмовити вас удовольнитися вашим рішенням. Я просто поділився спостере...

Він затнувся. До них широкими кроками прямувала Блісс. Темне волосся було вологим, а одяг липнув до тіла й підкреслював нічогеньку ширину стегон. Вона підійшла й кивнула їм.

— Перепрошую, що затримала вас, — сказала, трохи віддилавшись. — Спілкування з Домом забрало більше часу, ніж я очікувала.

— Авжеж, — мовив Тревіз, — ви знаєте все, що знає він.

— Інколи річ у різниці тлумачень. Ми все ж таки не однакові, тож обговорюємо. Погляньте, — різкувато мовила вона, — у вас дві руки. Обидві — частина вас і здаються ідентичними, тільки одна є відображенням іншої. Однак ви не використовуєте їх однаково, правда ж? Дещо ви робите переважно правою, а дещо лівою. Різниця тлумачень, так би мовити.

— Вона вас підловила, — з очевидним задоволенням констатував Пелорат.

— Влучна аналогія, — кивнув Тревіз, — якби тільки годилася, а я в цьому зовсім не певен. Хай там як, чи це означає, що ми можемо піднятися на борт? Тут дощить.

— Так, так. Наші люди зійшли з корабля, і він в ідеальному стані. — Блісс із цікавістю позирнула на Тревіза. — Ви не мокнете. Краплі вас оминають.

— Так і є. Я уникаю вологи.

— Але хіба не приємно іноді змокнути?

— Безперечно. Але за власним бажанням, а не за бажанням дощу.

— Що ж, ваше право, — знизала плечима Блісс. — Весь наш багаж завантажено, тож ходімо й ми.

Вони втрьох рушили до «Далекої зірки». Дощ ущухав, однак трава була доволі мокрою. Тревіз збагнув, що ступає обережно, однак Блісс скинула туфлі, які тепер несла в руці, та пробиралася крізь траву босоніж.

— Це приємно, — мовила у відповідь на позирк Тревіза.

— Добре, — неухважно озвався він. Тоді з легким роздратуванням спитав: — Чому взагалі інші геянці там стовбичать?

— Вони записують цю мить, яку Гея вважає доленосною. Ви важливі для нас, Тревізе. Якщо ви зміните думку внаслідок цієї подорожі та вирішите не на нашу користь, ми ніколи не переростемо в Галаксію, а може, й не лишимося Геєю.

— Отже, я символізую життя і смерть для Геї — для всього світу.

— Ми в це віримо.

Тревіз рвучко зупинився та зірвав капелюха. У небі з'являлися блакитні латки.

— Але зараз мій голос на вашу користь. Якщо ви мене вб'єте, я ніколи не зможу його змінити.

— Голане, — шоковано пробурмотів Пелорат, — це жахливі слова.

— Типові для ізолята, — спокійно мовила Блісс. — Ви мусите зрозуміти, Тревізе, що нас цікавите не ви як особистість і навіть не ваш голос, а правда, сутність справи. Ви важливі лише як провідник правди, а ваш голос — як вказівка на неї. Цього ми від вас і хочемо, і якби ми вбили вас, щоб не дати змінити думку, то всього-на-всього приховали б від себе правду.

— Якщо я скажу, що правда проти Геї, то ви всі тоді бадьоро згодитесь померти?

— Напевно, не зовсім бадьоро, але зрештою звелось б до цього.

Тревіз похитав головою.

— Якщо щось і переконає мене в тому, що Гея — це жах, який мусить зникнути, то це якраз те, що ви щойно сказали. — Він перевів погляд на геянців, які терпляче спостерігали (й, імовірно, підслуховували). — Чому вони так роззосередилися? І навіщо вам їх так багато? Якщо один із них спостерігає цю подію та зберігає у своїй пам'яті, хіба вона не буде доступна решті планети? Збережена в мільйоні різних місць, якщо ви так захочете?

— Вони спостерігають за нею кожен із різного ракурсу, і кожен зберігає її в трохи інакшому мозку. Коли всі спостереження буде вивчено, стане зрозуміло, що те, що відбувається, набагато легше досягнути із сукупності всіх спостережень, ніж із будь-якого з них окремо.

— Інакше кажучи, ціле більше за суму складників.

— Саме так. Ви збагнули фундаментальний сенс існування Геї. Як людська істота ви складаєтесь, може, з п'ятдесяти трильйонів клітин, однак як багатоклітинна особистість набагато важливіші, ніж сума індивідуальної важливості цих п'ятдесяти трильйонів. Із цим ви точно маєте погоджуватися.

— Так, — мовив Тревіз. — Із цим я погоджуюся.

Він ступив на корабель і на мить озирнувся — ще раз глянути на Гею. Короткий дощ надав атмосфері нової свіжості. Тревіз побачив зелений, квітучий, тихий, мирний світ; сад безтурботності, який розкинувся серед неспокою втомленої Галактики.

І Тревіз щиро сподівався, що бачить його востаннє.

Коли за Тревізом зачинився шлюз, депутатові здалося, що він відгородився не те щоб від кошмару, але від чогось настільки аномального, що досі йому не вдавалося вільно дихати.

Він чудово розумів, що частина цієї аномальності досі лишалася з ним в особі Блісс. Поки вона була тут, із нею була і Гея — та все ж водночас Тревіз був упевнений, що її присутність необхідна. Чорна скринька знову запрацювала, утім депутат щиро сподівався, що ніколи не стане сліпо вірити в її силу.

Він обвів очима корабель, і той видався йому прекрасним. Це космічне судно належало Тревізу, лише відколи мер Гарла Бранно з Фондації запроторила його сюди й вислала поміж зірок — живий громозвід, який мусив переманювати на себе вогонь тих, кого Бранно вважала ворогами Фондації. Завдання було виконане, а корабель лишився йому, і повертати його Тревіз не планував.

Він володів «Далекою зіркою» усього кілька місяців, однак уже вважав її домом і заледве міг згадати свій колишній дім на Термінусі.

Термінус! Осердя Фондації на її периферії. Фондації, якій, за Планом Селдона, судилося за наступні п'ять століть сформувати другу, величнішу Імперію. От тільки він, Тревіз, не дав цьому відбутися. Власним рішенням він перетворював Фондацію на ніщо, уможливаючи натомість нове суспільство, новий життєвий лад, жаску революцію, що стане грандіознішою за будь-яку іншу в історії, відколи виникло багатоклітинне життя.

Тепер же він вирушив у подорож, яка мусила довести йому, що він учинив правильно — або ж протилежне.

Тревіз збагнув, що поринув у думки, тож роздратовано струсив із себе заціпеніння. Поквапився до кабіни пілота й переконався, що його комп'ютер досі на місці.

Той блищав — усе блищало. Тут надзвичайно ретельно прибрали. Він майже довільно під'єднав і від'єднав кілька контактів — усе працювало бездоганно й чи не швидше, ніж зазвичай. Вентиляційна система гарувала так безшумно, що довелося піднести руку до отворів, щоб напевне відчутти потоки повітря.

На комп'ютері заклично сяяло світне коло. Тревіз торкнувся його, і світло поширилося робочою поверхнею, окресливши контури для правої та лівої долоні. Він глибоко вдихнув, усвідомивши, що на якийсь час затамував подих. Геянці анітрохи не розумілися на технологіях Фундації й легко могли пошкодити комп'ютер, хай ненавмисно. Та поки що все гаразд — контури долонь були на місці.

Утім головна перевірка почнеться, коли Тревіз прикладе до них власні долоні, і на хвильку депутат завагався. Він майже одразу збагне, якщо щось буде не так, — але чи зможе в такому разі щось вдіяти? Задля ремонту доведеться повертатися на Термінус, а він був певен, що тоді мер Бранно не відпустить його знову. А якщо він не повернеться...

Він відчував, як стукотить серце. Навмисне подовжувати тривожне очікування точно не було сенсу.

Тревіз виставив руки — праву, ліву — і розташував їх понад контурами на поверхні. Одразу ж здалося, ніби його долоні тримали чийсь інші. Відчуття загострилися, і тепер він бачив Гею зусібіч, зелену й вогку, а також геянців, які досі за ним спостерігали. Депутат звелів собі глянути вгору — і побачив здебільшого захмарене небо. За наступним зусиллям волі хмари щезли, тож тепер він дивився на цілісну блакить, із якої комп'ютер тимчасово прибрав диск геянського сонця.

Знову за його велінням блакить розступилася, і він побачив зорі.

Тревіз стер їх, звелів знову й побачив Галактику, схожу на вітрячок у перспективі. Підправив комп'ютеризоване зображення — налаштував його положення, змінив видимий хід часу, змусив його прокрутитися спершу в одному напрямку, тоді в іншому. Визначив координати сонця Сейшелла, найближчої до Геї важливої зірки; потім сонця Термінуса, а тоді Трентора — одні за одними. Він подорожував від зірки до зірки галактичною мапою, яку зберігали нутроці комп'ютера.

Відтак Тревіз забрав руки від поверхні, дозволивши реальному світові знову оточити себе — і збагнув, що весь цей час стояв над комп'ютером у півнахилі, щоб торкатися рукою. Депутат відчув, як затерпли м'язи спини, і мусив потягнутися, перш ніж всістися.

Він дивився на комп'ютер із теплим полегшенням. Той працював бездоганно. Ба більше, став чутливішим, і Тревіз міг назвати свої відчуття до нього тільки любов'ю. Усе ж таки, поки він тримав комп'ютер за руки (він рішуче відмовлявся зізнатися собі, що думав про них як про її руки), вони були одним цілим, і воля Тревіза спрямовувала, контролювала, переживала й ставала частиною більшого я. Вони удвох, як йому зненацька й тривожно спало на думку, мусили відчувати в меншому масштабі те, що відчувала в більшому Гея.

Він хитнув головою. Ні! У їхньому з комп'ютером тандемі саме він, Тревіз, цілковито все контролював. Комп'ютер повністю йому корився.

Він підвівся й перейшов до невеликої кухні й зони харчування. Тут було вдосталь усіякої їжі з потрібним устаткуванням для охолодження й розігрівання. Тревіз уже зауважив, що книгофільми в його кімнаті розташовано в належному порядку, і був майже впевнений — ні, цілковито впевнений, — що власну бібліотеку Пелората розміщено в безпечному сховку. Інакше Тревіз би вже точно отримав від того звістку.

Пелорат! Він дещо згадав і ступив до кімнати науковця.

— Янове, тут стане місця для Блісс?

— О так, цілком.

— Я можу переобладнати кімнату відпочинку їй під спальню.

Блісс підняла здивований погляд:

— Я не потребую окремої спальні. Мене цілком влаштовує лишатися тут із Пелом. Утім, припускаю, я можу відвідувати за потреби інші кімнати. Наприклад, тренажерну залу.

— Авжеж. Будь-які кімнати, крім моєї.

— Добре. Саме такою, за моїми припущеннями, була б домовленість. Ви, зрозуміло, не заходите в нашу.

— Зрозуміло, — озвався Тревіз, зиркнувши униз і усвідомивши, що його черевики заступають за поріг. Зробив пів кроку назад і похмуро мовив: — Блісс, це не кімната для молодят.

— Зважаючи на її компактність, я б сказала, що це саме вона і є, хоча Гея й розширила її в півтора рази.

— Як чудово, що ви такі добрі друзі. — Тревіз намагався не всміхатися.

— Ми такі, — мовив Пелорат, помітно знічений темою розмови, — але справді, старий друже, ви можете дозволити нам самим про себе подбати.

— Насправді не можу, — повільно заперечив Тревіз. — Я досі хочу наголосити, що це не помешкання для молодят. Не заперечую проти будь-яких ваших дій за взаємною згодою, але ви мусите зрозуміти, що не матимете приватності. Сподіваюся, Блісс, ви це усвідомлюєте.

— Тут є двері, — сказала вона, — і я гадаю, що ви не турбуватимете нас, коли вони будуть замкнені — тобто за винятком екстрених ситуацій.

— Авжеж не буду. Однак тут немає звукоізоляції.

— Ви намагаєтеся сказати, Тревізе, що доволі ясно чути-мете будь-які наші розмови та будь-які звуки, які ми видаватимемо під час сексу.

— Так, саме це я й намагаюся сказати. І очікую, що, із цим на думці, ви усвідомите необхідність обмежити тут свої активності. Це може спричинити незручності, і мені шкода, але так уже склалося.

Пелорат прочистив горло й ласкаво мовив:

— Власне, Голане, із цією проблемою мені вже довелося зіткнутися. Ви ж розумієте, що будь-яке відчуття, яке переживає зі мною Блісс, переживає вся Гея.

— Я думав про це, Янове, — сказав Тревіз із таким виглядом, наче силувався не здригнутися. — І планував на цьому не наголошувати, раптом вам це на думку не спадало.

— Боюся, спадало.

— Не надавайте цьому завеликого значення, Тревізе, — озвалася Блісс. — Будь-якої секунди на Геї можуть займатися сексом тисячі людей, а ще мільйони їдять, п'ють чи віддаються іншим заняттям, які приносять задоволення. Це посилює загальну ауру втіхи, яку відчуває Гея й кожна її частина. Нижчі тварини, рослини й мінерали мають свої помірніші задоволення, що також сприяють радісному гомону загальної свідомості, яку Гея завжди відчуває в усіх своїх частинах і якої не має жоден інший світ.

— У нас є власні особливі втіхи, — мовив Тревіз, — якими ми можемо до певної міри поділитися або ж лишити собі, за бажання.

— Якби ви могли відчувати наші, то знали б, наскільки бідними в цьому сенсі є ви, ізоляти.

— Звідки вам знати, що ми відчуваємо?

— Хай там як, усе одно розважливо припустити, що світ спільних задоволень мусить бути потужніший, ніж окремі задоволення ізольованих особистостей.

— Може, й так, але навіть якби мої втіхи були аж такі злиденні, я б усе одно мав власні радощі та жалі й був би ними, навіть мікроскопічними, задоволений, і був би собою, а не кровним братом найближчій каменюці.

— Не глузуйте. Ви цінуєте кожен мінеральний кришталик у своїх кістках та зубах і не допустили б жодному з них шкоди, хоч вони й мають не більше свідомості, ніж пересічна «каменюка» того ж розміру.

— Це правда, — неохоче погодився Тревіз, — але ми примудрилися відійти від теми. Мене не турбує, що вся Гея розділятиме вашу радість, Блісс, але я її розділяти не хочу. Ми житимемо тут у близьких приміщеннях, і я не бажаю бути

змушеним брати участь у ваших справах навіть опосередковано.

— Ця суперечка беззмістовна, мій любий друже, — сказав Пелорат. — Порушення вашої приватності я прагну не більше за вас. Своєї теж, як на те пішлося. Ми з Блісс будемо стримані. Чи не так, Блісс?

— Як забажаєш, Пеле.

— Водночас, найпевніше, ми набагато більше часу проведитимемо на планетах, ніж на кораблі, а там можливостей для усамітнення...

— Мене не цікавить, що ви робите на планетах, — урвав Тревіз, — але на цьому кораблі хазяйную я.

— Саме так, — погодився Пелорат.

— Отже, це ми прояснили. Пора вирушати.

— Але чекайте. — Пелорат потягнувся смикнути Тревіза за рукав. — Вирушати куди? Ви не знаєте, де Земля, і я теж, і Блісс. Не знає і ваш комп'ютер, бо ви ще давно сказали мені, що інформації про Землю він не має. То що ви тоді плануєте робити? Мій любий друже, ви ж не можете просто довільно плавати в космосі.

На це Тревіз майже радісно всміхнувся. Відколи його захопила Гея, він уперше почувався вершителем власної долі.

— Запевняю вас, Янове, що не маю наміру плавати в космосі. Я точно знаю, куди полечу.

3

Пелорат тихо зайшов до кабіни пілота, перед тим зачекавши якусь хвилю — його тихий стукіт у двері так і лишився без відповіді. Він застав Тревіза за зосередженим спогляданням зоряного простору.

— Голане... — мовив Пелорат і замовк, чекаючи реакції. Депутат підняв погляд.

— Янове! Сідайте. Де Блісс?

— Спить. Бачу, ми вже в космосі.

— Правильно бачите. — Треввіза не збентежило легке здивування науковця. У нових гравітаційних кораблях зліт минав абсолютно непомітно. Ніяких інерційних ефектів чи поштовху від прискорення; ані шуму, ані вібрації.

Завдяки здатності легко звільнитися від будь-яких зовнішніх гравітаційних полів «Далека зірка» здійнялася з поверхні планети так плавно, ніби пливла в якомусь космічному морі. І, на диво, тяжіння *всередині* корабля не змінилося ні на секунду.

Звісно, поки корабель був в атмосфері, прискорюватися не було сенсу — інакше чулося б виття та вібрація від повітря, яке швидко проминало повз. Для прискорення наставав час, коли атмосфера лишалася позаду, і, хай яке стрімке, воно ніколи не давалося взнаки пасажирам та було максимально комфортним. Треввіз не бачив, як його можна покращити, хіба що колись люди винайдуть спосіб гулякати крізь гіперпростір без кораблів і занепокоєння щодо надто сильних гравітаційних полів поблизу. Просто зараз «Далекій зірці» доведеться мчати від сонця Геї кілька днів, перш ніж гравітація ослабне достатньо, щоб спробувати стрибнути.

— Голане, друже, — мовив Пелорат, — я можу хвилинку чи дві з вами поговорити? Ви не дуже зайняті?

— Взагалі не зайнятий. Якщо як слід настановити комп'ютер, він подбає про все сам. А іноді він, здається, здогадується, якими будуть мої вказівки, і виконує їх майже до того, як я їх сформулюю. — Треввіз із любов'ю погладив поверхню столу.

— Ми дуже потоваришували, Голане, — сказав Пелорат, — за недовгий час знайомства, хоча, мушу визнати, для мене цей час не такий уже й недовгий. Стільки всього трапилось... Якщо замислитись над моїм доволі довгим життям, дуже химерно, що половина значущих подій сталася зі мною за

останні пару місяців. Чи то так здається. Я майже міг би припустити...

Тревіз підняв долоню.

— Янове, гадаю, вас відносить від основної думки. Ви починали казати, що ми дуже потоваришували за короткий час. Це так, і ми досі товаришуємо. Як на те пішло, Блісс ви знаєте ще менше, а потоваришували з нею навіть більше.

— Це, звісно, інша річ. — Пелорат трохи присоромлено прочистив горло.

— Звісно, але що впливає з нашої недовгої, але витривалої дружби?

— Якщо ми, любий товаришу, досі друзі, як ви щойно сказали, я мушу поговорити про Блісс, яка, як ви теж щойно сказали, мені особливо дорога.

— Розумію. Що із Блісс?

— Я знаю, Голане, що вам вона не до вподоби, однак мені б хотілося, щоб заради мене...

Тревіз підняв руку:

— Хвилиночку, Янове. Я не в захваті від Блісс, але і об'єктом ненависті її не назву. Власне, я взагалі не відчуваю до неї ворожості. Вона приваблива дівчина, та навіть якби це було не так, заради вас я був би готовий її такою вважати. Мені не подобається Гея.

— Але Блісс і є Гея.

— Знаю, Янове. Це все й ускладнює. Поки я думаю про Блісс як про окрему людину, проблеми немає. А якщо думаю як про Гею, то є.

— Але, Голане, ви не дали Геї шансу. Послухайте, старий друже, дозвольте де в чому зізнатися. Коли ми з Блісс усамітнюємося, вона іноді на хвильку ділиться зі мною своєю свідомістю. Не довше, бо вона завжди каже, що я застарий, щоб пристосуватися. Ох, не насміхайтеся, Голане, ви теж для цього застарий. Якби ізолят, такий, як ви чи я, лишався частиною Геї більш як хвилину чи дві, можна було б ушкодити мозок,

а за цілих п'ять чи десять хвилин ушкодження були б незворотними. Голане, якби ви тільки могли це пережити!

— Що? Незворотне ушкодження мозку? Ні, дякую.

— Голане, ви умисно мене не розумієте. Я маю на увазі ту коротку мить єднання. Ви не знаєте, від чого відмовляється. Це неможливо описати. Блісс каже, що це схоже на радість. Якщо це радість, то така, коли нарешті ковтнете трохи води після того, як ледь не померли від спраги. Я навіть не намагаюся цього пояснити. Ви розділяєте всі задоволення, які окремо переживає мільярд людей. Це не стала радість, інакше ви швидко припинили б її відчувати. Вона вібрує, мерехтить, має дивну ритмічну пульсацію, яка вас не відпускає. Це більша радість — ні, не більша, краща, — ніж ви коли-небудь будете здатні пережити осібно. Я ледь не плачу, коли вона починає двері...

— Ви дивовижно красномовні, любий друже, — похитав головою Тревіз, — але це звучить дуже схоже на опис псевд-ендорфінної залежності, або ж якоїсь від іншого наркотика, що ненадовго дарує вам радість ціною подальшого постійного перебування у жаху. Це не для мене! Я проти того, щоб проміняти свою особистість на короткий сплеск радості.

— Моя особистість досі зі мною, Голане.

— Але чи довго вона протримається, якщо так триватиме далі, Янове? Ви благатимете ще і ще наркотику, доки зрештою не ушкодите мозок. Янове, ви не мусите дозволяти Блісс чинити так із вами. Можливо, мені слід із нею про це поговорити.

— Ні! Не треба! Ви не те щоб утілення такту, а я не хочу, щоб ви її скривдили. Запевняю вас, вона в цьому сенсі дбає про мене краще, ніж ви можете уявити. Небезпека пошкодити мій мозок непокоїть її більше, ніж мене. Можете бути у цьому впевнені.

— Що ж, тоді я поговорю з вами, Янове. Більше так не робіть. Ви п'ятдесят два роки жили власними радістю та втіхою,

і ваш мозок звик їх витримувати. Не підсідайте на новий незвичний гріх. У нього є ціна, якщо й не негайна, то з часом.

— Так, Голане, — глухо озвався Пелорат, позираючи на носачи черевиків. — Гадаю, можна ще поглянути на це так. Що якби ви були одноклітинним...

— Я знаю, що ви скажете, Янове. Забудьте. Ми з Блісс уже звертались до цієї аналогії.

— Так, але замисліться на мить. Уявімо одноклітинні організми з людським рівнем свідомості та мисленнєвої здатності, які постали перед перспективою стати багатоклітинним організмом. Хіба одноклітинні не оплакуватимуть втрату індивідуальності, не обурюватимуться прийдешнім насильницьким вбудовуванням своєї особистості в загальний організм? І хіба вони не помилятимуться? Хіба може окрема клітина взагалі уявити могутність людського мозку?

Тревіз рвучко захитав головою.

— Ні, Янове, це хибна аналогія. Одноклітинні організми *не мають* свідомості чи будь-якої мисленнєвої здатності, або ж мають, але таку нікчемну, що її можна вважати нульовою. Для них поєднати й утратити свідомість — це втратити щось, чого в них насправді ніколи не було. А от людина все ж таки *свідома* і має здатність до мислення. Саме їй загрожує втратити це, втратити справжній незалежний інтелект, тож аналогія не годиться.

На мить між ними запала тиша, майже гнітюча; нарешті Пелорат, намагаючись спрямувати розмову в інше річище, поцікавився:

— Чому ви так уважно дивитесь на екран?

— Звичка, — криво всміхнувся Тревіз. — Комп'ютер каже мені, що геянські кораблі за мною вслід не прямують і сейшелський флот мене не зустрічає. Та все ж я стривожено видивляюся їх, і мене заспокоює саме те, що я нічого не бачу, хоча сенсори комп'ютера в сотні разів здібніші та проникливіші за мої очі. Ба більше, комп'ютер здатен дуже тонко

відчувати деякі властивості космосу, властивості, які мої органи чуттів не здатні сприйняти за жодних умов. Знаючи це все, я однаково видивляюся.

— Голане, якщо ми справді друзі...

— Обіцяю, що не робитиму нічого, що засмутить Блісс. Принаймні нічого зумисного.

— Я вже про інше. Ви приховуєте від мене ваш пункт призначення, ніби не довіряєте мені. Куди ми летимо? Ви вважаєте, що знаєте, де Земля?

Тревіз глянув угору, піднявши брови:

— Вибачте. Я тримав це в таємниці, чи не так?

— Так, але чому?

— Справді, чому? Мені цікаво, друже, чи справа тут не в Блісс.

— У Блісс? Ви просто не хочете, щоб вона знала? Друже, їй можна *повністю* довіряти.

— Річ не в тім. Який сенс їй не довіряти? Підозрюю, вона може вирвати будь-яку таємницю в мене з голови, якщо захоче. Гадаю, причина більш дитяча. Мені здається, що ви приділяєте увагу лише їй, а мене неначе більше не існує.

Пелорат здавався нажаханим.

— Але, Голане, це не так.

— Знаю, але я намагаюся аналізувати власні почуття. Ви щойно прийшли до мене з острахом за нашу дружбу, і, думаючи про це, я відчуваю, що маю такі самі страхи. Я відверто не зізнавався собі в цьому, але гадаю, що почуваюся відрізаним від вас через Блісс. Можливо, мені хочеться «зрівняти рахунок», роздратовано приховуючи дещо від вас. Гадаю, це по-дитячому.

— Голане!

— Я ж сказав, що це по-дитячому, правда? Але хто час від часу не буває дитиною? Утім ми з вами друзі. Ми зійшлися на цьому, а отже, я більше не гратиму в ігри. Ми летимо на Компореллон.

— Компореллон? — перепитав Пелорат, якусь мить не пригадуючи.

— Ви точно маєте пам'ятати мого друга-зрадника, Манна Лі Компора. Ми втрюх зустрічалися на Сейшеллі.

Обличчя Пелората помітно повітлішало:

— Авжеж, пам'ятаю. Його пращури були з Компореллона.

— Якщо були. Не обов'язково вірити в усе, що казав Компор. Однак Компореллон — відомий світ, а Компор стверджував, що його мешканці знали про Землю. Що ж, то ми вирушимо туди й перевіримо. Може, це ні до чого не приведе, але це єдина вихідна точка, яка в нас є.

Пелорат із невпевненим виглядом прочистив горло.

— Ох, любий друже, ви впевнені?

— Тут нема в чому бути впевненим чи невпевненим. Це єдиний можливий напрямок, і який би він не був ненадійний, у нас немає вибору, крім як іти за ним.

— Так, але якщо ми робимо це на підставі слів Компора, то, можливо, варто обдумати все, що він нам розповів. Я ніби пригадую, що він вкрай рішуче запевняв, наче на Землі немає життя — що її поверхня радіоактивна й повністю безживна. І якщо це так, ми летимо на Компореллон дарма.

4

Вони втрюх обідали в їдальні, займаючи майже весь її простір.

— Дуже смачно, — констатував із чималим задоволенням Пелорат. — Це з наших початкових запасів із Термінуса?

— Ні, зовсім ні, — відповів Тревіз. — Ті давно скінчилися. Це частина запасів, які ми придбали на Сейшеллі, перш ніж вирушити на Гею. Незвично, правда? Якісь морепродукти, але доволі хрумкі. А щодо цього, я припускав, купуючи, що це капуста, але на смак геть не схоже.

Блісс слухала, але мовчала. Вона обережно длубалася в тарілці.

— Люба, тобі треба поїсти, — лагідно сказав їй Пелорат.

— Знаю, Пеле, і я їм.

— У нас є геянська їжа, Блісс, — повідомив Тревіз із дешицею не до кінця прихованої нетерплячості.

— Знаю, але я б воліла її зберегти. Ми не знаємо, скільки пробудемо в космосі, і я мушу про всякий випадок привчитися до їжі ізолятів.

— Все так погано? Чи Гея мусить їсти тільки Гею?

Блісс зітхнула.

— Власне, у нас є така приказка: «Коли Гея їсть Гею, ніщо не втрачається й не набувається». Це не більше ніж переміщення свідомості харчовим ланцюжком вгору та вниз. Усе, що я їм на Геї, і є Геєю, і навіть після того, як ця їжа бере участь в обміні речовин і стає мною, це *досі* Гея. Насправді завдяки цьому процесові дещо з того, що я їм, дістає шанс долучитися до інтенсивнішої свідомості, хоч решта їжі, звісно, перетворюється на відходи й опускається вниз у ланцюжку. — Вона рішуче поклала до рота шматок їжі, якусь мить активно пожувала, ковтнула й продовжила: — Це відображення величезного колообігу. Рослини ростуть і стають їжею для тварин. Тварини їдять і теж стають їжею. Будь-який померлий організм поглинають клітини плісняви, бактерії розпаду абощо — і це *досі* Гея. У цьому величезному колообігу бере участь навіть неорганічна матерія, і все в ньому отримує шанс час від часу долучитися до свідомості високого рівня.

— Усе це можна сказати про будь-який світ, — заперечив Тревіз. — Будь-який атом у мені має довгу історію, під час якої він міг побути частиною багатьох живих істот, чи частиною моря, чи грудки вугілля, чи каменю, чи частинкою вітру, який на нас дме.

— Але на Геї всі атоми також постійно є частиною вищої планетарної свідомості, про яку ви нічого не знаєте.

— Ну то що тоді станеться із цими овочами із Сейшелла, які ви їсте? Вони стануть частиною Геї?

— Стануть — доволі повільно. А всі відходи, які виведе моє тіло, так само повільно перестануть бути її частиною. Усе ж таки тому, що мене полишає, бракуватиме зв'язку з Геєю. Йому бракуватиме навіть менш безпосереднього гіперпросторового зв'язку, який я можу підтримувати завдяки високому рівню інтенсивності свідомості. Саме цей гіперпросторовий зв'язок допомагає негеяньській їжі стати геяньською — повільно, — коли я її з'їм.

— А як щодо геяньської їжі в наших сховищах? Чи стане вона повільно негеяньською? Якщо так, краще вам її з'їсти, поки можете.

— Про це немає потреби турбуватися. Наші геяньські запаси дібрано так, що вони ще довго лишатимуться частиною Геї.

— Але що станеться, якщо ми вживатимемо геяньську їжу? — раптово озвався Пелорат. — Як на те пішло, що траплялося з нами, коли ми вживали геяньську їжу на самій Геї? Ми самі будемо повільно перетворюватися на Гею?

Блісс хитнула головою, і обличчям її майнув химерно стривожений вираз.

— Ні, те, що ви з'їли, для нас втрачене. Принаймні втрачено ті частини, що взяли участь в обміні речовин та потрапили у ваші тканини. Відходи ж лишилися Геєю або дуже повільно нею стали, тож зрештою баланс було збережено, але численні атоми внаслідок ваших відвідин припинили бути Геєю.

— Чому це? — поцікавився Тревіз.

— Тому що ви не змогли б витримати перетворення, навіть часткового. Ви були нашими гостями, які увійшли до нашого світу мимохіть, так би мовити, і ми мусили захистити вас від небезпеки, навіть ціною крихітних часточок Геї. Ми добровільно заплатили цю ціну, але без утіхи.

— Нам шкода за це, — мовив Тревіз, — але ви впевнені, що негеянська їжа чи деякі її різновиди, своєю чергою, не нашкодять *вам*?

— Ні. Те, що їстівне для вас, буде їстівним і для мене. Я просто матиму додаткову проблему з обміном речовин і перетворенням такої їжі на Гею, і на власні тканини теж. Це створює психологічний бар'єр, який сильно псує моє задоволення від їжі та змушує їсти повільно, але невдовзі я це подолаю.

— А як щодо інфекції? — з тривогою вигукнув Пелорат. — Не розумію, чому не подумав про це раніше. Блісс! У будь-якому світі, який ми відвідаємо, імовірно, будуть мікроорганізми, від яких у тебе немає захисту, і ти помреш від якоїсь простої інфекційної хвороби. Тревізе, ми мусимо повернутися.

— Пеле, любий, не панікуй, — усміхнулася Блісс. — Мікроорганізми також асимілюються з Геєю, потрапляючи в моє тіло з їжею чи в будь-який інший спосіб. Якщо здаватиметься, що вони завдають шкоди, то асимілюватимуться швидше, а щойно стануть частиною Геї, то шкоди вже не завдадуть.

Обід добіг кінця, і Пелорат ковтнув своєї суміші фруктових соків, підігрітої зі спеціями.

— Любі мої, — сказав він, облизнувши губи, — гадаю, саме час знову змінити тему. Мені здається, що єдиним моїм заняттям на борту є змінювання теми. Чому б це?

— Бо ми з Блісс можемо дискутувати до смерті, — похмуро відповів Тревіз. — Від вас, Янове, залежить порятунок нашої психіки. Яку тему ви хочете натомість обговорити, друже?

— Я продивився свої довідкові матеріали про Компореллон. Весь сектор, до якого він належить, рясніє давніми легендами. Вони датують заселення давнім минулим, першим тисячоліттям гіперпросторових подорожей. На Компореллоні навіть оповідають про легендарного засновника на ім'я Бенбаллі, хоч і мовчать про те, звідки він прибув. Кажуть, що спочатку їхня планета називалася Світом Бенбаллі.

— І скільки, на вашу думку, в цьому правди, Янове?

— Можливо, зернинка, але зернинка може виявитися ядром.

— Я ніколи не чув про якогось Бенбаллі. А ви?

— Ні, не чув, але вам відомо, що наприкінці епохи Імперії доімперську історію навмисне замовчували. У бентежні останні кілька століть імператори прагнули придушити місцевий патріотизм, адже дуже виправдано вважали його вплив руйнівним. Тож майже в кожному секторі Галактики справжній відлік історії, з усіма архівами та точною хронологією, розпочинали аж тоді, коли вплив Трентора там став відчутним, і цей самий сектор перетворювався на союзника Імперії чи був нею захоплений.

— Не думав, що історію так легко викоринити.

— Багато в чому й не легко, але цілеспрямований і могутній уряд може значно послабити її позиції. Ослаблена рання історія починає покладатися на розрізнений матеріал і зазвичай вироджується до казок. Ці казки неминуче обростатимуть перебільшеннями й змальовуватимуть сектор старшим і могутнішим, ніж він, найімовірніше, колись був насправді. І якою б сміховинною чи очевидно неможливою не була конкретна легенда, віра в неї поміж місцевих стає ознакою патріотизму. Я можу показати вам казки з усіх куточків Галактики — у них оповідають, ніби колонізування їхнього сектора розпочали вихідці із самої Землі, хоча батьківську планету вони так називають не завжди.

— Як іще вони її називають?

— По-різному. Іноді — Єдиною, а іноді — Найстарішою. Або часом — Місячним світом, і деякі надійні джерела кажуть, що це посилання на її величезний супутник. Щоправда, інші джерела стверджують, що справжня назва — Втрачений світ, а слово «місячний» — це метафора, яка означає «знівечений», «втрачений» чи «покинтий».

— Янове, зупиніться, — лагідно мовив Тревіз. — Ви можете вічно говорити про ваші надійні джерела та їхніх опонентів. Кажете, що ці легенди є скрізь?

— О так, мій любий друже. Майже. Вам варто лише подивитися їх, щоб отримати уявлення про людську звичку починати з якогось зернятка правди й нашаровувати на нього раз за разом відверту брехню — просто як устриці з Рампори, що роблять перлини з піщинки. Якось я натрапив саме на цю метафору, коли...

— Янове! Зупиніться знову! Скажіть, щось у легендах Компореллона відрізняє їх від інших?

— Ох! — Якусь мить Пелорат безтямно витріщався на Тревіза. — Відрізняє? Що ж, вони стверджують, що Земля від них відносно недалеко, і це незвично. Більшість світів, які говорять про Землю, як би вони її не називали, зазвичай не певні щодо її розташування; вона страх як далеко або ж у якійсь небувалії.

— Так, як-от дехто на Сейшеллі казав нам, що Гея розташована в гіперпросторі.

Блісс засміялася. Тревіз кинув на неї швидкий погляд:

— Це правда. Так нам сказали.

— Не сумніваюся, — сказала вона. — Це просто дивно. Звісно, нам вигідно, щоб вони в це вірили. Зараз ми просто хочемо, щоб нам дали спокій, а де можна бути в більшій безпеці та під надійнішим захистом, ніж у гіперпросторі? Якщо люди вірять, що ми там, то хай так і буде, навіть якщо це неправда.

— Так, — сухо мовив Тревіз, — водночас щось змушує людей вірити, що Землі не існує, чи що вона далеко, чи що вона вкрита радіацією.

— Крім компореллонців, — додав Пелорат, — які вірять, що вона відносно близько до них.

— Але все одно вважають її радіоактивною. Так чи інак, усі народи з легендами про Землю переконані, що вона недосяжна.

— Десь так, — погодився Пелорат.

— Багато хто на Сейшеллі вірив, що Гея недалеко, — вів далі Тревіз, — дехто навіть правильно визначив її зірку, про-

те всі вважали, що досягнути її неможливо. Деякі компореллонці могли бути певні, що Земля радіоактивна й мертва, але все одно визначити її зірку. Тоді ми дістанемось цієї планети, якою б недосяжною вони її не вважали. Саме так ми вчинили з Геєю.

— Гея хотіла прийняти вас, Тревізе, — зауважила Блісс. — Ви були безпорадні, коли ми вас захопили, але ми не бажали вам шкоди. Що як Земля теж могутня, але не доброзичлива? Що тоді?

— У будь-якому разі я мушу спробувати — і пристати на наслідки. Утім це *моє* завдання. Щойно я визначу розташування Землі та попрямую до неї, ви зможете полетіти геть. Я висаджу вас у найближчому світі Фундації чи відвезу назад на Гею, якщо наполягатимете, а тоді вирушу на Землю сам.

— Любий друже, — з помітною тривогою мовив Пелорат, — не кажіть такого. Я б і не подумав вас кидати.

— А я — кидати Пела, — вторувала Блісс, потягнувшись і торкнувшись щоки Пелората.

— Що ж, гаразд. Уже скоро ми будемо готові стрибнути на Компореллон, а після цього, сподіваймося, і до Землі.

Частина II КОМПОРЕЛЛОН

Розділ третій На пропускній станції

1

Увійшовши до їхньої кімнати, Блісс запитала:

— Тревіз казав тобі, що ми от-от стрибнемо крізь гіперпростір?

Пелорат, який зігнувся над оглядовим диском, підвів погляд.

— Власне, він щойно зазиравав і сказав мені: «За пів години».

— Пеле, мені ця думка не до вподоби. Я ніколи не любила стрибки. Від цього дивне відчуття, наче вивертає зсередини.

Пелорат здавався трохи здивованим.

— Не знав, що ти космічна мандрівниця, люба Блісс.

— Не зовсім так, і не тільки тому, що я — складник глобального організму. Сама Гея зазвичай не подорожує регулярно. За самою моєю/нашою/Геїною природою я/ми/Гея не досліджуємо, не торгуємо та не літаємо для розваги. Та все ж необхідно мати когось на пунктах підльоту...

— Як коли нам пощастило зустріти тебе.

— Так, Пеле. — Блісс ніжно йому всміхнулася. — Подеколи необхідно відвідати з різних причин — зазвичай інкогніто — Сейшелл та інші зоряні регіони. Але інкогніто чи ні, це завжди означає стрибок, і, звісно, коли будь-яка частина Геї стрибає, це відчуває вся Гея.

— Це недобре.

— Могло бути й гірше. Значна частина Геї стрибок не переживає, тож ефект суттєво пом'якшено. Утім я, здається, відчуваю його набагато гостріше за решту Геї. Як я намагаюся пояснити Тревізові, хоча все на Геї є Геєю, окремі складники не однакові. У нас є відмінності, і мені з якихось причин властива особлива чутливість до стрибка.

— Чекай-но! — раптом згадав Пелорат. — Тревіз якось мені пояснював. Найгірші відчуття бувають на звичайних зорельотах. На них під час входження в гіперпростір полишаєш галактичне гравітаційне поле, а тоді, повертаючись до звичайного простору, знову входиш у нього. Відчуття, про яке ти кажеш, спричинюють вихід і повернення. Але «Далека зірка» — гравітаційний корабель. Він не залежить від гравітаційного поля, тож етапів виходу й повернення немає. Ми нічого не відчуємо. Можу тебе в цьому запевнити, люба, з особистого досвіду.

— Але це прекрасно! Шкода, що я не подумала обговорити це раніше. Це звільнило б мене від побоювань.

— Є й ще одна перевага, — продовжив Пелорат, відчувши, як надихається незвичною роллю тлумача астронавтичних питань. — Щоб стрибнути, звичайному кораблю у звичайному просторі потрібно відійти на доволі велику відстань від масивних тіл, таких як зірки. Що ближче до зірки, то сильніше гравітаційне поле й виразніші відчуття від стрибка. А що сильніше гравітаційне поле, то складніші рівняння треба розв'язати, щоб безпечно стрибнути й опинитися в бажаній точці звичайного простору. Проте в гравітаційному кораблі про відчуття стрибка можна забути. До того ж комп'ютер цього корабля набагато розвинутіший за звичайні, і він здатен незвично майстерно та швидко поратися зі складними рівняннями. Завдяки цьому не треба летіти від зірки пару тижнів, досягаючи безпечної та зручної відстані для стрибка; «Далекій зірці» достатньо двох чи трьох днів — передусім тому, що ми не підвладні гравітаційному полю, а отже, й інерційному впливу

(визнаю, я цього не розумію, але так каже Тревіз), і можемо прискорюватися значно хутчіше за звичайний корабель.

— Це добре, і, до честі Трева, він вміє керувати цим незвичним кораблем.

— Прошу, Блісс, — легко спохмурнів Пелорат. — Кажі «Тревіз».

— Кажу, Кажу. Але поки його немає, трохи розслабляюся.

— Не треба. Не варто навіть трохи захочувати цю звичку, любя. Він до цього дуже чутливий.

— Не до цього. Він чутливий до мене. Я йому не подобаюся.

— Це не так, — щиро запевнив Пелорат. — Я говорив із ним про тебе. Ну ж бо, не треба супитися. Я був надзвичайно тактовний, любя дівчинко. Тревіз запевнив мене, що не відчуває до тебе неприязні. Він підозріливо ставиться до Геї, і його не тішить, що він мусив обрати її майбутнім людства. Ми маємо поставитися до цього з розумінням. Це мине, коли він поступово збагне переваги Геї.

— Сподіваюся, але річ не лише в Геї. Що б він не сказав тобі, Пеле, — не забувай, що ти його друг і він не хоче тебе кривдити, — йому не подобаюся особисто я.

— Ні, Блісс. Такого просто не може бути.

— Пеле, не всі мусять любити мене просто тому, що любиш ти. Дозволь пояснити. Трев — гаразд, Тревіз — вважає мене роботом.

Зазвичай незворушні риси Пелората набули приголомшеного виразу.

— Та годі, він не може вважати тебе штучною людською істотою.

— Що в цьому дивного? Гею заселяли за допомогою роботів. Це відомий факт.

— Роботи можуть допомагати, як це роблять машини, але заселили Гею люди — люди із Землі. Так вважає Тревіз. Я це знаю.

— Про Землю в пам'яті Геї нічого немає, як я казала тобі й Тревізу. Але в наших найдавніших спогадах, навіть після тих

трьох тисяч років, яких немає в колективній свідомості, є роботи, які працювали над завершенням перетворення Геї на придатний до життя світ. Також у ті часи ми формували Гею як єдиний планетарний розум — на це знадобилося багато часу, Пеле, любий, і це ще одна причина, чому наші найперші спогади тьмяні, й, можливо, річ була не в тім, що їх стерла Земля, як думає Тревіз...

— Так, Блісс, — нетерпляче мовив Пелорат, — але що з роботами?

— Що ж, поки ми творили Гею, роботи покинули її. Ми не хотіли Геї з роботами, бо й донині переконані, що роботичний складник у довготривалій перспективі буде шкідливий для людського суспільства, ізольованого чи планетарного за природою. Я не знаю, як ми дійшли цього висновку, але, можливо, він базується на подіях особливо давнього періоду галактичної історії, тож пам'ять Геї туди не сягає.

— Якщо роботи її покинули...

— Так, але що як дехто з них лишився? Що як я одна з них? Можливо, мені п'ятнадцять тисяч років. Тревіз це підозрює.

Пелорат повільно похитав головою.

— Але ти не робот.

— Ти точно в цьому впевнений?

— Звісно, впевнений. Ти *не* робот.

— Звідки ти знаєш?

— Блісс, я *знаю*. У тобі нічого штучного. Краще за мене цього ніхто не може знати.

— Хіба я не можу бути настільки вигадливо збудована, що в усіх аспектах, від найбільшого до найменшого, мене не відрізнити від справжньої? Якби це було так, як би ти побачив різницю між мною і людиною?

— Не думаю, що можливо створити щось настільки хитро-мудре, — мовив Пелорат.

— Але що якби це було можливо, попри те що ти думаєш?

— Я просто в це не вірю.

— Тоді розгляньмо це як гіпотетичний випадок. Якби я була роботом, якого не відрізнити від людини, як би ти почувався?

— Ну, я... я...

— Якщо конкретно. Як би ти поставився до того, щоб кохатися з роботом?

Раптом Пелорат клацнув великим та середнім пальцем правої руки:

— Знаєш, є легенди про те, як жінки закохувались у штучних чоловіків, і навпаки. Я завжди вважав, що це певна алегорія, та ніколи не думав, що їх можна сприймати буквально. Звісно, ми з Голаном навіть ніколи не чули слова «робот» до посадки на Сейшеллі, але тепер, коли я про це думаю, ті штучні чоловіки та жінки мусили бути роботами. Вочевидь, такі роботи справді існували на початку історії. Це означає, що легенди треба переосмислити...

Він замислено замовк, і Блісс, почекавши хвилику, гучно ляснула в долоні. Пелорат підстрибнув.

— Пеле, любий. Своєю міфографією ти уникаєш питання. Питання ось яке: як би ти поставився до того, щоб кохатися з роботом?

Пелорат зніяковіло подивився на неї:

— Якого справді не відрізнити від людини?

— Так.

— Тоді мені здається, що робот, якого ніяк не відрізнити від людини, і є людиною. Якби ти була таким роботом, для мене ти була б людиною.

— Саме це я й хотіла від тебе почути, Пеле.

Пелорат вичекав, тоді запитав:

— Що ж, люба, тепер, коли ти почула це від мене, хіба не час сказати мені, що ти справжня людина й мені не треба сушити голову над гіпотетичними ситуаціями?

— Ні, цього я не скажу. Ти визначив справжню людину як об'єкт, що має всі ознаки справжньої людини. Якщо тебе

влаштовує наявність у мене цих ознак, тоді розмову закінчено. У нас є робоче визначення, й іншого не потрібно. Усе ж таки звідки мені знати, що ти не робот, якого не відрізнити від людини?

— Бо я кажу тобі, що це не так.

— Ага, однак, якби ти був роботом, якого не відрізнити від людини, тобі могли б прописати здатність стверджувати, що ти справжня людина, та навіть самому в це вірити.. Робоче визначення — все, що в нас є і може бути.

Вона обвила руками шию Пелората й поцілувала його. Поцілунок ставав дедалі пристраснішим і тривав, аж доки Пелорат не зумів трохи приглушено вичавити:

— Але ж ми пообіцяли не бентежити Тревіза й не перетворювати корабель на гніздечко для молодят.

— Давай віддамося почуттям, — стала вмовляти його Блісс, — і не лишимо собі часу думати про обіцянки.

— Але я не можу так вчинити, люба, — стурбовано мовив Пелорат. — Знаю, це мусить дратувати тебе, Блісс, але я постійно думаю і за характером не схильний віддаватися емоціям. Це вироблена за роки звичка, і, напевно, іншим вона дуже не до вподоби. Я ніколи не жив із жінкою, яка рано чи пізно не починала цьому противитися. Моя перша дружина... Хоча, гадаю, обговорювати це буде недоречно...

— Так, доволі недоречно, але не смертельно. Ти теж не перший мій коханець.

— Ох! — мовив Пелорат радше розгублено, а тоді, зауваживши легку усмішку Блісс, додав: — Тобто, звісно ж. Я й не очікував, що міг би... Словом, моїй першій дружині це не подобалося.

— Але мені подобається. Мені твої нескінченні поринання в думки здаються привабливими.

— У це я не вірю, але мені спало на думку ще дещо. Робот чи людина — немає значення. У цьому ми погоджуємося. Однак я ізолят, і тобі це відомо. Я не частина Геї, і коли ми

усамітнюємося, ти ділишся емоціями за межами Геї, навіть якщо дозволяєш мені ненадовго взяти в цьому участь, утім це мають бути не настільки потужні емоції, які ти переживала б, якби Гея кохалася з Геєю.

— Кохання з тобою, Пеле, дарує свою втіху, — сказала Блісс. — Далі я не зазираю.

— Але питання не лише в тому, що ти кохаєш мене. Ти — не лише ти. Що як Гея вважатиме це збоченням?

— Якщо вважатиме, я знатиму, бо я і є Гея. А оскільки я насолоджуюся тобою, то й Гея теж. Коли ми кохаємося, вся Гея так чи інак розділяє ці відчуття. Коли я кажу, що кохаю тебе, це означає, що Гея кохає тебе, хоча лише тому складнику, яким я є, відведено безпосередню роль. Здається, тебе це бентежить.

— Те, що я ізолят, Блісс. Я цього достоту не розумію.

— Завжди можна провести аналогію з тілом ізолята. Коли ти насвистуєш мелодію, насвистувати її хоче все твоє тіло, ти як організм, але безпосереднє завдання доручено твоїм губам, язичку та легеням. Твій великий палець на правій нозі не робить нічого.

— Він може підстукувати мелодії.

— Але це не обов'язково для насвистування. Підстукування великим пальцем — не сама дія, а реакція на неї, і справді, всі частини Геї можуть у якийсь спосіб реагувати на мою емоцію, як я реагую на їхню.

— Припускаю, соромитися через це немає сенсу.

— Ніякого.

— Але це дає мені химерне відчуття відповідальності. Коли я намагаюся зробити тебе щасливою, то розумію, що мушу намагатися зробити щасливим кожен організм на Геї.

— Кожен атом — і ти робиш. Ти докладаєшся до почуття спільної радості, яким я коротко з тобою ділюся. Гадаю, твій внесок надто малий, щоб його було легко вирахувати, але він є, і це знання мусить посилювати твою радість.

— Хотів би я бути впевненим, що Голан достатньо заклопотаний маневруванням у гіперпросторі, щоб деякий час лишатися в кабіні пілота, — промовив Пелорат.

— Прагнеш медового місяця, так?

— Так.

— Тоді знайди папірець, напиши на ньому «Гніздечко молодят», прикріпи зовні на дверях, і якщо він захоче увійти — це його проблема.

Так Пелорат і вчинив, і саме під час подальших приємних дій «Далека зірка» зробила стрибок. Ані Пелорат, ані Блісс цього не помітили, та й не змогли б, навіть якби звертали увагу.

2

Минуло лише кілька місяців, відколи Пелорат познайомився з Тревізом і вперше полишив Термінус. До того за понад пів століття (за галактичним стандартом) свого життя він жодного разу не покидав поверхні планети.

Як науковець сам собі уявляв, за ці місяці він став стріляним горобцем. Пелорат побачив три планети з космосу: сам Термінус, Сейшелл і Гею. А тепер споглядав на екрані четверту, хоч і через підконтрольний комп'ютеру телескопічний пристрій. Четвертою планетою був Компореллон.

І знову, вчетверте, Пелорат був дещо розчарований. Він чомусь і досі думав, ніби дивитися на населений світ із космосу означало бачити контури його континентів, оточених морем; або ж, якщо світ був сухим, обриси озер із навколишнім суходолом.

Але це було не так.

Якщо світ заселений, у ньому є атмосфера, а також гідросфера. А якщо там є повітря і вода, то бували хмари; а якщо були хмари, вони затуляли краєвид. Тож Пелорат знову збагнув, що дивиться на білі закрути з де-не-де помітними проблисками блідо-блакитного чи іржаво-брунатного.

Він похмуро замислився, чи можна визначити світ, якщо вивести на екран його зображення з висоти, скажімо, трьохсот тисяч кілометрів. Як відрізнити один хмарний закрут від іншого?

Блісс трохи занепокоєно зиркнула на Пелората.

— У чому річ, Пеле? Ти начебто не радий.

— Мені здається, що всі планети з космосу однакові.

— І що з того, Янове? — спитав Тревіз. — Усі берегові лінії на горизонті Термінуса теж однакові, якщо не знати, що шукати — конкретну гірську вершину чи конкретний прибережний острівець цікавої форми.

— Насмілюся спитати, — з помітним невдоволенням зазначив Пелорат, — що можна відшукати в масі рухливих хмар? Навіть якщо спробувати, перш ніж ви визначитесь, ці хмари вже попливуть на нічний бік планети.

— Придивіться уважніше, Янове. Якщо ви простежите за формою хмар, то помітите, що вони зазвичай складаються у візерунок, який оплітає планету і рухається навколо центру. Цей центр приблизно розташований на одному з полюсів.

— Котрому? — поцікавилася Блісс.

— Оскільки відносно нас планета обертається за годинниковою стрілкою, ми за визначенням дивимося на південний полюс. А оскільки центр мусить бути десь за п'ятнадцять градусів від термінатора — межі світла та тіні, — а планетарна вісь нахилена під двадцять одним градусом до перпендикуляра площини обертання, зараз середина весни чи середина літа, залежно від того, рухається полюс від термінатора чи до нього. Якщо попрошу, комп'ютер може обрахувати орбіту і якнайшвидше мені її повідомити. Столиця на північному боці екватора, тож зараз там середина осені чи зими.

— Ви здатні все це визначити? — спохмурнів Пелорат. Він вдивлявся у хмарний шар — неначе думав, що той може чи мусить до нього заговорити, але, звісно, це було не так.

— І не лише це, — продовжив Тревіз, — але якщо ви глянете на полярні регіони, то помітите, що в шарі хмар начебто

немає просвітів, коли вони відходять від полюсів. Насправді просвіти є, але крізь них ви бачите кригу, тож це біле на білому.

— Ага, — озвався Пелорат. — Гадаю, на полюсах це очікувано.

— На населених планетах — безперечно. Безживні планети можуть не мати повітря чи води або ж мати явні ознаки того, що хмари чи лід утворені не з води. На цій планеті таких ознак немає, тож ми знаємо, що дивимося на водяні хмари та водяний лід. Наступне, що ми помічаємо, це ділянку неторканого білого з денного боку термінатора, і досвідчене око одразу бачить, що вона більша за середню. Крім цього, можна зауважити такий собі помаранчевий відблиск світла, доволі тьмянний, і це означає, що сонце Компореллона відчутно холодніше за сонце Термінуса. Хоча Компореллон розташований ближче до свого сонця, ніж Термінус до свого, та все ж не достатньо близько, щоб компенсувати нижчу температуру. Отже, Компореллон — дуже-дуже холодний населений світ.

— Ви читаєте це як книгу, старий друже, — із захватом озвався Пелорат.

— Не дивуйтеся надто сильно, — лагідно всміхнувся Тревіз. — Комп'ютер надав мені потрібну статистику, а також дані про середню температуру — доволі низьку. Неважко зробити висновки щодо чогось уже відомого. Власне, Компореллон перебуває на межі льодовикового періоду і переживав би його, якби розташування континентів краще годилося для цього стану.

— Мені не подобається холодний світ. — Блісс прикусила нижню губу.

— У нас є теплий одяг, — сказав Тревіз.

— Неважливо. Люди насправді не пристосовані до холодної погоди. У нас немає ні товстого хутра чи пір'я, ні достатньої кількості підшкірного жиру. Якщо у світі є холодна погода, це свідчить про певне недбале ставлення до добробуту його частин.

— Гея — рівномірно теплий світ?

— Так, більша її частина. На ній є холодні зони для пристосованих до холоду рослин та тварин і деякі спекотні зони для пристосованих до спеки, але здебільшого Гея рівномірно тепла, і там ніколи не буває некомфортно спекотно чи холодно для тих, хто звик до помірних температур, зокрема, звісно, і людей.

— Людей, авжеж. Усі частини Геї в цьому сенсі живі та рівні, однак деякі, як-от люди, очевидно рівніші за інших.

— Облиште дурний сарказм, — мовила Блісс без натяку на ущипливість. — Рівень та інтенсивність свідомості мають значення. Людина — корисніша частинка Геї, ніж камінь тієї ж ваги, тож властивості та функції Геї як цілого цілком обґрунтовано найсприятливіші саме для людини — хоча й не настільки, як у ваших світах ізолятив. Крім цього, часом вони сприяють й іншим частинам, коли Гея цього потребує. На тривалий час пріоритет можуть мати навіть кам'яні надра. Ті теж вимагають уваги, бо за її браком можуть постраждати всі частини Геї. Ми ж не хочемо зайвого виверження вулкана, правда?

— Ні, — відповів Тревіз. — Зайвого — ні.

— Ви не дуже вражені, правда?

— Слухайте, у нас є світи, холодніші за середньостатистичні, і є тепліші; є світи, переважно вкриті тропічними лісами, і світи величезних саван. Немає двох схожих світів, і кожен із них слугує домівкою тим, хто до нього звик. Я звичний до відносно м'якої погоди Термінуса — ми, власне, приборкали її майже до рівня помірності Геї, але мені подобається хоча б тимчасово вириватись куди-інде. Чого немає в Геї, Блісс, але є в нас, так це різноманіття. Якщо Гея розшириться до Галаксії, чи змусять кожен світ Галактики стати помірним? Одноманітність буде нестерпна.

— Якщо це так, і різноманіття здаватиметься бажаним, різноманіття буде підтримано.

— Наче, так би мовити, дарунок від центрального комітету? — сухо спитав Тревіз. — У межах прийняттого для них, звісна річ? Я б усе ж таки лишив це природі.

— Але ви *не* *лишили* це природі. Усі населені світи Галактики видозмінювали. Кожен із них на початку перебував у некомфортному для людства природному стані, і кожен з них перетворювали, доки вони не ставали настільки помірними, наскільки це було можливо. Якщо цей світ холодний, я певна, це тому, що його мешканці не могли відігріти його більше без непомірних витрат. І навіть так можна бути впевненими, що території, які вони безпосередньо населяють, штучно доведено до м'якого клімату. Тож обліште цю надмірну праведність про «лишити це природі».

— Припускаю, ви говорите від імені Геї.

— Я завжди говорю від імені Геї. Я *і є* Гея.

— Тоді, якщо Гея настільки впевнена у власній вищості, навіщо вам потрібне моє рішення? Чому ви не почали без мене?

Блісс помовчала, ніби збираючись із думками, і відповіла:

— Тому що надмірна віра в себе нерозважлива. Природно, що ми бачимо власні позитивні риси краще за недоліки. Ми прагнемо чинити правильно — не на нашу думку, а об'єктивно, якщо об'єктивна рація взагалі існує. Ваш підхід здається нам максимально наближеним до об'єктивної правильності, тож ми йдемо за вами.

— Ага, я аж такий об'єктивний, — із жalem сказав Тревіз, — що навіть не розумію власного рішення та шукаю йому виправдання.

— Ви його знайдете.

— Сподіваюся.

— Власне, старий друже, — втрутився Пелорат, — мені здається, що в цій останній суперечці доволі легко взяла гору Блісс. Чому ви не визнаєте, що її аргументи виправдовують ваше рішення зробити Гею майбутнім трендом для людства?

— Бо я не чув цих аргументів, коли ухвалював рішення, — відрізав Тревіз. — Я не знав усіх цих подробиць про Гею. На мене вплинуло щось інше, принаймні підсвідомо; щось,

не залежне від даних про Гею, але точно ґрунтовніше. І саме це я щосили намагаюся збагнути.

— Не сердіться, Голане. — Пелорат примирливо підняв руку.

— Я не серджуся. Я просто під нестерпним тиском. Не хочу бути центром уваги Галактики.

— Я вас у цьому не звинувачую, Тревізе, — мовила Блісс, — і мені справді шкода, що ваша суть поставила вас у таке становище. Коли ми сідатимемо на Компореллон?

— Через три дні й лише після того, як зупинимось на одній із пропускних станцій на орбіті над ним.

— Із цим не має виникнути проблем, правда? — спитав Пелорат.

Тревіз знизав плечима.

— Залежить від кількості кораблів, які наближаються до світу, кількості наявних пропускних станцій, і передусім від конкретних правил. Там можуть і відмовити в допуску. Ці правила час від часу змінюються.

— Що значить «відмовити в допуску»? — обурився Пелорат. — Як вони можуть відмовити в допуску громадянам Фундації? Хіба Компореллон не належить до володінь Фундації?

— Що ж, і так, і ні. Тут є чутливе питання букви закону, і я не впевнений, як її тлумачить Компореллон. Гадаю, є шанс, що нам відмовлять у доступі, але не думаю, що значний.

— А що ми робитимемо, якщо відмовлять?

— Я не певен, — сказав Тревіз. — Зачекаймо й подивімося, що станеться, перш ніж мучитися складанням запасних планів.

3

Тепер вони достатньо наблизилися до Компореллона, щоб він поставав масивною сферою навіть без телескопічного збільшення. Однак, якщо все-таки збільшити додатково, можна було роздивитися пропускні станції. Вони випиналися над

планетою вище за більшість орбітальних споруд і були добре освітлені.

Оскільки «Далека зірка» наближалася з боку південного полюса планети, половина сфери була постійно залита сонцем. Звісно, пропускні станції на нічному боці видавалися яскравішими спалахами світла. Розмістили їх дугою й із рівними проміжками. Шість із них було видно (плюс, безперечно, шість на денному боці), і всі вони кружляли над планетою з однаковою і рівномірною швидкістю.

Відчуваючи деякий трепет від цього видива, Пелорат спитав:

— Ближче до планети є інші джерела світла. Що це?

— Я не знаю планету досконально, тож не можу сказати, — відповів Тревіз. — Це можуть бути орбітальні фабрики, лабораторії чи обсерваторії, або навіть населені пункти. Деякі планети воліють затемнити ззовні всі орбітальні об'єкти, крім пропускних станцій. Термінус, наприклад. Компореллон, вочевидь, ліберальніший.

— На яку саме станцію ми прямуємо, Голане?

— Залежить від них. Я надіслав запит на посадку на Компореллон, і зрештою ми отримаємо вказівки щодо того, на яку пропускну станцію летіти та коли. Багато залежить від того, скільки новоприбулих кораблів намагаються наразі ввійти. Якщо біля кожної станції вишикувався з десятків кораблів, у нас немає вибору, крім як потерпіти.

— Я була на гіперпросторових відстанях від Геї лише двічі, — зауважила Блісс, — і обидва рази то було на чи біля Сейшелла. Я ніколи не залітала аж так далеко.

— Це має значення? — уважно зиркнув на неї Тревіз. — Ви ж досі Гея, чи не так?

Якусь мить Блісс здавалася роздратованою, але тоді майже присоромлено хихотнула.

— Мушу визнати, Тревізе, цього разу ви мене підловили. У слова «Гея» подвійне значення. Воно може означати фізичну планету як твердий сферичний об'єкт у космосі, але також

живий об'єкт, частиною якого є ця сфера. Строго кажучи, ми мусимо використовувати для цих двох різних понять два різних слова, але геянці завжди розуміють із контексту, про яке йдеться. Визнаю, ізолята це може часом заплутувати.

— Що ж, тоді, якщо ви визнаєте, що перебуваєте в багатьох тисячах парсеків від Геї як сфери, чи досі ви є частиною Геї як організму?

— Я досі Гея.

— Жодного послаблення?

— Загалом ні. Певна, я вже казала, що лишатися Геєю через гіперпростір дещо складніше, але я лишаюся.

— Чи не спадало вам на думку, що Гею можна вважати галактичним кракеном — легендарним монстром із мацаками, які сягають скрізь? Вам достатньо поселити кількох геянців у кожному населеному світі — і, фактично, отримаєте Галаксію. Власне, ви могли вже це зробити. Де розкидано ваших геянців? Припускаю, один чи два є на Термінусі й один чи два на Тренторі. Де ще?

Блісс було помітно незатишно.

— Я сказала, що не брехатиму вам, Тревізе, але це не означає, що я почуваюся зобов'язаною розкривати вам всю правду. Дечого вам немає потреби знати, зокрема осіб і місць перебування окремих частин Геї.

— Чи є потреба мені знати причину існування цих мацаків, Блісс, навіть якщо я не знаю, де вони?

— На думку Геї, немає.

— Але, припускаю, я можу вгадати. Ви вірите, що є хранителями Галактики.

— Ми прагнемо мати стабільну та безпечну Галактику, мирну та квітучу. План Селдона, принаймні за початковим задумом Гарі Селдона, передбачає встановлення Другої Галактичної Імперії, стабільнішої та дієвішої за Першу. План, який постійно видозмінювала та покращувала Друга Фундація, поки що працював добре.

— Але Гея не хоче Другої Галактичної Імперії у звичному сенсі, чи не так? Ви прагнете Галаксії — живої Галаксії.

— Оскільки ви це дозволили, ми сподіваємося з часом отримати Галаксію. Якби рішення було не на нашу користь, ми боролися б за Другу Імперію Селдона й зробили б її якомога безпечнішою.

— Але що не так із... — Тревіз вловив тихий звук, схожий на свердлення. — Комп'ютер подає мені сигнал. Гадаю, він отримує вказівки щодо пропускної станції. Я повернуся.

Він зайшов у кабіну пілота, поклав долоні на розмітку на поверхні столу та виявив, що це справді були вказівки щодо конкретної пропускної станції, до якої йому треба було прямувати, — координати відносно лінії від центра Компореллона до його північного полюса, встановлений маршрут наближення.

Тревіз просигналив, що згоден, і на хвилюк присів.

План Селдона! Він давно про нього не думав. Перша Галактична Імперія пала, а Фундація п'ятсот років розросталася, спершу конкуруючи з Імперією, а потім на її руїнах — усе згідно з Планом.

Потім було вторгнення Мула, що деякий час загрожував розтрощити План на друзки, однак Фундація втрималася — можливо, з допомогою завжди прихованої Другої Фундації, а можливо, і ще краще прихованої Геї.

Тепер Плану загрожувало дещо значно серйозніше, ніж Мул. Від відновлення імперії його буде переспрямовано до чогось, геть не схожого на будь-що в історії — Галаксії. І Тревіз сам на це погодився.

Але чому? Невже в Плані була хиба? Ґрунтовна хиба?

Якусь минушу мить Тревізові здавалося, що ця хиба справді існувала, і що він знав, у чому вона полягала, знав це, коли ухвалював своє рішення, — але знання, якщо то було воно, щезло так само швидко, як і з'явилося, і він лишився ні з чим.

Можливо, йому просто здалося — і тоді, коли він вирішував, і зараз. Усе ж таки він нічого не знав про План поза основними, побудованими на психоісторії припущеннями. Подобиць він не мав і точно анітрохи не розумівся на математичних обчисленнях.

Він заплющив очі й замислився...

Нічого.

Можливо, допоможе додаткова потужність від комп'ютера? Він поклав долоні на поверхню столу та відчув тепло обійм долонь. Заплющив очі і знову замислився...

Усе одно нічого.

4

Компореллонець, який ступив на борт корабля, мав голографічне посвідчення особи. На ньому досконало чітко було зображено його округле й трохи заросле бородою обличчя, а нижче зазначено ім'я: А. Кендрей.

То був коротун з однаково округлими лицем і тілом; він мав свіжий, доброзичливий вигляд і манери й задивлявся на корабель із помітним зачудуванням.

— Як ви так швидко спустилися? — спитав він. — Ми очікували вас тільки через дві години.

— Це корабель нової моделі, — з ухильною ввічливістю відповів Тревіз.

Однак Кендрей був не таким юним і невинним, яким здався. Він зайшов у кабіну пілота й одразу констатував:

— Гравітаційний?

Тревіз не бачив сенсу заперечувати щось настільки очевидне, тож безвиразно мовив:

— Так.

— Дуже цікаво. Про них чуєш, але чомусь ніколи не бачиш. Двигуни в корпусі?

— Саме так.

— Комп'ютерні мікросхеми теж? — Кендрей перевів погляд на комп'ютер.

— Так. Принаймні так мені казали. Я не перевіряв.

— Що ж. Мені потрібна інформація про корабель: номер двигуна, місце виготовлення, ідентифікаційний номер, уся начинка. Я певен, це все є в комп'ютері, тож він може видати потрібні мені офіційні дані за пів секунди.

Це забрало не набагато довше. Кендрей знову роззирнувся:

— Ви утрьох — це всі люди на борту?

— Саме так.

— Живі тварини? Рослини? Стан здоров'я?

— Ні, ні, і добрий, — рішуче відповів Тревіз.

— Гм, — озвався Кендрей, роблячи нотатки. — Чи не могли б ви покласти сюди долоню? Стандартна перевірка. Праву, будь ласка.

Тревіз несхвально зиркнув на пристрій. Його використовували дедалі повсюдніше й швидко вдосконалювали. Нерозвиненість світу можна було визначити з одного погляду за нерозвиненістю тамтешнього мікродетектора, однак навіть на найвідсталіших планетах він був. Його почали використовувати після остаточного розпаду Імперії, коли кожен колишній фрагмент цілого прагнув захиститися від хвороб і чужорідних мікроорганізмів усіх інших фрагментів.

— Що це? — тихо поцікавилася Блісс, витягнувши шию, щоб розгледіти пристрій спершу з одного боку, а тоді з іншого.

— Гадаю, це називається мікродетектор, — відповів Пелорат.

— Нічого таємничого, — додав Тревіз. — Це пристрій, який автоматично перевіряє частину твого тіла, всередині та зовні, на предмет будь-яких мікроорганізмів, здатних переносити хворобу.

— Також він класифікує мікроорганізми, — пояснив Кендрей, у чиєму голосі більш ніж явно чулася гордість. — Його

розробили просто тут, на Компореллоні. І якщо ви не проти, я досі чекаю вашу праву руку.

Тревіз устроїв свою правицю в пристрій і спостерігав, як рядами горизонтальних ліній протанцювали низки маленьких червоних позначок. Кендрей торкнувся контактного сенсора, і мікродетектор негайно видав кольорову факсимільну копію.

— Будьте ласкаві підписати, сер.

Тревіз послухався.

— Наскільки все погано? — спитав він. — Мені ж не загрожує серйозна небезпека, правда?

— Я не медик, — сказав Кендрей, — тож не можу сказати подробиць, але він не показує жодних ознак, які вимагають не пускати вас чи помістити в карантин. Це все, що мене цікавить.

— Оце мені пощастило, — сухо озвався Тревіз і трусонув рукою, позбуваючись залишків легкого поколювання.

— Ви, сер, — провадив далі Кендрей, і Пелорат дещо непевно встромив руку, а тоді підписав факсиміле.

— І ви, мем?

За кілька секунд Кендрей втупився у результат.

— Нічого схожого раніше не бачив. — Він благоговійно підвів погляд на Блісс. — Негативний. Повністю.

— Як чудово. — Блісс чарівно всміхнулася.

— Так, мем. Я вам заздрю. — Він знову глянув на перше факсиміле та мовив: — Ваші документи, містере Тревіз.

Тревіз надав їх. Зиркнувши, Кендрей знову здивовано підняв очі:

— Депутат законодавчого органу Термінуса?

— Саме так.

— Високопоставлений чиновник Фондації?

— Так точно, — незворушно підтвердив Тревіз. — Тож покінчімо із цим якомога швидше, гаразд?

— Ви капітан корабля?

— Так.

— Мета відвідин?

— Безпека Фондації, і це вся відповідь, яку я вам надам. Ви розумієте?

— Так, сер. Скільки ви маєте намір тут пробути?

— Не знаю. Можливо, тиждень.

— Дуже добре, сер. А цей джентльмен?

— Це доктор Янов Пелорат. У вас тут є його підпис, і я за нього ручаюся. Він науковець із Термінуса і мій асистент у справі моїх відвідин.

— Розумію, сер, але я мушу побачити його документи. Боюся, правило є правило. Сподіваюся, ви зрозумієте, сер.

Пелорат вручив свої документи. Кендрей кивнув:

— А ви, міс?

— Немає потреби тривожити пані, — тихо мовив Тревіз. — За неї я теж ручаюся.

— Так, сер. Але мені потрібне посвідчення.

— Боюся, у мене немає ніяких документів, сер, — сказала Блісс.

— Перепрошую? — спохмурнів Кендрей.

— Юна пані нічого із собою не взяла, — пояснив Тревіз. — Недбалість. Усе абсолютно як слід. Я беру на себе повну відповідальність.

— Хотів би я вам це дозволити, але не маю права. Відповідаю за це я. За нинішніх обставин це не дуже й важливо. Отримати дублікати навряд буде проблема. Юна пані, припускаю, з Термінуса?

— Ні.

— Тоді звідкись із території Фондації?

— Власне, ні.

Кендрей із цікавістю глянув на Блісс, тоді знову на Тревіза.

— Це ускладнює справу, депутате. На те, щоб отримати дублікат зі світу за межами Фондації, може знадобитися додатковий час. Оскільки ви не громадянка Фондації, міс Блісс,

мені потрібна назва світу, де ви народилися, та світу, громадянкою якого ви є. Потім вам доведеться зачекати надходження дублікатів.

— Послухайте, містере Кендрей, я не бачу причин для затримки. Я високопоставлений чиновник уряду Фундації та прибув сюди з надзвичайно важливою місією. Мене не мусить затримувати банальна перевірка документів.

— Це не мені вирішувати, депутате. Якби все залежало від мене, я пропустив би вас на Компореллон просто зараз, однак кожну мою дію визначає товста інструкція. Я мушу її дотримуватися, або її використають проти мене. Звісно, припускаю, на вас чекає якась особа з компореллонського уряду. Якщо ви скажете мені, хто це, я зв'яжусь з ним, і якщо він накаже мені вас пропустити, то так і буде.

Тревіз повагався мить.

— Це буде нерозсудливо, містере Кендрей. Чи можу я поговорити з вашим безпосереднім начальником?

— Звісно, можете, але отак одразу з ним побачитися не вдасться...

— Я певен, він одразу ж прийде, коли зрозуміє, що говоритиме із чиновником Фундації...

— Власне, — мовив Кендрей, — якщо між нами, це тільки все ускладнить. Вам відомо, що ми не входимо до метропольної території Фундації. Ми — приєднана держава, і ставимось до цього серйозно. Люди не хочуть, щоб їх уважали маріонетками Фундації — я лише вживаю популярний вислів, ви ж розумієте, — і натомість щосили демонструють незалежність. Мій начальник цілком може розраховувати на бонуси, якщо не дозволить надати особливу послугу чиновнику Фундації.

Обличчя Тревіза спохмурніло.

— І ви теж?

— Я не втручаюсь у політику, сер, — похитав головою Кендрей. — Мені ніхто й ні за що бонусів не дає. Я просто радий,

коли мені дають зарплату. Привілеїв я не отримую, а от догану — можу, і то доволі легко. Мені шкода, але це так.

— Ви знаєте, що з моєю посадою я можу про вас подбати.

— Ні, сер. Перепрошую, якщо це звучить безцеремонно, але не думаю, що можете. І мені соромно казати це, сер, але прошу, не пропонуйте мені нічого цінного. Із чиновників, які приймають такі речі, роблять показові приклади для інших, і нині таке доволі вміло виявляють.

— Я не мав наміру вас підкуповувати. Я думаю лише про те, що може зробити з вами мер Термінуса, якщо ви завадите моїй місії.

— Депутате, я буду в повній безпеці, доки зможу сховатися за інструкцією. Якщо члени Президії Компореллона отримають якусь догану від Фондації, це їхня проблема, а не моя. Але якщо це допоможе, сер, я можу пропустити вас із доктором Пелоратом на вашому кораблі. Якщо ви залишите міс Блісс тут, на станції, ми затримаємо її на деякий час і відішлемо вниз, на поверхню, щойно надійдуть дублікати її документів. Якщо з якоїсь причини її документи будуть недоступні, ми відішлемо пані назад до її світу комерційним рейсом. Але боюся, в такому разі комусь доведеться оплатити її переліт.

Тревіз помітив вираз обличчя Пелората після цих слів і мовив:

— Містере Кендрей, я можу поговорити з вами сам на сам у кабіні пілота?

— Що ж, гаразд, але я не можу довго затримуватися на борту, бо до мене виникнуть запитання.

— Це не забере багато часу.

У кабіні пілота Тревіз демонстративно щільно зачинив двері, тоді тихо сказав:

— Я багато де бував, містере Кендрей, однак ніде так сильно не наголошували на незначних нюансах міграційних правил, а надто для громадян і чиновників Фондації.

— Але дівчина не з Фондації.

— Все одно.

— Ці речі циклічні. У нас були скандали, і зараз усе непросто. Якщо ви повернетесь наступного року, цілком імовірно, що у вас не виникне ніяких труднощів, але просто зараз я нічого не можу вдіяти.

— Спробуйте, містере Кендрей, — голос Тревіза пом'якшився. — Я віддамся на вашу милість і попрошу вас як чоловік чоловіка. Ми з Пелоратом уже давно виконуємо цю місію. Він і я. Лише він і я. Ми з ним добрі друзі, але це дещо самотньо, якщо ви мене розумієте. Деякий час тому Пелорат зустрів цю панянку. Мені не треба розповідати вам, що сталося, але ми вирішили взяти її з собою. Час від часу вона йде на користь нашому здоров'ю. Але річ у тім, що в Пелората є стосунки вдома на Термінусі. Мене ніщо не стримує, ви розумієте, але Пелорат — старший чоловік, а в цьому віці вони відчують деякий... розпач. Їм треба повернути юність чи щось таке. Він не може відмовитися від дівчини. Водночас, якщо її хоч раз згадати офіційно, старого Пелората на Термінусі після повернення чекатиме купа неприємностей. Зрозумійте, у цьому ніякої шкоди. Міс Блісс, як вона себе називає — хороше ім'я, зважаючи на її професію, — не дуже кмітлива мала; цього ми від неї й не очікуємо. Чи варто взагалі її згадувати? Хіба ви не можете зазначити на цьому кораблі лише мене з Пелоратом? Лише нас тут і було зазначено, коли ми відлетіли з Термінуса. Про жінку необов'язково повідомляти офіційно. Все ж таки вона не має жодних хвороб, ви самі це зазначили.

— Я насправді не хочу завдавати вам незручностей, — скривився Кендрей. — Я розумію ситуацію і, повірте, співчуваю. Слухайте, якщо ви думаєте, що кількамісячні зміни на цій станції дуже тішать, подумайте ще раз. І персонал тут не змішаної статі, тільки не на Компореллоні. — Він похитав головою. — І в мене теж є дружина, тож я розумію. Але слухайте, навіть якщо я вас пропушу, щойно стане відомо, що,

гм, пані не має документів, вона опиниться у в'язниці, а у вас із містером Пелоратом будуть проблеми, про які дізнаються на Термінусі. А я сам точно вилечу з роботи.

— Містере Кендрей, повірте мені. Щойно я опинюсь на Компореллоні, то буду в безпеці. Я зможу поговорити про свою місію з деякими потрібними людьми, і після цього жодних проблем не виникне. Я повністю відповідаю за те, що тут відбуватиметься, навіть якщо про це стане відомо — у чому я сумніваюся. Ба більше, я порекомендую підвищити вас, і це станеться, бо я особисто простежу, щоб Термінус не зглянувся ні над ким, хто вагатиметься. І ми зможемо дати Пелоратові спокій.

Кендрей повагався, тоді сказав:

— Гарзд. Я вас пропущу, але попереджаю: із цієї хвилини я починаю обдумувати спосіб врятувати свою дупу, якщо це спливе. Я не збираюся робити нічого, щоб урятувати ваші. Ба більше, я знаю, як це працює на Компореллоні, а ви ні, і Компореллон не найлегший світ для тих, хто порушує правила.

— Дякую, містере Кендрей, — сказав Тревіз. — Запевняю вас, проблем не виникне.

Розділ четвертий На Компореллоні

1

Їх пропустили. Станція позаду зіщулилася до дедалі тьмянішої зорі, і вже за пару годин вони проходили хмарний шар.

Гравітаційному кораблеві не треба було торувати шлях довгим зниженням по спіралі, але й надто швидко нестися вниз він не міг. Незалежність від гравітації не означала незалежності від опору повітря. Корабель міг знижуватися по прямій, однак це все одно треба було робити обережно й не надто швидко.

— Куди саме ми потрапимо? — спитав зі збентеженим виглядом Пелорат. — Я не відрізняю у хмарах одного місця від іншого, старий друже.

— Я так само, — відповів Тревіз, — але в нас є офіційна голографічна мапа Компореллона, що передає форму суші та перебільшений рельєф і земельних висот, і океанічних глибин — а ще політичний розподіл. Мапа в комп'ютері, і цього достатньо. Він порівняє справжній вигляд суші й води з мапою, у такий спосіб правильно зорієнтувавши корабель, і тоді циклоїдним маршрутом спрямує нас до столиці.

— Якщо ми потрапимо до столиці, то одразу ж зануримось у політичний вир. Якщо цей світ виступає проти Фундації, як натякав чолов'яга на пропускній станції, ми напрошуємся на неприємності.

— З іншого боку, столиця — найпевніше, інтелектуальний центр планети, і якщо нам десь і пощастить знайти потрібну нам інформацію, то саме там. Що ж до протидії Фундації, то я сумніваюся, що вони зможуть надто відверто її демонструвати. Мер могла мене не дуже полюбляти, але навіть вона

не дозволяла собі неналежного ставлення до депутата. Гарла Бранно не мала бажання створювати прецедент.

Блісс вийшла з туалету з досі вологими після миття руками. Не виказуючи ані дрібки занепокоєння, поправила одяг та мовила:

— До речі, сподіваюся, випорожнення ретельно переробляються.

— А як інакше? — відповів Тревіз. — На скільки, думаєте, нам вистачить запасу води, якщо ми не перероблятимемо випорожнення? На чому, гадаєте, ростуть ці ретельно ароматизовані дріжджі, які ми їмо, щоб додати пряного смаку нашим замороженим продуктам? Сподіваюся, це не зіпсує вам апетит, моя практична Блісс.

— А хіба мусить? Звідки, гадаєте, походить їжа та вода на Геї, чи на цій планеті, чи на Термінусі?

— На Геї випорожнення, звісно, так само живі, як і ви.

— Не живі. Свідомі. Є різниця. Звісно, рівень їхньої свідомості дуже низький.

Тревіз зневажливо засопів, але не намагався відповідати.

— Піду до кабіни пілота, складу компанію комп'ютеру, — сказав він. — Хоча не те щоб вона йому була потрібна.

— Чи можемо ми прийти й допомогти вам скласти йому компанію? — спитав Пелорат. — Я досі ніяк не звикну, що він може самотужки нас посадити, а також бачити інші кораблі, чи бурі, чи... що ще?

Тревіз широко всміхнувся.

— Звикайте, будь ласка. Цей корабель у набагато більшій безпеці під управлінням комп'ютера, ніж коли-небудь буде під моїм. Але, звісно, приходьте. Вам буде корисно бачити, що відбувається.

Вони летіли освітленим боком планети, бо, як пояснив Тревіз, мапу з комп'ютера легше буде порівняти з реальністю при світлі, ніж у темряві.

— Це ж очевидно, — зауважив Пелорат.

— Аж ніяк. Комп'ютер так само швидко робитиме висновки за інфрачервоним світлом, яке поверхня випромінює навіть у темряві. Проте довші інфрачервоні хвилі не дадуть комп'ютерові тієї ж деталізації, що й видиме світло. Інакше кажучи, комп'ютер не настільки добре та точно бачить в інфрачервоному спектрі, а там, де в цьому немає необхідності, я хочу якнайменше ускладнювати йому завдання.

— Що як столиця на темному боці?

— Шанси п'ятдесят на п'ятдесят, але якщо це так, то щойно порівняємо мапу з її околицями в денному світлі, зможемо доволі безпомилково прослизнути до столиці навіть у темряві. І задовго до того, як до неї наблизимось, вловлюватимемо зустрічні мікрохвильові промені та отримуватимемо повідомлення, які спрямують нас до найзручнішого космопорту. Немає причин хвилюватися.

— Ви впевнені? — спитала Блісс. — Ви везете мене вниз без документів та світу народження, який місцеві люди визнають, — а я будь-що маю намір не згадувати в їхній присутності Гею. То що нам робити, якщо на поверхні в мене попросять ці папери?

— Це малоймовірно. Усі вважатимуть, що про це подбали на пропускній станції.

— Але що як спитають?

— От коли це станеться, тоді й будемо розбиратися. А тим часом не створюймо проблем із нічого.

— Доки ми розберемося, може бути надто пізно.

— Я скористаюся своєю винахідливістю, щоб надто пізно не було.

— До слова про винахідливість, як ви провели нас через пропускну станцію?

Тревіз глянув на Блісс і дозволив губам повільно розтягнутися в усмішці, з якою він скидався на бешкетного підлітка.

— Усього лише мізками.

— Що ви зробили, старий? — поцікавився Пелорат.

— Просто треба було дібрати належний аргумент. Я спробував погрози та ледь помітний натяк на підкуп. Звертався до його логіки та вірності Фундації. Ніщо не допомагало, тож я вдався до крайнього варіанта. Сказав, що ви, Пелорате, зраджуєте дружині.

— *Дружині?* Але ж, мій любий друже, у мене наразі немає дружини.

— Знаю, але *він* цього не знав.

— Припускаю, — мовила Блісс, — під «дружиною» ви маєте на увазі жінку, яка є постійною супутницею конкретного чоловіка.

— Трохи більше, Блісс. *Законну* супутницю, яка має відповідні права.

— Блісс, у мене *немає* дружини, — знервовано запевнив Пелорат. — Подеколи в минулому вона у мене була, але тривалий час уже ні. Якщо ти забажаєш пройти через законний ритуал...

— Ох, Пеле, — відмахнулася правою рукою Блісс, — навіщо мені цього хотіти? У мене незліченні супутники, настільки ж мені близькі, наскільки одна твоя рука близька до іншої. Лише ізоляти почуваються так відчужено, що їм доводиться за допомогою штучних звичаїв впроваджувати слабкий замінник справжніх стосунків.

— Але я *і* є ізолят, любя Блісс.

— Невдовзі ти будеш меншим ізолятом, Пеле. Можливо, ніколи повністю Геєю, але вже й не цілковитим ізолятом, і в тебе буде безліч супутників.

— Я хочу лише тебе, Блісс.

— Це тому, що ти нічого про це не знаєш. Ти збагнеш.

Протягом цієї розмови Тревіз із сутужним терпінням на обличчі вдивлявся в екран. Хмарний шар наблизився, і на якусь мить усе оповив сірий туман.

Мікрохвильове зображення, подумав він, — і комп'ютер одразу перемкнувся на виявлення радіолокаційних відображень. Хмари щезли, поступившись місцем поверхні Компореллона в штучних кольорах, із трохи розмитими та нестійкими межами між секторами різного складу.

— Це так відтепер усе буде виглядати? — дещо зачудовано спитала Блісс.

— Лише поки ми проходимо хмари. Тоді знову повернемося на сонячне світло. — Поки він говорив, світло й нормальна видимість повернулися.

— Зрозуміло. — Блісс обернулась до нього. — Але чого я не розумію, то це чому чиновникові на пропускній станції було важливо, зраджує Пел дружині чи ні.

— Я сказав, що якщо той тип, Кендрей, вас затримає, новини дійдуть до Термінуса, а отже, й до дружини Пелората. Тоді в Пелората будуть проблеми. Я не конкретизував, які саме, але намагався створити враження, ніби серйозні. Між чоловіками є таке собі братерство, — тепер Тревіз широко усміхався, — і один не виказуватиме іншого. Навіть допоможе, якщо попросять. Гадаю, мотивація така: наступного разу допомога може знадобитися тому, хто допоміг. Припускаю також, — додав він, — що схоже сестринство є серед жінок, але жінкою я ніколи не був, тож не мав можливості зблизька його спостерігати.

Обличчя Блісс нагадувало вродливу грозову хмару.

— Це жарт? — вимогливо спитала вона.

— Ні, я серйозно. Я не кажу, що цей Кендрей пропустив нас, лише щоб допомогти Янову уникнути гніву дружини. Чоловіче братерство могло просто додати вирішальний поштовх до моїх аргументів.

— Але це жахливо. Суспільство утримують і зв'язують до купи правила. Хіба це настільки легко — нехтувати правилами з банальних причин?

— Ну, — одразу почав захищатися Тревіз, — деякі правила самі собою є банальними. Мало які світи дуже прискіпливі щодо перетину меж свого простору в час миру та комерційного розквіту, які ми зараз маємо завдяки Фундації. З якихось причин Компореллон вибивається із загалу — напевно, якісь неочевидні внутрішньополітичні пертурбації. Чому ми маємо через це страждати?

— Це не стосується справи. Якщо ми будемо дотримуватися лише тих правил, які вважатимемо справедливими і обґрунтованими, жодне не протримається довго, бо не існує правила, яке *хтось* не вважав би несправедливим та необґрунтованим. А якщо ми прагнемо переслідувати власний зиск, як ми його бачимо, то завжди знайдемо причину вірити, що якесь правило, яке нам заважає, несправедливе й необґрунтоване. І тоді те, що почнеться з хитрої витівки, закінчиться анархією та катастрофою навіть для хитрого витівника, оскільки він також не переживе розпаду суспільства.

— Суспільство не розпадеться аж так легко. Ви говорите як Гея, а Гея ніяк не зможе зрозуміти спільноти вільних особистостей. Обґрунтовано та справедливо встановлені правила легко можуть втратити доцільність за зміни обставин, однак лишаться чинні за інерцією. І тоді не лише правильно, а й корисно порушувати ці правила, сповіщаючи в такий спосіб, що вони більше не потрібні, або й справді шкідливі.

— Тоді кожен злодій та вбивця може стверджувати, що служить людству.

— Ви вдаєтеся до крайнощів. У надорганізмі Геї панує автоматичний консенсус щодо суспільних правил, і нікому не спадає на думку їх порушувати. Так само можна сказати, що Гея втрачає рухливість і кам'яніє. У вільній спільноті, безперечно, є елемент безладу, але це ціна, яку потрібно платити за здатність спричинювати зміни та новації. Загалом ця ціна обґрунтована.

— Ви дуже помиляєтесь, якщо думаєте, що Гея втрачає рухливість і кам'яніє. — Голос Блісс підвищився на тон. — Ми постійно переосмислюємо наші вчинки, наші звички, наші погляди. Ми не тримаємося за них за інерцією і без причини. Гея вчиться з досвіду та роздумів і змінюється, коли це необхідно.

— Навіть якщо це так, переосмислення та навчання мусять бути повільними, бо на Геї немає нічого, крім Геї. Тут, на свободі, навіть коли майже всі погоджуються, рано чи пізно з'являються кілька незгодних, і в деяких випадках ці кілька можуть мати рацію. А якщо вони достатньо кмітливі, достатньо завзяті, мають достатньо *рації*, то зрештою переможуть і стануть героями для майбутніх епох — як-от Гарі Селдон, який удосконалив психоісторію, протиставив власні думки цілій Галактичній Імперії та переміг.

— Він перемагав лише поки що, Тревізе. Друга Імперія, яку він планував, не постане. Замість неї буде Галаксія.

— Та невже? — похмуро озвався Тревіз.

— Це було *ваше* рішення, і скільки б ви не сперечалися зі мною, відстоюючи ізолятів та їхню свободу бути дурними злочинцями, щось у прихованих глибинах вашої свідомості змусило вас погодитися зі мною/нами/Геєю, коли ви робили вибір.

— Те, що в прихованих глибинах моєї свідомості, я й шукаю, — ще похмуріше констатував Тревіз. — Починаючи звідти, — додав, вказуючи на екран, де до виднокраю розкинулося величне місто — скупчення низьких будівель на рівнині з рідкими хвильками пагорбів, в оточенні брунатних від легкого морозу полів.

— Шкода, — похитав головою Пелорат. — Я збирався спостерігати за наближенням, але захопився, слухаючи суперечку.

— Не зважайте, Янове. Зможете подивитися, коли відлітатимемо. Обіцяю тоді тримати рота на замку, якщо зможете переконати Блісс тримати під контролем власний.

І «Далека зірка» випустила мікрохвильовий промінь на місце посадки в космопорту.

2

Кендрей повернувся на пропускну станцію й похмуро спостерігав за прольотом «Далекої зірки». Його зміна добігла кінця, і він був помітно пригнічений.

Компореллонець якраз сідав за завершальну трапезу того дня, коли поруч увівся один із його товаришів — довготелесий чолов'яга із широко посадженими очима, тонким білявим волоссям і такими світлими бровами, що здавалося, нібито він узагалі їх не мав.

— Що таке, Кене? — спитав він.

Кендрей скривив губи.

— Щойно пройшов гравітаційний корабель, Гатісе.

— Той дивний на вигляд, з нульовою радіоактивністю?

— Тому й не радіоактивний. Без пального. Гравітаційний.

— Той, за яким нам наказали спостерігати, так? — кивнув Гатіс.

— Ага.

— І він дістався тобі. Ото пощастило.

— Не дуже й пощастило. На ньому була жінка без посвідчення особи, і я про неї не доповів.

— *Що?* Слухай, мені не кажи. Не хочу про це знати. Більше жодного слова. Ти хоч мені й товариш, але я не хочу ставати співучасником.

— Я за це не переживаю. Не дуже. Я мусив відіслати його вниз. Їм потрібен такий гравітаційний — чи будь-який гравітаційний, ти ж знаєш.

— Авжеж, але ти міг би принаймні доповісти про жінку.

— Не хотілося. Вона не одружена. Її просто підібрали для... для використання.

— Скільки чоловіків на борту?

— Двоє.

— І вони просто підібрали її для... для цього. Вони, напевно, з Термінуса.

— Саме так.

— На Термінусі на все начхати.

— Авжеж.

— Огідно. І їм це зійде з рук.

— Один із них був одружений і не хотів, щоб його дружина знала. Якби я доповів, дружина б дізналася.

— Хіба вона не на Термінусі?

— Так, але все одно дізналася б.

— Так йому й треба, щоб дружина про це знала.

— Згоден, але я за це не відповідатиму.

— Тебе приб'ють за те, що не доповів. Не хотіти створювати хлопцю проблеми — це не виправдання.

— А ти б доповів про нього?

— Гадаю, мені б довелося.

— Ні. Уряду потрібен цей корабель. Якби я наполіг на тому, щоб доповісти про жінку, чоловіки на кораблі передумали б сідати та вирушили б на якусь іншу планету. Уряду цього не хотілося б.

— Але чи повірять вони тобі?

— Гадаю, так. І ця жінка дуже приваблива. Уяви собі таку жінку, готову летіти з двома чоловіками, та одружених чоловіків, достатньо зухвалих, щоб цим скористатися. Знаєш, це спокусливо.

— Навряд би ти хотів, щоб твоя дружина дізналася, що ти таке кажеш, та навіть думаєш.

— І хто їй скаже? Ти? — виклично мовив Кендрей.

— Та ну, сам розумієш, що ні. — Обурення Ґатіса швидко вщухло, і він додав: — Знаєш, те, що ти пропустив цих хлопців, їм ніяк не на користь.

— Знаю.

— Унизу про це скоро дізнаються, і навіть якщо *тобі* це зі-
йде з рук, то *їм* — ні.

— Знаю, але мені їх шкода. Які проблеми не створила б їм
жінка, це ніщо порівняно з тими, які створить корабель. Капі-
тан дещо зауважив...

Кендрей замовк, і Гатіс пожадливо перепитав:

— Наприклад?

— Неважливо. Якщо це впливе, дістанеться мені.

— Я цього не повторюватиму.

— І я теж. Але мені шкода цих двох чоловіків із Термінуса.

3

Для будь-кого, хто бував у космосі та спостерігав його не-
змінність, справжній захват від космічного польоту почина-
ється під час посадки на нову планету. Земля мчить під тобою
назад, поки ти мигцем зауважуєш суходіл і воду, геометричні
площі й лінії, що можуть бути полями та дорогами. Виявляєш
зелень рослинності, сірість бетону, брунатність голої землі,
білизну снігу. Найбільше захоплюють населені конгломера-
ти — міста, яким у кожному світі властива своя особлива
геометрія та архітектурні різновиди.

На звичайному кораблі то був би захват від доторку до по-
верхні та ковзання посадковою смугою. Для «Далекої зірки»
все було інакше. Вона пропливла крізь атмосферу, сповіль-
нилася, майстерно врівноважуючи опір повітря та силу тяжін-
ня, і нарешті зупинилася над космопортом. Було вітряно, і це
створювало додаткові труднощі. «Далека зірка», не реагую-
чи на потяг гравітації, мала не тільки аномально малу вагу,
а й масу. Якби маса занадто наближалася до нуля, вітер би
швидко її здув. Тож треба було посилювати гравітаційну чут-
ливість та обережно застосовувати реактивний рух, щоб про-
тостояти не лише силі тяжіння планети, а й поштовхам вітру,

і то в такий спосіб, щоб добре пристосовуватися до змін у його силі. Без комп'ютера належного рівня це взагалі неможливо було б зробити як слід.

Корабель опускався дедалі нижче, із неминучими невеликими зсувами в тому чи іншому напрямку, доки нарешті не розташувався на розміченій ділянці, яка позначала призначене йому в космопорту місце.

Коли «Далека зірка» опустилася на нього, небо було блідо-блакитне впереміш із матово-білим. Поривчастий вітер віяв навіть на поверхні планети, і хоч він більше не загрожував навігації, але ніс із собою прохолоду, від якої Тревіз здригнувся. Він одразу ж збагнув, що їхній запас одягу абсолютно не пасував до компореллонської погоди.

Пелорат, зі свого боку, вдоволено роззирнувся й потужно видихнув із полегшенням крізь ніс, насолоджуючись жалючою холоднечею, — принаймні поки що. Він навіть навмисне розстібнув пальто, щоб вітер штовхнув його в груди. Науковець знав, що невдовзі доведеться знову застібнутися та намотати шарфа, але поки що хотів *відчути* наявність атмосфери, якої бракувало на борту.

Блісс теж щільно загорнулась у пальто й руками в рукавичках смикнула донизу шапку, прикриваючи вуха. Обличчя її скривилось від жалю, і вона, здавалося, готова була розплакатися.

— Цей світ лихий, — пробурмотіла вона. — Він нас ненавидить і жахливо до нас ставиться.

— Аж ніяк, любя Блісс, — запевнив Пелорат. — Я певен, мешканцям цей світ подобається, а вони... гм, подобаються йому, якщо забажаєш. Уже скоро ми зайдемо в приміщення, і там буде тепло.

Спохопившись, він відгорнув один бік пальто і закутав її, а Блісс притислася до його грудей.

Тревіз щосили не зважав на температуру. Він отримав у чиновника космопорту магнітну картку й перевірів її на

кишеньковому комп'ютері, щоб упевнитись, що та повідомляла необхідні подробиці — номер ряду та місця, назву та номер двигуна корабля й таке інше. Ще раз переконався, що корабель надійно закріплено, а потім придбав найбільше з можливих страхувань у разі нещасного випадку (насправді даремно, адже «Далека зірка» мусила бути невразлива для компореллонських технологій, та навіть якби це було не так, корабель був безцінний).

Тревіз відшукав стоянку таксі саме там, де вона й мусила бути. (Частина об'єктів у космопортах мала стандартизовані місце розташування, вигляд і спосіб використання. Мусила їх мати, зважаючи на мультисвітлову природу клієнтури). Він викликав таксі, зазначивши пункт призначення просто як «Місто».

До них прилинув транспорт на діамагнітних лижах, трохи розхитуючись під поривами вітру та тремтячи від вібрації не надто безшумного двигуна. Воно було темно-сіре, з білим логотипом на задніх дверцятах. Таксист був одягнений у темне пальто та білу хутряну шапку.

— Здається, антураж у цієї планети чорно-білий, — збагнув Пелорат.

— Можливо, у самому місті він жвавіший, — припустив Тревіз.

Водій заговорив у маленький мікрофон, імовірно, щоб не відчиняти віконце.

— До міста, народ?

У його галактичному діалекті чулася ніжна й доволі приємна наспівність, і його було неважко зрозуміти — що завжди полегшення в новому світі.

— Саме так, — відповів Тревіз, і задні дверцята ковзнули, відчиняючись.

Блісс забралася всередину, за нею Пелорат, а тоді й Тревіз. Дверцята зачинилися, і знизу заструменіло тепле повітря.

Блісс потерла руки і повільно видихнула з полегшенням.

Таксі повільно рушило, і водій запитав:

— Цей корабель, на якому ви прибули, він гравітаційний, правда?

— Ви бачили, як він спустився, — сухо озвався Тревіз, — досі сумніваєтесь?

— То він із Термінуса?

— А ви знаєте якийсь інший світ, що може такий збудувати?

Здавалось, водій це проковтнув. Таксі набрало швидкість. Тоді водій перепитав:

— Ви завжди відповідаєте запитанням на запитання?

— Чому б і ні? — не втримався Тревіз.

— У такому разі як би ви мені відповіли, якби я спитав, чи не звати вас Голан Тревіз?

— Я відповів би: а чому ви цікавитесь?

Таксі зупинилось на краю космопорту, і водій сказав:

— Просто цікаво! Спитаю ще раз: ви Голан Тревіз?

— А яке вам діло? — голос Тревіза став напруженим і ворожим.

— Друже мій, — повідомив водій, — ми не поїдемо, доки ви не відповісте на запитання. І якщо ви чітко не відповісте «так» чи «ні» протягом наступних пари секунд, я вимкну опалення в пасажирському відділенні й ми чекатимемо далі. Ви Голан Тревіз, депутат із Термінуса? Якщо ваша відповідь заперечна, вам доведеться показати мені документи.

— Так, я Голан Тревіз, і, як депутат Фондації, я очікую шанобливого ставлення відповідно до моєї посади. Якщо вам це не вдасться, у вас будуть неприємності, друже. Що тепер?

— Тепер можемо продовжити трохи невимушеніше. — Таксі знову рушило. — Я ретельно добираю пасажирів і очікував підібрати лише двох чоловіків. Жінка виявилася несподіванкою, і я міг помилитися. Тож якщо ви — це ви, то можете самі пояснити присутність жінки, коли дістанемося місця призначення.

— Ви не знаєте місця мого призначення.

— Узагалі-то знаю. Ви прямуєте до Міністерства транспорту.

— Я туди не збирався.

— Це анітрохи не важливо, депутате. Якби я був таксистом, то відвіз би вас, куди ви хочете. Оскільки я не таксист, то відвезу вас, куди *сам* захочу.

— Перепрошую, — нахилився вперед Пелорат, — але ж ви точно таксист. Ви кермуєте таксі.

— Будь-хто може кермувати таксі. Не в усіх для цього є ліцензія. І не кожна машина, схожа на таксі, є таксі.

— Годі цих ігор, — сказав Тревіз. — Хто ви й що ви робите? Пам'ятайте, що вам доведеться відповідати за це перед Фундацією.

— Не мені, — мовив водій. — Можливо, моєму начальству. Я — агент Служби безпеки Компореллона. Мені наказано ставитися до вас із гідною вашої посади пошаною, але ви мусите поїхати туди, куди я вас відвезу. І будьте дуже обережні з реакцією, бо цю машину оснащено зброєю і мені наказано захищатися в разі нападу.

4

Набравши крейсерської швидкості, машина рухалася абсолютно гладенько та тихо, а Тревіз мовчки застигнув у салоні. Навіть не дивлячись, він знав, що Пелорат постійно зиркає на нього з невпевненим виразом: мовляв, «що нам робити, прошу, скажіть».

Швидкий погляд повідомив йому, що Блісс сидить спокійно, вочевидь, незворушена. Авжеж, у ній цілий світ. У її шкірі було загорнуто всю Гею, хай би й розташовану на галактичних відстанях. У неї були ресурси, до яких можна було звернутися за крайньої потреби.

Але що все ж таки сталося?

Ясна річ, чиновник із пропускної станції, згідно із заведеним порядком, доповів униз — не згадуючи Блісс, — і це привернуло увагу служби безпеки та, як не дивно, Міністерства транспорту. Чому?

Зараз були мирні часи, і Тревізові невідомо було про якусь особливу напругу у відносинах Компореллона та Фондації. Він сам був важливим чиновником Фондації...

Стривай-но, він сказав чиновнику із пропускної станції — Кендрею, так його звали, — що в нього важливі справи з урядом Компореллона. Він наголошував на цьому, намагаючись отримати пропуск. Кендрей, напевно, доповів і про це, що збурило всякого роду цікавість.

Такого він не очікував, а точно мав би.

То що тоді з його гаданим даром мати рацію? Чи почав депутат уже вірити в те, що він — чорна скринька, як вважала Гея — чи казала, що вважала? Чи не завела його в халепу надмірна самовпевненість, яка зросла на забобонах?

Як він узагалі міг вплутатися в це божевілля? Чи ж він завжди в житті мав рацію? Знав, якою буде завтрашня погода? Чи вигравав великі суми в азартні ігри? Ні, ні та ні.

Тоді, може, він мав рацію лише у великих, основоположних питаннях? Як знати?

Забудь! Одне тільки те, що він повідомив, нібито має важливі державні справи... Ні, він казав про «безпеку Фондації»...

Що ж, тоді сам той факт, що він прибув із питань безпеки Фондації, зробив це таємно й без сповіщення, точно привернув би їхню увагу. Гаразд, але ж доки б вони дізналися, у чому справа, то точно діяли б із максимальною обачністю. Були б церемонні, ставилися б до нього як до високопосадовця. Його не викрадали б і не вдавалися б до погроз.

Утім саме це вони й вчинили. Чому? Що змушувало їх почуватися настільки сильними й могутніми, щоб так обійтися з депутатом Терміуса?

Чи могла це бути Земля? Чи та сама сила, що успішно приховувала першосвіт навіть від величних менталістів Другої Фундації, тепер взялася зірвати його пошуки Землі на першому ж етапі? Чи була Земля всезнавчою? Усемогутньою?

Тревіз похитав головою. Так і до параної недалеко. Невже він буде в усьому звинувачувати Землю? Чи справді кожен дивак, кожен закрут на шляху, кожна перипетія мусили бути результатом таємних махінацій Землі? Щойно він почне так думати, то зазнає поразки.

Цієї миті він відчув, що машина вповільнюється, і рвучко повернувся до реальності.

Йому спало на думку, що він ані на мить не звернув уваги на місто, яке вони проминали. Тепер він трохи шалено роззирнувся. Скрізь стояли приземкуваті будівлі, але це була холодна планета — переважна частина споруд, мабуть, ховалася під землею.

Тревіз не побачив ані натяку на колір, і це, на його думку, суперечило людській природі.

Де-не-де він зауважував добре закутаних людей, але, як і будівлі, люди мусили здебільшого ховатися під землею.

Такі зупинилось перед низькою й широкою спорудою, розташованою в заглибині, дна якої Тревіз не бачив. Минув деякий час, а машина стояла, і водій так само не рухався. Його висока біла шапка майже торкалась даху авто.

Тревіз на мить замислився, як водієві вдавалося забиратися та вибиратися з машини, не збиваючи шапку з голови, а тоді голосом, у якому бринів контрольований гнів, що його мусили б очікувати від бундючного та невдоволеного ставлення до себе чиновника, мовив:

— То як, водію, що далі?

Компореллонську версію мерехтливої перегородки, яка відділяла водія від пасажирів, не можна було назвати примітивною. Вона пропускала звукові хвилі, утім Тревіз був майже впевнений, що матеріальні предмети — ні.

— Хтось вийде вас забрати, — відповів водій. — Просто влаштуйтеся зручніше й не переймайтеся.

Щойно він це сказав, із заглибини, у якій розташовувалася будівля, повільно й плавно здійнялися три голови. За ними з'явилася решта тіл. Вочевидь, новоприбулі піднімалися на аналозі ескалатора, однак зі свого місця Тревіз не міг детальніше роздивитися пристрій.

Коли трійця наблизилася, пасажирські дверцята таксі відчинилися, впустивши потік холодного повітря.

Тревіз вийшов назовні, застібнувши пальто на шиї. Двоє супутників вийшли за ним — Блісс із помітним небажанням.

Троє компореллонців здавалися безформними в роздутих вдяганках — напевно, з електричним обігрівом. У Тревіза це викликало презирство. На Термінусі від такого одягу було мало користі, а єдиного разу, коли він позичив пальто з підігрівом узимку на сусідньому Анакреоні, то виявив, що теплішає в ньому дуже поступово, тож поки усвідомив, що йому спекотно, вже незатишно упрів.

Коли компореллонці наблизилися, Тревіз із виразним обуренням зауважив, що вони озброєні. Вони й не намагалися цього приховувати, радше навпаки. У кожного до зовнішньої вдяганки було прикріплено бластер у кобурі.

Один з компореллонців виступив віч-на віч до Тревіза.

— Перепрошую, депутате, — неприязно мовив він і грубим рухом розчахнув його пальто. Виставив руки, які швидко зарухалися вгору та вниз Тревізовими боками, спиною, грудьми та стегнами. Пальто витрусили і обнишпорили. Тревіз був надто збентежений і приголомшений, щоб усвідомити, що його хутко й ретельно обшукали, поки все не скінчилося.

Пелорат з опущеним підборіддям та викривленим ротом терпів таке саме приниження від рук другого компореллонця.

Третій наближався до Блісс, яка не хотіла, щоб її торкалися. Але вона принаймні знала, чого очікувати, бо зірвала

із себе пальто і якусь мить стояла в легкому одязі, відкрита посвисту вітру. Крижаним, як і вітер, голосом мовила:

— Ви бачите, що я не озброєна.

І справді, всі бачили. Компореллонець протрусив пальто, ніби за вагою здатен був визначити, чи є всередині зброя — може, і здатен був, — та відступив.

Блісс знову вдягнула пальто, загорнувшись у нього, і на мить Тревіз замилювався її жестом. Він знав, як вона ставиться до холоду, однак дівчина не дозволила тілу жодного разу здригнутися, поки стояла там у тонкій блузі та широких штанах. (Тоді він замислився, чи не здатна вона за крайньої потреби отримати тепло від решти Геї).

Один із компореллонців зробив знак рукою, і троє чужинців рушили за ним. Інші двоє місцевих ішли позаду. Один чи двійко пішоходів на вулиці навіть не глянули на те, що відбувалося. Вони або надто звикли до цієї картини, або ж, що ймовірніше, були заклопотані думками про те, щоб якнайшвидше дістатися якогось приміщення.

Тепер Тревіз побачив, що компореллонці піднялися рухо- мим похилим виїздом. Зараз вони спускалися ним ушістьох, проминувши шлюз майже такої самої складної конструкції, як і на космічному кораблі, — безперечно, щоб утримувати всередині тепло замість повітря.

А тоді одразу опинились у величезній будівлі.

Розділ п'ятий

Боротьба за корабель

1

Найперше Тревізове враження: він потрапив у декорації гіпердрами, себто історичного роману про імперські часи. Дуже впізнавані декорації, хіба з кількома варіаціями (хтозна, можливо, вони існували в одному екземплярі й усі постановники гіпердрам використовували у своїй роботі тільки цей єдиний сет), які зображали величне місто Трентор, що в період розквіту простягалось на всю поверхню планети.

Тут були великі площі, заклопотано метушилися пішоходи, мчав відведеними для нього смугами маленький транспорт.

Тревіз підвів погляд, майже очікуючи побачити повітряні таксі, які забиваються у тьмяні закапелки склепінь, але принаймні їх тут не виявилось. Власне, коли перше приголомшення минуло, Тревізові стало очевидно, що будівля набагато менша, ніж була б на Тренторі, адже це лише одна споруда, а не частина комплексу, який нерозривно простягався на тисячі кілометрів у всіх напрямках.

Кольори теж відрізнялися. У гіпердрамах Трентор завжди зображали в неможливо яскравих барвах, а одяг на акторах був абсолютно не практичний і не придатний для реального життя. Утім усі ці кольори та рюші мали символічну мету — свідчити про декаденство Імперії (тоді це був обов'язковий погляд) і Трентора зокрема.

Проте із цього погляду Компореллон був протилежністю декаденству, бо кольорової схеми, яку Пелорат зауважив у космопорту, було дотримано й тут.

Стіни були різних відтінків сірого, стеля — білою, одяг населення — чорним, сірим і білим. Час від часу траплялися

повністю чорні костюми, ще частіше — повністю сірі; повністю білих Тревіз не побачив. Проте крій був завжди різний, неначе позбавленим кольору людям усе одно вдавалося знайти спосіб відстояти свою індивідуальність.

Обличчя переважно були безвиразні, а якщо ні, то похмурі. Жінки стригли волосся коротко; чоловіки мали довше, але збирали його ззаду в короткі коси. Ніхто не дивився в очі, проминаючи одне одного. Від усіх віяло цілеспрямованістю, наче в кожного на думці була лише конкретна справа й більше ні на що місця не лишалося. Чоловіки та жінки вдягалися однаково, й різницю виказували лише довжина волосся, легкий випин грудей і ширина стегон.

Трьох чужинців завели до ліфта, що спустився на п'ять рівнів. Звідти їх провели до дверей, на яких малими й непоказними літерами писало: «Мітца Лізалор, Мінтранс».

Компореллонець, який ішов попереду, торкнувся напису, що за мить засяяв у відповідь. Двері відчинилися, і вони зайшли.

То була велика й доволі порожня кімната, скромність умеблювання якої, напевно, було зумовлено бажанням продемонструвати могутність власниці.

Біля дальньої стіни стояли двоє охоронців із безвиразними обличчями й уважно зосередженими на прибулих поглядами. Середину кімнати, можливо, із незначним зсувом до дальньої стіни, займав великий робочий стіл. За столом сиділа, вочевидь, Мітца Лізалор: пишне тіло, гладеньке обличчя, темні очі. На стільниці спочивали дві сильні та вмілі руки із довгими пальцями з квадратними кінчиками.

Уніформа Мінтрансу (Міністерства транспорту, припустив Тревіз) мала широкі й сліпуче білі лацкани на тлі темно-сірої решти костюму. З-під лацканів діагонально тягнулися подвійні білі смужки, які перетинали форму та схрещувалися на грудях. Тревіз бачив, що хоча вдяганку й було скроєно так, щоб приховувати випин жіночих грудей з обох боків, білий хрест привертав до них увагу.

Міністерка, безумовно, була жінкою. Навіть якщо ігнорувати груди, це виказували її коротка зачіска і риси обличчя, навіть без макіяжу. Голос також був, безперечно, жіночий — насичене контральто.

— Добрий день, — привіталася вона. — Нас нечасто вшановують честю своїх відвідин чоловіки Термінуса. І жінки, про яких не доповідали, теж. — Вона переводила погляд з одного на іншого, потім зупинилась на Тревізі, який стояв випростаний, напружений і похмурий. — Надто якщо один із чоловіків ще й член Ради.

— Депутат Фундації, — відповів Тревіз, намагаючись, щоб голос його бринів. — Депутат Голан Тревіз із місією від Фундації.

— Із місією? — Міністерка звела брови.

— Із місією, — повторив Тревіз. — Чому в такому разі до нас ставляться як до злочинців? Чому озброєні охоронці затримали нас і привели сюди, мов в'язнів? Сподіваюсь, ви розумієте, що Раду Фундації ці новини не потішать.

— Та й зрештою, — озвалася Блісс, і голос її, як порівняти з голосом старшої жінки, здавався трохи заяскравим, — чи доведеться нам стояти так довіку?

Міністерка затримала на Блісс прохолодний погляд, тоді підняла руку:

— Три стільці! Негайно!

Відчинилися двері, і троє чоловіків, одягнені за звичною безрадісною компореллонською модою, майже підтюпцем занесли три стільці. Троє відвідувачів, які стояли перед столом, сіли.

— Ну ось, — із крижаною посмішкою мовила міністерка, — нам зручно?

Тревіз так не думав. Стільці були без подушок, холодні на дотик, із пласкими сидінням та спинкою, які не йшли на поступки формі тіла. Він спитав:

— Навіщо ми тут?

Міністерка звірилася з документами на столі.

— Я поясню, щойно буду впевнена у фактах. Ваш корабель — «Далека зірка» з Термінуса. Це так, депутате?

— Так.

Міністерка підвела погляд.

— Я назвала вашу посаду, депутате. Чи не могли б ви із ввічливості називати мою?

— Як щодо «мадам міністерко»? Чи є почесне звання?

— Почесного звання немає, сер, і вам немає потреби дублювати слова. «Міністерко» годиться, або «мадам», якщо ви втомитеся повторювати.

— Тоді відповідь на ваше запитання — так, міністерко.

— Капітан корабля — Голан Тревіз, громадянин Фундації та член Ради Термінуса, — власне, депутат-новачок. І ви і є Тревіз. Усе це так, депутате?

— Так, міністерко. І оскільки я громадянин Фундації...

— Я ще не завершила, депутате. Притримайте до того часу свої заперечення. Вас супроводжує Янов Пелорат, учений, історик і громадянин Фундації. І це ви, чи не так, докторе Пелорат?

Пелорат не стримався й легко здригнувся, коли міністерка звернула на нього проникливий погляд.

— Так, моя лю... — Він затнувся і почав знову: — Так, міністерко.

Міністерка міцно сплела пальці рук.

— У доповіді, яку мені переслали, не згадано про жінку. Ця жінка — членкиня особового складу корабля?

— Так, міністерко, — відповів Тревіз.

— Тоді я звертаюся до жінки. Ваше ім'я?

— Мене знають як Блісс, — мовила та, виструнчившись і промовляючи спокійно та ясно, — хоча моє повне ім'я довше, мадам. Бажаєте його почути?

— Поки що мене вдовольнить і Блісс. Ви громадянка Фундації, Блісс?

— Ні, мадам.

— Громадянкою якого світу ви є, Блісс?

— У мене немає документів, що свідчать про належність до будь-якого світу, мадам.

— Немає документів, Блісс? — Міністерка зробила маленьку позначку в паперах перед собою. — Цей факт зафіксовано. Що ви робите на борту корабля?

— Я пасажирка, мадам.

— Чи просили депутат Тревіз або доктор Пелорат ваші документи перед тим, як ви ступили на борт, Блісс?

— Ні, мадам.

— Чи повідомили ви їх, що не маєте документів, Блісс?

— Ні, мадам.

— Яке ваше призначення на борту корабля, Блісс? Чи відповідає ваше ім'я вашому призначенню?

— Я пасажирка й іншого призначення не маю, — гордо відказала Блісс.

— Навіщо ви прискіпуетесь до цієї жінки, міністерко? — втрутився Тревіз. — Який закон вона порушила?

Міністерка Лізалор перевела погляд із Блісс на Тревіза:

— Ви чужинець, депутате, і не знаєте наших законів. А втім, ви підпадаєте під них, вирішивши відвідати наш світ. Ви не привозите своїх законів із собою; мені здається, це загальне правило Галактичного закону.

— Згоден, міністерко, але це не пояснює мені, який саме з ваших законів вона порушила.

— Згідно із загальним для Галактики правилом, депутате, відвідувачка з територій за межами відвідуваного світу мусить мати при собі документи. Чимало світів щодо цього питання невимогливі, бо туризм для них важливіший або ж вони взагалі не зважають на закон. Ми на Компореллоні не такі. Наш світ поважає закон і твердо його дотримується. Вона — особа без світу, а отже, порушує наші закони.

— У неї не було вибору. Я керував кораблем і привіз її на Компореллон. Їй довелося супроводжувати нас, міністерко; чи ви гадаєте, що вона мала попросити викинути її у космос?

— Це всього лиш означає, що ви теж порушили наші закони, депутате.

— Ні, це не так, міністерко. Я не чужинець. Я громадянин Фундації, а Компореллон та підвладні йому світи є приєднаними державами Фундації. Як громадянин Фундації, я можу вільно тут подорожувати.

— Авжеж, депутате, якщо маєте документи, які доводять, що ви справді громадянин Фундації.

— А я їх маю, міністерко.

— Однак навіть як громадянин Фундації ви не маєте права порушувати наші закони, привозячи із собою особу без світу.

Тревіз завагався. Прикордонник, Кендрей, очевидно, не стримав слова, тож сенсу захищати його не було. Він мовив:

— Нас не зупинили на міграційній станції, і я вирішив, що це означає, що мені дозволено привезти цю жінку із собою, міністерко.

— Це правда, що вас не зупинили, депутате. Це правда, що про жінку не доповіли міграційні органи і що її пропустили. Утім я можу запідозрити, що чиновники на пропускній станції вирішили, і доволі слушно, що важливіше доправити ваш корабель на поверхню, ніж турбуватися через особу без світу. Строго кажучи, те, що вони зробили, було порушенням закону, і з цим треба належно розібратися, але я не сумніваюся, що у вердикті порушення назвуть виправданим. Ми — світ жорсткого закону, депутате, але жорсткого не на шкоду здоровому глузду.

— Тоді я закликаю здоровий глузд пом'якшити вашу жорсткість, міністерко, — негайно відповів Тревіз. — Якщо ви справді не отримували інформації з міграційної станції щодо наявності на борту особи без світу, отже, на момент нашої посадки ви не знали, що ми порушили якийсь закон. Однак доволі очевидно, що ви вже готові були затримати нас, щойно ми сіли, і саме так і вчинили. Чому ви так вчинили, якщо у вас не було підстав вважати, що щось було порушено?

— Розумію ваше збентеження, депутате, — усміхнулася міністерка. — Прошу, дозвольте запевнити вас, що отримана чи не отримана інформація про статус вашої пасажирки ніяк не стосується вашого затримання. Ми діємо в інтересах Фондації, до якої, як ви зазначили, Компореллон є приєднаною державою.

— Але це неможливо, міністерко, — вступився у неї Тревіз. — Навіть гірше. Це сміховинно.

Смішок міністерки скидався на гладенький потічок меду.

— Цікаво, що ви вважаєте сміховинність гіршою за неможливість, депутате. Тут я з вами погоджуюся. Утім, на жаль для вас, ані те, ані інше. Чому б це було так?

— Бо я офіційний член уряду Фондації з місією від нього, і те, що уряд забажав би арештувати мене чи навіть мав би таку владу, абсолютно незбагненно, адже мене охороняє депутатська недоторканність.

— Ох, знову пропускаєте мою посаду, але ви вельми засмучені, тож це, напевно, можна вибачити. Та все ж мені безпосередньо не наказували арештувати вас. Я роблю це лише тому, що в такий спосіб можу виконати прохання, депутате.

— І що це за прохання, міністерко? — поцікавився Тревіз, намагаючись тримати емоції під контролем у присутності цієї масивної жінки.

— Конфіскувати ваш корабель, депутате, та повернути його Фондації.

— Що?

— Ви знову випускаєте мою посаду, депутате. Це дуже недбало з вашого боку і не допомагає вам доносити свою думку. Наскільки я розумію, корабель вам не належить. Його розробили для вас, чи, може, ви його збудували, чи заплатили за нього?

— Авжеж ні, міністерко. Його надав мені уряд Фондації.

— Тоді, припускаю, уряд Фондації має право скасувати це надання, депутате. Гадаю, це цінний корабель.

Тревіз не відповів.

— Це гравітаційний корабель, депутате, — продовжувала міністерка. — Їх не може бути багато, і навіть у Фундації, мабуть, у флоті всього кілька. Вони, напевно, шкодують, що надали один із них вам. Можливо, ви зможете їх переконати надати вам інший, не такий цінний корабель, який водночас цілком годитиметься для вашої місії. Але ми мусимо забрати корабель, на якому ви прибули.

— Ні, міністерко, я не можу покинути корабель. Не можу повірити, що Фундація вас про це просить.

— Не мене особисто, — всміхнулася міністерка. — І не Компореллон зокрема. У нас є підстави вважати, що прохання було розіслано кожному із численних світів і регіонів, підвладному чи союзному Фундації. Із цього я роблю висновок, що Фундації не відомий ваш маршрут і вона шукає вас із вельми гнівним запалом. А із цього випливає, що ви не маєте пов'язаної з Компореллоном місії в інтересах Фундації, — бо в такому разі вони б знали, де ви, і звернулися б конкретно до нас. Коротше кажучи, депутате, ви мені брехали.

— Я хотів би побачити копію запиту, який ви отримали від уряду Фундації, міністерко, — з певними труднощами вимовив Тревіз. — Гадаю, я маю на це право.

— Авжеж, якщо справа дійде до суду. Ми дуже серйозно ставимося до наших юридичних форм, депутате, і ваші права буде повністю захищено, запевняю вас. Однак краще й простіше дійти згоди тут, без розголосоу і зволікань, властивих судовому процесові. Нам би цього хотілося, і я певна, так само й Фундації, яка не бажала б, щоб Галактика дізналася подробиці про депутата-втікача. Це виставить Фундацію у сміховинному світлі, що, за вашими й моїми оцінками, гірше, ніж у неможливному.

Тревіз знову промовчав. Міністерка вичекала мить, тоді так само незворушно продовжила:

— Послухайте, депутате, так чи інакше, за неформальною згодою чи через суд, ми маємо намір забрати корабель.

Дисциплінарне покарання за ввіз пасажирки без світу залежатиме від того, яким ми підемо шляхом. Вимагатимете процесуальності — і вона стане додатковим аргументом проти вас, а ви зазнаєте повноцінного покарання за злочин, і, запевняю вас, воно буде суворе. Досягнемо згоди — і вашу пасажирку можна буде відіслати комерційним рейсом до будь-якого місця за її вибором, а ви удвох, як на те пішло, можете за бажання її супроводжувати. Або ж, якщо Фундація не заперечуватиме, ми забезпечимо вас одним із власних кораблів, цілком належного рівня — за умови, звісно, що Фундація компенсує його рівноцінним. Або ж, якщо з якоїсь причини ви не бажаєте повертатися на підконтрольну Фундації територію, ми, імовірно, зможемо запропонувати вам притулок тут, а зрештою, можливо, й компореллонське громадянство. Як бачите, вам доступні безліч можливостей, якщо ми дійдемо дружньої згоди, але ніщо із цього, якщо ви наполягатимете на своїх юридичних правах.

— Міністерко, ви надто ревні, — зауважив Тревіз. — Ви обіцяєте те, чого не зможете зробити. Ви не можете запропонувати мені притулок, маючи перед собою запит від Фундації доправити мене їм.

— Депутате, я ніколи не обіцяю того, чого не зможу виконати. У запиті Фундації йдеться тільки про корабель. Вони нічого не казали щодо вас особисто чи будь-кого іншого на борту. Єдине, чого вони хочуть, це корабель.

Тревіз швидко зиркнув на Блісс і сказав:

— Чи можу я попросити дозволу, міністерко, ненадовго порадитися з доктором Пелоратом і міс Блісс?

— Авжеж, депутат. Ви маєте п'ятнадцять хвилин.

— Наодинці, міністерко.

— Вас можуть провести до кімнати, але через п'ятнадцять хвилин відведуть назад, депутат. Вам не заважатимуть, поки ви будете там, і ми не намагатимемося прослуховувати вашу розмову. Тут ви можете мати моє слово, а я завжди його до-

тримую. Однак вас належно охоронятимуть, тож не дуркуйте й не думайте втекти.

— Ми розуміємо, міністерко.

— А коли ви повернетесь, ми очікуємо вашої вільної згоди віддати корабель. Інакше ми задіємо закон, і справи стануть для вас кепські, депутате. Це зрозуміло?

— Зрозуміло, міністерко, — відповів Тревіз, стримуючи лють, оскільки її висловлення аж ніяк не пішло б йому на користь.

2

Кімната була невелика, але добре освітлена. Тут стояли канапа та два крісла й чувся тихий шум вентилятора. Загалом у ній точно було затишніше, ніж у великому та знеособленому кабінеті міністерки.

Сюди їх відвів похмурий високий охоронець, що тримав долоню над руків'ям бластера. Коли вони ввійшли, охоронець лишився за дверима та важко мовив:

— У вас п'ятнадцять хвилин.

Щойно він це сказав, двері ковзнули й зачинилися з глухим ударом.

— Можу тільки сподіватися, що нас не підслуховують, — сказав Тревіз.

— Вона дала нам слово, Голане, — зауважив Пелорат.

— Ви робите висновки про інших по собі, Янове. Її так званого слова недостатньо. Вона без вагань його порушить, якщо захоче.

— Це не має значення, — озвалася Блісс. — Я можу захистити це місце від прослуховування.

— У тебе є захисний пристрій? — спитав Пелорат.

— Свідомість Геї і є захисний пристрій, Пеле, — усміхнулася Блісс, на мить саянувши білими зубами. — Це величезна свідомість.

— Ми й опинились тут через обмеження цієї величезної свідомості, — сердито мовив Тревіз.

— Що ви маєте на увазі?

— Коли потрібне протистояння скінчилося, ви відвернули від мене розум і мера, і того другофундатора, Гендібала. Жоден із них не мусив більше про мене згадувати, хіба що побіжно та байдуже. Мені мали дати спокій.

— Ми мусили це зробити. Ви — наш найважливіший ресурс.

— Так точно. Голан Тревіз, який завше має рацію. Але ви не відвернули їхній розум від мого корабля, чи не так? Мер Бранно не просила повернути мене; її не цікавлю я. Але вона просила корабель. Корабель вона не забула.

Блісс насупила брови.

— Подумайте про це, — провадив далі Тревіз. — Гея між іншим припустила, що корабель — це такий собі додаток до мене, що ми єдине ціле. Якщо Бранно не думатиме про мене, то не думатиме й про корабель. Проблема в тому, що Гея не розуміє поняття особистості. Вона думала про мене та корабель як про єдиний організм, і це була помилка.

— Це можливо, — тихо мовила Блісс.

— Що ж, — стримано констатував Тревіз, — тоді виправити цю помилку — ваша справа. Мені потрібні мій гравітаційний корабель і мій комп'ютер. Ніщо інше не годиться. Тож потурбуйтеся про те, щоб я зберіг корабель, Блісс. Ви здатні контролювати розуми.

— Так, Тревізе, однак ми не застосовуємо це вміння нерозважливо. Нам це вдалося під час потрібного протистояння, однак чи знаєте ви, як довго ми це протистояння планували? Вираховували? Зважували? На це знадобилися буквально роки. Я не можу просто підійти до жінки та підлаштувати її свідомість для чиєїсь зручності.

— Якщо це питання часу...

— Якщо я почну робити так, — із натиском продовжила Блісс, — то коли ми зупинимося? Я могла вплинути на свідомість

агента на пропускній станції, і нас одразу ж пропустили б. Я могла вплинути на свідомість агента в машині, і він би нас відпустив.

— Ну, якщо ви вже про це згадали, то чому справді цього не зробили?

— Бо ми не знаємо, до чого це призведе. Не знаємо побічних ефектів, що зрештою можуть погіршити ситуацію. Якщо я зараз зміню свідомість міністерки, це вплине на її взаємодію з іншими людьми, а оскільки вона високопоставлена чиновниця свого уряду, це може повпливати на міжзоряні відносини. Доки це питання не буде ретельно вивчено, ми не осмілимося торкатися її розуму.

— Тоді навіщо ви з нами?

— Бо може настати час, коли ваше життя буде під загрозою. Я мушу захищати ваше життя будь-якою ціною, навіть ціною Пелового чи власного. На пропускній станції такої загрози не було. Немає її і тепер. Ви мусите розібратися із цим самі і робити це принаймні доти, доки Гея зможе оцінити наслідки певної дії та вдатися до неї.

Тревіз на деякий час замислився. Тоді мовив:

— У такому разі я мушу дещо спробувати. Це може не спрацювати.

Двері від'їхали убік, так само гучно сховавшись у пазі, як і зачинялися.

— Виходьте, — звелів охоронець.

Вони вийшли, і Пелорат прошепотів:

— Голане, що ви робитимете?

Тревіз похитав головою та пошепки відповів:

— Я не до кінця певен. Доведеться імпровізувати.

3

Коли вони повернулись до кабінету, міністерка Лізалор досі сиділа в себе за столом. Обличчям її майнула похмура усмішка:

— Сподіваюся, депутате Тревіз, ви повернулися сказати мені, що віддаєте цей корабель Фундації.

— Я прийшов, міністерко, — спокійно відповів Тревіз, — щоб обговорити умови.

— Тут нічого обговорювати, депутате. Якщо ви наполягатимете на суді, його можна дуже швидко організувати й ще швидше провести. Я гарантую доведення вашої вини навіть на цілковито чесному суді, оскільки ваша провина в проведеному процесі без сумніву очевидна та незаперечна. Після цього ми матимемо законне право забрати корабель, а ви втрощите отримати серйозне покарання. Не накликайте ці покарання на себе, просто щоб затримати нас на день.

— А втім, обговорити є що, міністерко, бо не важливо, як швидко ви нас засудите, — ви не можете забрати корабель без моєї згоди. Будь-яка спроба силою вторгнутися на корабель без мене його знищить, і космопорт із ним, і кожному людину в космопорті. Це точно розлютить Фундацію, а ви на це не насміліться. Погрози чи тиск, до яких ви можете вдаватися, щоб змусити мене розблокувати корабель, точно суперечать вашим законам, а якщо ви з відчаю такі їх порушите й піддасте нас тортурам чи навіть довгому, жорсткому та вигадливому ув'язненню, Фундація про це дізнається і розлютиться ще більше. Як би вони не хотіли отримати корабель, вони не можуть допустити прецедент, що уможливить зневажливе обходження з громадянами Фундації. То як, обговоримо умови?

— Це повна нісенітниця, — спохмурніла міністерка. — Якщо знадобиться, ми викличемо представників самої Фундації. Вони знатимуть, як відімкнути власний корабель, або змусять вас це зробити.

— Ви пропустили мою посаду, але ви вельми засмучені, і це, напевно, можна вибачити. Вам відомо, що Фундацію ви не покликаєте, оскільки не маєте намірів доправляти їм корабель.

Усмішка на обличчі міністерки зів'яла.

— Що за нісенітниця, депутате?

— Такі нісенітниці, міністерко, що іншим, напевно, їх чути не варто. Дозвольте моєму другові та дівчині вирушити до якоїсь затишної кімнати в готелі та відпочити, їм це дуже потрібно. І нехай ваші охоронці теж вийдуть. Вони можуть чатувати за дверима й залишити вам бластер. Ви не дрібна жінка, а з бластером вам не доведеться мене боятися. Я неозброєний.

Міністерка нахилилася до нього через стіл:

— Мені в будь-якому разі нічого вас боятися.

Не озираючись, вона підкликала до себе одного з охоронців, який одразу ж підійшов і, клацнувши каблуками, зупинився біля її столу. Міністерка мовила:

— Охоронцю, відведіть цих двох до п'ятого номера. Вони можуть лишитися там у зручних умовах, але хай їх добре охороняють. Ви відповідатимете за будь-яке нешанобливе ставлення до них, як і за будь-яке порушення безпеки.

Вона підвелася, і попри всю рішучість Тревіза зберігати повне самовладання, він усе одно трохи здригнувся. Жінка була висока, щонайменше з Тревізові метр вісімдесят п'ять заввишки, можливо, навіть вища на сантиметр чи два. Вона мала вузьку талію, і дві білі смужки, що тягнулися через груди, бігли далі до пояса, від чого талія здавалася ще вужчою. У масивності міністерки була своя грація, і Тревіз гірко подумав, що її твердження, начебто їй нічого його боятися, цілком може бути правдивим. У боротьбі без правил міністерці не завдало б клопоту притиснути його плечима до підлоги.

— Ходімо зі мною, депутате, — мовила вона. — Якщо ви збираєтеся говорити нісенітниці, тоді для вашого ж добра краще, щоб їх чуло якомога менше людей.

Вона рушила жвавим широким кроком, і Тревіз пішов за нею, немовби зіщулюючись в її об'ємній тіні — чого він ніколи раніше не відчував у присутності жінки.

Вони зайшли до ліфта, і коли двері зачинилися, міністерка сказала:

— Зараз ми самі, депутате, і якщо ви тішитесь ілюзіями, ніби можете застосувати до мене силу, щоб досягти якоїсь уявної мети, прошу, забудьте про це. — Наспівність у її голові стала помітнішою, коли вона з очевидним зачудуванням продовжила: — Ви видаєтеся доволі дужим екземпляром, але, запевняю, мені неважко буде зламати вам руку чи спину, якщо буде потреба. Я озброєна, але зброя мені не знадобиться.

Тревіз почував щоку, поки очі його ковзнули тілом жінки униз, а тоді вгору.

— Міністерко, я здатен не осоромитися в боротьбі з будь-яким чоловіком своєї ваги, але вже вирішив визнати поразку в поєдинку з вами. Я знаю, коли наді мною беруть гору.

— Добре, — задоволено підсумувала міністерка.

— Куди ми прямуємо, міністерко?

— Униз! Доволі глибоко вниз. Але не хвилюйтеся. У гіпердрамах, гадаю, наступним кроком стало б запроторити вас до моторошної темниці, однак у нас на Компореллоні немає темниць, лише практичні в'язниці. Ми прямуємо до мого особистого помешкання. Не так романтично, як остроги старих недобрих імперських часів, але затишніше.

Тревіз виснував, що вони щонайменше на п'ятдесят метрів заглибилися під поверхню планети, коли двері ліфта від'їхали вбік, і вони вийшли з кабіни.

4

Тревіз роздивлявся помешкання зі щирим здивуванням.

— Ви не схвалюєте моє житло, депутате? — сухо спитала міністерка.

— Ні, у мене немає на це причин, міністерко. Я просто здивований, адже такого не очікував. Я небагато встиг побачити й почути у вашому світі з моменту прибуття, утім це

вже створило в мене враження... стриманості, наче ви уникаєте непотрібної розкоші.

— Так і є, депутатє. Наші ресурси обмежені, і наше життя мусить бути так само суворим, як і наш клімат.

— Але це, міністерко, — і Тревіз простягнув обидві руки, ніби хотів охопити всю кімнату, де він уперше за весь час у цьому світі побачив колір, де на канапах було вдосталь подушок, з освітлених стін лилося стримане сяйво, а підлогу щільно встеляв килим, тож кроки нею були пружні та беззвучні, — це однозначно розкіш.

— Як ви й сказали, депутатє, ми уникаємо непотрібної, показної, марнотратно надмірної розкоші. Однак це — розкіш особиста, якій є застосунок. Я тяжко працюю та несу велику відповідальність. Мені потрібне місце, де я можу на деякий час забути про складнощі своєї посади.

— І чи всі компореллонці живуть так, коли інші не дивляться, міністерко?

— Це залежить від важливості роботи та відповідальності. Мало хто може тобі це дозволити, або заслуговує на це, або ж, дякувати нашим етичним нормам, хоче цього.

— А ви, міністерко, можете дозволити, заслуговуєте... і хочете?

— Службове становище має власні привілеї, як і зобов'язання, — відповіла та. — А тепер сідайте, депутатє, і розкажіть мені про це своє божевілля. — Вона всілася на канапу, яка повільно ввігнулася під її чималою вагою, і вказала на таке ж м'яке крісло, у якому Тревіз міг дивитися на неї з не дуже далекої відстані.

Тревіз усівся й собі.

— Божевілля, міністерко?

Міністерка помітно розслабилася, спершись правим ліктем на подушку.

— У приватній розмові нам не обов'язково так церемонно дотримуватися правил офіційної бесіди. Ви можете називати

мене Лізалор. Я називатиму вас Тревізом. Розкажіть, що у вас на думці, Тревізе, і дослідімо це.

— Розумієте, Лізалор, — Тревіз схрестив ноги та відкинувся у кріслі, — ви дали мені вибір: або добровільно погодитися віддати корабель, або піти під офіційний суд. В обох випадках корабель зрештою дістанеться вам. Однак ви докладали надзвичайних зусиль, щоб переконати мене погодитися на перший варіант. Ви не проти запропонувати мені інший корабель замість мого, щоб ми з моїми друзями могли полетіти, куди захочемо. Ми могли б, якби забажали, навіть лишитися тут, на Компореллоні, й претендувати на громадянство. Що ж до дрібніших питань, ви були не проти дати мені п'ятнадцять хвилин, щоб порадитися з друзями. Ви навіть були не проти привести мене сюди, до ваших особистих кімнат, поки мої друзі зараз, припускаю, перебувають у зручному помешканні. Простіше кажучи, ви доволі відчайдушно підкупляєте мене, Лізалор, щоб я віддав вам корабель, поминувши судовий процес.

— Ну ж бо, Тревізе, хіба ви не схильні визнати за мною поривання людськості?

— Анітрохи.

— І не пристаєте на те, що добровільна відмова буде швидшою та зручнішою за суд?

— Ні! Я б запропонував інше припущення.

— І яке ж?

— Суд має один суттєвий недолік: він публічний. Ви кілька разів посилалися на сувору юридичну систему цього світу, і я підозрюю, що організувати суд без повного його документування буде непросто. Тож Фондація про нього дізналася б і вам довелося б передати їм корабель після вироку.

— Авжеж, — безвиразно погодилась Лізалор. — Корабель належить Фондації.

— Але особисту домовленість зі мною не треба було б офіційно документувати. Ви могли б отримати корабель, і оскільки Фондація про це не знала б — бо вони навіть не знають,

що ми зараз у цьому світі, — Компореллон міг би лишити корабель собі. Я певен, саме це ви й маєте намір зробити.

— І навіщо нам це? — Міністерка досі зберігала нейтральний вираз обличчя. — Хіба ми не частина Конфедерації Фундації?

— Не зовсім. Ваш статус — приєднана держава. На будь-якій мапі, де світи-члени Федерації позначено червоним, Компореллон та підвладні йому світи будуть блідо-рожевою плямою.

— Хай навіть і так; як приєднана держава ми точно співпрацюватимемо з Фундацією.

— Невже? Хіба Компореллон не міг би мріяти про повну незалежність, навіть лідерство? Ваш світ старий. Майже всі світи стверджують, що вони старші, ніж насправді, але Компореллон — це по-справжньому старий світ.

Міністерка Лізалор дозволила собі холодну усмішку.

— Найстаріший, якщо вірити деяким нашим патріотам.

— Хіба не могло бути часів, коли Компореллон справді панував серед відносно невеликої групи світів? Чи ви б не мріяли відновити цю втрачену владу?

— Гадаєте, ми мріємо про настільки неможливу мету? Я назвала це божевіллям ще до того, як дізналася, що ви маєте на увазі, а тепер певна у своїх висновках.

— Мрії бувають неможливими, однак їх усе одно мріють. Термінус розташований на самісінькому краю Галактики й фактично править нею, хоча має п'ятсотлітню історію, коротшу, ніж у будь-якого іншого світу. А хіба не мав би Компореллон? Га? — Тревіз усміхався.

Лізалор була незворушна.

— Як ми розуміємо, Термінус досягнув цього статусу завдяки Плану Гарі Селдона.

— Це психологічне підґрунтя його першості, і Термінус протримається, напевно, рівно стільки, скільки в цю догму віритимуть. Уряд Компореллона може й не вірити. Утім Термінус

має і технологічне підґрунтя. Панування Термінуса над Галактикою, безперечно, опирається на розвинені технології — як от гравітаційний корабель, що його ви так жадаєте. Жоден інший світ, крім Термінуса, не використовує гравітаційні кораблі. Якби Компореллон такий мав і зміг би детально вивчити його внутрішні механізми, це однозначно стало б величезним технологічним кроком уперед. Не думаю, що цього вистачило б, щоб скоротити відставання від Термінуса, проте ваш уряд може так вважати.

— Ви не можете казати цього серйозно. Будь-який уряд, що лишив би корабель собі попри бажання Фундації, точно спізнав би її гнів, а історія демонструє, що Фундація в гніві буває доволі неприємна.

— На гнів Фундації можна наразитися тільки тоді, коли Фундація знає, що їй є на що гніватися.

— У такому разі, Тревізе, якщо припустити, що ваш аналіз ситуації — не фантазія божевільного, чи не було б вам вигідно віддати нам корабель і торгуватися до останнього? За ходом вашої аргументації, ми б добре заплатили за шанс отримати його тихцем.

— І чи могли б ви тоді покладатися на те, що я не доповім про це Фундації?

— Авжеж. Бо ж вам довелося б доповісти про власну роль.

— Я міг би доповісти, що діяв під тиском.

— Так. Хіба що ваша розважливість підказала б вам, що ваша мер ніколи в це не повірить. Ну ж бо, погоджуйтеся.

Тревіз похитав головою.

— Не погоджуся, мадам Лізалор. Корабель мій і мусить моїм лишатися. Як я вже казав, він вибухне з надзвичайною потужністю, якщо ви спробуєте відімкнути його силоміць. Запевняю вас, я кажу правду. Не покладайтеся на те, що це блеф.

— Ви могли б відчинити його й дати комп'ютеру нові вказівки.

— Безперечно, але я цього не робитиму.

Лізалор тяжко зітхнула.

— Ви ж знаєте, що ми могли б змусити вас передумати — учинивши щось як не з вами, то з вашим другом, доктором Пелоратом, чи з дівчиною.

— Тортури, міністерко? Так каже ваш закон?

— Ні, депутате. Але нам не обов'язково було б вдаватися до чогось аж такого грубого. Завжди є психічний зонд.

Відколи Тревіз зайшов до помешкання міністерки, він уперше похолов.

— На це ви теж не маєте права. Використання психічного зонда поза медичними цілями заборонено в усій Галактиці.

— Однак якщо ми доведені до відчаю...

— Я готовий ризикнути, — спокійно відказав Тревіз, — бо це не піде вам на користь. Моя рішучість зберегти корабель така глибока, що психічний зонд знищить мій розум, перш ніж змусить його віддати. — Оце був блеф, подумав він, і похолов ще сильніше. — І навіть якби ви зуміли майстерно переконати мене, не знищуючи мого розуму, і якби я відчинив корабель, роззброїв його та передав вам, це так само нічого б вам не дало. Корабельний комп'ютер навіть розвиненіший за корабель, і він чомусь — не знаю чому — розроблений так, що працює на повну потужність тільки зі мною. Я б назвав його персональним комп'ютером.

— Гадаю, тоді б ви залишили собі корабель і лишилися б його пілотом. Чи не бажали б ви пілотувати його для нас як почесний громадянин Компореллона? Велика зарплатня. Чимала розкіш. Для ваших друзів також.

— Ні.

— То що ви пропонуєте? Щоб ми просто дозволили вам і вашим друзям запустити корабель і полетіти геть у Галактику? Попереджаю, перш ніж це станеться, ми можемо просто повідомити Фундацію, що ви тут із кораблем, і лишити решту їм.

— І втратити корабель самим?

— Якщо нам судилося його втратити, можливо, ми радше віддали б його Фундації, ніж безсоромному чужинцю.

— Тоді дозвольте мені запропонувати власний компроміс.

— Компроміс? Що ж, я слухаю. Кажіть.

— У мене важлива місія, — почав Тревіз, ретельно добираючи слова. — Вона почалася за підтримки Фондації. Здається, цю підтримку припинили, однак місія досі важлива. Дозвольте мені отримати натомість підтримку Компореллона, і якщо я успішно впораюся з місією, виграє від цього Компореллон.

— І ви не повернете корабель Фондації? — із сумнівом спитала Лізалор.

— Я ніколи не планував цього робити. Фондація не шукала б корабель так відчайдушно, якби бачила бодай шанс на те, що я з власної волі його поверну.

— Це не зовсім те саме, що сказати, що ви віддасте корабель нам.

— Щойно я завершу свою місію, корабель мені може більше не знадобитися. У такому разі я не заперечуватиму, щоб він дістався Компореллону.

Якусь мить вони мовчки дивилися одне на одного. Тоді Лізалор зауважила:

— Ви вживаєте умовну конструкцію. «Може» не знадобитися. Для нас у цьому жодної цінності.

— Я міг би роздавати шалені обіцянки, але яку цінність мали б для вас вони? Той факт, що мої обіцянки обережні та обмежені, мусив би показати вам, що вони принаймні щирі.

— Розумно, — кивнула Лізалор. — Мені це подобається. Що ж, у чому полягає ваша місія і як від неї виграє Компореллон?

— Ні, ні, зараз ваша черга. Чи підтримаєте ви мене, якщо я доведу вам, що ця місія важлива для Компореллона?

Міністерка Лізалор підвелася з канапи — висока, домінантна постава.

— Я зголодніла, депутате Тревіз, і не спілкуватимуся далі на порожній шлунок. Я запропоную вам чогось поїсти та випити — до міри. Після цього завершимо.

І тоді Тревізові здалося, що вираз її обличчя став по-хижацькому вичікувальний, тож він трохи знервовано стиснув губи.

5

Трапеза була, можливо, й ситна, утім насолодою для рецепторів її назвати було не можна. За основну страву була відварена яловичина в гірчичному соусі, викладена на подушці з листя якогось овоча — Тревіз його не впізнав. Йому воно не сподобалося через гірко-солоний смак. Пізніше він дізнався, що то був різновид водоростей.

Однак після цього він скуштував шматочок фрукта, що смакував схоже на яблуко з нотками персика (насправді непогано) та темного гарячого напою, достатньо гіркого, щоб Тревіз лишив половину недопитою і попросив натомість холодної води. Усі порції були маленькі, але в цих обставинах Тревіз не зважав.

Їли вони на самоті, без слуг. Міністерка сама розігріла та подала їжу, сама ж прибрала посуд і столові прибори.

— Сподіваюся, їжа вам сподобалася, — мовила Лізалор, коли вони вийшли з їдальні.

— Вельми, — без ентузіазму озвався Тревіз.

Міністерка знову зайняла своє місце на канапі.

— Тоді повернімося до попередньої розмови. Ви згадали були, що нас на Компореллоні може дратувати технологічна першість Фондації та її панування в Галактиці. Певною мірою це так, однак цей аспект ситуації важливий лише для зацікавлених у міжзоряній політиці, а таких відносно небагато. Значно важливіше, що пересічного компореллонця жахає аморальність Фондації. Аморальність властива більшості світів, однак найпомітніша вона, здається, на Термінусі. Я б сказала, що будь-яка ворожість до Термінуса в цьому світі ґрунтується радше на цьому, ніж на абстрактніших причинах.

— Аморальність? — здивувався Тревіз. — Попри всі недоліки Фундації ви мусите визнати, що вона керує своєю частиною Галактики доволі ефективно та чесно у фінансовому аспекті. Громадянські права загалом поважають, і...

— Депутате Тревіз, я кажу про статеву мораль.

— Тоді я вас точно не розумію. У цьому плані наше суспільство абсолютно моральне. Жінки добре представлені в усіх аспектах соціального життя. Наша мер — жінка, і майже половина Ради складається з...

Міністерка дозволила мимовільному роздратуванню промайнути її обличчям.

— Депутате, ви що, знущаетесь? Ви добре розумієте, що таке статевая мораль. Чи вважають на Термінісі шлюб таїнством?

— Що ви називаєте таїнством?

— Чи є офіційна шлюбна церемонія, що поєднує пари?

— Авжеж, якщо люди цього хочуть. Така церемонія спрощує проблеми з оподаткуванням і спадком.

— Однак бувають і розлучення.

— Звісно. Це точно була б «статевая аморальність» — лишати людей прив'язаними одне до одного, коли...

— І немає релігійних обмежень?

— Релігійних? Так, деякі люди будують світогляд на давніх культурах, але як це стосується шлюбу?

— Депутате, тут, на Компореллоні, усі сексуальні стосунки під суворим контролем. Цього не можна робити поза шлюбом, і навіть у межах шлюбу вони обмежені. Нас гірко сприкрюють ті світи, а надто Термініс, де секс нібито вважають радше соціальним задоволенням, і не важливо, де, коли та з ким йому віддаватися, і ніхто не зважає на релігійні цінності.

— Перепрошую, — знизав плечима Тревіз, — але я не можу реформувати Галактику чи навіть Термініс, та і як це стосується мого корабля?

— Я говорю про суспільну думку щодо вашого корабля і про те, як вона обмежує мою здатність до компромісу. Народ Компореллона жахнеться, якщо дізнається, що ви взяли на борт юну й привабливу жінку, щоб вона обслуговувала ваші із супутником хтиві потреби. Я намагалася вмовити вас погодитися мирно, не доводячи справу до публічного суду, саме задля безпеки вас трьох.

— Бачу, ви скористалися трапезою, щоб придумати ще один спосіб переконання через загрозу, — сказав Тревіз. — То тепер мені варто боятися самосуду?

— Я просто вказую на небезпеку. Чи зможете ви заперечити, що взяли жінку на борт лише для сексуального вдоволення?

— Авжеж можу. Блісс — супутниця мого друга, доктора Пелората. Інших супутниць у нього немає. Їхні стосунки можна не визнавати за шлюб, але гадаю, що на думку Пелората, та й жінки теж, вони перебувають у шлюбі.

— Хочете сказати, що ви в цих стосунках участі не берете?

— Авжеж ні. За кого ви мене маєте?

— Не можу сказати. Мені не відомі ваші погляди на мораль.

— Тоді дозвольте пояснити, що мої погляди на мораль наказують мені серйозно ставитися і до власності мого друга, і до його супутниць.

— Навіть не відчуваєте спокуси?

— Я не здатен контролювати сам факт спокуси, але нізащо на неї не піддамся.

— Нізащо? Можливо, вас не цікавлять жінки?

— Не кажіть так. Цікавлять.

— Коли у вас востаннє був секс із жінкою?

— Кілька місяців тому. Жодного разу, відколи полишив Термінус.

— Вас це не може тішити.

— Точно не тішить, — обурено зауважив Тревіз, — але в цій ситуації я не маю вибору.

— Авжеж, ваш друг Пелорат, помітивши ваші страждання, був би готовий поділитися своєю жінкою.

— Я нічим не виказував йому страждань, але якби й так, він би не схотів ділитися Блісс. Не думаю, що й сама жінка погодилася б. Я її не приваблюю.

— Ви кажете так, бо перевіряли це?

— Не перевіряв. Роблю висновок, не відчуваючи потреби перевіряти. У будь-якому разі мені вона не надто подобається.

— Неймовірно! Вона з тих, що здаються чоловікам привабливими.

— Фізично вона *справді* приваблива. А втім, вона мені не до смаку. Хоча б тому, що надто юна, багато в чому майже дитина.

— То ви віддаєте перевагу зрілим жінкам?

Тревіз замовк. Чи не було тут пастки? Він обережно відповів:

— Я достатньо дорослий, щоб цінувати деяких зрілих жінок. І як це все стосується мого корабля?

— Забудьте на хвилину про корабель, — сказала Лізалор. — Мені сорок шість, і я незаміжня. Була надто заклопотана, щоб виходити заміж.

— У такому разі, за правилами вашого суспільства, ви мусили все життя лишатися незайманою. Це тому ви питаєте, коли у мене востаннє був секс? Питаєте поради? Якщо так, я скажу, що це не їжа та питво. Без сексу жити незатишно, але не неможливо.

Міністерка посміхнулася, і в очах її знову майнув той хижацький вираз.

— Не зрозумійте мене неправильно, Тревізе. Посада дарує деякі привілеї, зокрема й приватність. Я не утримуюся повністю. А втім, компореллонці мене не задовольняють. Я приймаю той факт, що моральність — абсолютне добро, однак вона зазвичай обтяжує чоловіків цього світу провиною, тож вони стають несміливими, безініціативними, довго мнуть, швидко закінчують і загалом невмілі.

— Із цим я теж нічого не можу вдіяти, — дуже обережно зазначив Тревіз.

— Натякаєте, що це моя провина? Що я не надихаю?

— Нічого такого я не кажу, — підняв долоню Тревіз.

— У такому разі як ви відреагуєте, якщо вам випаде шанс? Ви, чоловік з аморального світу, у якого, вочевидь, був найрізноманітніший сексуальний досвід і який перебуває під кільками-сячним тиском вимушеного утримання, постійно маючи перед очима юнута чарівну жінку. Що ж ви зробите в присутності такої жінки, як я, зрілішого типу, якому ви віддаєте перевагу?

— Я поводитимусь із повагою та гідністю, відповідною до вашої посади та важливості.

— Не будьте дурнем! — Міністерка потягнулася до правого боку талії. Біла смужка, яка її обперезувала, ослабилась і розмоталась довкола грудей та шиї. Ліф чорної сукні помітно обвиснув.

Тревіз застиг на місці. Вона це замислила... відколи? Чи вона намагається підкупити його, щоб домогтися того, чого не досягла погрозами?

Ліф відгорнувся, а за ним і твердий каркас, що захищав груди. Міністерка сиділа з виразом гордого презирства, оголена до пояса. Її груди були меншою версією самої жінки — масивні, тверді й нездоланно приголомшливі.

— Ну? — спитала вона.

— Розкішно! — абсолютно щиро відповів Тревіз.

— І як же ви вчините?

— А що радить щодо цього компореллонська мораль, мадам Лізалор?

— Навіщо вона чоловікові з Термінуса? Що радить *ваша* мораль? Починайте. Мої груди змерзли та жадають тепла.

Тревіз підвівся й почав роздягатися.

Розділ шостий

Природа Землі

1

Тревіз почувався майже одурманеним і роздумував, скільки минуло часу.

Поруч із ним була Мітца Лізалор, міністерка транспорту. Вона лежала на животі, повернувши голову набік, і виразно хропіла з роззявленим ротом. Тревіз відчув полегшення, що вона спить. Сподівався, що коли прокинеться, добре усвідомлюватиме, що спала.

Тревіз і сам прагнув поспати, але відчував, що важливо цього не робити. Жінка не мала прокинутись і застати його вві сні. Вона мусить збагнути, що поки впала у несвідомий стан, він утримався. Вона очікуватиме такої витримки від аморального чоловіка, якого зростила Фундація, і наразі краще було її не розчаровувати.

У якомусь сенсі він добре впорався. Зваживши на фізичні розміри та силу Лізалор, її політичну владу, презирство до компореллонських чоловіків, з якими вона спала, а також суміш жаху та захвату від побрехеньок (цікаво, подумав Тревіз, що саме вона чула) про сексуальну вправність декадентів із Термінуса, він здогадався правильно: ця жінка захоче, щоб над нею домінували. Вона на це навіть розраховуватиме, не здатна висловити власних бажань та очікувань.

Тревіз діяв відповідно до цього припущення і, на своє щастя, виявив, що не помилився. («Тревіз, який завше має рацію», — поглузував він із себе).

Це вдовольнило жінку та дало Тревізові змогу підштовхнути процес у напрямі, який знесли її та лишив відносно неторканим його.

Це було нелегко. Міністерка мала чудесне тіло (вона сказала, що їй сорок шість, але такого тіла не посоромилася б і двадцятип'ятирічна спортсменка) та величезний запас витривалості — його переважав тільки безтурботний запал, із яким вона цю витривалість використовувала.

Справді, якби її можна було трохи приборкати та навчити стриманості, якби практика (от тільки чи зміг би він сам цю практику пережити?) краще розкрила їй власні можливості і, що навіть важливіше, його можливості, було б вельми приємно...

Хропіння раптом увірвалось, і міністерка заворушилася. Тревіз поклав долоню на жіноче плече, що було ближче до нього, легко трусонув — і її очі розплющилися. Тревіз спирався на лікоть і шосили вдавав, нібито повен сил і нітрохи не втомився.

— Радий, що ти поспала, люба, — сказав він. — Тобі потрібно було відпочити.

Вона сонно йому всміхнулася, і на якусь нудотну мить Тревіз подумав було, що жінка запропонує йому поновити заняття, але вона просто припіднялася й перевернулася на спину. Тихим і задоволеним голосом мовила:

— Я від початку оцінила тебе як слід. Ти король сексу.

— Та радше середнячок, — удав скромність Тревіз.

— Нісенітниця. Якраз те що треба. Я боялась, що тебе тримала в тонусі та втомлювала та юнка, але ти запевнив мене, що це не так. Це ж не так, правда?

— Хіба я був схожий на напівситого?

— Ні. — І вона вибухнула реготом.

— Досі думаєш про психічний зонд?

— Здурів? — Вона знову засміялася. — Хіба я захочу тепер тебе втратити?

— Однак тобі буде краще втратити мене на деякий час...

— Що?! — спохмурніла вона.

— Якщо я лишусь, моя... моя люба, скільки мине днів, перш ніж очі почнуть спостерігати, а роти — перешіптуватися?

Однак якби я вирушив у свою місію, то, звісно, періодично повертався б доповідати й ми цілком виправдано усамітнювалися б на деякий час, — а моя місія *справді* важлива.

Вона подумала над цим, ліниво почісуючи праве стегно. Тоді мовила:

— Гадаю, ти маєш рацію. Мені гидко про це думати, але, гадаю, ти маєш рацію.

— І не думай, що я не повернуся, — сказав Тревіз. — Я не такий безмозкий, щоб забути, що на мене тут чекає.

Міністерка усміхнулась йому, ніжно торкнулась його щоки і спитала, дивлячись в очі:

— Тобі сподобалося, милий?

— Більше ніж сподобалося, люба.

— Але ти фундатор. Чоловік у розквіті молодості, із самого Термінуса. Ти, напевно, звик до розмаю жінок із розмаєм умінь...

— Я не зустрічав нікого — *нікого* — хоч трохи схожого на тебе, — промовив Тревіз із завзяттям, яке далось йому легко, бо він, зрештою, казав правду.

— Що ж, якщо ти так кажеш, — благодушно мовила Лізалор. — Та все ж ти знаєш, що старих звичок так просто не позбутися, і я не думаю, що можу змусити себе повірити слову без певних гарантій. Ти й твій друг Пелорат цілком можете вирушити в цю вашу місію, коли я почую про неї та погоджу її, але дівчину я лишу тут. Не бійся, до неї добре ставитимуться, але, припускаю, твоєму докторові Пелорату вона буде потрібна, тож він простежить за регулярним поверненням на Компореллон, навіть якщо твій запал до місії спокушатиме тебе відлітати надовго.

— Але, Лізалор, це неможливо.

— Невже? — У її погляд одразу ж прокралася підозра. — Чому неможливо? Для чого тобі потрібна жінка?

— Не для сексу. Я вже тобі казав, і казав правду. Вона Пелоратова й мене не цікавить. Крім того, певен, вона зла-

мається навпіл, якщо спробує повторити те, що ти так тріумфально витворяла.

Лізалор ледь не всміхнулася, але стрималася й суворо спитала:

— То чому вона тоді не може лишитися на Компореллоні?

— Бо вона вкрай важлива для нашої місії. Тому вона нам і потрібна.

— Тоді в чому полягає ваша місія? Час мені розповісти.

Тревіз вагався дуже недовго. Це мусила бути правда. Він не дібрав би настільки ж ефективної брехні.

— Послухай, — сказав він. — Компореллон, може, і старий світ, навіть один із найстаріших, але точно не *найстаріший*. Людське життя не зародилося тут. Найперші люди звідкись прибули сюди, і можливо, людське життя виникло навіть і не там, а прибуло ще з якогось старішого світу. Але врешті-решт це зондування минулого мусить добігти кінця і ми мусимо сягнути найпершого світу, світу, звідки походять люди. Я шукаю Землю.

Зміна, яка відбулася в Мітці Лізалор, його ошелешила.

Її очі розширилися, дихання стало частим, а кожен м'яз, доти розслаблений у ліжку, напружився. Вона негнучко скинула догори обидві руки, схрестивши на кожній по два пальці.

— Ти назвав її, — хрипко прошепотіла вона.

2

Після цього міністерка нічого не сказала й не дивилася на нього. Її руки повільно опустилися, ноги перекинулися через край ліжка, і вона всілася до Тревіза спиною. Тревіз лежав, залякнувши на місці.

У його голові зазвучав спогад, слова Манна Лі Компора, почуті в порожньому туристичному центрі на Сейшеллі. Він чув, як той розповідав про планету своїх пращурів, ту, на якій

зараз перебував Тревіз: «Вони ставляться до неї забобонно. Щоразу, згадуючи це слово, вони піднімають обидві руки з перехрещеними пальцями, вказівним та середнім, щоб відлякати невдачу». Як же прикро подумати про це постфактум.

— Як я мав сказати, Мітцо? — пробурмотів він.

Вона легко хитнула головою, підвелася й вийшла у двері. Ті зачинилися за нею, і за мить депутат почув шум води.

У Тревіза не було виходу, окрім як чекати — голим, приниженим, замисленим, чи не варто приєднатися до неї в душі, а тоді цілком упевненим, що краще не треба. І усвідомивши, що до душі йому в якомусь сенсі шлях перекрито, він одразу став відчувати в тому дедалі сильнішу потребу.

Нарешті жінка вийшла і тихо почала вибирати одяг.

— Не проти, якщо я... — мовив Тревіз.

Вона не відповіла, і він сприйняв мовчання за згоду. Спробував зайти до ванної упевненою чоловічою ходою, але почувався ні в сих ні в тих, як раніше, коли мати, ображена на якийсь його переступ, карала його самим лише мовчанням, змушуючи втягувати голову в плечі.

Тревіз роззирнувся в голій кабінці з гладенькими стінами — абсолютно голій. Роздивився детальніше. Нічого.

Він знову прочинив двері, вистромив голову й спитав:

— Слухай, як цей душ узагалі вмикається?

Жінка нанесла дезодорант (принаймні Тревіз припускав, що саме такою була його функція), підійшла до кімнати з душем і, не дивлячись на Тревіза, вказала. Депутат простежив за пальцем і побачив на стіні цятку, круглу та блідо-рожеву, майже безбарвну, неначе дизайнер навідріз відмовився порушувати білизну заради будь-чого помітнішого за натяк на функцію.

Тревіз легко знизав плечима, нахилився до стіни й торкнувся цятки. Напевно, це й треба було робити, бо за мить на нього зусібіч наринували тонкі струмені води. Хапаючи ротом повітря, він торкнувся точки, і вода зникла.

Він відчинив двері, знаючи, що гідності в його вигляді лишилося ще менше, бо тремтів так, що ледве міг вимовляти слова.

— А де тут *гаряча* вода? — просипів він.

Тепер міністерка глянула на нього, і, вочевидь, Тревізів вигляд перемиг її гнів (чи страх, або яке там почуття її мучило), бо вона хихотнула, а тоді без попередження розреготалася.

— Яка ще *гаряча* вода? Гадаєш, ми витратимо енергію, щоб нагрівати воду для миття? Це чудова тепла вода, не крижана. Що ще треба? Ох уже ці м'якотілі термінусці! Забирайся назад і мийся!

Тревіз повагався, але недовго, бо ж було зрозуміло, що вибору немає.

Із помітною неохотою він торкнувся рожевої цятки, і цього разу підготував тіло до відчуття крижаних струменів. *Тепла* вода? Відчув, як на тілі збираються мильні плями, і швидко потер тут, там, скрізь, вирішивши, що це цикл миття, але підозрюючи, що довго той не триватиме.

Потім настав цикл споліскування. Ох, тепла... ну, може, й не тепла, але не надто й холодна, і точно тепла на дотик до вихолодженого тіла. Потім, коли Тревіз уже думав знову торкнутися контактної цятки, щоб зупинити воду, і замислився, як Лізалор вийшла звідси сухою, коли тут не було ані рушника, ані чогось на зміну, потік спинився. Його заступили струмені повітря, які б точно перекинули Тревіза, якби з однаковою силою не надходили з різних напрямків.

Вони були гарячі, майже понад міру. Тревіз знав, що на підігрів повітря потрібна набагато менша енергія, ніж на воду. Гаряче повітря випарувало з нього останні краплі, і за кілька хвилин він виходив із ванної таким сухим, ніби ніколи в житті не стикався з водою.

Лізалор, здавалось, повністю оговталася.

— Почуваєшся добре?

— Доволі-таки, — відповів Тревіз. Насправді йому було приголомшливо затишно. — Усе, що треба було, так це приготуватись до температури. Ти не казала...

— М'якотілий, — із легким презирством зауважила Лізалор.

Він позичив у неї дезодорант, тоді почав вдягатися, усвідомлюючи, що вона вдягнула свіже спіднє, а він ні. Спитав:

— То як я маю називати... той світ?

— Ми називаємо його Найстарішим.

— Звідки мені було знати, що назва, яку я використав, заборонена? Хіба ти мені казала?

— А ти питав?

— Як я мусив здогадатися спитати?

— Тепер ти знаєш.

— Я точно забуду.

— Краще не треба.

— А яка різниця? — Тревіз відчув, що закипає. — Це просто слово, звук.

— Деякі слова не промовляють, — похмуро мовила Лізалор. — Не всі слова, які ти знаєш, можна казати за будь-яких умов, чи не так?

— Деякі слова непристойні, деякі недоречні, деякі в певному контексті будуть образливі. До яких належить те, яке я вимовив?

— Це сумне слово, тужливе. Воно позначає світ, звідки ми всі родом і якого вже не існує. Це трагедія, і ми переживаємо її, бо це було поруч із нами. Ми воліємо про нього не говорити, а якщо мусимо, то не називати.

— А схрещування пальців? Як воно полегшує біль та смуток? Лізалор зашарілася.

— Це була машинальна реакція, і я не рада, що ти мене до неї змусив. Дехто вірить, що це слово, навіть сама думка про нього, приносить нещастя — і так вони його відводять.

— Ти теж віриш, що схрещені пальці відводять нещастя?

— Ні. Ну, тобто так, до міри. Мені незатишно, якщо я цього не роблю. — Лізалор не дивилася на нього. Потім, немовби бажаючи змінити тему, швидко додала: — А чому ця ваша брюнетка вкрай важлива для вашої місії, дістатися... того світу, що ти його згадав?

— Кажі «Найстарішого». Чи ти й так не хочеш казати?

— Я б узагалі не хотіла це обговорювати, але вже поставила тобі запитання.

— Я вірю, що її народ дістався свого теперішнього світу, іммігрувавши з Найстарішого.

— Як і ми, — гордо мовила Лізалор.

— Проте її люди мають деякі традиції — за її словами, ключові для розуміння Найстарішого, але тільки якщо ми дістанемося його та зможемо вивчити тамтешні архіви.

— Вона бреше.

— Можливо, але ми мусимо перевірити.

— Якщо у вас є ця жінка з її загадковими знаннями і ви хочете дістатися з нею Найстарішого, то навіщо прибули на Компореллон?

— Дізнатися, де розташований Найстаріший. У мене колись був друг, фундатор, як і я. Однак він походив від пращурів-компореллонців і запевнив мене, що більшість історії Найстарішого на Компореллоні добре знають.

— Справді? І він тобі якусь із них розповів?

— Так. — Тревіз знову звернувся до правди. — Він сказав, що Найстаріший — мертвий світ, повністю радіоактивний. Він не знав чому, але вважав, що це наслідок ядерних вибухів. Можливо, під час війни.

— Ні! — вибухнула Лізалор.

— Ні — війни не було? Чи ні — Найстаріший не радіоактивний?

— Він радіоактивний, але війни не було.

— Тоді як він став радіоактивним? Він не міг бути таким від початку, бо на Найстарішому зародилося людське життя. У такому разі життя на ньому ніколи й не було б.

Лізалор, здавалося, вагалась. Вона випросталася й глибоко, майже судомно дихала. Тоді мовила:

— Це було покарання. У тому світі використовували роботів. Ти знаєш, що таке роботи?

— Так.

— У них були роботи, і за це їх покарали. Усі світи, у яких були роботи, покарали, і вони більше не існують.

— Хто покарав, Лізалор?

— Той, хто карає. Сили історії. Не знаю. — Вона ніяково відвернулася від Тревіза, тоді глухо мовила: — Спитай в інших.

— Я б хотів, але в кого? Хтось на Компореллоні вивчав первісну історію?

— Так, такі люди є. Вони не популярні серед нас, звичайних компореллонців, але Фундація, *ваша* Фундація, наполягає на інтелектуальній свободі, як вони це називають.

— Непогане наполягання, як на мене.

— Усе, на чому наполягають ззовні, погане.

Тревіз знизав плечима. Сенсу сперечатися не було. Він сказав:

— Мій друг, доктор Пелорат, також, можна сказати, дослідник первісної історії. Я певен, він захоче зустрітися з компореллонськими колегами. Можеш це влаштувати, Лізалор?

— Є історик Василь Деніадор, — кивнула вона. — Він працює в університеті тут, у місті. Він не викладає, але зможе розповісти вам те, що ви хочете знати.

— Чому він не викладає?

— Йому не заборонено, просто студенти не обирають його курс.

— Припускаю, — зауважив Тревіз, намагаючись не звучати саркастично, — що студентів переконають його не обирати.

— А чому б їм цього хотіти? Він скептик. Знаєш, вони в нас є. Завжди є особи, налаштовані проти загального способу мислення й достатньо зарозумілі, щоб бути переконаними у власній одноосібній правоті — це усі інші помиляються.

— Може, він таки справді де в чому має рацію?

— В жодному разі! — відрізала Лізалор, непохитно вірна своїм переконанням, і стало зрозуміло, що всі подальші дискусії на цю тему будуть марні. — І попри весь свій скептицизм він змушений буде сказати тобі те ж саме, що сказав би будь-який компореллонець.

— І що саме?

— Що якщо ти шукаєш Найстаріший, ти його не знайдеш.

3

У відведених їм покоях Пелорат замислено слухав Тревіза, і його довге серйозне обличчя було безвиразне. Тоді він перепитав:

— Василь Деніадор? Не пам'ятаю, щоб чув про нього, але, можливо, я знайду його роботи у своїй бібліотеці на кораблі.

— Ви певні, що не чули про нього? Подумайте!

— Наразі я не пригадую, щоб чув, — обережно мовив Пелорат, — але все ж таки, любий друже, я не чув, напевно, про сотні поважних учених; або ж чув, але не пам'ятаю.

— Та все ж він не може бути першокласним, інакше б ви про нього чули.

— Вивчення Землі...

— Практикуйтеся казати «Найстарішого», Янове, інакше будуть проблеми.

— Вивчення Найстарішого — не надто заохочувана в наукових колах царина, тож навіть першокласні дослідники в галузі первісної історії зазвичай до неї не схиляються. Або ж, якщо глянути на це інакше, ті, хто вже за це взявся, не заживають у незацікавленому світі достатньо слави, щоб їх вважали першокласними, навіть якщо вони якраз такі. Я щиро переконаний, що ніхто не вважає першокласним мене.

— Я вважаю, Пеле, — ніжно мовила Блісс.

— Точно, люба, ти, — легко всміхнувся Пелорат, — але ти не судиш про мене за науковими здібностями.

Судячи з годинника, уже була майже ніч, і Тревіз відчув, як наростає в ньому нетерплячість, — як і завжди, коли Блісс із Пелоратом обмінювалися ніжностями.

— Я спробую влаштувати завтра зустріч із цим Деніадором, — сказав він, — але якщо він знає про все це так само мало, як і міністерка, ми не набагато просунемося.

— Він може скерувати нас до когось кориснішого, — припустив Пелорат.

— Сумніваюся. Ставлення цього світу до Землі... утім краще мені теж тренуватися оминати цю назву. Ставлення цього світу до Найстарішого дурне та забобонне. — Він відвернувся. — Але це був складний день, і нам варто подумати про вечерю — якщо зможемо витримати їхнє пересічне їство, — а тоді починати думати про сон. Ви вдвох уже навчились користуватися душею?

— Любий друже, — відповів Пелорат, — до нас дуже люб'язно ставилися. Ми отримали всі можливі вказівки, більшості з яких не потребували.

— Слухайте, Тревізе, — спитала Блісс, — що з кораблем?

— А що з ним?

— Компореллонський уряд його конфіскує?

— Ні, не думаю.

— Ох. Дуже приємно. Чому ні?

— Бо я переконав міністерку передумати.

— Приголомшливо, — зауважив Пелорат. — Мені вона не здалася особою, яку особливо можна переконати.

— Не знаю, — мовила Блісс. — З її мозку було зрозуміло, що Тревіз її приваблює.

Тревіз зиркнув на Блісс із несподіваною злістю.

— Блісс, це ви зробили?

— Що саме, Тревізе?

— Підштовхнули її...

— Я не підштовхувала. Однак коли я помітила, що ви її приваблюєте, то не втрималась і послабила в ній пару внутрішніх заборон. Це була дрібниця. Ці заборони могли ослабнути й самі, а мені здавалося важливим переконатися, що вона буде сповнена щодо вас добрих намірів.

— Добрих намірів! О, ще й яких! Вона відтанула, так, але... посткоїтально.

— Ви ж не маєте на увазі, старий... — сказав Пелорат.

— А чому ні? — роздратовано відповів Тревіз. — Вона, може, й не першої молодості, але вельми вправна. Вона не початківця, запевняю вас. Але я й не вдаватиму із себе джентльмена й не вигороджуватиму її. Це була її ідея, дякувати Блісс, яка попорпалась у її внутрішніх запобіжниках, а я був не в тому становищі, щоб відмовлятися, навіть якби це й спало мені на думку, а мені не спало. Слухайте, Янове, обійдемося без вашого пуританського засудження. У мене кілька місяців не було такої можливості. Ви ж... — І він махнув рукою десь у бік Блісс.

— Повірте, Голане, — присоромлено озвався Пелорат, — якщо ви тлумачите мій вираз як пуританський, то ви помиляєтесь. Я не заперечую.

— Але вона пуританка, — мовила Блісс. — Я хотіла пробудити в ній тепло до вас; я не розраховувала на сексуальний пароксизм.

— Але саме його ви й викликали своїм втручанням, моя маленька довгоноса Блісс. Міністерці, може, й необхідно вдавати пуританку на публіку, але це прикидання лише підкидає дров у вогонь.

— Тож за те, що ви вгамували її спрагу, вона зрадить Фундацію...

— Вона зробила б це в будь-якому разі. Їй потрібен корабель... — Тревіз затнувся й пошепки уточнив: — Нас не підслуховують?

— Ні!

— Впевнені?

— Точно ні. Неможливо зазіхнути на свідомість Геї так, щоб Гея про це не знала.

— У такому разі... Компореллон хоче корабель собі — це цінний додаток до флоту.

— Фундація цього точно не дозволить.

— Компореллон не має наміру повідомляти Фундацію.

Блісс зітхнула.

— Отакі ви, ізоляти. Міністерка збирається зрадити Фундацію на користь Компореллона, а в обмін на секс хутенько зрадить і Компореллон. А Тревіз, зі свого боку, радо продасть свої сексуальні послуги, щоб простимулювати цим зраду. Яка ж у цій вашій Галактиці анархія. Який хаос.

— Ви помиляєтеся, жінко, — холодно заперечив Тревіз.

— У своїх останніх словах я не жінка, я Гея. Я вся Гея.

— Тоді ви помиляєтесь, Геє. Я не продавав свої «сексуальні послуги». Я радо їх надав. Мені сподобалось, і це нікому не завдало шкоди. Що ж до наслідків, то, з мого погляду, вони обернулися на краще, і мене це влаштовує. А якщо Компореллон хоче корабель для власних цілей, то як сказати, хто тут має рацію? Це корабель Фундації, але його віддали мені для пошуків Землі. Отже, він мій, доки я не завершу пошуки, і я відчуваю, що Фундація не має права порушувати свою ж угоду. Що стосується Компореллона, то йому не подобається панування Фундації, він мріє про незалежність. На його думку, вчинити так і обманути Фундацію правильно, бо для них це не зрада, а вияв патріотизму. Хто знає?

— Отож-бо. Хто знає? Як можна відрізнити виправдані дії від невинуватих в анархічній Галактиці? Як розрізнити правильне й неправильне, добро і зло, справедливість і злочин, корисне й даремне? І як ви поясните те, що міністерка зрадить власний уряд, коли дозволить вам залишити корабель? Чи не прагне вона особистої незалежності від гнітючого світу? Вона зрадниця чи патріотка для себе особисто?

— Правду кажучи, — мовив Тревіз, — я не певен, що вона була готова залишити мені мій корабель просто на знак вдячності за задоволення, яке я їй подарував. Гадаю, вона вирішила так, лише коли я розповів їй, що шукаю Найстаріший. Для неї це світ недобрих передвісників, і ми з нашим кораблем, шукаючи його, теж стаємо недобрим передвісником. Я відчуваю, що вона вважає, нібито наклікала на себе і свій світ недолю, спробувавши забрати корабель, — цілком можливо, що тепер вона дивиться на нього із жахом. Можливо, міністерка відчуває, що, дозволивши нам зі своїм кораблем відлетіти у наших справах, відверне від Компореллона нещастя, і так учинить як патріотка.

— Якби це було так, в чому я сумніваюся, Тревізе, її мотивом є заботони. Ви це схвалюєте?

— Я не схвалюю і не засуджую. Заботони завжди скеровують дії за браком знання. Фундація вірить у План Селдона, хоча ніхто в нашій державі не може його ані зрозуміти, ані витлумачити його подробиці чи скористатися ним для передбачення. Ми сліпо дотримуємося його через невігластво та віру, то хіба це не заботони?

— Так, можливо.

— І Гея теж. Ви вірите, що я вчинив правильно, вирішивши, що Гея мусить поглинути Галактику в один великий організм, але ви не знаєте, чому я маю рацію та чи взагалі безпечно вам буде втілити це рішення. Ви готові підтримати його лише через невігластво та віру, і навіть дратуєтеся, що я намагаюся знайти докази, які подолають невігластво та зроблять саму лише віру непотрібною. Хіба це не заботони?

— Гадаю, тут він тебе підловив, Блісс, — зауважив Пелорат.

— Анітрохи, — сказала Блісс. — Він або геть нічого в цих пошуках не знайде, або знайде щось, що підтвердить його рішення.

— І це переконання підтримують самі невігластво та віра, — мовив Тревіз. — Або, якщо завгодно, заботони!

Василь Деніадор був дрібним непримітним чоловічком, який умів дивитися вгору самими очима, не піднімаючи голови. У поєднанні з короткими усмішками, що час від часу осяювали його обличчя, здавалося, ніби він подумки сміється над світом.

Його кабінет був довгий і вузький, повний плівок, поміж яких, здавалося, панував шалений гармидер — про це ніщо особливо не свідчило, просто вони були нерівно розставлені у своїх заглибинах, тож полиці скидалися на нерівні зуби. Три стільці, на які він вказав відвідувачам сідати, були різними; скидалося на те, що їх нещодавно й не дуже ретельно протерли від пилу.

— Янов Пелорат, Голан Тревіз і Блісс, — сказав він. — Не знаю вашого прізвища, мадам.

— Зазвичай мене так і називають, Блісс, — відповіла та й усілася.

— Цього цілком достатньо, — саянув їй усмішкою Деніадор. — Ви такі привабливі, що вам можна вибачити й повну безіменність.

Усі вже повсідалися, і Деніадор повів далі:

— Я чув про вас, докторе Пелорат, хоча ми ніколи не листувалися. Ви фундатор, чи не так? Із Термінуса.

— Так, докторе Деніадор.

— І ви, депутатє Тревіз. Здається, я чув, що нещодавно вас викинули з Ради та відправили у вигнання. Ніколи не розумів, за що.

— Не викинули, сер. Я досі член Ради, хоча й не знаю, коли знову візьмуся до своїх обов'язків. І я не зовсім у вигнанні. Мені довірили місію, щодо якої ми хотіли з вами порадитися.

— Щасливий спробувати допомогти. А ця чудесна пані? Вона теж із Термінуса?

— Звідки-інде, докторе, — швидко втрутився Тревіз.

— А, Звідки-інде, цей химерний світ. Звідти походить найнезвичніше зібрання людських істот. Та оскільки ви двоє зі

столиці Фундації, Термінуса, третьою з вами приваблива дівчина, а Мітца Лізалор не славиться симпатією до будь-якої із цих категорій, то чому вона так тепло передала вас під мою опіку?

— Гадаю, щоб позбутися нас, — відповів Тревіз. — Що швидше ви нам допоможете, то швидше ми покинемо Компореллон.

Деніадор із цікавістю роздивився Тревіза (знову сягнувши блискавичною усмішкою) та мовив:

— Звісно, такий енергійний юнак, як ви, міг би привабити її попри будь-яке походження. Вона розігрує холодну цнотливість, але не досконало.

— Про це мені нічого не відомо, — скуто повідомив Тревіз.

— І краще б не було. Принаймні публічно. Але я скептик, тож професійно навчений не вірити в те, що на поверхні. Отже, депутате, яка ваша місія? Дізнаймося, чи зможу я вам допомогти.

— Щодо цього мову поведе доктор Пелорат.

— Не заперечую. Докторе Пелорат?

— Якщо висловити це якнайпростіше, шановний докторе, — почав Пелорат, — то все своє зріле життя я намагався дістатися ядра знань про світ — звідки походить людський вид, і мене з моїм добрим другом Голаном Тревізом, хоча, варто визнати, до того я не був із ним знайомий, відрядили, щоб знайти, якщо це можливо, гм... Найстаріший. Здається, ви називаєте його так.

— Найстаріший? — перепитав Деніадор. — Я так розумію, ви маєте на увазі Землю.

У Пелората відвисла щелепа. Тоді він мовив, трохи зати-наючись:

— У мене склалося враження... тобто мені дали зрозуміти... що тут не... — Він доволі безпорадно зиркнув на Тревіза.

— Міністерка Лізалор сказала мені, що це слово на Компореллоні не вживають, — підхопив той.

— Ви маєте на увазі, що вона зробила так? — Деніадор скривив рота, зморщив носа та рішуче викинув уперед руки, схрестивши на кожній два пальці.

— Так. Саме це я і мав на увазі.

Деніадор розслабився й засміявся.

— Нісенітниці, панове. Ми робимо це за звичкою, і в глушині до цього можуть ставитися серйозно, але загалом це дрібниця. Я не знаю жодного компореллонця, який не сказав би слова «Земля», коли роздратований чи приголомшений. Це наш найпоширеніший вульгаризм.

— Вульгаризм? — слабким голосом перепитав Пелорат.

— Або лайка, якщо хочете.

— А втім, — зауважив Тревіз, — міністерка здавалась доволі засмученою, коли я вжив це слово.

— Ох, вона гірська жінка.

— Що це означає, сер?

— Саме це й означає. Мітца Лізалор походить із Центрального гірського хребта. Дітей там виховують, так би мовити, згідно з традиціями, а це значить, що не важливо, які вони стають освічені, цих схрещених пальців із них ніколи не вибити.

— То слово «Земля» ніяк вас не бентежить, чи не так, докторе? — спитала Блісс.

— Анітрохи, мила пані. Я скептик.

— Я знаю, що означає слово «скептик» у Галактиці, — мовив Тревіз, — але що в нього вкладаєте ви?

— Те саме, що й ви, депутате. Я погоджуюся тільки з тим, із чим мене змушують погодитися обґрунтовано надійні докази, утім моя згода не абсолютна і я завжди відкритий до появи нових свідчень. Це не додає нам популярності.

— Чому?

— Ми б ніде не були популярні. Хіба є світ, народ якого віддасть перевагу студеним вітрам непевності замість зручних, теплих, як слід уже заносених переконань, які б ті не були нелогічні? Узяти хоча б вашу бездоказову віру у План Селдона.

— Так, — відповів Тревіз, вивчаючи кінчики своїх пальців, — я теж наводив учора цей приклад.

— Можна мені повернутися до теми, друже? — спитав Пелорат. — З якими відомостями про Землю погоджується скептик?

— Дуже мало з чим, — сказав Деніадор. — Ми можемо припустити, що людський вид розвинувся на єдиній планеті, бо надзвичайно мало ймовірно, що єдиний вид, настільки ідентичний від планети до планети, що здатний на схрещування, розвинеться незалежно в кількох світах, та й навіть у двох. Ми можемо називати цей першосвіт Землею. За загальним тутешнім переконанням, Земля розташована в цьому секторі Галактики, тому що світи тут надзвичайно старі, до того ж імовірно, що перші заселені світи були ближче до Землі, а не далі від неї.

— А чи є в Землі якісь унікальні характеристики, окрім того, що це планета походження? — охоче поцікавився Пелорат.

— Ви маєте на увазі щось особливе? — швидко усміхнувся Деніадор.

— Супутник, який дехто називає Місяцем. Це було б незвично, чи не так?

— Це головне питання, докторе Пелорат. Ви наче підказуєте мені думки.

— Я не кажу, що саме робить Місяць незвичайним.

— Авжеж, розмір. Так? Бачу, що так. Усі легенди про Землю говорять про величезне різноманіття живих істот та величезний супутник — десь від трьох до трьох із половиною тисяч кілометрів у діаметрі. З величезним різноманіттям істот погодитися легко, бо воно в природний спосіб утворилось би завдяки біологічній еволюції, якщо те, що ми про цей процес знаємо, правда. Величезний супутник уявити важко. У жодного населеного світу в Галактиці такого немає. Великі супутники незмінно асоціюються з незаселеними й не придатними до заселення газовими гігантами. Тож як скептик я волію не погоджуватися з існуванням Місяця.

— Якщо Земля унікальна через наявність мільйонів видів, чи не могла б вона також бути унікальною через наявність величезного супутника? Одна унікальність може допускати іншу.

Деніадор усміхнувся.

— Не уявляю, як присутність на Землі мільйонів видів могла створити з нічого величезний супутник.

— Але навпаки... Можливо, величезний супутник міг допомогти створити мільйони видів.

— Цього я теж не уявляю.

— Як щодо історії про радіоактивність Землі? — спитав Тревіз.

— Її скрізь розповідають, і скрізь у неї вірять.

— Але Земля не могла бути настільки радіоактивною, щоб унеможливити життя, у ті мільярди років, коли вона життя підтримувала. Як вона стала радіоактивною? Через ядерну війну?

— Це найпоширеніша думка, депутате Тревіз.

— З того, як ви це кажете, я висновую, що ви в це не вірите.

— Немає доказів, що така війна була. Поширена думка, і навіть повсюдна, сама собою не є доказом.

— Що ще могло трапитися?

— Немає доказів, що щось трапилось. Радіоактивність може бути такою самою вигаданою легендою, як і великий супутник.

— То яка загальна версія історії Землі? — спитав Пелорат. — За свою професійну кар'єру я зібрав чимало легенд про походження, і в багатьох із них був світ, який називали Землею чи якимось дуже схоже. У мене немає легенд із Компореллона, нічого, крім побіжної згадки про Бенбаллі, який, якщо вірити легендам, прибув з нізвідки.

— Це й не дивно. Ми зазвичай не ділимося своїми легендами, і я приголомшений, що ви знайшли посилання навіть на Бенбаллі. Це, знову ж таки, через забобони.

— Але ви не забобонні й не вагатиметесь говорити про це, правда?

— Саме так, — відповів дрібний історик, піднявши на Пелората погляд. — Якщо я це зроблю, це точно суттєво, ба навіть небезпечно загострить мою непопулярність, однак ви втрюх скоро полишаєте Компореллон і, наскільки я розумію, ніколи не вказуватимете мене як джерело.

— Даємо вам слово честі, — хутко мовив Пелорат.

— Тоді ось загальний виклад того, що начебто відбулося, без будь-якої надприродності чи моралізаторства. Земля зроду-віку існувала як єдиний світ людських істот, а тоді, десь від двадцяти до двадцяти п'яти тисяч років тому, людський вид винайшов міжзоряні подорожі за допомогою гіперпросторових стрибків та колонізував групу планет. Поселенці цих планет користувалися роботами, яких уперше розробили на Землі до часів гіперпросторових подорожей, і... ви, до речі, знаєте, хто такі роботи?

— Так, — відповів Тревіз. — У нас не раз про це питали. Ми знаємо, хто такі роботи.

— Із повністю роботизованим суспільством поселенці розвинули передові технології, значно продовжили тривалість життя і зневажили світ своїх пращурів. Згідно з драматичнішими версіями історії, вони завоювали та пригноблювали першосвіт. Тоді зрештою Земля відрядила в космос нову групу поселенців, серед яких роботи були заборонені. Компореллон став одним із перших нових світів. Наші патріоти наполягають, що *най*першим, але цьому немає доказів, із якими міг би погодитися скептик. Перша група поселенців вимерла і...

— Чому перші вимерли, докторе Деніадор? — спитав Тревіз.

— Чому? Наші романтики зазвичай уявляють, що їх покарав за їхні злочини Той, хто карає, хоча ніхто не завдає собі клопоту пояснити, чому Той чекав так довго. Але звертатися до казок не обов'язково. Легко припустити, що суспільство, яке повністю залежить від роботів, м'якшає і занепадає, його населення скорочується й вимирає просто від нудьги, чи, якщо конкретніше, від втрати волі до життя. Друга хвиля

поселенців, без роботів, вижила та поширилася всією Галактикою, але Земля стала радіоактивною і повільно випала з поля зору. Це зазвичай пояснюють тим, що на Землі теж були роботи, адже перша хвиля це заохочувала.

Блісс, яка слухала цю розповідь із помітною нетерплячістю, спитала:

— Що ж, докторе Деніадор, радіоактивна вона чи ні, і скільки б не було хвиль поселенців, головне питання одне. Де саме розташована Земля? Які її координати?

— Відповідь на це питання — я не знаю. Але годі, час пообідати. Я можу замовити обід сюди, і тоді обговорюватимемо за ним Землю, скільки захочете.

— Ви *не знаєте*? — Голос Тревіза став вищим та гучнішим.

— Власне, наскільки мені відомо, не знає ніхто.

— Але це неможливо.

— Депутате, — тихо зітхнув Деніадор, — якщо хочете називати правду неможливою — ваше право, але це нічим вам не допоможе.

Розділ сьомий Відліт із Компореллона

1

Обід складався з гірки м'яких і вкритих скоринкою кульок різних відтінків та з різною начинкою. Деніадор узяв маленький предмет, який розклався у пару тонких прозорих рукавичок, і вдягнув ті. Гості наслідували його приклад.

— Перепрошую, що всередині цих виробів? — спитала Блісс.

— Рожеві, — пояснив Деніадор, — начинені нарізаною рибою з приправами, великий компореллонський делікатес. У цих жовтих — дуже ніжна сирна начинка. У зелених — овочева суміш. Їжте їх, поки вони доволі теплі. Пізніше в нас будуть гарячий мигдальний пиріг та напої. Я рекомендував би гарячий сидр. У холодному кліматі ми зазвичай підігріваємо нашу їжу, навіть десерти.

— Ви чудово порастеся, — зауважив Пелорат.

— Не дуже, — відказав Деніадор. — Я виявляю гостинність. Сам я обходжуся малим. Мені не треба підтримувати велику масу тіла, як ви, напевно, помітили.

Тревіз вкусив одну з рожевих рибних кульок і виявив, що вона справді дуже рибна, уся вкрита спеціями; ті були нічогенькі, але вкупі з рибою, подумав депутат, присмак лишиться з ним до кінця дня й, напевно, на ніч.

Віднявши від рота кульку, яку щойно надкусив, Тревіз виявив, що скоринка над вмістом затягнулася. Ані бризок, ані протікань, і на мить він замислився, навіщо потрібні рукавички. Руки б аж ніяк не стали вологими й липкими, якби він ними не скористався, тож Тревіз вирішив, що річ у гігієні. Рукавички замінювали миття рук, якщо це було незручно,

а звичай, напевно, вже зобов'язував використовувати їх навіть із митими руками. (Лізалор не користувалася рукавичками, коли він учора з нею їв. Можливо, через те, що вона гірська жінка).

— Чи буде неввічливо обговорювати справи за обідом? — спитав він.

— За компореллонськими нормами, депутате, буде, але ви мої гості, і нам слід дотримуватися ваших норм. Якщо бажаєте вести серйозну розмову і не вважаєте чи не переймаєтеся, що вона зменшить ваше задоволення від їжі, прошу, ведіть, і я до вас приєднаюся.

— Дякую. Міністерка Лізалор натякала — ні, доволі відверто стверджувала, — що скептики у цьому світі непопулярні. Це так?

Добрий гумор Деніадора, здавалось, ще покращився.

— Авжеж. Прикро було б не бути. Розумієте, Компореллон — розчарований світ. Побутує загальне міфічне переконання, позбавлене подробиць, що колись, багато тисячоліть тому, у малозаселеній Галактиці, Компореллон стояв на її чолі. Ми цього ніколи не забуваємо, і той факт, що за відомої історії ми не панували, дратує, сповнює нас — тобто населення загалом — відчуттям несправедливості. Але що ми можемо? Колись уряд був змушений віддано служити Імператору, а зараз віддано приєднаний до Фундації. І що більше ми усвідомлюємо своє підлегле становище, то дужчає віра у величну й таємничу минувшину. Але що може Компореллон? Він не був здатен кинути виклик Імперії за старих часів і не може відкрито кинути виклик Фундації зараз. Тож утішається, нападаючи на скептиків і ненавидячи нас, оскільки ми не віримо в легенди та сміємося над забобонами. А втім, нам не загрожують страшніші види переслідувань. Ми контролюємо технології та заповнюємо факультети університетів. Найсміливіші у висловлюваннях мають труднощі з публічним викладанням. Наприклад, у мене є ця проблема, хоча я все одно

маю студентів і тихцем проводжу зустрічі за межами території. Проте, якби нас справді вигнали із суспільного життя, технології занепали б, а університети втратили б акредитацію в усій Галактиці разом. Імовірно, це властива людям нерозсудливість: перспектива інтелектуального самогубства не втримає їх від плекання ненависті, однак Фундація нас підтримує. Тому нас постійно лають, глузують з нас і засуджують — та ніколи не чіпають.

— То це масова опозиція не дає вам змоги розповісти, де Земля? — спитав Тревіз. — Боїтеся, що, попри все, анти-скептичні настрої стануть загрозливими, якщо ви зайдете надто далеко?

— Ні, — похитав головою Деніадор. — Місце розташування Землі невідоме. Я не приховую від вас нічого, ані через страх, ані з будь-якої іншої причини.

— Але послухайте, — нетерпляче мовив Тревіз, — лише обмежена кількість планет у цьому секторі Галактики має фізичні ознаки, пов'язані з придатністю до життя, і майже всі вони, напевно, не лише придатні, а й населені, і отже, добре вам відомі. Наскільки складно обстежити сектор у пошуках планети, що могла б бути населеною, якби не була радіоактивною? Крім того, ви шукали б планету з великим супутником. Із цими двома ознаками Землю абсолютно неможливо було б із чимось сплутати і неможливо пропустити навіть за поверхового пошуку. Процес може забрати деякий час, але це єдина складність.

— Скептики, звісно, вважають, що й радіоактивність Землі, і її великий супутник — просто легенди. Шукати їх — усе одно що шукати горобине молоко та кроликове пір'я.

— Може, й так, але це не мусить завадити Компореллону принаймні спробувати. Якщо ви знайдете радіоактивний світ із належними розмірами для заселення й великим супутником, скільки достовірності це додасть компореллонським легендам!

— Можливо, саме тому Компореллон і не шукає, — засміявся Деніадор. — Якщо ми нічого не знайдемо, або дізнаємося, що справжня Земля не така, як у легендах, станеться протилежне. Розвінчані компореллонські легенди стануть посміховиськом. Компореллон цим не ризикуватиме.

Тревіз на мить замовк, тоді ревно продовжив:

— Крім того, навіть якщо відкинути ці дві неповторності — якщо таке слово є в галактичному стандарті, — тобто радіоактивність і великий супутник, то є і третя, яка за визначенням мусить існувати, і для цього не потрібні посилення на легенди. Земля мусить мати бурхливе й неймовірно різноманітне життя, або ж його залишки, або щонайменше викопні свідчення про нього.

— Депутате, попри те що Компореллон не надсилав на пошуки Землі організовану групу, ми час від часу подорожуємо в космосі й час від часу отримуємо повідомлення від кораблів, які з тієї чи іншої причини відхилилися від запланованих маршрутів. А втім, нам жодного разу не повідомляли про планети з ознаками, подібними до легендарних земних, чи навіть про будь-які планети, сповнені життя. Так само навряд чи кораблі сідатимуть на ненаселену планету, бо команді надумалося вирушити полювати на викопні рештки. Тож з огляду на те, що за тисячі років таких повідомлень не було, я цілком готовий вірити, що розташування Землі визначити неможливо, бо немає чого визначати.

— Але десь вона має бути, — розчаровано мовив Тревіз. — Десь існує планета, на якій еволюціонувало людство та всі пов'язані з ним знані форми життя. Якщо Земля — не в цій частині Галактики, то мусить бути деінде.

— Можливо, — холоднокровно зазначив Деніадор, — але за весь цей час її ніде не знайшли.

— Люди не дуже шукали.

— Що ж, вочевидь, ви шукаєте. Бажаю вам удачі, але ніколи не закладуся на ваш успіх.

— Чи були спроби визначити можливе розташування Землі опосередковано, якимось, крім безпосереднього пошуку?

— Так, — відповіли два голоси одночасно. Деніадор, якому належав один з голосів, спитав у Пелората: — Ви думаєте про проєкт Яріфів?

— Саме так, — відповів той.

— Тоді чи не розповісте про це депутату? Гадаю, він охочіше повірить вам, ніж мені.

— Бачте, Голане, — сказав Пелорат, — під кінець Імперії був період, коли Пошуки походження, як це називалося, стали поширеним дозвіллям — можливо, так відволікалися від неприємної реальності довкола. Як знаєте, Імперія тоді розпадалася. Лівійський історик Гумбал Яріфф здогадався, що з якої б планети не походило життя, вона швидше заселила б планети поруч, ніж розташовані далі. Загалом що далі від місця походження світ, то пізніше його заселили. Припустімо тоді, що можна записати дати колонізації всіх населених планет Галактики та створити мережу з усіх, вік яких налічує певну кількість тисячоліть. Можна створити мережу з усіх планет, яким десять тисяч років, ще одну з тих, яким дванадцять тисяч, а наступну з тих, яким п'ятнадцять. Кожна така мережа теоретично мала б бути приблизно сферичною та приблизно концентричною. Старші мережі утворюватимуть сфери меншого радіуса, ніж молодші, і якщо визначити всі їхні центри, ті мусять скупитися в межах відносно невеликого простору, де буде розташована планета походження — Земля. — Пелорат із завзяттям на обличчі зображав складеними пригорщею долонями сферичні поверхні. — Розумієте, про що я, Голане?

— Так, — кивнув Тревіз. — Але, гадаю, це не спрацювало.

— Теоретично мусило, старий друже. Проблема була в цілковитій неточності дат походження. Кожен світ так чи інакше перебільшував власний вік, а поза легендами визначити його було непросто.

— За розпадом вуглецю-14 у давній деревині, — озвалася Блісс.

— Авжеж, люба, — погодився Пелорат, — але довелося б залучити зазначені світи до співпраці, і тут не було шансів. Жоден світ не хотів розвінчувати власні ж заяви про свій перебільшено давній вік, а Імперія тоді була не в тому становищі, щоб своєю владою долати місцеві заперечення щодо настільки неважливого питання. Вона мала інший клопіт. Усе, що зміг Яріфф, це залучити світи, яким було щонайбільше дві тисячі років і чиє заснування було ретельно задокументовано за вартих довіри обставин. Таких було мало, і вони розкинулися приблизно симетричною сферою, а центр був доволі близький до Трентора — столиці Імперії, бо саме звідти походили колонізаторські експедиції до цих відносно нових світів. Це, звісно, становило ще одну проблему. Земля була не єдиним місцем, звідки колонізували інші світи. Із часом старіші світи надсилали власні експедиції поселенців, і за розквіту Імперії Трентор був доволі щедрим їх джерелом. Яріффа доволі несправедливо виставили на посміховисько, а його професійна репутація була знищена.

— Я зрозумів, Янове, — мовив Тревіз. — Докторе Деніадор, то ви не можете повідомити мені геть нічого, що давало б хоч найтьмяніший промінчик надії? Чи є хоч якийсь інший світ, де є шанс знайти інформацію щодо Землі?

Деніадор на деякий час поринув у замислений сумнів.

— Що-о-о ж, — нарешті мовив, із ваганням розтягуючи слово, — як скептик, я мушу довести до вашого відома, що не певен, чи Земля існує або колись існувала. Однак... — він знову замовк.

— Гадаю, ви думаєте про щось, що може виявитися важливим, докторе, — мовила Блісс.

— Важливим? Сумніваюся, — пробурмотів Деніадор. — Та, можливо, цікавим. Земля — не єдина планета, чиє розташування невідоме. Ще є світи першої групи поселенців,

косміків, як їх називають у наших легендах. Дехто кличе їх Світами косміків; інші — Забороненими світами. Остання назва наразі поширена. Легенда каже, нібито в добу розквіту життя косміків тривало століттями і вони відмовляли нашим пращурам із короткими життями у посадках на своїх планетах. Після того як ми їх перемогли, ситуація стала протилежна. Ми гидували ними та лишили їх на самоті, заборонивши власним кораблям і Торгівцям вести з ними справи. Отак ці планети й стали Забороненими світами. Як стверджує легенда, ми були впевнені, що Той, хто карає, знищить їх без нашого втручання, і вочевидь, так Той і зробив. Принаймні, наскільки нам відомо, жодного косміка не бачили в Галактиці вже багато тисячоліть.

— Гадаєте, ці косміки можуть знати більше про Землю? — спитав Тревіз.

— Цілком можливо, оскільки їхні світи були старшими за будь-які наші. Це якщо косміки досі існують, що надзвичайно мало ймовірно.

— Навіть якщо й не існують, у їхніх світах можуть і мають бути якісь свідчення.

— Якщо ви знайдете ці світи.

Тревіз мав роздратований вигляд.

— Хочете сказати, що ключ до Землі, розташування якої невідоме, можна знайти у світах косміків, розташування яких також невідоме?

— Ми двадцять тисяч років не мали з ними справ, — знижав плечима Деніадор. — Навіть не думали про них. Вони, як і Земля, розчинились у тумані.

— У скількох світах жили косміки?

— Легенди кажуть про п'ятдесят — підозріло кругле число. Найпевніше, їх було набагато менше.

— І ви не знаєте місця розташування жодного з п'ятдесяти?

— Що ж, зараз я думаю...

— Що ви думаєте?

— Оскільки первісна історія — моє хобі, як і в доктора Пелората, я час від часу продивляюся старі документи, шукаючи якихось посилань на давніші часи, чогось, окрім легенд. Торік я натрапив на записи старого корабля, майже не придатні до розшифрування. Їх було датовано дуже давніми часами, коли наш світ ще не знали як Компореллон. Там було згадано назву «Світ Бейлі», що, як мені здається, може бути давнішою формою «Світу Бенбаллі» з наших легенд.

— Ви опублікували їх? — захоплено спитав Пелорат.

— Ні. Як каже стара приказка: не хочу пірнати, доки не певен, що в басейні є вода. Розумієте, у записах ідеться про те, що капітан корабля відвідав світ косміків і привіз із собою жінку-космікиню.

— Але ви казали, що косміки не приймали гостей.

— Саме так, і тому я не публікував цей матеріал. Ця історія звучить малоймовірно. Деякі непевні розповіді можна витлумачити як посилання на косміків та їхній конфлікт із поселенцями — нашими ж пращурами. Такі розповіді трапляються не лише на Компореллоні, а й у багатьох світах, є також багато різновидів, проте в одному всі вони збігаються. Дві групи, косміки та поселенці, не змішувалися. Між ними не було соціальних контактів, тим паче сексуальних, та все ж, вочевидь, капітана-поселенця і жінку-космікиню утримував разом любовний зв'язок. Це настільки малоймовірно, що я не бачу шансу поставитися до цієї історії як до чогось серйознішого за історико-романтичний твір.

— І це все? — Тревіз здавався розчарованим.

— Ні, депутате, є ще дещо. Я натрапив на деякі цифри в журналі корабля, які можуть — або не можуть — бути координатами. Якби вони ними були — а я повторю, оскільки мене змушує честь скептика, що можуть і не бути, — тоді документальні докази підвели б мене до висновку, що це просторові координати трьох світів косміків. Одним із них міг би бути той світ косміків, де приземлився капітан і звідки забрав своє кохання.

— Хіба не може виявитися, що, навіть якщо історія вигадана, координати справжні? — спитав Тревіз.

— Може, — погодився Деніадор. — Я дам вам ці цифри, і ви вільні ними скористатися, але можете нікуди не потрапити. Та все ж мені спало на думку дещо цікаве. — Його обличчям майнула швидка усмішка.

— Гм?

— Що як одні із цих координат указують на Землю?

2

Виразно помаранчеве сонце Компореллона здавалося більшим за сонце Термінуса, але висіло низько в небі та мало гріло. Вітер, на щастя, несильний, торкнувся щоки Тревіза крижаними пальцями.

Він здригнувся в пальті з електропідігрівом, отриманому від Мітци Лізалор, яка зараз стояла поруч. Сказав:

— Колись мусить потеплішати, Мітцо.

Та швидко зиркнула на сонце. Міністерка стояла в порожнечі космопорту, не виказуючи ознак дискомфорту, — висока, тілиста, у легшому за Тревізове пальто і якщо й не зовсім не чутлива до холоду, то принаймні презирлива до нього.

— У нас прекрасне літо, — сказала жінка. — Недовге, але наші харчові культури до нього пристосовані. Ми ретельно обираємо сорти, які б швидко росли під сонцем і не піддавалися легко морозу. Наші домашні тварини мають щільне хутро, і всі визнають, що компореллонська вовна — найкраща в Галактиці. Також на орбіті над Компореллоном у нас є фермерські поселення, які вирощують тропічні фрукти. Ми, власне, експортуємо консервовані ананаси з першокласним ароматом. Більшості, хто знає нас як холодний світ, це не відомо.

— Дякую, що прийшла проводити нас, Мітцо, й за готовність посприяти нам у цій місії. Однак заради свого спокою мушу спитати, чи не буде в тебе через це серйозних проблем.

— Ні! — Вона гордо хитнула головою. — Ніяких проблем. Хоча б тому, що мені не ставитимуть запитань. Я відповідаю за транспортну систему, і це означає, що тільки я встановлюю правила для цього та інших космопортів, для пропускних станцій, для кораблів, які прилітають та відлітають. Прем'єр-міністр покладається на мене в цьому й тільки радий не знати подробиць. Та навіть якби хтось спитав, мені достатньо було б сказати правду. Уряд схвалить те, що я не повернула корабель Фундації. І люди б теж схвалили, якби їм можна було це повідомляти. А сама Фундація не знатиме.

— Уряд хотів би отримати корабель Фундації, але пристане на твоє рішення віддати корабель нам?

— Ти порядна людина, Тревізе, — усміхнулась Лізалор. — Ти вперто боровся за свій корабель, а тепер, коли маєш його, завдаєш собі клопоту непокоїтися через моє благополуччя. — Вона нерішуче потягнулася до нього, ніби не втримавшись перед спокусою якось виказати ласку, а тоді з очевидними труднощами обірвала поривання. Знову грубо мовила: — Навіть якщо вони поставлять моє рішення під сумнів, мені достатньо буде сказати, що ти шукав і досі шукаєш Найстаріший, і вони скажуть, що я добре вчинила, якомога швидше позбувшись тебе, корабля та всього з вами пов'язаного. І проведуть обряди покаяння, адже тобі взагалі не можна було дозволяти тут сідати, хоча ми ніяк не могли здогадатися про твою мету.

— Ти справді боїшся накликати нещастя на себе і світ через мою присутність?

— Справді, — незворушно відповіла Лізалор. Тоді пом'яшала: — Ти вже приніс нещастя мені, бо після знайомства з тобою компореллонські чоловіки здаватимуться ще

безживнішими. Мені лишиться невгамовна спрага. Той, хто карає, уже про це подбав.

Тревіз повагався, тоді мовив:

— Не хочу тебе в чомусь переконувати, але й не хочу, щоб ти краялася даремними побоюваннями. Ти мусиш знати, що те, що я нібито приношу тобі нещастя, — просто заботони.

— Припускаю, це тобі сказав скептик.

— Я знаю це й без нього.

Лізалор витерла обличчя, бо на виразних бровах уже збирався тонкий шар паморозі, та мовила:

— Я знаю, дехто вважає це заботонами. Але те, що Найстаріший приносить нещастя, — факт. Цьому було багато підтверджень, і мудрі аргументи скептиків не можуть скасувати правду. — Раптом вона виставила перед собою долоню. — До побачення, Голане. Сідай на корабель і приєднуйся до своїх супутників, перш ніж твоє м'яке термінуське тіло замерзне під нашим холодним, але доброзичливим вітром.

— Бувай, Мітцо. Сподіваюсь побачитися, коли повернуся.

— Так, ти пообіцяв повернутися, і я намагалася тобі повірити. Навіть сказала собі, що вийду й зустріну тебе на твоєму кораблі в космосі, щоб це нещастя пало тільки на мене, а не на мій світ, але ти не повернешся.

— Чому ж! Повернуся! Я не покину тебе так легко, знаючи, яке задоволення ти можеш подарувати. — І тієї миті Тревіз був твердо переконаний, що каже це щиро.

— Не сумніваюся в твоїх романтичних пориваннях, мій любий фундаторе, але ті, хто ризикує вирушити на пошуки Найстарішого, ніколи нізвідки не повернуться. Я знаю це серцем.

Тревіз намагався не стукотіти зубами. Це було від холоду, і йому не хотілося, щоб Лізалор думала, ніби від страху. Він сказав:

— Це також заботони.

— І все ж, — мовила вона, — це також і правда.

Було приємно повернутися в кабіну пілота «Далекої зірки». Хай тут було тісно. Хай це була бульбашка ув'язнення в нескінченному космосі. Та все ж знайома, дружня й тепла.

— Рада, що ви нарешті на борту, — сказала Блісс. — Я вже замислилася, скільки ви лишатиметесь із міністеркою.

— Недовго, — мовив Тревіз. — Там було холодно.

— Мені здалося, що ви розглядали можливість лишитися з нею та припинити пошуки Землі. Я не люблю зондувати ваш мозок навіть поверхово, але непокоїлася за вас, і ця спокуса, від якої ви страждали, немовби вистрибнула на мене.

— Не помиляєтеся. Принаймні на мить я відчув спокусу. Міністерка — дивовижна жінка, і я ніколи не зустрівач такої. Ви послалили мій опір, Блісс?

— Я багато разів казала, що не маю і не буду ніяк підштовхувати ваш розум, Тревізе. Гадаю, ви подолали спокусу сильним почуттям обов'язку.

— Ні, не думаю, — криво всміхнувся він. — Усе не настільки драматично й благородно. Мій опір було посилено з одного боку холодом, а з іншого — сумною думкою, що достатньо лише кількох ночей із нею, щоб мене вбити. Я б не витримав такого темпу.

— Що ж, хай там як, ви в безпеці на борту, — заспокоїв його Пелорат. — Що ми робимо далі?

— Невдовзі ми швидкими темпами вийдемо з планетарної системи на достатню відстань від компореллонського сонця, щоб стрибнути.

— Гадаєте, нас зупинять чи переслідуватимуть?

— Ні, насправді я думаю, що міністерці не терпиться, щоб ми якомога швидше відлетіли й не поверталися, бо інакше на планету паде помста Того, хто карає. Власне...

— Так?

— Вона вірить, що його помста точно паде на нас. Вона твердо переконана, що ми ніколи не повернемося. Поквап-

люсь додати, що це не коментар щодо моєї гіпотетичної невірності, яку в неї не було нагоди оцінити. Вона мала на увазі, що Земля віщує таку страшну долю, що всі, хто її шукає, у процесі помирають.

— Скільки людей полишили Компореллон у пошуках Землі, щоб таке стверджувати? — спитала Блісс.

— Сумніваюсь, що хоч один компореллонець це зробив. Я сказав їй, що її страхи — просто забобони.

— Ви певні, що ви у це вірите, чи її слова таки змусили вас засумніватися?

— Я знаю, що її страхи в тій формі, в якій вона їх висловлює, — чистісінькі забобони, але вони так само можуть мати під собою підґрунтя.

— Тобто нас уб'є радіація, якщо ми спробуємо сісти на Землю?

— Я не вірю, що Земля радіоактивна. У що я вірю, так це що Земля захищається. Згадайте, що всі згадки про Землю з Бібліотеки Трентора прибрали. Згадайте, що дивовижна пам'ять Геї, у якій бере участь вся планета аж до товщі порід на поверхні та розплавленого металу у ядрі, обривається саме так, щоб нічого не повідомити нам про Землю. Якщо Земля достатньо могутня для цього, вона, напевно, також може змінювати свідомості, змушуючи вірити у свою радіоактивність і в такий спосіб попереджуючи будь-які пошуки. Можливо, через те що Компореллон розташований настільки близько, що становить особливу небезпеку для Землі, тут ці незвичні пробіли нав'язано сильніше. Деніадор, скептик і науковець, твердо переконаний, що шукати Землю немає сенсу. Він каже, її неможливо знайти. І саме тому забобони міністерки можуть мати під собою тверду основу. Якщо Земля так цілеспрямовано переховується, чи не може вона вбити чи переспрямувати нас, щоб не дати себе знайти?

— Гея... — спохмурніла Блісс.

— Не кажіть, що Гея нас захистить, — швидко сказав Тревіз. — Якщо Земля змогла знищити найдавніші спогади Геї, зрозуміло, що в протистоянні між ними двома Земля переможе.

— Звідки ви знаєте, що спогади знищено? — холодно мовила Блісс. — Можливо, Геї просто знадобився час, щоб розвинути планетарну пам'ять, і зараз ми можемо сягнути в минуле тільки до періоду завершення цього розвитку. А якщо спогади було знищено, як ви можете бути впевнені, що це зробила Земля?

— Не знаю. Просто розвиваю припущення.

— Якщо Земля така могутня, — доволі сором'язливо втрутився Пелорат, — і настільки прагне, так би мовити, лишатися на самоті, яка користь від наших пошуків? Ви, здається, вважаєте, що Земля не дозволить нам досягти успіху і вб'є, тільки щоб не дати дістатися мети. Чи немає в такому разі сенсу все покинути?

— Визнаю, може видаватися, що ми здаємося, але я твердо переконаний, що Земля існує і я мушу знайти її — та знайду. А Гея казала, що коли я такий переконаний, то маю рацію.

— Але як ми переживемо це відкриття, старий друже?

— Можливо, — спробував удати невимушеність Тревіз, — Земля теж визнає мою надзвичайну правоту та дозволить діяти на власний розсуд. Але — і я нарешті до цього дожджу — я не можу бути певен, що ви двоє виживете, і це мене турбує. Завжди турбувало, але тепер дедалі більше, і мені здається, що варто відвезти вас двох назад на Гею та рушити далі самому. Це я, а не ви, від початку вирішив, що мушу шукати Землю; я, а не ви, бачу в ній цінність; я, а не ви, одержимий нею. Тоді нехай і ризикуватиму я, а не ви. Дозвольте мені летіти самому. Янове?

Пелорат уперся підборіддям у шию, від чого його довге обличчя, здавалося, видовжилось ще більше.

— Не заперечуватиму, що нервую, Голане, але мені буде соромно покинути вас. Я перестану себе поважати, якщо так вчиню.

— Блісс?

— Гея не покине вас, Тревізе, що б ви не робили. Якщо Земля справді виявиться небезпечною, Гея захистить вас, як зможе. І в будь-якому разі як Блісс я не покину Пела, а якщо він лишається відданим вам, то я лишаюся відданою йому.

— Що ж, гаразд, — похмуро мовив Тревіз. — Я дав вам шанс. Летимо разом.

— Разом, — вторувала Блісс.

Пелорат легко всміхнувся та стиснув Тревізове плече.

— Разом. Завжди.

4

— Глянь-но, Пеле, — покликала Блісс. Вона вручну й майже безцільно налаштувала корабельний телескоп, перемкнувшись на нього з Пелоратової бібліотеки легенд про Землю.

Пелорат підійшов, обійняв її рукою за плечі та зиркнув на екран. Там виднівся один із газових гігантів компореллонської планетарної системи, збільшений так, щоб здаватися велетнем, яким і був. Гігант був тьмяно-помаранчевого кольору, помережаний блідшими смужками. З орбіти, осяяний сонцем, від якого був розташований далі, ніж сам корабель, він майже повністю скидався на світлове коло.

— Прекрасно, — відзначив Пелорат.

— Пеле, центральна смужка тягнеться за межі планети.

Пелорат насупив брови:

— Знаєш, Блісс, здається, так і є.

— Гадаєш, це оптична ілюзія?

— Не певен, Блісс. Я настільки ж новачок у космосі, як і ти. Голане!

— Що таке? — слабо озвався Тревіз і ввійшов до кабіни пілота. Вигляд у нього був трохи пом'ятий, неначе депутат щойно дрімав одягненим на ліжку — а саме це він і робив. — Будь ласка, — доволі невдоволено мовив, — не чіпайте інструменти.

— Це лише телескоп, — сказав Пелорат. — Погляньте. Тревіз поглянув.

— Це газовий гігант, і згідно з наданою мені інформацією, його називають Галлією.

— Як ви визначаєте, що це він, з одного погляду?

— По-перше, зважаючи на нашу відстань від сонця, розміри планет та положення орбіт, які я вивчав, прокладаючи наш курс, це єдиний гігант, який наразі можна настільки збільшити. По-друге, у нього кільце.

— Кільце? — зачаровано перепитала Блісс.

— Ви бачите тільки тонкий блідий слід, бо ми дивимося на нього майже ребром. Можемо піднятися над планетою й роздивитися краще. Хочете?

— Не хотілося б змушувати вас перераховувати положення та курси, Голане...

— Та ну, комп'ютер зробить це для мене без особливих проблем. — Говорячи це, Тревіз всівся та поклав руки на позначки, які прийняли його. Добре налаштований на його свідомість комп'ютер зробив решту.

«Далека зірка», позбавлена проблем із пальним чи інерцією, швидко прискорилося, і Тревіз знову відчув приплив любові до комп'ютера-корабля, що так на нього відгукувався — ніби саме Тревізова думка живила та спрямовувала його, ніби це було могутнє й слухняне продовження його волі.

Не дивно, що Фондація хотіла отримати зореліт назад; не дивно, що Компореллон хотів його собі. Єдиною несподіванкою виявилось лиш те, що забобони Компореллона виявились достатньо сильними, щоб змусити ним поступитися.

Якщо його як слід озброїти, він пережене й подолає в бою будь-який корабель Галактики, ба навіть армію кораблів — якщо тільки не зустрінеться з іншим таким самим.

Звісно, його не було як слід озброєно. Даючи Тревізу корабель, мер Бранно була занадто для цього обережна.

Пелорат із Блісс уважно спостерігали, як планета Ґаллія дуже повільно пливла до них. Вже можна було побачити верхній (принаймні з їхньої позиції) полюс із великим вихором довкола нього, нижній же полюс сховався за вигином сфери.

На верхній половині у сферу помаранчевого світла втрутився темний бік планети, і прекрасне коло дедалі більше викривлювалося.

Найдивовижніше ж, що центральна бліда смужка більше не була прямою, а вигнулася — це зробили й інші смужки на півночі та півдні, однак менш помітно. Центральна ж тепер дуже виразно простягалася за межі планети, утворюючи з обох боків вузькі петлі. Точно не ілюзія; природа видива була очевидна. То було кільце матерії, яке оточувало планету й ховалося з дальнього боку.

— Гадаю, цього достатньо, щоб дати уявлення, — мовив Тревіз. — Якби ми рухалися над планетою, ви побачили б кільце круглим — замкнутим навколо планети, ніде її не торкаючись. Ви, мабуть, побачили б також, що це не одне, а кілька концентричних кілець.

— Я б не подумав, що це можливо, — з нерозумінням зазначив Пелорат. — Що тримає його в космосі?

— Те саме, що тримає супутники. Кільце складається з крихтих часточок, кожна з яких рухається орбітою планети. Кільця розташовані так близько до планети, що припливні сили не дають їм зростися в єдине тіло.

— Мене жахає ця думка, — похитав головою Пелорат. — Як я взагалі міг прожити ціле життя як науковець і водночас так мало знати про астрономію?

— А я геть нічого не знаю про міфи людства. Ніхто не здатен охопити всіх знань. Річ у тім, що ці планетарні кільця доволі поширені. Їх має майже кожен газовий гігант, навіть якщо то лише тонка вигнута лінія пилу. Так сталося, що у планетарній родині сонця Термінуса немає справжнього газового гіганта, тож якщо термінусець не подорожує в космосі чи не вивчав астрономію в університеті, він навряд чи знає щось про планетарні кільця. А от що *справді* незвично, то це коли кільця достатньо широкі, щоб бути яскравими та помітними, як оце. Воно прекрасне. Має бути щонайменше пару сотень кілометрів завширшки.

Тут Пелорат клацнув пальцями:

— То *он* що це значило!

— Що саме, Пеле? — Блісс здавалася ошелешеною.

— Колись я натрапив на уривок поезії, дуже давньої і написаної стародавнім різновидом галактичної мови, який важко розібрати, але то був надійний доказ поважного віку. Хоча не мені скаржитися на архаїзми, старий друже. Моя спеціальність зробила мене експертом з різновидів давньогалактичної, що доволі приємно, навіть якщо й геть не потрібно за межами роботи. То про що я говорив?

— Старий уривок поезії, любий Пеле, — нагадала Блісс.

— Дякую, Блісс. — Тоді Пелорат продовжив до Тревіза: — Вона старанно відстежує мої слова, щоб повертати мене, коли я відволікаюся — а це відбувається майже постійно.

— У цьому частина твоєї чарівності, Пеле, — усміхнулася Блісс.

— Словом, цей уривок поезії мав на меті описати планетарну систему, до якої належала Земля. Навіщо, я не знаю, бо повністю вірш не зберігся — принаймні я так і не зміг його відшукати. Збереглася лише ця одна частина, можливо, через астрономічний зміст. Хай там як, вона оповідає про блискуче потрійне кільце шостої планети, «що його шир і велич змусить світ змаліти». Як бачите, я досі можу процитувати.

Я не розумів, чим може бути кільце планети. Пам'ятаю, як думав про три кільця з одного боку планети, усі рядком. Це здавалось настільки нісенітним, що я навіть не потурбувався додати той уривок до моєї бібліотеки. Тепер шкодую, що не довідався більше. — Він похитав головою. — Бути міфологом у Галактиці нині — робота така самотницька, що забуваєш, як корисно буває попитати в людей.

— Напевне, ви не дарма проігнорували це, Янове, — заспокоїв його Тревіз. — Було б хибою сприймати поетичну балаканину серйозно.

— Але ж от що це означало. — Пелорат вказав на екран. — Ось про що говорив вірш. Три широкі кільця, концентричні, ширші за саму планету.

— Я ніколи про таке не чув. Не думав, що кільця бувають настільки широкими. Порівняно з планетою, яку оточують, вони завжди дуже вузькі.

— Ми ніколи не чули й про населену планету з велетенським супутником. Чи планету з радіоактивною оболонкою. Це унікальна риса номер три. Якщо ми знайдемо радіоактивну планету, що, якби не це, була б населена, побачимо, що в неї велетенський супутник і що в її системі є планета з величезним кільцем, тоді не лишиться жодних сумнівів, що перед нами Земля.

— Згоден, Янове, — всміхнувся Тревіз. — Якщо матимемо всі три, можна бути певними, що ми знайшли Землю.

— Якщо! — зітхнула Блісс.

5

Вони були далеко від головних світів планетарної системи й летіли десь поміж двох найдальших, тож у радіусі півтора мільярда кілометрів довкола не було жодного масивного тіла. Попереду лежала тільки неозора кометарна хмара з незначною силою тяжіння.

«Далека зірка» прискорилась до однієї десятої швидкості світла. Тревіз добре знав, що теоретично корабель можна розігнати майже до цієї швидкості, але також знав, що на практиці одна десята була достатньою межею. На цій швидкості можна уникнути будь-якого об'єкта значної маси, але не ухилитись від незліченних пилових часток у космосі, ба більше — від окремих атомів та молекул. На дуже великих швидкостях навіть такі дрібні об'єкти здатні завдати шкоди, роз'їдаючи та дряпаючи корпус корабля. На швидкості, близькій до швидкості світла, кожен атом, який вривається в корпус, має властивості космічного променя. Під дією такої наскрізної космічної радіації ніхто на борту корабля довго не виживе.

Далекі зірки на екрані неначе не рухалися. Хоч корабель і летів на швидкості тридцять тисяч кілометрів на секунду, за всіма ознаками він ніби завис на місці.

Комп'ютер сканував космос на далеких відстанях, шукаючи будь-яких невеликих, але достатнього розміру об'єктів на зустрічному курсі, і корабель легко відхилявся, уникаючи їх, утім потреба в цьому випадала надзвичайно рідко. А завдяки дрібним розмірам будь-якого потенційного зустрічного об'єкта, швидкості, із якою його проминали, та нульовому інерційному ефектові від зміни курсу не було можливості визначити, чи взагалі відбувалось хоч щось у дусі «на волосинці від смерті».

Однак Тревіз не непокоївся через такі речі й узагалі анітрохи про них не замислювався. Він приділив усю свою увагу трьом наборам координат, які отримав від Деніадора, а надто тому, який указував на найближчий до них об'єкт.

— Щось не так із цифрами? — стривожено поцікавився Пелорат.

— Поки не знаю, — відповів Тревіз. — Від самих координат немає користі, якщо не знати, де нульова точка та які умовні позначення для їхньої проєкції — напрямку відрахування

відстані, так би мовити, що є еквівалентом початкового меридіана, й таке інше.

— Як ви це дізнаєтеся? — з нерозумінням спитав Пелорат.

— Я отримав координати Термінуса та ще кількох відомих точок відносно Компореллона. Якщо я введу їх у комп'ютер, а також зазначу Термінус та інші точки коректно, він обчислить можливі умовні позначення для таких координат. Я просто намагаюся організувати все це подумки, щоб правильно запрограмувати комп'ютер. Щойно ми знатимемо умовні позначення, можливо, ті цифри до Заборонених світів, які ми маємо, отримують сенс.

— Лише можливо? — спитала Блісс.

— Боюся, лише можливо. Це старі цифри — імовірно, компореллонські, але не точно. Що як вони засновані на інших умовних позначеннях?

— А якщо так?

— Якщо так, у нас будуть лише беззмістовні цифри. Просто треба це з'ясувати.

Руки Тревіза метнулися над тьмяно підсвіченими клавішами комп'ютера, згодовуючи тому потрібну інформацію. Тоді він поклав долоні на розмітку на робочій поверхні. Дочекався, поки комп'ютер опрацює умовні позначення відомих координат, зупинився на мить, потім витлумачив за тими ж умовними позначеннями координати найближчого Забороненого світу і зрештою визначив його розташування на мапі Галактики в пам'яті комп'ютера.

На екрані постало й швидко зарухалось, налаштовуючись, зоряне поле.

Зупинившись, розширилося, і зірки помчали за межі екрана в усіх напрямках, доки майже не зникли. Око не встигало стежити за швидкими змінами, все було строкате й розмите.

Нарешті лишився тільки простір в одну десяту парсека з кожного боку (як зазначали числа внизу екрана). Більше

нічого не змінювалося, і на темному екрані проступили тільки шість тьмяних вогників.

— Який із них Заборонений світ? — тихо спитав Пелорат.

— Жоден, — мовив Тревіз. — Тут чотири червоні карлики, один майже червоний карлик, а останній — білий карлик. У жодного з них на орбіті не може бути населеного світу.

— Як ви лише за виглядом визначаєте, що це червоні карлики?

— Ми не дивимося на справжні зірки, ми дивимося на частину галактичної мапи, збереженої в пам'яті комп'ютера. Кожна з них підписана. Ви цього не бачите, і я зазвичай теж не побачив би, але поки під'єднаний через долоні, як зараз, я усвідомлюю значний обсяг даних щодо кожної зірки, на якій зосереджую погляд.

— Значить, координати — дурниця, — безутішно мовив Пелорат. Тревіз підняв на нього погляд:

— Ні, Янове. Я не завершив. Ще лишається питання часу. Координатам Забороненого світу двадцять тисяч років. За цей час і він, і Компореллон оберталися довкола центра Галактики, а обертатись вони могли з різною швидкістю та за орбітами різного нахилу й ексцентриситету. Отже, із часом два світи могли зблизитися чи віддалитися, і за двадцять тисяч років Заборонений світ міг опинитися десь від половини до п'яти парсеків далі від позначки. Його точно не мусить бути в цьому квадраті в одну десяту парсека.

— То що нам тоді робити?

— Накажемо комп'ютеру обернути Галактику на двадцять тисяч років у минуле відносно Компореллона.

— А він це може? — спитала Блісс із помітним захватом у голосі.

— Ну, він не може обернути в минуле саму Галактику, але карту у своїх банках пам'яті — цілком.

— Ми побачимо, як щось відбудеться?

— Дивіться.

Шість зірок дуже повільно сповзли з екрана. З лівого боку вилетіла нова зірка, якої до цього на екрані не було, і Пелорат збуджено вказав на неї:

— Ось! Ось!

— Вибачте, — сказав Тревіз. — Це теж червоний карлик. Вони дуже поширені. Принаймні три чверті всіх зірок у Галактиці — червоні карлики.

Екран стабілізувався та знерухомився.

— І? — спитала Блісс.

— Усе, — мовив Тревіз. — Так виглядала ця частина Галактики двадцять тисяч років тому. У самому центрі — місце, де мусив би бути Заборонений світ, якби його відносило із середньою швидкістю.

— Мусив би, але його немає, — різко мовила Блісс.

— Немає, — погодився Тревіз із дивовижною незворушністю.

Пелорат повільно видихнув:

— Ох, це дуже погано, Голане.

— Чекайте, не панікуйте, — сказав той. — Я й не очікував побачити тут зірку.

— Ні? — приголомшено спитав Пелорат.

— Ні. Я казав вам, що це не сама Галактика, а комп'ютерна мапа Галактики. Якщо справжньої зірки не було нанесено на мапу, ми її не побачимо. Якщо планета називається Забороненою і називалася так двадцять тисяч років, є шанси, що її не фіксували на картах. І, мабуть, таки не фіксували, бо ми її не бачимо.

— Ми можемо не бачити її, бо її не існує, — сказала Блісс. — Компореллонські легенди можуть помилятися, або ж координати можуть бути хибні.

— Це правда. Однак зараз комп'ютер, встановивши точку, де вона могла бути двадцять тисяч років тому, здатен приблизно визначити, які мають бути теперішні координати. З поправкою на час, яку я міг зробити, лише скориставшись

зоряною мапою, ми тепер маємо змогу перемкнутися на справжнє зоряне поле самої Галактики.

— Але ви припустили, що Заборонений світ рухався із середньою швидкістю. Що як вона не була середньою? У вас зараз не було б правильних координат?

— Справді, але з поправкою, якщо припускати середню швидкість, ми майже точно поцілимо до реального місця розташування ближче, ніж якби взагалі її не робили.

— Ви на це сподіваєтесь, — із сумнівами мовила Блісс.

— Саме так. Сподіваюся. А тепер гляньмо на справжню Галактику.

Двоє глядачів напружено спостерігали, поки Тревіз тихо розповідав (можливо, щоб зняти власну напругу й відтягнути момент істини), ніби читав лекцію:

— Справжню Галактику осягнути набагато важче. Комп'ютерна мапа — штучне утворення, у якому можна прибрати непотрібне. Якщо огляд затуляє туманність, я можу її прибрати. Якщо кут незручний для моєї задумки, я можу його змінити. Однак справжню Галактику я мушу сприймати як є, і якщо мені хочеться змін, необхідно фізично переміститися в просторі, що забере набагато більше часу, ніж налаштування мапи.

Поки він говорив, на екрані постала зоряна хмара, настільки рясна окремими вогниками, що скидалася на нерівну купку пороху.

— Це широкий кут огляду на сектор Чумацького Шляху, — пояснив Тревіз, — і мені, звісно, потрібен передній план. Якщо я розгорну передній план, то задній проти нього потьмяніє. Точка координат розташована достатньо близько до Компореллона, тож я маю зуміти збільшити масштаб до такого ж, який був на мапі. Просто дайте мені сформулювати необхідні інструкції — це якщо я зможу достатньо довго зберегти здоровий глузд. Зараз.

Зоряне поле спішно розгорнулося, виштовхавши за край тисячі зірок, тож у спостерігачів виникло таке реальне від-

чуття руху до екрана, що всі троє автоматично відхилилися, ніби у відповідь на поспіх уперед.

Повернулася стара картинка, не така темна, як на мапі, але шість зірок виднілися там само, де й до цього. А ближче до центру була ще одна зірка, що сяяла набагато яскравіше за інші.

— Он вона, — зачаровано прошепотів Пелорат.

— Може бути. Накажу комп'ютеру проаналізувати її спектр. — Запала не дуже тривала пауза, потім Тревіз мовив: — Спектральний клас G-4; це означає, що вона не дуже яскрава і менша за сонце Термінуса, але яскравіша за сонце Компореллона. А жодну зірку класу G не мали забирати з мапи Галактики. Оскільки із цією саме так і вчинили, маємо очевидну ознаку того, що довкола неї може обертатися Заборонений світ.

— Чи може зрештою виявитися, що навколо цієї зірки не обертається жодної населеної планети? — спитала Блісс.

— Гадаю, може. У такому разі спробуємо знайти два інші Заборонені світи.

— А якщо інші два теж виявляться фальшивою тривоگوю?

— Тоді спробуємо щось інше.

— Наприклад?

— Якби ж я знав, — похмуро озвався Тревіз.

Частина III АВРОРА

Розділ восьмий Заборонений світ

1

— Голане, ви не проти, якщо я спостерігатиму? — спитав Пелорат.

— Анітрохи, Янове.

— А якщо ставитиму запитання?

— Прошу.

— Що ви робите?

Тревіз відірвав погляд від екрана:

— Мені треба виміряти відстань до кожної зірки, яка здається близькою до Забороненого світу на екрані, щоб визначити, наскільки близькі вони насправді. Необхідно знати їхні гравітаційні поля, а для цього мені потрібні маса та відстань. Без них я не можу бути певний у точності стрибка.

— Як ви це робите?

— Ну, координати кожної зірки, яку я бачу, є в банках пам'яті комп'ютера, і їх можна конвертувати в координати за компореллонською системою. А ті, своєю чергою, можна підкорегувати згідно з поточним місцем розташування «Далекої зірки» у космосі відносно компореллонського сонця, і так я отримаю відстань до кожної. Усі ці червоні карлики на екрані здаються доволі близькими до Забороненого світу, але деякі можуть бути значно ближчими, а деякі — значно дальшими. Розумієте, нам потрібне їхнє тривимірне положення.

Пелорат кивнув.

— І у вас уже є координати Забороненого світу...

— Так, але цього недостатньо. Мені потрібні відстані до інших зірок із точністю десь до відсотка. Сила їхнього тяжіння поблизу Забороненого світу незначна, тож невелика похибка не матиме відчутного значення. Але сонце, навколо якого обертається чи може обертатися Заборонений світ, має поблизу того надзвичайно сильне гравітаційне поле, і відстань до нього необхідно визначити, можливо, в тисячу разів точніше, ніж до решти. Самих цих координат буде недостатньо.

— То що ви тоді робите?

— Вимірюю гадану дистанцію Забороненого світу, чи, точніше, його зірки, від трьох сусідніх зірок. Вони надзвичайно тьмяні, треба чимале збільшення, щоб узагалі їх розрізнити. Найпевніше, ці три розташовані дуже далеко. Тоді ми утримаємо одну із цих трьох зірок у центрі екрана й стрибнемо на десяту парсека під потрібним кутом до Забороненого світу. Ми можемо зробити це достатньо безпечно, навіть не знаючи відстані до доволі далеких зірок. Центральна зірка, на яку ми рівняємось, після стрибка досі буде центральною. Дві інші тьмяні зірки, якщо вони справді дуже віддалені, помітно не змінять своїх положень. Однак Заборонений світ розташований досить близько, щоб змінити видиме положення за паралактичного зміщення. За розміром зміщення ми можемо визначити відстань до нього. Якщо я захочу перевірити ще раз, то оберу три інші зірки та спробую знову.

— Скільки часу це все забере?

— Не дуже багато. Важку роботу виконує комп'ютер. Я просто кажу йому, що робити. От на що час справді потрібен, так це вивчити результати й переконатися, що вони правильні, що мої вказівки не спотворили об'єктивність результату. Якби я був одним із цих шибайголов з абсолютною вірою в себе та комп'ютер, усе тривало б усього кілька хвилин.

— Справді приголомшливо, — мовив Пелорат. — Подумати тільки, скільки комп'ютер для нас робить.

— Я весь час про це думаю.

— Що б ви робили без нього?

— Що б я робив без гравітаційного корабля? Що б я робив без астронавтичної освіти? Що б я робив без двадцяти тисяч років гіперпросторових технологій до мене? Важливо те, що я — це я, тут і зараз. Припустімо, нам треба було б уявити себе ще через двадцять тисяч років. За які технологічні дива ми тоді мусили б дякувати? А чи може виявитися, що через двадцять тисяч років людства не існуватиме?

— Це навряд чи, — сказав Пелорат. — Навряд чи не існуватиме. Навіть якщо ми не станемо частиною Галаксії, нас досі скеровуватиме психоісторія.

Тревіз розвернувся в кріслі, відпустивши рукостискання з комп'ютером.

— Хай вираховує відстані й перевірить усе кілька разів. Поспішати нікуди. — Він насмішкувато зиркнув на Пелората: — Психоісторія! Знаєте, Янове, цю тему ми двічі порушували на Компореллоні, і обидва рази її описували як забобони. Одного разу про це сказав я, але Деніадор теж так говорив. Чи можна все ж таки вважати психоісторію чимось, окрім забобонів Фундації? Хіба це не бездоказова віра? Як гадаєте, Янове? Це більше ваша сфера, ніж моя.

— Чому ви кажете про брак доказів, Голане? Зображення Гарі Селдона багато разів з'являлося в Часовому Сховищі та описувало події так, як вони відбулися. Він не міг би знати у свій час, якими будуть ці події, якби не здатен був передбачити їх психоісторично.

— Звучить дивовижно, — кивнув Тревіз. — Він помилився щодо Мула, але навіть якщо не зважати на це, дивовижно. Та все ж є в цьому щось незатишно магічне. Будь-який ілюзіоніст може показувати фокуси.

— Жоден ілюзіоніст не передбачить кілька століть у майбутньому.

— Жоден ілюзіоніст не здатен насправді зробити те, що ви йому приписуєте.

— Ну ж бо, Голане. Я не можу придумати жодного фокусу, який дав би мені змогу передбачити, що відбудеться через п'ять століть.

— Як і жодного фокусу, який дасть ілюзіоністу змогу прочитати зміст повідомлення, схованого в псевдотесеракті на безлюдному супутникові на орбіті. І все ж таки я це бачив. Чи спадало вам колись на думку, що капсулу, як і зображення Гарі Селдона, міг сфальшувати уряд?

Пелората, здавалось, таке припущення обурило:

— Вони б цього не зробили.

Тревіз презирливо гмикнув.

— А якби й намагалися, їх би спіймали, — продовжував Пелорат.

— У цьому я геть не певен. Але я хочу сказати, що ми взагалі не знаємо, як працює психоісторія.

— Я не знаю, як працює цей комп'ютер, але знаю, що він працює.

— Тому що інші знають, як він працює. Що було б, якби ніхто не знав? Тоді якби він із якоїсь причини припинив працювати, ми були б безпорадні. А якби раптово припинила працювати психоісторія...

— Другофундатори знають її механізми.

— Звідки вам це відомо, Янове?

— Так кажуть.

— Казати можна що завгодно. Ага, у нас є відстань до зірки Забороненого світу, і, сподіваюся, дуже точна. Розгляньмо ж цифри.

Тревіз довго на них дивився, час від часу ворущачи губами, ніби виконував подумки якісь грубі розрахунки. Нарешті спитав, не підводячи погляду:

— Чим зайнята Блісс?

— Спить, старий друже, — відповів Пелорат. Тоді мовив, захищаючись: — Голане, їй *потрібно* спати. Лишатися частиною Геї через гіперпростір дуже виснажливо.

— Мабуть, так. — Тревіз розвернувся назад до комп'ютера. Поклав долоні на поверхню й пробурмотів: — Я дам йому виконати декілька стрибків і щоразу перевірятиму. — Потім знову відняв долоні. — Серйозно, Янове. Що ви *знаєте* про психоісторію?

Пелорат здавався захопленим зненацька.

— Нічого. Бути істориком, яким я до певної міри є, — геть інше, ніж бути психоісториком. Звісно, я знаю два основоположні принципи психоісторії, але їх знають усі.

— Навіть я. Перша вимога — щоб кількість залучених людей була достатньо великою для точнішої статистичної обробки. Однак скільки це — «достатньо велика»?

— За останніми оцінками, населення Галактики дорівнює десь десяти квадрильонам, і це ще, мабуть, скромно. Цього точно вистачає.

— Звідки ви *знаєте*?

— Бо психоісторія *справді* працює, Голане. Скільки б ви не сперечалися, вона *справді* працює.

— А друга вимога, — мовив Тревіз, — це щоб люди не знали про психоісторію, щоб це знання не вплинуло на їхні реакції. Але вони *знають* про психоісторію.

— Лише про саме її існування, старий друже. Це не рахується. Друга вимога у тому, щоб люди не знали про *передбачення* психоісторії, і вони не знають — окрім другофундаторів, які мають їх знати, але це особливий випадок.

— І вся наука психоісторія розвивалася на підставі цих двох вимог. У це важко повірити.

— Не *тільки* на підставі цих двох вимог, — заперечив Пелорат. — Ще є складна математика та розвинені статистичні методи. Якщо хочете традиційного наративу, то кажуть, що

Гарі Селдон винайшов психоісторію, змодельовавши її на основі кінетичної теорії газу. Атоми й молекули рухаються довільно, тож ми не можемо знати місця розташування чи швидкості кожного з них. А втім, скориставшись статистикою, ми здатні зрозуміти доволі точні правила, які керують їхньою поведінкою. За цією аналогією Селдон мав намір зрозуміти загальну поведінку людських спільнот, хоч рішення й не може бути застосовувати до поведінки окремих людей.

— Можливо, але люди — не атоми.

— Це так. У людини є свідомість, тож її поведінка достатньо складна, щоб видаватися свободою волі. Як Селдон із цим упорався, поняття зеленого не маю, і певен, що не зрозумів би, навіть якби хтось зі знавців спробував мені пояснити, — але він це зробив.

— І все це залежить від наявності великої кількості несвідомих людей. Чи не здається це вам крихкою основою для зведення величезної математичної структури? Якщо цих вимог як слід не дотримано, усе розвалиться.

— Але оскільки План не розвалився...

— Або ж, якщо вимоги не те щоб неправильні чи невідповідні, а просто не такі жорсткі, як мусять бути, психоісторія може як слід попрацювати кілька століть, а потім, наразившись на якусь кризу, розвалиться — як це тимчасово й сталося за Мула. Або ж що як є третя вимога?

— Яка третя вимога? — трохи спохмурнів Пелорат.

— Не знаю, — мовив Тревіз. — Аргументація може бути досконально логічна та струнка, але водночас містити невисловлені припущення. Мабуть, третя вимога — це припущення, яке настільки сприймають як належне, що ніхто ніколи й не думав його озвучувати.

— Це припущення має бути достатньо вагоме, інакше його б не сприймали як належне.

— Якби ви знали наукову історію так само добре, як і традиційну, Янове, то розуміли б, як помиляєтеся, — пирхнув

Тревіз. — Але я бачу, що ми вже поруч із сонцем Забороне-ного світу.

І справді, у центрі екрана видніла яскрава зірка — така яскрава, що екран мусив автоматично відфільтрувати її сьйво, а інші зірки просто поблякнули.

2

Устаткування для вмивання та особистої гігієни на борту «Далекої зірки» було компактним, а використання води зазвичай обмежено раціональним мінімумом, щоб не перевантажувати устаткування для переробки. І Пелоратові, і Блісс Тревіз про це час від часу суворо нагадував.

Але навіть попри незручності Блісс постійно випромінювала свіжість; від її довгого темного волосся завжди можна було очікувати сьйва, а від нігтів — блиску. Зараз вона зайшла до кабіни пілота:

— Онде ви!

— Нічому дивуватися, — підвів погляд Тревіз. — Ми на-вряд чи могли покинути корабель, а щоб відшукати нас на ньому, достатньо тридцяти секунд, навіть якби ви не могли відчувати нашу присутність ментально.

— Ви добре знаєте, що цей вислів був усього лише формою вітання і його не слід було сприймати буквально. Де ми? І не кажіть «у кабіні пілота».

— Блісс, люба, — простягнув їй руку Пелорат, — ми на периферії планетарної системи найближчого з трьох Заборонених світів.

Блісс підійшла до Пелората й легко поклала долоню йому на плече, а він обійняв її за талію. Мовила:

— Не надто він і заборонений. Нас ніщо не спиняло.

— Він заборонений лише тому, що Компореллон та інші світи другої хвилі поселенців власною волею зробили світи

першої хвилі, косміків, протиправними, — сказав Тревіз. — Якщо ми самі не відчуваємося зобов'язаними виконувати цю їхню угоду, що нас зупинить?

— Косміки, якщо вони ще лишилися, теж могли добровільно зробити світи другої хвилі протиправними. Те, що ми не проти вторгнутися до них, не означає, що вони теж не проти цього.

— Справедливо, якщо вони існують. Однак поки що ми навіть не знаємо, чи існують планети, на яких вони могли б жити. Поки що ми бачимо тільки звичайні газові гіганти. Два, і не надто великі.

— Але це не означає, що світу косміків не існує, — квапливо мовив Пелорат. — Будь-який населений світ був би значно ближчим до зірки і набагато меншим, і його було б дуже важко відшукати у світлі сонця із цієї відстані. Нам доведеться зробити мікрострибок углиб, щоб відшукати таку планету. — Він, здавалось, немало пишався, що говорить як досвідчений космічний мандрівник.

— У такому разі чому ми не рухаємося вглиб? — спитала Блісс.

— Не зараз, — мовив Тревіз. — Комп'ютер шукає для мене з усією своєю потужністю будь-які ознаки штучних об'єктів. Рухатимемось углиб поетапно — десятком кроків, якщо треба, — і на кожному етапі перевірять. Я не хочу цього разу опинитися в пастці, як коли ми вперше наблизились до Геї. Пам'ятаєте, Янове?

— Такі пастки чатують на нас щодня. Але та, на Геї, подарувала мені Блісс. — Пелорат із захватом глянув на дівчину.

— Сподіваєтесь щодня на нову Блісс? — вишкірився Тревіз.

Пелората це, здавалося, зачепило, і Блісс із ноткою роздратування мовила:

— Мій дорогий друже, чи як там наполегливо називає вас Пел, ви цілком можете рухатися швидше. Поки я з вами, ви не потрапите в пастку.

— Через здібності Геї?

— Визначати присутність інших свідомостей? Авжеж.

— Блісс, ви впевнені, що достатньо сильні? Як я розумію, вам потрібно висипатися, щоб знову набирати сили, витрачені на підтримання контакту з основною масою Геї. Наскільки я можу покладатися на, імовірно, тісні межі ваших здібностей на такій відстані від джерела?

— Сила зв'язку більш ніж достатня, — зашарілася Блісс.

— Не ображайтеся. Я просто питаю. Чи не вважаєте ви це недоліком буття Геєю? Я — не Гея. Я цілісна й незалежна особистість. Це означає, що я можу подорожувати на будь-яку бажану відстань від мого світу й мого народу, лишаючись Голаном Тревізом. Усі мої здібності, якими б вони не були, зберігаються, куди б я не вирушив. Якби я був сам у космосі, у парсеках від будь-якої людини, і з якоїсь причини не мав змоги ніяк і ні з ким зв'язатися й навіть побачити в небі спалах жодної зірки, я був би й лишався Голаном Тревізом. Я міг би й не вижити й помер би, але помер би Голаном Тревізом.

— Самотні в космосі та далекі від людей, ви не змогли б покластися на допомогу товаришів, на різні їхні таланти та знання. На самоті, як ізольована особистість, ви були б, на жаль, применшеною версією себе як частини об'єднаного суспільства. Ви це знаєте.

— Та все ж це не було б таким самим применшенням, як у вас. Зв'язок між вами та Геєю значно сильніший, ніж між мною та моїм суспільством, і цей зв'язок простягається через гіперпростір та потребує енергії для підтримання, тож вам доводиться подумки із зусиллям віддихуватися й почуватися применшеною істотою значно інтенсивніше, ніж потенційно почувався б я.

Юне лице Блісс скам'яніло, і якусь мить вона вже не здавалася юною — радше не підвладною віку, більше Геєю, ніж Блісс, ніби спростовуючи твердження Тревіза.

— Навіть якщо так і є, Голане Тревізе, — мовила вона, — точніше, саме так є, було й буде, ні до меншої, ні до більшої міри — навіть якщо все, що ви кажете, правда, чи ви очікуєте, що за отримані переваги не доведеться заплатити ціну? Хіба не краще бути такою теплокровною істотою, як ви, ніж холоднокровною, як риба чи щось таке?

— Черепахи холоднокровні, — озвався Пелорат. — На Термінусі їх немає, але в деяких світах є. Це істоти в панцирах, вони дуже повільно рухаються, але довго живуть.

— Ну тоді хіба не краще бути людиною, ніж черепахою, рухатися швидко за будь-якої температури, а не повільно? Хіба не краще бути здатним на високоенергійну діяльність, швидке скорочення м'язів, швидку роботу нервових закінчень, глибокі та тривалі роздуми, ніж повільно плазувати, із запізненням відчувати і мати доволі розмите уявлення про світ довкола? Хіба ні?

— Згоден, — відповів Тревіз. — Краще. І що з того?

— Ну то чи ви не знаєте, що за теплокровність треба платити? Щоб підтримувати температуру, вищу за довкілля, вам потрібно витратити набагато більше енергії, ніж черепаці. Треба майже постійно їсти, щоб заповнювати тіло енергією так само швидко, як та витікає. Ви набагато швидше за черепаху почнете голодувати, і помрете теж швидше. То ви воліли б бути черепахою та жити повільніше й довше? Чи радше заплатите ціну та будете мислячим організмом, що швидко рухається й швидко відчуває?

— Це коректна аналогія, Блісс?

— Ні, Тревізе, бо ситуація з Геєю набагато сприятливіша. Ми не витрачаємо надзвичайну кількість енергії в тісній спільноті. Ці витрати енергії зростають, лише коли частина Геї розташована на гіперпросторовій відстані від решти. І не забувайте, що те, за що ви віддали свій голос, це не просто більша Гея, не просто більший індивідуальний світ. Ви обрали Галаксію, неозорий комплекс світів. Ви будете частиною

Галаксії будь-де в Галактиці, будете тісно оточені частинками чогось, що простягається від кожного міжзоряного атома до чорної діри в центрі. І тоді на те, щоб лишатися цілим, потрібно буде небагато енергії. Жодна частина не перебуватиме на завеликій відстані від решти. Саме це ви обрали, Тревізе. Як ви можете сумніватись у правильності свого вибору?

Тревіз замислено схилив голову. Нарешті підвів погляд і мовив:

— Можливо, я зробив і правильний вибір, але мушу в ньому *переконатися*. Моє рішення — найважливіше в історії людства, і йому недостатньо просто бути хорошим. Необхідно, щоб я *знав*, що воно хороше.

— Що ще вам потрібно, крім того, що я вам розповіла?

— Не знаю, але дізнаюся це на Землі. — Він говорив з абсолютною переконаністю.

— Голане, — втрутився Пелорат, — зірка показує диск.

Це справді було так. Комп'ютер, заклопотаний власними справами й анітрохи не зацікавлений у будь-яких обговореннях, які довкола нього точилися, поетапно наближався до зірки і сягнув відстані, яку встановив Тревіз.

Вони досі були далеко від орбітальної площини малих внутрішніх планет, і комп'ютер розділив екран, показуючи кожну з них трьох.

Температура найближчої до зірки планети сягала рівня, необхідного для існування рідкої води, а ще там була киснева атмосфера.

Тревіз дочекався обчислення орбіти, і перші приблизні оцінки здавалися обгрунтованими. Він продовжив обчислення, бо що довше спостерігаєш рух планети, то точніші матимеш дані про її орбітальні елементи.

— Перед нами придатна для життя планета, — доволі спокійно зауважив Тревіз. — Дуже ймовірно придатна.

— Ох. — Пелорат мав настільки задоволений вигляд, наскільки допускав його вічно суворий вираз обличчя.

— Утім, боюся, в неї немає величезного супутника. Власне, поки що не помічено жодного супутника будь-якого розміру. Отже, це не Земля. Принаймні якщо вірити переказам.

— Не переживайте за це, Голане, — мовив Пелорат. — Я підозрював, що ми не знайдемо тут Землю, коли побачив, що жоден із газових гігантів не має незвичної системи кілець.

— Дуже добре. Наступний крок — дізнатися природу життя, яке на ній існує. Із факту кисневої атмосфери ми можемо бути цілковито впевнені, що на ній є рослинне життя, але...

— Тваринне теж, — раптово мовила Блісс. — І численне.

— Що? — обернувся до неї Тревіз.

— Я його відчуваю. На цій відстані доволі непевно, але ця планета, безперечно, не лише придатна до населення, а й населена.

3

«Далека зірка» кружляла полярною орбітою Забороненого світу — на достатньо великій відстані, щоб повний оберт довкола планети забирав трохи більше, ніж шість днів. Тревіз, здавалося, не поспішав сходити з орбіти.

— Оскільки планета населена, — пояснив він, — і оскільки, за словами Деніадора, її колись населяли люди з розвиненими технологіями, що полетіли в першій хвилі поселенців — так званих косміків, — вони досі можуть мати розвинені технології та не надто любити нас, другу хвилю, яка їх замінила. Я б хотів, щоб вони виявили себе, щоб ми могли трохи про них дізнатися, перш ніж ризикнемо сісти.

— Вони можуть не знати, що ми тут, — зауважив Пелорат.

— Ми б знали, якби ситуація була протилежна. Тож я мушу припускати, що якщо вони існують, то, імовірно, спробують із нами зв'язатися. Можуть навіть захотіти вилетіти й напасти на нас.

— Але якщо вони мають розвинені технології і вилетять за нами, ми будемо безпорадні...

— Ні, навряд. Технологічний розвиток не обов'язково суцільний. У чомусь вони можуть суттєво нас випереджати, але зрозуміло, що не тішать себе міжзоряними подорожами. Саме ми, а не вони, заселили Галактику, і за всю історію Імперії ми не побачили жодної ознаки того, що вони полишали свої світи та показувалися нам. Якщо вони не подорожують космосом, як можна очікувати від них серйозно розвиненої астронавтики? А якщо вона не розвинена, у них ніяк не може бути нічого подібного до гравітаційного зорельота. Ми можемо бути фактично не озброєні, але якщо вони виваляться до нас із бойовим кораблем, то ніяк не зможуть нас упіймати. Ні, ми не були б безпорадні.

— У них може бути розвинена менталіка. Мул міг бути косміком...

Тревіз із помітним роздратуванням знизав плечима.

— Мул не може бути всім. Геянці описували його як аномального геянця. Також його вважали випадковим мутантом.

— І, напевно, також ходили чутки — хоч їх, звісно, не сприймали дуже серйозно, — що він був механічним артефактом. Інакше кажучи, роботом, хоча це слово й не вживали.

— Якщо там *справді* буде щось ментально небезпечно, доведеться покластися на Блісс, щоб вона це нейтралізувала. Вона може... Вона, до речі, зараз спить?

— Спала, але ворушилася, коли я звідти виходив.

— Ворушилася, га? Що ж, їй доведеться швидко прокинутися, якщо щось почне відбуватися. Вам треба буде за цим простежити, Янове.

— Так, Голане, — тихо мовив Пелорат.

Тревіз знову звернув увагу на комп'ютер.

— Єдине, що мене бентежить, це пропускні станції. Зазвичай це надійна ознака того, що планета заселена і в її мешканців є високі технології. Але ці...

— З ними щось не так?

— Декілька моментів. По-перше, вони стародавні. Їм можуть бути тисячі років. По-друге, тут жодного випромінювання, окрім теплового.

— Що це?

— Будь-який об'єкт, тепліший за довкілля, створює теплове випромінювання. Майже в усього воно є. Таке випромінювання зазвичай має широкий спектр — усе залежить від певних сталих закономірностей і температури. Саме його ми бачимо на тутешніх пропускних станціях. Якщо на станціях працюють людські пристрої, зазвичай можна спостерігати контрольований витік випромінювання — не термального. А з огляду на те, що тут є лише термальні джерела, можна припустити, що пропускні станції порожні й були такими, можливо, тисячі років; або ж, якщо там хтось є, то це люди з настільки розвиненими технологіями в цій галузі, що витоків випромінювання у них просто не буває.

— Можливо, на планеті є розвинена цивілізація, але пропускні станції порожні, бо наш вид поселенців так давно покинув планету повністю на самоті, що їх більше не турбують потенційні гості.

— Можливо. А може, це якась приманка.

Увійшла Блісс, і Тревіз, помітивши її краєм ока, похмуро мовив:

— Так, ми тут.

— Бачу, — відповіла Блісс, — і досі на незмінній орбіті. Видно неозброєним оком.

— Голан просто обережний, люба, — спішно пояснив Пелорат. — Пропускні станції здаються безлюдними, і ми не певні, що це значить.

— За це не переживайте, — байдуже мовила Блісс. — На планеті, чиєю орбітою ми рухаємося, немає ознак розумного життя.

Тревіз приголомшено на неї зиркнув:

— Ви про що? Ви казали...

— Я казала, що на планеті є тваринне життя, і воно там є, але в якому місці Галактики вас навчили, що тваринне життя обов'язково означає людське?

— І чому ви про це не сказали, коли вперше зауважили тваринне життя?

— Бо з тієї відстані було незрозуміло. Я заледве могла визначити безперечний слід нейронної активності тварин, але з тією інтенсивністю ніяк не змогла б відрізнити метеликів від людей.

— А зараз?

— Зараз ми набагато ближчі, і ви могли подумати, що я сплю, але я не спала — хіба що дуже недовго. Я, даруйте на недоречнім слові, вслуховувалася, як могла, шукаючи будь-яких ознак достатньо складної розумової активності, щоб вказувати на присутність розумного життя.

— І його немає?

— Я припустила б, — з раптовою обережністю додала Блісс, — що якщо на цій відстані я нічого не вчуваю, то на планеті не може бути більше ніж кілька тисяч людей. Якщо ми наблизимося, я зможу визначити точніше.

— Що ж, це все змінює, — дещо збентежено мовив Тревіз.

— Мабуть. — Блісс здавалася помітно сонною й від цього дратівливою. — Можете покинути всі ці свої аналізи випромінювання, умовиводи, логічні роздуми та бозна що ще ви там робили. Моє геянське чуття зробить це все ефективніше й точніше. Можливо, ви зрозумієте, що я маю на увазі, коли кажу, що геянкою бути краще, ніж ізоляткою.

Тревіз вичекав, перш ніж відповісти, очевидно стримуючись. Тоді заговорив увічливим і майже офіційним тоном:

— Я вдячний вам за інформацію. Проте ви мусите зрозуміти, якщо дозволите аналогію, що перевага покращеного нюху — недостатня для мене мотивація, щоб вирішити відмовитися від буття людиною та стати мисливським псом.

Тепер, спустившись під хмарний шар і пливучи в атмосфері, вони бачили Заборонений світ. Той здавався химерно обтріпанім.

Полярні регіони, як і варто було очікувати, вкривала крига, утім вони видавалися не надто великими. Гори безлісні, подекуди під льодовиковою кіркою, але також доволі компактні. Де-не-де були розкидані невеликі пустелі.

Окрім цього всього, планета була потенційно прекрасна. Вона мала доволі розлогі й звивисті континентальні пояси із довгими береговими лініями та щедрими прибережними рівнинами. Ще були розрослі смуги тропічних і помірних лісів, оточені пасовиськами, — і все ж загальна виснаженість природи впадала в око. Поміж лісів прорізувалися напівпустельні регіони, а нечисленні пасовиська були доволі вбогі.

— Якась хвороба флори? — здивовано припустив Пелорат.

— Ні, — повільно озвалася Блісс. — Щось гірше й триваліше.

— Я бачив багато світів, — мовив Тревіз, — але ніколи нічого подібного.

— Я бачила мало світів, але розділяю думки з Геєю, і саме цього варто очікувати від світу, людство в якому зникло.

— Чому? — спитав Тревіз.

— Подумайте, — дошкульно відповіла Блісс. — У жодному населеному світі немає справжньої екологічної рівноваги. На Землі вона колись мусила бути, бо якщо саме на ній еволюціонувало людство, до того довгі віки не мало існувати ані людей, ані будь-яких інших видів, здатних розвинути потужні технології та змінювати довкілля. У такому разі мусила панувати природна рівновага — звісно, мінлива. В усіх інших населених світах люди ретельно терраформували своє нове довкілля, започатковували в ньому рослинне і тваринне життя, проте екосистема, яку вони впроваджували, не могла бути

врівноваженою. Видів було б обмаль, і то лише тих, яких люди хотіли або не могли не привезти із собою...

— Знаєте, що це мені нагадує? — втрутився Пелорат. — Перепрошую, Блісс, що перебиваю, але це так влучно, що я не можу стриматись і не розповісти просто зараз, поки не забув. Колись я натрапив на старий міф про створення світу, міф, у якому життя сформувалося на планеті та складалося лише з обмеженого різновиду видів, корисних чи приємних людству. Тоді перші людські істоти зробили дещо дуже нерозумне — не важливо, що саме, старий друже, бо ці старі міфи зазвичай символічні й сприймати їх буквально не можна, інакше заплутаєтесь, — і землю планети було проклято. «Тернину й осот вона буде родити тобі» — таке це начебто було прокляття, хоча фраза звучить набагато краще архаїчною галактичною мовою, якою була написана. Питання в тому, чи справді це було прокляття. Те, що людям не подобається і чого вони не хочуть, на кшталт тернини й осоту, може бути потрібним для врівноваження екології.

— Дивовижно, Пеле, як усе нагадує тобі легенди і які вони часом влучні, — всміхнулася Блісс. — Терраформуючи світ, люди не зважають на тернину й осот, що б воно таке не було, а тоді їм доводиться докладати зусиль, щоб світ не занепав. Це не самодостатній організм, як Гея. Радше різноманітне зібрання ізолятів, але недостатньо різноманітне, щоб безстроково підтримувати екологічну рівновагу. Якщо людство зникає, і разом з ним руки, що вказують шлях, спосіб життя світу неминуче розпадається. Планета терраформує себе назад.

— Якщо саме це й відбувається, — скептично озвався Тревіз, — то не відразу. Цей світ міг існувати без людей двадцять тисяч років, і все ж більша його частина, здається, досі «робоча».

— Звісно, це залежить від того, наскільки сталою була екологічна рівновага від початку. Якщо вона сама собою доволі непогана, то може довго протриматися й без людей.

Усе ж таки двадцять тисяч років — це хоч і дуже довго за людськими мірками, але як порівняти з терміном життя планети — лише мить.

— Гадаю, — мовив Пелорат, уважно втупившись у планетарні краєвиди, — якщо планета вироджується, ми можемо бути певні, що люди на ній зникли.

— Я досі не відчуваю розумової діяльності на людському рівні, — зауважила Блісс, — і готова припустити, що планета цілком вільна від людей. На ній є стале гудіння та дзижчання нижчих рівнів свідомості: гадаю, це можуть бути птахи та ссавці. Але все-таки я не певна, що зворотне терраформування — це достатня підстава, щоб говорити про зникнення людей. Планета могла занепасти, навіть якби вони там досі були — якби саме їхнє суспільство було аномальне та не розуміло важливості збереження довкілля.

— Звісно, таке суспільство швидко б занепало, — сказав Пелорат. — Не думаю, що люди здатні не зрозуміти важливості збереження саме тих чинників, які підтримують їхнє життя.

— Я не поділяю твоєї приємної віри в людську розважливість, Пеле. Мені видається доволі ймовірним, що коли планетарне суспільство складається лише з ізолятів, місцеві й навіть особисті турботи легко можуть переважати над глобальними.

— Мені це видається не ймовірнішим, ніж Пелоратові, — заперечив Тревіз. — Власне, є мільйони заселених світів, і жоден з них не занепав до стану, коли починається зворотне терраформування, тож ваш острах перед ізоляціонізмом, Блісс, може бути перебільшеним.

Корабель влетів із денної півкулі в нічну. Це схоже було на сутінки, які швидко темнішали, а тоді зовні запала повна темрява, окрім зірок там, де небо було ясным.

Зореліт тримав висоту, точно визначаючи атмосферний тиск і силу тяжіння. Вони рухалися зависоко, щоб зіткнутися

з якимось гірським масивом — на тій планеті вже давно не утворювалися молоді гори-гіганти. Та все ж комп'ютер промацував собі шлях мікрохвилями, немов кінчиками пальців, — про всяк випадок.

Вдивляючись в оксамитову темряву, Тревіз замислено мовив:

— Чомусь найпереконливішою ознакою знелюднення планети мені видається брак видимого світла на темному боці. Жодне технологічне суспільство не витримало б темряви. Щойно вилетимо на денний бік, знизимось.

— Яка від цього користь? — спитав Пелорат. — Тут нічого немає.

— Хто сказав, що тут нічого немає?

— Блісс. І ви.

— Ні, Янове. Я сказав, що тут немає випромінювання технологічного походження, а Блісс сказала, що ознак людської розумової діяльності, але це не означає, що тут немає нічого. Навіть якщо на планеті не лишилося людей, точно мусять бути якісь сліди їхньої діяльності. Мені потрібна інформація, Янове, і залишки технологій можуть стати для цього в пригоді.

— Через двадцять тисяч років? — Голос Пелората підвищився. — Що, на вашу думку, вціліє за двадцять тисяч років? Не буде ні фільмів, ні паперу, ні друкованих видань; метал зіржавіє, дерево згниє, пластик розпадеться на частинки. Навіть каміння потрощить і роз'їсть вітрами.

— Може, й не двадцять тисяч, — терпляче відповів Тревіз. — Я згадував цей час як найдовший можливий період існування планети без людей, бо в тодішніх компореллонських легендах цей світ ще процвітав. Але що як останні люди померли, зникли чи полетіли геть лише тисячу років тому?

Вони прибули на інший край нічного боку, і світанок майже одразу розпалився в денне світло.

«Далека зірка» пірнула вниз і вповільнила рух, коли стало можливо як слід роздивитися поверхню. Тепер добре було

видно маленькі острови, що всіювали береги континенту. Більшість буяли зеленою рослинністю.

— Я пропоную ретельно вивчити пошкоджені ділянки. Мені здається, що саме в місцях зосередження людей найбільше бракуватиме екологічної рівноваги. Ці ділянки можуть бути центрами поширення згубного зворотного терраформування. Як гадаєте, Блісс?

— Це можливо. У будь-якому разі за браком чітких знань ми цілком можемо дивитися там, де це буде найлегше побачити. Поля й ліси поглинули б більшість ознак людських поселень, тож пошуки там можуть лише змарнувати час.

— Мені спало на думку, — сказав Пелорат, — що світ може зрештою встановити рівновагу доступними йому засобами: розвинути нові види, які наново колонізують пошкоджені ділянки.

— Можливо, Пеле, — відповіла Блісс. — Залежить від того, наскільки неврівноваженим був світ від початку. А щоб зцілитися й знову досягти балансу еволюційним шляхом, світові може знадобиться набагато більше за двадцять тисяч років. Тобто мільйони.

«Далека зірка» більше не кружляла довкола світу. Вона повільно пропливала над п'ятсоткілометровою завширшки смугою розрізнених пустищ, порослих вересом і дроком, з окремими купками дерев.

— Що думаєте про це? — зненацька вказав Тревіз. Зореліт зупинився та завис у повітрі. З низьким неперервним гудінням гравітаційні двигуни надали потужності, майже повністю подолавши місцеву силу тяжіння.

Там, куди показував Тревіз, особливо не було на що дивитися. Виднілися лише якісь земляні кургани з ріденькою травою.

— Я нічого цікавого не бачу, — зізнався Пелорат.

— Ті руїни розташовані прямими лініями. Паралельними, і ще можна розібрати умовні лінії під прямими кутами. Бачите? Бачите? Такого в природі не буває. Це людська забудова,

розбивка фундаментів і стін настільки очевидна, наче вони й досі там стоять.

— Мабуть, так і є. Але це всього лише руїни. Якби ми збиралися робити археологічні дослідження, довелося б копати й копати. Професіоналам знадобляться роки, щоб зробити це як слід...

— Так, але нам ніколи робити це як слід. Є шанс, що це ледь помітні контури стародавнього міста, і щось у ньому могло досі лишитися. Рушаймо за цими лініями й дізнаймося, куди вони нас приведуть.

І з одного кінця того району, у місці, де дерева тулилися одне до одного трохи щільніше, вони натрапили на стіни — принаймні їхні обламани залишки.

— Непогано для початку, — констатував Тревіз. — Сідаємо.

Розділ дев'ятий

Зустріч зі зграєю

1

«Далека зірка» зупинилася біля підніжжя невеликого підвищення — пагорба серед загалом пласкої природи. Тревіз майже несвідомо вирішив, що нехай краще корабля не буде видно на багато кілометрів зусібіч.

— Температура зовні — двадцять чотири градуси за Цельсієм, — повідомив він, — вітер західний, приблизно одинадцять кілометрів на годину, часткова хмарність. Комп'ютер недостатньо знає про загальну циркуляцію повітря, щоб мати змогу передбачати погоду. Та оскільки вологість близько сорока відсотків, навряд чи дощитиме. Загалом ми, здається, обрали комфортну широту чи пору року, і після Компореллона це тішить.

— Гадаю, що далі сягне процес зворотного терраформування, то бурхливішою ставатиме погода, — зауважив Пелорат.

— Я в цьому впевнена, — погодилася Блісс.

— На здоров'я, — відгукнувся Тревіз. — У нас кілька тисячоліть фори. Просто зараз це приємна планета, і вона лишатиметься такою все наше життя й ще довго після того.

Говорячи, він застібав на собі широкий пояс, і Блісс різко спитала:

— Що це, Тревізе?

— Лише відлуння флотської підготовки. Я не вийду в невідомий світ озброєним.

— Ви справді маєте намір озброїтися?

— Аякже. Ось тут праворуч, — він ляснув по кобурі з громіздкою зброєю із широким дулом, — мій бластер, а тут ліворуч, — менша зброя з тонкою цівкою без отвору, — мій нейронний батіг.

— Два різновиди вбивства, — з відразою мовила Блісс.

— Лише один. Бластер убиває. Нейронний батіг — ні. Він лише викликає біль у нервах, і кажуть, це так нестерпно, що хочеться померти. На щастя, ніколи не бував із того боку.

— Чому ви їх берете?

— Я ж сказав. Це ворожий світ.

— Тревізе, це *порожній* світ.

— Хіба? Може видаватися, що тут немає технологічного суспільства, але що як є посттехнологічні примітиви? Навіть якщо вони опанували максимум ломаки та каміння, це також може вбити.

Блісс здавалася розгніваною, але стишила голос, намагаючись звучати розважливо:

— Тревізе, я не відчуваю людської нейронної активності. Це виключає будь-яких примітивів, посттехнологічних чи яких завгодно.

— Отже, мені не доведеться застосовувати зброю. Але яка шкода від того, що я візьму її з собою? Вона мене лише трохи обтяжить, а оскільки сила тяжіння на поверхні складає близько дев'яноста одного відсотка від тяжіння на Термініусі, я можу дозволити собі цю вагу. Послухайте, сам корабель може бути й незброєним, але на ньому є слухний запас ручної зброї. Я пропоную вам двом теж...

— Ні, — відрізала Блісс. — Я і пальцем не ворухну задля вбивства, те саме із завданням болю.

— Питання не в тому, щоб убивати, а в тому, щоб уникнути смерті самим, якщо розумієте, про що я.

— Я можу захиститися самотужки.

— Янове?

Пелорат вагався:

— На Компореллоні в нас не було зброї.

— Ну ж бо, Янове. Компореллон — добре знайомий світ, пов'язаний із Фундацією. Крім того, нас одразу затримали. Якби в нас була зброя, її б відібрали. Хочете бластер?

— Я ніколи не був на флоті, старий друже, — похитав головою Пелорат. — Я не знатиму, як користуватися цими штука-ми, і в критичній ситуації не встигну вчасно про це подумати. Я просто побіжу, і... і мене вб'ють.

— Не вб'ють, Пеле, — енергійно запевнила Блісс. — Гея захистить тебе, і цього хвастовитого героя флоту теж.

— Добре, — мовив Тревіз. — Не заперечую, якщо мене захищатимуть, але я не хизуюся. Просто зайвий раз пере-страховуюся; якщо не доведеться підступатися до цієї зброї, я тільки тішитимусь, запевняю. Та все ж вона має в мене бути. — Він ніжно поплескав обидва предмети й мовив: — А тепер вийдімо в цей світ, який міг тисячі років не відчувати вагу людей на своїй поверхні.

2

— У мене відчуття, наче зараз доволі пізно, — сказав Пело-рат, — але сонце достатньо високо, тож, гадаю, мусить бути близько полудня.

— Підозрюю, — відповів Тревіз, роздивляючись спокій-ний краєвид, — що ви так відчуваєтеся через помаранче-вий відтінок сонця, який навіює асоціації з вечором. Якщо ми досі будемо тут під час справжнього заходу сонця, то за належних хмарних утворень зможемо спостерігати насиченіший червоний, ніж звикли. Не знаю, видасться він вам прекрасним чи гнітючим. Це явище мало б бути ще дивовиж-нішим на Компореллоні, але ми майже весь час пробули в приміщенні.

Він повільно обернувся, роздивляючись довкілля в усіх напрямках. На додачу до майже підсвідомої химерності світ-ла відчувався виразний запах світу — або ж цієї його час-тини. Він здавався трохи затхлим, але дуже неприємним його було не назвати.

Поблизу росли не надто високі дерева, старі на вигляд, з вузлуватою корою і трохи викривленими стовбурами, хоча Тревіз не міг визначити чому — через силу вітру чи дивний колір ґрунту? Чи це дерева створювали світу дещо загрозову ауру, чи щось інше, нематеріальніше?

— Що ви збираєтесь робити, Тревізе? — спитала Блісс. — Ми точно не пролетіли весь цей шлях, щоб насолоджуватися краєвидами.

— Власне, саме така, напевно, поки що й буде моя роль. Я б запропонував Янову оглянути це місце. У тому напрямку є руїни, а він єдиний здатен осягнути цінність пам'яток, які можуть там трапитись. Гадаю, він зрозуміє гіпотетичні написи чи фільми давньогалактичною, я ж — точно ні. І ще я пропоную, щоб ви, Блісс, пішли з ним, щоб його захищати. Я ж лишуся тут — охороняти зовнішній рубіж.

— Захищати від чого? Примітивів із камінням та ломаками?

— Можливо. — Тоді усмішка, яка витала в Тревіза на губах, зів'яла. — Це дуже дивно, Блісс, але мене це місце тривожить. Не знаю чому.

— Ходімо, Блісс, — мовив Пелорат. — Я все життя був домосідом, який збирав старі історії, тож ніколи безпосередньо не мав справи з давніми документами. Тільки уяви, якби ми могли знайти...

Тревіз спостерігав, як вони йдуть геть. Голос Пелората стихав, поки він завзято крокував до руїн. Блісс розмірено йшла поруч.

Тревіз неухважно слухав, а потім розвернувся, продовжуючи вивчати довкілля. Що ж тут могло викликати острах?

Він ніколи не ступав у світ без людських мешканців, але бачив багато таких із космосу. Зазвичай то були дрібні планети, замалі, щоб утримувати воду чи повітря, однак придатні для позначення місця зустрічі під час навчань на флоті (за життя Тревіза й навіть років сто до його народження війни не було, однак навчання тривали) чи для вправ із навчально-

го аварійного ремонту. Кораблі, якими він літав, бували на орбіті таких світів і навіть сідали на них, однак тоді в нього ніколи не було нагоди зійти із зорельюта.

То це тому, що він тепер по-справжньому стоїть на порожній планеті? Чи відчував би він те саме, якби це була одна з багатьох маленьких планет без повітря, які траплялися йому в студентські роки й після них?

Тревіз похитав головою. Його б це не стурбувало, сто відсотків. Він був би в скафандрі, як і тих незліченних разів, коли вибирався з корабля в космос. Це була звична ситуація, і контакт із якоюсь брилою не вплинув би на цю звичність, це точно.

Авжеж... Зараз він був без скафандра.

Він стояв на придатній для життя планеті — за відчуттями настільки ж комфортній, як і Термінус, та значно комфортнішій за Компореллон. Відчував вітер на щоці й тепло сонця на спині, чув шум рослин. Усе знайоме, от тільки не було людей — принаймні більше не було.

То от у чому річ? Це тому світ здавався таким химерним? Через те, що він не просто ненаселений, а *зnelюднений*?

Тревіз ніколи раніше не бував у зnelюдненому світі, ніколи досі не чув про зnelюднений світ, ніколи не думав, що світ може бути зnelюдненим. Усі відомі йому планети, відколи їх заселили люди, лишалися населеними навіки.

Він глянув у небо. Більше ніхто світ не покинув. У полі зору час від часу пролітала птаха, яка чомусь здавалася природнішою за аспидно-синє небо поміж пофарбованими помаранчевим легесенькими хмарками. (Тревіз був певен, що за кілька днів на планеті звик би до її палітри, тож небо та хмари поступово здавалися б йому нормальнішими). Він чув пташиний спів із дерев і тихший гомін комах. Блісс нещодавно згадувала про метеликів, і вони тут були — дивовижна кількість різнобарвних видів. У заростях трави, яка оточувала дерева, також щось час від часу шурхотіло, але Тревіз не міг достоту зрозуміти, що саме.

Страх у ньому викликала неочевидна наявність життя поблизу. Як сказала Блісс, у терраформованих світах зроду не водилося небезпечних тварин. Події казок Тревізового дитинства та героїчні фантазії його підліткових років незмінно розгортались у легендарному світі, який, мабуть, постав із підзабутих міфів про Землю. Голооекран психодрами заповнювали монстри — леви, єдинороги, дракони, кити, бронтозаври, ведмеді. Десятки істот, назви яких він не пам'ятав; деякі з них точно були міфічними, а можливо, й усі. Були там і менші тварини, що кусались і жалили, навіть рослини, яких було страшно торкатися — але тільки в розповідях. Колись він чув, нібито примітивні бджоли здатні були жалитися, але руді бджоли точно не могли нікому зашкодити.

Тревіз повільно пішов праворуч, огинаючи край пагорба. Трава була висока й густа, однак росла розрізненими заростями. Тревіз пройшов між деревами, які також росли купчасто.

А тоді позіхнув. Тут точно не відбувалося нічого захопливого, і він замислився, чи не варто повернутися на корабель і подрімати. Ні, нізащо. Йому точно треба пильнувати.

Можливо, слід помаршувати, як чаповий: раз-два, раз-два, рвучко розвертаючись і виконуючи складні маневри з парадним електрожезлом. (Цією зброєю вже три століття не користувався жоден боєць, однак із причин, яких ніхто не здатен був осягнути, вона досі була абсолютно необхідною під час навчань).

Тревіз широко всміхнувся, подумавши про це, а тоді замислився, чи не варто піти за Пелоратом і Блісс у руїни. Навіщо? Яка з нього користь?

Скажімо, він побачить щось, чого не помітить Янов? Що ж, на це ще стане часу, коли науковець повернеться. Якщо ж там було хоч щось, що легко знайти, безперечно, слід поступитися правом першовідкривача Пелоратові.

Може, вони в небезпеці? Дурня! Яка тут може бути небезпека? А якби й була, вони б покликали.

Тревіз зупинився й прислухався. Нічого не почув.

А потім до нього повернувся нездоланий спогад про чатування на посту, і він збагнув, що маршує, піднімаючи й із тупотом опускаючи ноги, знімаючи з одного плеча уявний електрожезл, крутячи його й виставляючи перед собою чітко вертикально, а потім знову розкручуючи та закидаючи на інше плече. Тоді, розвернувшись кругом, Тревіз знову глянув на корабель (який тепер був доволі далеко).

І зробивши це, застиг насправді, а не в уявному дозорі.

Він був не сам.

До цього він не натрапляв на інших живих істот, обіч гудіння комах у чагарях чи випадкового птаха. Не бачив і не чув, щоб щось наближалось, — але зараз між ним і зорельотом стояла тварина.

Щире здивування від несподіваної зустрічі на мить позбавило його здатності витлумачити побачене. Лише через суттєвий проміжок часу Тревіз збагнув, на що дивиться.

То був усього лише собака.

Тревіз не надто любив собак. Ніколи їх не мав і не відчував хвилі приязні, коли зустрічав. Цього разу теж не відчув. Він доволі нетерпляче подумав, що не було жодного світу, де б ці істоти не супроводжували людей. Існувала незліченна кількість собачих порід, і в Тревіза давно вже склалося млосне враження, що в кожному світі була принаймні одна специфічно своя. А втім, усі породи мали незмінну спільну ознаку: тримали їх для розваги, вистав чи якоїсь корисної роботи — собак виводили, щоб ті любили й довіряли людям.

Саме ці любов і довіра Тревізові ніколи не подобалися. Колись він мешкав із жінкою, в якої був собака. Той собака, якого Тревіз терпів заради жінки, відчував до депутата глибинну прихильність: ходив за ним, навалювався на нього під час відпочинку (всіма своїми двадцятьма п'ятьма кілограмами), зненацька вкривав слиною й шерстю, а ще припадав до землі за дверима та скиглив, коли Тревіз із жінкою намагалися зайнятися сексом.

З того досвіду в Тревіза склалося тверде переконання, що з якоїсь відомої лише собачому розуму та здатності аналізувати не треба коми він був сталим предметом собачої прихильності.

Тож, коли перше здивування минулося, він розглядав собаку без занепокоєння. То був великий пес, сухоредрий і з довгими ногами. Тварина дивилася на Тревіза без очевидних ознак симпатії: пащека була роззявлена, що можна було тлумачити як вітальний вишкір, але видимі зуби були доволі великі й небезпечні, і Тревіз вирішив, що без пса йому було затишніше.

Тоді йому спало на думку, що цей собака ніколи не бачив людину і що незліченні собачі покоління до нього теж не бачили. Цей пес може бути так само приголомшений та непевний через появу людини, як і Тревіз через появу собаки. Депутат принаймні швидко впізнав у ньому пса, але в того такої переваги не було. Він досі був збентежений і, можливо, стривожений.

Тварину такого розміру і з такими зубами точно не варто було лишати в стривоженому стані. Тревіз усвідомив, що потрібно одразу здружитися.

Він дуже повільно наблизився до собаки (звісно, без рвучких рухів). Випростав руку, готовий дозволити її обнюхати, і тихо та заспокійливо заговорив, надуживаючи словами «хороший песик» і почуваючись через це вельми по-дурному.

Не зводячи очей із Тревіза, пес позадкував на крок чи два, ніби не довіряючи йому, а тоді верхня губа його виширилась, а з горлянки пролунало хрипке гарчання. Хоч Тревіз ніколи й не бачив, щоб собаки так поводитися, цю дію не можна було витлумачити інакше, ніж загрозу.

Він припинив наблизатися й завмер. Помітив з одного боку порух і повільно повернув голову. Звідти наближалися ще двійко собак. Вигляд у них був такий само смертоносний, як і в першого.

Смертоносний? Цей прикметник спав йому на думку тільки тепер, і його жаска точність була безперечною.

Раптом Тревізове серце застукотіло в грудях. Шлях до корабля було відрізано. Він не міг побігти абикуди, бо ці довгі собачі ноги наздоженуть його за кілька метрів. Якщо ж лишиться на місці та скористається бластером, то поки вб'є одного, двоє інших на нього накинуться. Депутат бачив, що звіддаля наближаються інші пси. Вони що якимось між собою спілкувалися? Полювали зграєю?

Він повільно рушив ліворуч, у напрямку, де собак не було — поки що. Повільно. Повільно.

Собаки рушили за ним. Тревіз був упевнений: єдине, що врятувало його від миттєвого нападу, — це те, що собаки ніколи не бачили й не нюхали нічого подібного. У них не було шаблону поведінки в такій ситуації.

Звісно, якщо він побіжить, це означатиме щось знайоме для собак. Вони знатимуть, що робити, якщо щось завбільшки з Тревіза показує страх і біжить. Вони теж побіжать. Швидше.

Тревіз далі бокував до дерева, борючись із шаленим бажанням видертися нагору, куди собаки не дістануться. Тварини з тихим гарчанням рухалися з ним, наближаючись. Усі три незмигну втупилися в Тревіза. До гурту надійшло ще двоє псів, а далі Тревіз бачив інших. Якоїсь миті, коли він буде достатньо близько, йому доведеться зважитися. Він не міг чекати надто довго чи кидатися бігти надто рано. І те, й інше могло його згубити.

Зараз!

Він, напевно, встановив особистий рекорд із прискорення, і все одно заледве встиг. Відчув, як клацнули — і на мить ледь не захряснули — щелепи поруч із гомілкою, перш ніж зуби зісковзнули із жорсткого керамоїда.

Тревіз не вмів майстерно лазити по деревах. Не робив цього, відколи йому було десять, та й то, наскільки він пам'ятав, була незграбна спроба. Але цей стовбур стирчав не зовсім вертикально, а кора була вузлувата й давала змогу вхопитися.

Що важливіше, Тревіза гнала необхідність, а людина здатна на дивовижні вчинки, якщо їй дуже потрібно.

Тревіз збагнув, що сидить на розгалуженні десь за десять метрів від землі. Якусь мить він геть не розумів, що подряпав руку і з тієї сочиться кров. Біля підніжжя дерева на задніх лапах завмерли п'ятеро собак. Висолопивши язика, вони дивилися вгору й терпляче вичікували.

Що далі?

3

Тревіз був не в змозі обдумувати ситуацію логічно й детально. Натомість він переживав химерну й викривлену послідовність спалахів думок, які, якби він зрештою їх упорядкував, дійшли б наступного...

Блісс до цього стверджувала, що, терраформуючи планету, люди створюють невірноважену систему, яку можуть утримувати від розпаду лише невпинними зусиллями. Наприклад, жодні поселенці не привозили із собою великих хижаків. Дрібних довелось. Комах, паразитів, навіть малих яструбів, землерійок тощо.

Ці дивовижні тварини з легенд та дуже приблизних описів у різноманітних книжчинах — тигри, ведмеді грізлі, косатки, крокодили; хто б перевозив їх зі світу до світу, навіть якби в цьому був сенс? А який у цьому був би сенс?

Це означало, що люди лишалися єдиними великими хижаками, і саме їм належало відбракувати рослини та тварин, які, якщо не втручатися, задихнулися б у власній за великій популяції.

А якби люди з якоїсь причини зникли, їхнє місце мусили посісти інші хижаки. Але які? Найбільшими хижаками, які дістали схвалення від людей, були собаки й коти, приручені та залежні від людської щедрості.

Що як не лишилось би людей, щоб їх годувати? Вони мусили б самостійно шукати їжу — щоб вижити самим і, якщо вже чесно, щоб вижили види, на яких вони полювали й чию популяцію треба було стримувати, доки перенаселення не принесло в сто разів більше шкоди за хижаків.

Тож собаки в усіх їхніх різновидах множилися б: більші на падали б на залишених без догляду великих трав'янистих, а менші полювали б на птахів і гризунів. Коти полювали б уночі, а собаки вдень; перші поодиночки, останні зграями.

І, можливо, еволюція зрештою створила б більше порід, заповнюючи додаткові комірочки довкілля. Чи могли б деякі собаки зрештою набути мореплавних характеристик, щоб змогти харчуватися рибою, а деякі коти — ширяти в повітрі, полюючи на незграбніших пташок так само, як і на землі?

Усе це спалахами наринало на Тревіза, поки він силувався систематичніше обміркувати, що йому робити.

Собаки прибували. Тепер він нараховував двадцять трьох, які оточували дерево, й наближались інші. Наскільки великою була зграя? А яка різниця? Їх тут і так уже достатньо.

Тревіз видобув із кобури бластер, однак важкість руків'я в долоні не надала йому того відчуття захищеності, якого хотілося б. Коли він востаннє вставляв у нього енергоблок і скільки там зарядів для пострілу? Точно не двадцять три.

А що з Пелоратом і Блісс? Чи накинеться собаки на його супутників, якщо ті надійдуть? Чи будуть вони в безпеці, якщо ні? Якщо собаки зачують присутність у руїнах двох людей, що завадить їм напасти на них там? Там точно не буде дверей чи загорож, щоб їх стримати.

Чи могла Блісс зупинити їх чи навіть прогнати? Чи могла черпати свої сили через гіперпростір до бажаної інтенсивності? Як довго вона зуміє їх підтримувати?

Тоді чи варто Тревізу покликати на допомогу? Чи прибіжать вони, якщо він закричить, і чи втечуть собаки від погляду Блісс? (Чи справді вистачить для цього погляду, а чи є потреба

в ментальній дії, не видимій для пересічного спостерігача?) Або ж, якщо вони таки прийдуть, чи не розірвуть їх на очах у Тревіза, який буде змушений безпорадно спостерігати зі свого відносно безпечного місця на дереві?

Ні, йому доведеться скористатися бластером. Якби Тревіз міг убити одного пса й хоча б ненадовго їх відлякати, він міг би злізти з дерева, гукнути Пелората й Блісс, убити другого пса, якщо здаватиметься, що вони повертаються, і тоді вони утрюх поквапляться на корабель.

Тревіз налаштував потужність мікрохвилі до позначки на три чверті. Цього мусило вистачити, щоб убити пса гучно. Гучний звук зможе відлякати собак, а Тревіз збереже енергію.

Він ретельно прицілився в собаку в центрі зграї, який (принаймні в уяві Тревіза) випромінював більше зловісності, ніж інші, — можливо, тому, що сидів спокійніше, а отже, холодно-кровніше зосереджувався на здобичі. Пес зневажливо дивився просто на зброю. Ніби казав Тревізу: «І це все, на що ти здатний?»

Депутатові спало на думку, що він сам ніколи не стріляв із бластера в людину й не бачив, як це робить хтось інший. На навчаннях вони стріляли в заповнені водою манекени зі шкіри та пластику; вода майже миттю нагрівалася до точки кипіння, і оболонка вибухала ізсередини.

Але хто стрілятиме в людину, якщо немає війни? І яка людина стерпить бластер та застосує його? Лише тут, у світі, у якому зникнення людей породило патологію...

Завдяки химерній можливості мозку помічати щось цілковито несуттєве Тревіз зрозумів, що сонце сховалося за хмару, і тоді вистрілив.

За прямою лінією від дула бластера до пса химерно замерехтіла атмосфера — тьмяною іскрою, якої можна було б і не помітити, якби сонце досі сяяло без перешкод.

Собака, мабуть, відчув перший приплив жару і трохи ворухнувся, ніби збираючись стрибати. А потім вибухнув, і частина його крові та клітин випарувалася.

Вибух вийшов до розчарування негучним, бо шкіра пса просто не була такою жорсткою, як оболонка манекенів, на яких вони вправлялися. Однак плоть, шкіру, кров і кістки розкидало, і Тревіз відчув тяжкість у шлунку.

Собаки відсахнулися, деяких накрило млосно теплими клаптями. Однак це було лише миттєве вагання. Вони негайно кинулися до купи, щоб з'їсти те, що їм дали. Тревіз відчув, що нудота посилюється. Він їх не відлякував; він їх *годував*. Так вони ніколи не підуть. Навпаки, запах свіжої крові та м'яса привабить ще більше собак і, можливо, ще й інших, менших хижаків.

— Тревізе, — гукнув голос, — що...

Тревіз зиркнув удалечінь. Із руїн вигулькнули Блісс та Пелорат. Блісс рвучко зупинилася і вчепилася в науковця, відтягуючи його назад.

Вона дивилася на собак. Ситуація була очевидна і зрозуміла. Їй не треба було запитувати.

— Я намагався відігнати їх, не вплутуючи вас із Яновом, — крикнув Тревіз. — Можете їх стримати?

— Навряд чи. — Блісс, говорила, а не кричала, тож Тревіз погано чув її навіть попри те, що гарчання собак стихилося, неначе на них накинули ковдру, яка поглинала звук. — Їх забагато, а я не знайома зі структурою їхньої нейронної активності. У нас на Геї немає таких диких створінь.

— На Термінусі теж, як і в будь-якому цивілізованому світі, — прокричав Тревіз. — Я застрелю стільки, скільки зможу, а ви спробуйте впоратися з рештою. Якщо їх буде менше, вам буде легше.

— Ні, Тревізе. Стріляючи по них, ви тільки привабите інших. Сховайся за мною, Пеле. Тобі мене ніяк не захистити. Тревізе, ваша інша зброя.

— Нейронний батіг?

— Так. Той, що завдає болю. Низьку потужність. Низьку потужність!

— Боїтеся зробити їм боляче? — розсердився Тревіз. — Хіба зараз час зважати на святість життя?

— Я зважаю на Пелове життя, і на своє. Робіть, як я кажу. Низьку потужність, і цільтеся в одного із собак. Я не зможу надовго їх стримати.

Собаки відбігли від дерева й оточили Блісс із Пелоратом, які стояли стінами до спорохнявілої стіни. Найближчі два пси робили нерішучі спроби наблизитися, а тоді скаривали, намагаючись збагнути, що саме їх не підпускає, якщо вони не можуть відчувати нічого, на це здатного. Деякі марно намагалися видертися на стіну й напасти ззаду.

Тревізова рука тремтіла, поки він налаштовував нейронний батіг на низьку потужність. Батіг потребував значно менше енергії, ніж бластер, і єдиного зарядного блоку могло вистачити на сотні ударів, але, роздумуючи про це, Тревіз не міг згадати, коли востаннє заряджав і цю зброю.

З батоном було не так важливо цілитися. Оскільки зберігати енергію було не вкрай необхідно, він міг ляснути ним по собачому гурту.

То був традиційний спосіб контролювати натовп, який починав видаватися небезпечним.

Однак Тревіз пристав на пропозицію Блісс. Прицілювся в одного пса й вистрілив. Пес упав, смикаючи ногами, з пронизливим високим скариванням.

Інші собаки позадкували від ужаленого, притиснувши вуха до голів. Потім, і собі скаривачи, розвернулись і побігли геть, спершу повільно, тоді швидше й нарешті повним ходом. Пес, у якого поцілили, болісно звівся на ноги та покульгав, підвиваючи, останнім.

Їхні звуки зникли віддалік, і Блісс мовила:

— Ходімо до корабля. Вони повернуться. Або ж прийдуть інші.

Тревіз подумав, що ще ніколи так швидко не вправлявся з пропускним механізмом корабля. І, напевно, ніколи вже так і не зможе.

Доки Тревіз повернув собі хоч трохи наближений до нормального стан, уже настала ніч. Маленька латка синтешкіри на руці вгамувала фізичний біль, однак поранену душу вгамувати було не так легко.

Річ була не лише в небезпечній пригоді. На це він міг відреагувати, як і будь-яка хоробра людина. Річ була в тім, що небезпека прийшла, звідки він не чекав. У відчутті сміховинності. Що подумали б люди, якби дізналися, що його гарчанням загнали на дерево *собаки*? Навіть якби його повернуло навтіки галасування розлючених канарок, це наряд було б гірше.

Він годинами вслуховувався, чекаючи нового нападу собак, виття, дряпання кігтів по обшивці. Пелорат же здавався доволі спокійним.

— Я навіть не сумнівався, старий друже, що Блісс усе владнає, але, мушу сказати, ви зробили чудовий постріл.

Тревіз низав плечима. Він не мав настрою це обговорювати.

Пелорат тримав у руках свою бібліотеку — єдиний компакт-диск, на якому зберігалися дослідження міфів і легенд, праця всього його життя, — і з нею зник у своїй спальні, де мав апарат для читання.

Він здавався доволі задоволеним собою. Тревіз помітив це, але надалі не обдумував. Для цього ще матиме час пізніше, коли не буде так заклопотаний собаками.

Коли Тревіз із Блісс лишилися вдвох, дівчина обережно мовила:

— Я так розумію, вас заскочили зненацька.

— Так і є, — невесело озвався Тревіз. — Хто б міг подумати, що я кинуся тікати, побачивши собаку — собаку.

— Двадцять тисяч років без людей — і це вже буде не зовсім собака. Ці звірі тепер, мабуть, головні великі хижакі.

— Здогадався про це, поки сидів на гілці, ставши головною здобиччю, — кивнув Тревіз. — Ви точно мали рацію щодо неврівноваженої екології.

— Точно неврівноваженої з людського погляду, але зважаючи на те, наскільки успішно йдуть справи у собак, я думаю, чи не мав рацію Пел, коли припускав, що екологія може врівноважити себе сама — заповнюючи різноманітні ніші довкілля еволюціонованими різновидами доволі нечисленних видів, які колись було завезено до світу.

— Химерно, але те саме спало й мені на думку.

— Це, звісно, якщо брак рівноваги не такий критичний, щоб процес її усунення забирав надто багато часу. До цього планета могла б стати цілковито нежиттєздатною.

Тревіз гмикнув. Блисс замислено на нього глянула:

— Як ви здогадалися озброїтися?

— Це мені не надто допомогло. Це ваші здібності...

— Не лише. Мені потрібна була ваша зброя. За короткий термін, маючи лише гіперпросторовий зв'язок із рештою Геї та з такою кількістю окремих свідомостей настільки незнайомої природи, я нічого б не вдіяла без вашого нейронного батога.

— Бластер був марний. Я спробував.

— Від бластера, Тревізе, пес усього лише зникає. Решта може здивуватися, але не злякатися.

— Ще гірше. Вони з'їли рештки. Я неначе підкупив їх лишитися.

— Так, я передбачала такий результат. Нейронний батіг — інша річ. Він робить боляче, а пес, якому боляче, видає крики, які інші пси добре розуміють, а тоді й собі починають боятися. Коли собаки вже були готові відчувати страх, я їх просто підштовхнула, і вони втекли.

— Так, але ви зрозуміли, що батіг у цій ситуації був дієвим за бластер. А я ні.

— Я звикла мати справу зі свідомостями, а ви ні. Саме тому я наполягла, щоб ви обрали низьку потужність та цілилися

в одного пса. Я не хотіла засильного болю, щоб він убив собаку й той замовк, і не хотіла розсередженого, щоб той просто заскавучав. Я хотіла сильного болю, зосередженого в одній точці.

— І ви цього добилися, Блісс. Спрацювало ідеально. Я вам надзвичайно вдячний.

— Ви розчаровані, — замислено мовила Блісс, — бо вам здається, що ви стали посміховиськом. І все ж, повторюся, я нічого б не вдіяла без вашої зброї. Але мене бентежить, як ви знали, що все-таки необхідно озброїтися, попри мою впевненість, що в цьому світі немає людей — у чому я й досі переконана. Ви передбачали собак?

— Ні, — сказав Тревіз. — Точно ні, принаймні свідомо. І я зазвичай не ношу із собою зброю. Мені й на думку не спало прихопити її на Компореллоні. Однак я не можу дозволити собі потрапити в пастку переконання, що це якась магія. Такого не могло бути. Підозрюю, коли раніше ми почали говорити про неврівноважену екологію, я чомусь на мить не свідомо згадав про тварин, які за відсутності людей стали небезпечними. Це доволі очевидно постфактум, але я зміг дещо передбачити ситуацію і наперед. Не більше.

— Не відкидайте цього так просто. Я теж брала участь у тій розмові про неврівноважену екологію, і цього передбачення в мене не виникло. Гея цінує у вас саме цю особливу здібність. Також я розумію, що вас це може дратувати — мати приховану інтуїцію, природу якої ви не можете збагнути; діяти рішуче, але без зрозумілої причини.

— На Термінусі це зазвичай називають чуттям.

— На Геї ми називаємо це «просто знати». Вам не подобається «просто знати», чи не так?

— Так, мене це непокоїть. Не люблю підкорятися чуттю. Гадаю, для нього є причини, але коли вони мені не відомі, я почувуюся так, ніби не контролюю власний розум — таке собі легке божевілля.

— І коли ви ухвалили рішення на користь Геї та Галаксії, то діяли згідно з чуттям, а тепер шукаєте причину.

— Я це вже казав із десяток разів.

— А я відмовлялася сприймати це твердження буквально. Вибачте. Більше я вам у цьому не заперечуватиму. Втім сподіваюся, що зможу й далі розповідати про переваги Геї.

— Прошу, — сказав Тревіз, — якщо ви, своєю чергою, визнаватимете, що я можу з ними не погоджуватися.

— Тоді чи не спадало вам на думку, що цей невідомий світ повертається до такого собі дикого стану і, можливо, зрештою знову стане пустим і не придатним до життя через зникнення єдиного виду, здатного бути провідним розумом? Якби цей світ був Геєю, або ще краще — Галаксією, цього могло б і не трапитися. Провідний розум досі існував би у формі всієї Галаксії, і хай би яка невірноважена була екологія, хай би які не були для цього причини, вона знову почала б повертати собі рівновагу.

— Чи означає це, що собаки більше б не їли?

— Авжеж, їли б, як і люди. Але їли б із метою цілеспрямовано врівноважити екологію в гармонійному напрямі, а не як наслідок збігу обставин.

— Втрата особистої свободи не мала б значення для собак, але точно мала б для людей, — заперечив Тревіз. — А що якби припинили існувати всі люди, скрізь, не лише в одному світі чи в кількох? Що як Галаксія лишилася б узагалі без людей? Чи був би в ній досі провідний розум? Чи змогли б усі інші форми життя та нежива матерія скластися в спільний розум для цієї мети?

Блісс завагалася.

— Такого ще ніколи не ставалося, — мовила вона. — І дуже мало ймовірно, що колись станеться в майбутньому.

— Але хіба вам не очевидно, що людська свідомість якісно вирізняється з-поміж усіх решти, і якби вона зникла, загальна сума всіх інших свідомостей не змогла б її замінити? То хіба це не правда, що люди — особливі, і так до них і треба

ставитися? Їх не варто змішувати навіть між собою, не кажучи вже про не-людей.

— Однак ви вирішили на користь Галаксії.

— Бо є важливіший аргумент, якого я не можу збагнути.

— Можливо, цим важливішим аргументом стало мимобіжне видіння наслідків неврівноважених екологій? Можливо, ви усвідомили, що кожен світ у Галактиці перебуває на вістрі ножа, обабіч якого вирує нестабільність, і що тільки Галаксія здатна попередити такі катастрофи, як-от у цьому світі, не кажучи вже про постійні міжлюдські кризи — війни та недолугість панівних еліт?

— Ні. Я не думав про неврівноважену екологію, коли ухвалював рішення.

— Як ви можете бути в цьому впевнені?

— Я можу не розуміти, що саме передбачаю, але якщо після цього прозвучить якесь припущення, я впізнаю, якщо передбачив саме це. Як-от мені здається, що я передбачав небезпечних тварин у цьому світі.

— Що ж, — розважливо мовила Блісс, — ми могли б загинути через цих небезпечних тварин, якби не поєднання наших сил — вашого передбачення та мого менталізму. Тож будьмо друзями.

— Як забажаєте, — кивнув Тревіз.

У його голосі звучала прохолода, від якої Блісс звела брови, але цієї миті увірвався Пелорат, киваючи головою так, наче готовий був із нею розпрощатися.

— Гадаю, ми знайшли, — повідомив він.

5

Тревіз загалом не вірив у легкі перемоги, однак вірити в щось попри здоровий глузд було цілком у людській природі. Він відчув, як напружилися м'язи у грудях та горлі, але зумів вимовити:

— Координати Землі? Їх ви знайшли, Янове?

Пелорат на мить задивився на Тревіза, заскочений зне-нацька.

— Ох, ні, — помітно збентежено мовив він. — Не зовсім. Насправді зовсім не це, Голане. Я просто дещо знайшов у руїнах. Мабуть, це не дуже важливо.

Тревіз повільно видихнув.

— Нічого, Янове. Кожна знахідка важлива. Що саме ви зайшли сказати?

— Ну, просто майже нічого не збереглося, ви ж розумієте. Двадцять тисяч років бур і вітру багато не залишать. Ба більше, рослинне життя має здатність до руйнування, а тваринне... Але не зважайте. Річ у тім, що «майже нічого» — не те саме, що й «нічого». Серед руїн, напевно, була громадська будівля, бо там я бачив повалений камінь, або ж шматок бетону, із вирізьбленими написами. Ви розумієте, старий друже, там майже нічого не можна було розібрати, але я зробив фотографії однією з камер, які є в нас на борту, зі вбудованими комп'ютерними доповненнями — мені так і не випало нагоди попросити дозволу її взяти, Голане, але це було важливо, і...

— Кажіть далі! — нетерпляче відмахнувся рукою Тревіз.

— Я зміг розібрати деякі написи, дуже давні. Навіть за допомогою комп'ютера і з моїм непоганим умінням читати давню мову неможливо було багато зрозуміти, тільки одну коротку фразу. Літери були більші й трохи чіткіші за решту. Можливо, їх вирізьбили глибше, бо вони позначали сам світ. Фраза каже «Планета Аврора», тож, гадаю, цей світ, у якому ми сіли, називається чи *називався* Авророю.

— У нього мусила бути якась назва, — сказав Тревіз.

— Так, але назви дуже рідко дають просто так. Я щойно ретельно пошукав у своїй бібліотеці, і там є дві легенди — так трапилося, що з двох далеких один від одного світів, тож можна обґрунтовано припустити, що вони мають незалежне походження, як раптом хтось питає. Але це неважливо.

«Аврора» — назва, якою позначають світанок. Ми можемо припустити, що Аврора могла справді означати світанок у якійсь догалактичній мові. Буває, що якесь слово, що означає світанок чи початок дня, нерідко використовують для назв космічних станцій чи інших будівель, перших поміж свого роду. Якщо ім'я цього світу — Світанок, байдуже якою мовою, він теж може бути першим.

— Ви готові припустити, що ця планета — Земля, і що Аврора — її альтернативна назва, бо означає світанок життя та людства?

— Настільки далеко я не заходив, Голане.

— І справді, тут немає ні радіоактивної поверхні, ні величезного супутника, ні газового гіганта з величезними кільцями, — з гіркотою зазначив Тревіз.

— Саме так. Але, здається, Деніадор на Компореллоні вважав, що це один зі світів, у яких колись мешкала перша хвиля поселенців — косміків. Якщо це так, то назва «Аврора» могла вказувати на те, що це була одна з тих перших заселених планет. Цієї миті ми можемо перебувати в найстарішому з людських світів Галактики, окрім самої Землі. Хіба це не захопливо?

— У будь-якому разі цікаво, Янове, але чи не забагато висновків із самої лише назви «Аврора»?

— Це ще не все, — збуджено мовив Пелорат. — Наскільки я зміг перевірити у своїх записах, нині в Галактиці немає світу, який називався б Авророю, і певен, ваш комп'ютер це підтвердить. Як я казав, є безліч світів та інших об'єктів, які по-всякому називались би Світанком, але в жодному не використовують саме слово «Аврора».

— А хіба мають? Якщо це догалактичне слово, воно навряд чи було загальноживаним.

— Але імена *лишаються*, навіть якщо втрачають зміст. Якби це був перший населений світ, про нього б чули; деякий час він навіть міг бути панівним у Галактиці. Авжеж, постали б

інші світи, що називалися б Новою Авророю, або Малою Авророю, або якимось так. А тоді інші...

— Можливо, це не був перший населений світ, — урвав його Тревіз. — Можливо, він ніколи не був важливим.

— Я гадаю, була вагоміша причина, старий друже.

— І яка ж, Янове?

— Якщо першу хвилю поселення витіснила друга хвиля, до якої зараз належать усі світи Галактики, як казав Деніадор, тоді цілком імовірно, що між двома хвилями був період ворожості. Поселенці другої хвилі, хвилі світів сучасності, не використовували б імена, що належали будь-яким світам першої. Отже, із того факту, що «Авророю» більше не називали жодну планету, ми можемо висувати, що дві хвилі поселенців *справді* були, і що це — світ першої хвилі.

— Янове, я починаю розуміти, як ви, міфологи, працюєте, — усміхнувся Тревіз. — Ви зводите прекрасну надбудову, але вона, імовірно, спирається на повітря. Легенди кажуть нам, що поселенців першої хвилі супроводжували численні роботи, і що саме вони призвели до їхньої загибелі. Що ж, якби ми змогли знайти в цьому світі робота, я залюбки погодився б із вашим припущенням про першу хвилю, але після двадцяти тисяч років ми не можемо очіку...

Пелорат, чиї губи весь цей час ворушилися, спромігся віднайти голос:

— Але, Голане, хіба я не казав? Ні, звісно ні. Я такий збуджений, що не здатен адекватно розставляти пріоритети. Там був робот.

6

Тревіз потер чоло, неначе йому боліла голова, й перепитав:

— Робот? Там був робот?

— Так, — рішуче закивав Пелорат.

— Звідки ви знаєте?

— Це ж був робот. Як я міг не зрозуміти, коли його побачив?

— Ви раніше бачили робота?

— Ні, але це був металевий об'єкт, схожий на людину. Голова, руки, ноги, тулуб. Звісно, я кажу «металевий», але він наскрізь проіржавів, і гадаю, коли я підійшов до нього, вібрація від моєї ходи ще більше його пошкодила, тож коли я спробував його торкнутися...

— Нащо вам було його торкатися?

— Що ж, гадаю, я не до кінця вірив очам. Це була мимовільна реакція. Щойно я його торкнувся, він розпався. Але...

— Так?

— Перш ніж це сталося, здавалось, його очі дуже тьмяно засвітилися, і він видав такий звук, ніби намагався щось вимовити.

— Хочете сказати, він досі функціонував?

— Майже ні, Голане. Потім він розпався.

Тревіз обернувся до Блісс:

— Ви все це підтверджуєте?

— Це був робот, і ми його бачили, — мовила та.

— І він досі функціонував?

— Коли він розсипався, — безвиразно мовила Блісс, — я вловила ледь помітні сліди нейронної активності.

— Як у нього могла бути нейронна активність? У робота немає органічного мозку, утвореного з клітин.

— Гадаю, у нього є комп'ютеризований аналог, і я б це вловила.

— Ви вловили роботичний, а не людський розум?

Блісс стиснула губи:

— Він був надто слабкий, щоб зрозуміти щось, окрім того, що він був.

Тревіз глянув на Блісс, потім на Пелората, і з досадою мовив:

— Це все змінює.

Частина IV СОЛЯРІЯ

Розділ десятий Роботи

1

За вечерею Тревіз, здавалося, поринув у роздуми, а Блісс зосередилася на їжі. Пелорат — єдиний, хто, здавалось, жадав говорити, — зазначив, що якщо вони перебували на Аврорі й це був перший заселений світ, то й Земля мала розташовуватися більш-менш неподалік.

— Можливо, варто продивитися найближчі сусідні зірки, — запропонував він. — Їх максимум кілька сотень.

Тревіз пробурмотів, що пошуки навмання — це вже крайній захід, і що він хотів здобути якомога більше інформації про Землю, перш ніж пробувати до неї наблизитися, навіть якщо знайде.

Більше він нічого не сказав, і Пелорат, очевидно присаджений, також замовк.

Після їжі, адже Тревіз досі не виявляв ініціативи, Пелорат наважився спитати:

— Ми затримаємося тут, Голане?

— На ніч точно. Мені треба ще трохи подумати.

— Це безпечно?

— Якщо не нагодиться нічого гіршого за собак, ми тут, на кораблі, цілком у безпеці.

— Як швидко він зможе злетіти, якщо нагодиться щось гірше за собак?

— Комп'ютер готовий до аварійного запуску. Гадаю, ми зможемо злетіти за дві чи три хвилини. І він доволі оперативно повідомить, якщо станеться щось неочікуване, тож пропоную нам усім трохи поспати. Завтра вранці я вирішу, що робити далі.

Легко казати, думав Тревіз, зрозумівши, що задивляється в темряву. Частково вдягнений, він зіщулився на підлозі кімнати з комп'ютером. Це відчувалося доволі незручно, але Тревіз був упевнений, що його ліжко зараз так само не сприятиме сну, а тут він принаймні зможе одразу діяти, якщо комп'ютер оголосить тривогу.

Тоді він почув кроки й автоматично всівся, вдарившись головою об край столу — не так сильно, щоб завдати їй шкоди, але достатньо, щоб скривитися й потерти місце удару.

— Янове? — глухо спитав зі сльозами в очах.

— Ні. Це Блісс.

Тревіз потягнувся однією рукою до краю столу, щоб установити бодай частковий зв'язок із комп'ютером, і м'яке світло виявило Блісс у легкому рожевому халаті.

— Що таке? — спитав він.

— Я зазирала до вашої спальні, і вас там не було. Але вашу нейронну активність неможливо не помітити, і я рушила за нею. Ви точно не спали, тож я зайшла.

— Так, але чого ви хотіли?

Блісс усілася біля стіни, підтягнувши до себе коліна і спершись на них підборіддям:

— Не переймайтеся. Я не зазіхаю на рештки вашої цноти.

— Навіть і не подумав би, — саркастично озвався Тревіз. — Чому ви не спите? Вам це треба більше, ніж нам.

— Повірте, — тихо й зворушливо мовила вона, — цей випадок із собаками дуже мене знесилив.

— Вірю.

— Але мені треба було поговорити з вами, доки Пелорат спить.

— Про що?

— Коли він розповів про робота, ви сказали, що це все змінює. Що ви мали на увазі?

— А ви хіба не бачите? У нас є три набори координат, три Заборонені світи. Я хочу відвідати всі три, щоб дізнатися якомога більше про Землю, перш ніж намагатись її дістатися. — Тревіз нахилився трохи ближче, щоб мати змогу далі говорити тихо, потім рвучко відсторонився. — Слухайте, я не хочу, щоб Янов прийшов сюди нас шукати. Я не знаю, що він подумає.

— Це навряд чи. Він спить, і я йому трохи в цьому допомогла. Якщо він заворушиться, я знатиму. Продовжуйте. Ви хочете відвідати всі три. Що зміниться?

— Я не планував без потреби гаяти час на будь-який із них. Якщо цей світ, Аврора, двадцять тисяч років не населений людьми, то навряд чи тут збереглася якась цінна інформація. Я не хочу витратити тижні чи місяці, даремно розриваючи поверхню планети, відбиваючись від собак, котів, биків, чи що ще могло стати диким і небезпечним, просто сподіваючись знайти уривок інформації посеред пилу, іржі та гниття. Можливо, в одному чи в обох інших Заборонених світах знайдуться люди та неушкоджені бібліотеки. Тож я збирався одразу покинути цей світ. Якби я це зробив, ми були б зараз у космосі й спокійно спали б собі в абсолютній безпеці.

— Але?

— Але якщо в цьому світі досі функціонують роботи, імовірно, що в них виявиться важлива інформація, якою ми зможемо скористатися. З ними буде безпечніше мати справу, ніж із людьми, бо з того, що я чув, вони мусять підкорятися наказам і не можуть скривдити людину.

— Тож ви змінили плани, і тепер проведете в цьому світі деякий час, шукаючи роботів.

— Я не хочу, Блісс. Мені здається, що роботам не витримати двадцяти тисяч років без технічного обслуговування. Однак, оскільки ви бачили робота, у якому досі лишалася крихта активності, вочевидь, я не можу покладатися на свої загальні

уявлення про них. Я не маю квапитися через незнання. Роботи можуть бути витривалішими, ніж я гадаю, або ж до певної міри здатними самотійно себе обслуговувати.

— Послухайте мене, Тревізе, і прошу, нехай це лишиться в таємниці.

— У таємниці? — здивовано підвищив голос Тревіз. — Від кого?

— Ш-ш-ш! Від Пела, звісно. Слухайте, вам не треба змінювати плани. Ви від початку мали рацію. У цьому світі немає функціональних роботів. Я нічого не відчуваю.

— Ви відчули цього одного, і його цілком...

— Не відчула. Він не працював, *давно* не працював.

— Ви сказали...

— Я знаю, що я сказала. Пелові здалося, нібито він побачив порух і почув звук. Пел — романтик. Він усе робоче життя збирав дані, однак у науковому світі важко вибитися в люди. Йому глибоко кортіло б зробити власне важливе відкриття. Його знахідка, це слово «Аврора», була автентична й ошчасливила його більше, ніж ви можете уявити. Він відчайдушно хотів знайти ще щось.

— Хочете сказати, він так хотів зробити відкриття, що переконав себе, ніби натрапив на функціонального робота, хоча це не так?

— Він натрапив на грудку іржі, в якій було не більше свідомості, ніж у каменя, на якому вона лежала.

— Але ви підтвердили його розповідь.

— Я не могла змусити себе позбавити його відкриття. Він для мене дуже багато значить.

Тревіз цілу хвилину дивився на неї, тоді спитав:

— Ви могли б пояснити, чому він так багато для вас значить? Я хочу знати. Справді хочу. Він мав би здаватися вам чоловіком майже поважного віку, у якому немає ні дрібки романтики. Він ізолят, а ви зневажаєте ізолятів. Ви молода і вродлива, а поміж інших частин Геї точно є якісь із тілами

енергійних та вродливих юнаків. Із ними ви можете мати фізичні стосунки, що відгукуватимуться по всій Геї та заноситимуть вас на вершини екстазу. То що ви знаходите у Янові?

— Хіба ви його не любите? — похмуро спитала Блісс.

— Він мені подобається, — знизав плечима Тревіз. — Гадаю, можна сказати, що я люблю його платонічно.

— Ви недовго з ним знайомі, Тревізе. Чому ви платонічно його любите?

Тревіз збагнув, що несвідомо усміхається.

— Він такий *дивний*. Я щиро вважаю, що він ніколи в житті не думав про себе. Йому наказали летіти зі мною, і він полетів. Жодних заперечень. Він хотів, щоб я полетів на Трентор, але коли я сказав, що хочу летіти на Гею, він не сперечався. А тепер-от вирушив зі мною на пошуки Землі, хоча мусив розуміти, що це небезпечно. Я абсолютно впевнений, що якби йому довелося пожертвувати життям заради мене чи заради когось іншого, він би це зробив, і без нарікань.

— А ви б віддали за нього життя, Тревізе?

— Я міг би, якби не мав часу це обдумати. А якби мав, то завагався б і міг би злякатися. Я не такий *порядний*, як він. І через це маю страшенно сильне бажання захищати його, щоб він мав змогу таким і лишитися. Не хочу, щоб Галактика навчила його *іншого*. Розумієте? І від вас я маю захищати його найбільше. Мені огидна сама думка про те, що ви кинете його, коли з нісенітницями, які тішать вас зараз, буде покінчено.

— Так, я очікувала, що ви скажете щось таке. А ви не думали, що я бачу в Пелі те саме, що й ви, і навіть більше, оскільки маю прямий доступ до його свідомості? Невже схоже, ніби я хочу його скривдити? Хіба я підтримала б його уявлення про те, що він бачив функціонального робота, якби могла дозволити собі завдати йому болю? Тревізе, я звична до того, що ви називаєте порядністю, бо кожна частина Геї готова жертвувати собою заради цілого. Ми не знаємо й не розуміємо жодного іншого варіанта. Але, роблячи це, ми нічого

не втрачаємо, бо кожна частина є цілим, хоч я й не очікую, що ви це зрозумієте. Пел дещо інший. — Блісс більше не дивилася на Тревіза. Вона ніби говорила сама до себе. — Він ізолят. Він не саможертвний тому, що є частиною більшого цілого. Він саможертвний просто тому, що він такий. Розумієте? Він може усе втратити й нічого не набути, але все одно такий. Через нього мені соромно бути тією, ким я є, без страху втрати, коли він той, ким є, без надії на здобуток. — Вона знову підняла на Тревіза тужливий погляд. — Уявляєте, наскільки більше я розумію про нього, ніж можете ви? І досі гадаєте, що я можу його скривдити?

— Блісс, сьогодні ви сказали: «Будьмо друзями», а я відповів лише: «Як забажаєте». Це було скупко з мого боку, бо я думав про те, як ви можете вчинити з Яновом. Тепер моя черга. Будьмо друзями, Блісс. Ви можете й далі вказувати на переваги Галаксії, а я можу й далі не погоджуватися з вашими аргументами, та навіть так і попри це — будьмо друзями. — І він простягнув їй долоню.

— Авжеж, Тревізе, — відповіла Блісс, і вони міцно потисли руки.

2

Тревіз тихо всміхнувся собі. Подумки — лінія його рота не ворухнулася.

Коли він працював із комп'ютером, шукаючи зірку (якщо вона існувала) за першим набором координат, і Пелорат, і Блісс уважно спостерігали та ставили запитання. Тепер же вони лишалися у своїй кімнаті, спали чи так чи інакше відпочивали, й повністю лишили завдання Тревізові.

Де в чому це лестило: Тревізові здавалося, ніби вони вже просто визнали, що депутат знає, що робить, і не потребує ані нагляду, ані заохочення. Як на те пішло, Тревіз здобув

достатньо досвіду після першого разу, тож уже більше покладався на комп'ютер та відчував, що тому потрібно менше нагляду, якщо потрібен узагалі.

Показалася ще одна зірка — яскрава й не зазначена на галактичній мапі. Ця друга зірка була яскравіша, ніж та, довкола якої оберталася Аврора, тому й те, що її не було в комп'ютері, було показовіше.

Тревіз чудувався давнім традиціям. Можна було стиснути чи геть викинути зі свідомості цілі століття. Забуттю підлягали цілі цивілізації. Однак посеред цих вирваних із цивілізацій століть могли зберегтися один чи два факти, які пам'ятали неспотворено — як-от ці координати.

Якийсь час тому він поділився цією думкою з Пелоратом, і той одразу відповів, що саме це й робить вивчення міфів та легенд таким втішним.

— Фокус у тому, — пояснив Пелорат, — щоб дізнатися чи визначити, які конкретно складники легенди відповідають достовірній істині у її основі. Це нелегко, і різні міфології, найпевніше, обиратимуть різні складники; зазвичай це залежить від того, чому саме випаде пасувати їхньому конкретному тлумаченню.

Хай там як, зірка розташовувалася саме там, куди вказували Деніадорові координати з поправкою на час. Тревіз тієї миті готовий був закластися на чималеньку суму, що третя зірка також виявиться на місці. І якщо це так, Тревіз готовий був запідозрити, що легенда не брехала й про існування загалом п'ятдесяти Заборонених світів (попри підозріло кругле число), і замислитися, де ж інші сорок сім.

Придатний для життя Заборонений світ і справді обертався довкола зірки, й цього разу його присутність не збурила в грудях Тревіза навіть брижі здивування. Він вивів «Далеку зірку» на повільну орбіту над ним.

Хмарний шар здавався достатньо розрідженим, щоб добре роздивитися поверхню з космосу. На планеті була вода, як

і майже в усіх придатних до життя світах. Тут розкинувся тропічний океан без жодного острівця й два таких самих полярних.

В одному місці на середніх широтах виднівся більш-менш звивистий континент, який оперізував світ, подекуди утворюючи затоками з обох боків вузькі перешийки. В іншому на тих самих широтах суходіл розпадався на три великі частини, кожна з яких була товстішою з півночі на південь, ніж протилежний континент.

Тревіз шкодував, що не знається на кліматології, щоб зуміти за цією картиною передбачити можливі температури та пори року. На мить він жартома замислився, чи не наказати розібратися із цим комп'ютеру. Утім проблема була не в кліматі.

Набагато важливіше, що комп'ютер знову не виявив випромінювання технологічного походження. Телескоп казав Тревізові, що планета не була занедбана й не демонструвала ознак спустошення. Суходіл майорів відтінками зеленого, однак не помітно було ані міських районів на денному боці, ані вогнів на нічному.

Ще одна планета, де вдосталь будь-якого життя, крім людського?

Тревіз постукав у двері іншої спальні.

— Блісс! — покликав гучним шепотом і постукав знову. Почувся шурхіт.

— Так? — озвався голос Блісс.

— Ви б не могли підійти? Мені потрібна допомога...

— Зачекайте хвилику, я хоч трохи приведу себе до ладу.

Коли вона зрештою вийшла, вигляд у неї був бездоганний, як і завжди. Тревіз відчув легке роздратування, що його змусили чекати, депутата ж бо мало цікавило, як виглядає Блісс. Але вони тепер були друзями, і Тревіз придушив свої емоції.

— Чим можу допомогти, Тревізе? — спитала вона з усмішкою й ідеально люб'язним тоном.

Тревіз махнув на екран:

— Як бачите, ми проминаємо поверхню, схожу на ідеально здоровий світ із доволі густим рослинним покривом на суходолі. Але вночі немає вогнів, і технологічного випромінювання теж немає. Будь ласка, послухайте й скажіть мені, чи є тут тваринне життя. Якоїсь миті мені здалося, ніби я бачив отару худоби, але не певен. Можливо, це той випадок, коли бачиш те, що відчайдушно хочеш побачити.

Блісс «прислухалась», і обличчям її майнув щонайменше зацікавлений вираз:

— О так, удосталь тварин.

— Ссавців?

— Напевно.

— А люди?

Тепер вона, здавалося, зосередилася дужче. Минула ціла хвилина, а тоді ще одна, поки Блісс нарешті розслабилася.

— Не можу сказати. Мені постійно здавалося, ніби я вловлюю натяк на достатньо інтенсивний розум, щоб вважати-ся людським. Але настільки слабко й тимчасово, що я, напевно, просто вчувала те, що відчайдушно хотіла вчувати. Розумієте...

Вона замислено замовкла, і Тревіз підштовхнув її:

— Ну?

— Річ у тім, що я, здається, вловлюю щось іще. Я із цим незнайома, але не уявляю, щоб це було щось, окрім... — Її обличчя знову напружилось, й вона взялася так само зосереджено «слухати».

— Ну? — знову спитав Тревіз. Блісс розслабилася.

— Не уявляю, щоб це було щось, окрім роботів.

— Роботів!

— Так, і якщо я їх вловлюю, то точно маю зуміти вловити людей, але нічого не вчуваю.

— Роботи! — вторував, спохмурнівши, Тревіз.

— Так, — підтвердила Блісс, — і, наскільки можу судити, чимало.

— Роботи! — мовив Пелорат майже Тревізовим тоном, коли йому про них розповіли. Тоді легко всміхнувся: — Ви мали рацію, Голане, і я дарма у вас сумнівався.

— Не пам'ятаю, щоб ви сумнівались у мені, Янове.

— Що ж, старий друже, я не думав, що мені варто було це висловлювати. Я лише думав у глибині душі, що було помилкою летіти з Аврори, коли був шанс опитати якогось уцілілого робота. Але тепер ясно, що ви знали — тут нас чекає набагато щедріший їх запас.

— Анітрохи, Янове. Я не *знав*, радше знайшов випадково. Блісс каже, що з їхніх ментальних полів можна виснувати повну функціональність, а мені здається, що вони не могли б повноцінно функціонувати без нагляду та ремонту від людей. Але вона не помічає нічого людського, тож ми досі шукаємо.

Пелорат замислено вивчав екран:

— Це все ліс, чи не так?

— Переважно. Але є й вільні ділянки, які можуть бути луками. Річ у тім, що я не бачу ані міст, ані будь-яких вогнів уночі, ані випромінювання, крім термального.

— Тож людей усе-таки немає?

— Хотів би я знати. Блісс у кухні, намагається зосередитися. Я встановив умовний нульовий меридіан планети, що означає, що комп'ютер поділив її на широти й довготи. У Блісс є маленький пристрій, на якому вона натискає відповідні кнопки, коли помічає щось, схоже на незвичну концентрацію ментальної активності роботів: гадаю, про «нейронну активність» у цьому контексті говорити не варто — як і про будь-яку ознаку людської думки. Пристрій під'єднано до комп'ютера, що визначить, на якій це широті й довготі, і ми дамо йому обрати вдале місце для посадки.

Пелорат здавався стривоженим.

— Хіба це мудро — лишати такий вибір комп'ютеру?

— А чому ні, Янове? Це дуже компетентний комп'ютер. Крім того, коли ми вже не маємо підґрунтя, щоб обрати самостійно, чому б не дати спробувати комп'ютеру?

— Щось у цьому є, Голане, — пожвавився Пелорат. — У деяких найдавніших легендах згадано, як люди робили вибір, кидаючи кубики на землю.

— Справді? З якою метою?

— На кожній грані кубика надписували якесь рішення — «так», «ні», «можливо», «відкласти» і все таке. Уважали, що грань, яка під час падіння опинялася вгорі, дає пораду, до якої треба дослухатися. Також можна було пускати кульку котитися диском із жолобками, між якими було розподілено різні рішення. Рішення, написане в жолобку, де зупинялася кулька, брали до уваги. Деякі міфологи вважають, що саме це були азартні ігри, а не лотереї, але, як на мене, це майже одне й те саме.

— У якомусь сенсі, — зауважив Тревіз, — ми граємо в азартну гру, обираючи собі місце для посадки.

Блісс вийшла з кухні якраз вчасно, щоб почути останню репліку. Вона мовила:

— Ніяких ігор. Я натисла кілька «можливо», а тоді одне безпрограшне «так», і до «так» ми й вирушимо.

— І чому це «так»? — спитав Тревіз.

— Я вловила ознаку людської думки. Чітку й недвозначну.

4

Напередодні дощило, бо трава була мокра. Хмари стрімко неслися небом і на позір збирались розходитися.

«Далека зірка» плавно сіла на землю біля невеликого гайка. (На випадок диких собак, подумав Тревіз — лише частково жартома). Довкола розляглося щось схоже на пасовисько, а спускаючись із висоти, на якій можна було роздивитися

кращий і ширший краєвид, Тревіз помітив якусь подобу садів та нив — і цього разу точно худобу.

Однак жодної будівлі. Нічого штучного, хіба що закономірність дерев у саду та чіткі межі між полями, адже вони мають таку саму штучну природу, як і мікрохвильова електростанція.

Але чи могли роботи створити щось штучне такого рівня? Без людей?

Тревіз тихо вдягав свої кобури. Цього разу він знав, що вся зброя працювала й була повністю заряджена. На мить він вловив погляд Блісс і завмер.

— Прόшу, — мовила та. — Не думаю, що ви ними скористаєтесь, але я так думала й попереднього разу, чи не так?

— Янове, бажаєте озброїтися? — спитав Тревіз.

— Ні, дякую, — здригнувся Пелорат. — Між вами з вашим фізичним захистом і Блісс із її ментальним захистом я не відчуватиму ні дрібки небезпеки. Гадаю, з мого боку боягузливо ховатись у вашій захисній тіні, але мені анітрохи не соромно — надто вже вдячний за те, що не треба опинятись у ситуації, де, можливо, доведеться застосувати силу.

— Розумію. Просто не йдіть нікуди на самоті. Якщо ми з Блісс розділимося, ви лишитеся з кимось із нас і не шугнете нікуди, гнані потаємною цікавістю.

— Не хвилюйтеся, Тревізе, — запевнила Блісс. — Я за цим простежу.

Тревіз зійшов із корабля першим. Вітер був свіжим і лише децицю прохолодним після дощу, але Тревізові це здалося приємним. Перед зливою, напевно, було незатишно тепло й волого.

Він здивовано вдихнув. Запах у планети був чудовий. Тревіз знав, що кожна планета пахнула по-своєму, завжди дивно й зазвичай неприємно — можливо, лише через дивність. Але хіба дивно не може бути приємним? Чи просто вдалося заскочити планету одразу після дощу потрібної пори року? Якою б вона не була...

— Виходьте, — гукнув Тревіз. — Тут доволі приємно.

— Приємно — це точно влучне слово, — мовив, вийшовши, Пелорат. — Гадаєте, тут завжди так пахне?

— Неважливо. За годину ми звикнемо до аромату, і наші носові рецептори достатньо зволожаться, щоб ми нічого не відчували.

— Шкода, — озвався Пелорат.

— Трава мокра, — несхвально констатувала Блісс.

— Чому б і ні? Усе ж таки на Геї теж дощить, — відповів Тревіз, і коли він це сказав, крізь невеликий просвіт у хмарах тут же сягнув промінь жовтого сонячного світла. Скоро мусило проясніти ще.

— Так, але ми знаємо коли, і готові до цього.

— Це кепсько. Ви втрачаєте трепет перед несподіваним.

— Ви маєте рацію. Спробую не бути обмеженою.

Пелорат роззирнувся й розчаровано мовив:

— Здається, тут нічого немає.

— Лише здається, — запевнила Блісс. — Вони наближаються з-за того схилу. — Вона глянула на Тревіза: — Гадаєте, варто піти їм назустріч?

— Ні, — хитнув головою Тревіз. — Ми прилетіли їм назустріч через багато парсеків. Хай вони пройдуть решту шляху. Почекаємо їх тут.

Наближення з боку, в якому вказувала Блісс, могла вчувати тільки вона, аж доки над гребенем схилу не вигулькнула постать. Потім друга і третя.

— Гадаю, поки це все, — сказала Блісс.

Тревіз із цікавістю спостерігав. Хоч він раніше й не бачив роботів, ні на мить не засумнівався, що це вони. Постаті мали схематичну й часткову подобу людської форми, але на вигляд не були очевидно металевими. Роботична поверхня була тьмяна й створювала враження м'якості, наче роботи були вкриті плюшем.

Але звідки йому знати, що та м'якість тільки на позір? Тревіз відчув раптове бажання торкнутися цих постатей, що так незворушно наближалися. Якщо це справді був Заборонений

світ і до нього ніколи не долітали кораблі — а це точно мало бути так, адже його сонця не було на мапі Галактики, — тоді «Далека зірка» і люди, яких вона привезла, мусили бути для роботів чимось геть невідомим. Однак роботи реагували зі стійкою впевненістю, ніби, простуючи, виконували буденну вправу.

— Тут ми можемо отримати інформацію, якої не здобути ніде в Галактиці, — тихо мовив Тревіз. — Ми можемо спитати в них, де відносно цього світу розташована Земля, і якщо вони знають, то скажуть нам. Бозна-скільки часу функціонували й витримали ці істоти. Вони можуть відповісти про те, що пам'ятають особисто. Тільки подумайте.

— З іншого боку, — зауважила Блісс, — їх могли виготовити нещодавно, й вони нічого не знатимуть.

— Або ж, — додав Пелорат, — знатимуть, але відмовляться нам розповідати.

— Підозрюю, вони не можуть нам відмовити, якщо їм не наказали нам не говорити, — сказав Тревіз, — а чому хтось мав би віддати такий наказ, коли ніхто на планеті точно не міг передбачити нашого прибуття?

Приблизно за три метри від них роботи зупинилися. Вони нічого не казали й далі не рухалися.

Тримаючи руку на руків'ї бластера й не зводячи з роботів погляду, Тревіз спитав у Блісс:

— Можете сказати, чи вони ворожі?

— Ви мусите зважати, Тревізе, що я не маю досвіду взаємодії з їхніми ментальними механізмами, але я не помічаю нічого ворожого.

Тревіз відвів правицю від руків'я зброї, але недалеко. Підняв ліву долонею до роботів, сподіваючись, що це сприймуть за жест миру, і повільно мовив:

— Вітаю вас. Ми прибули в цей світ із дружніми намірами.

Середній робот із трьох схилив голову в якійсь подобі безуспішного поклону, який оптиміст теж міг би сприйняти за жест миру, і відповів.

Від приголомшення в Тревіза відвисла щелепа. У світі галактичного спілкування нікому й на думку не спадало, що можна зазнати невдачі в такій основоположній потребі. Однак робот не розмовляв галактичним стандартом чи хоч чимось на нього схожим. Власне, Тревіз не зрозумів ані слова.

5

Пелорат був так само здивований, як і Тревіз, але в чомусь, вочевидь, і задоволений.

— Хіба не дивно? — спитав він.

Тревіз обернувся до нього і доволі різко заперечив:

— Це не дивно. Це нісенітниця.

— Аж ніяк. Це галактична, але дуже давня. Я зрозумів кілька слів. Напевно, міг би зрозуміти краще в письмовому вигляді. Найбільші труднощі — з вимовою.

— Ну то що він сказав?

— Гадаю, він сказав, що не зрозумів, що ви кажете.

— Не знаю, що він сказав, але я відчуваю його збентеження, що якраз збігається, — сказала Блісс. — Це якщо я можу довіряти своєму аналізу роботичних емоцій, якщо роботичні емоції взагалі існують.

Пелорат щось дуже повільно й силувано сказав, і троє роботів в унісон кивнули головами.

— Що це було? — спитав Тревіз.

— Я сказав, що розмовляю не дуже добре, але спробую. Попросив трохи часу. Отакої, старий друже, це страшенно цікаво.

— Це страшенно розчаровує, — пробурмотів Тревіз.

— Розумієте, — пояснив Пелорат, — кожній населеній планеті в Галактиці вдається виробити власну версію галактичної мови. Є мільйон діалектів, деякі з них майже неможливо зрозуміти, але їх усі об'єднує розроблений галактичний стандарт. Якщо цей світ двадцять тисяч років був ізольованим, його

галактична мала настільки віддалитися від решти, що стала б геть інакшою мовою. Але цього не сталося, і, можливо, тому, що соціальна система цього світу залежить від роботів, які здатні розуміти мову тільки так, як їх було запрограмовано. Замість перепрограмування мова лишалося сталою, і тепер маємо всього-на-всього дуже стародавній різновид галактичної.

— Це приклад стагнації розвитку в роботизованому суспільстві. Як наслідок, воно змушене вироджуватися.

— Але, любий друже, — заперечив Пелорат, — підтримування відносно незмінності мови не обов'язково є ознакою виродження. У нього є переваги. Наприклад, можливість прочитати документи, яким століття й тисячоліття, що надає тривалої актуальності та ваги історичним свідченням. У решті Галактики мова імперських постанов часів Гарі Селдона вже набуває привабливої старомодності.

— І ви знаєте цю давньогалактичну?

— Не те щоб *знаю*, Голане. Просто, вивчаючи давні міфи та легенди, я вловив її структуру. Лексика не надто відрізняється, але відмінки інакші, а ще тут є ідіоматичні вислови, яких ми більше не вживаємо, і, як я вже казав, повністю змінилася вимова. Я зможу перекладати, але не дуже добре.

Тревіз важко й тремтливо видихнув:

— Маленька удача — це краще, ніж нічого. Продовжуйте, Янове.

Пелорат обернувся до роботів, вичекав мить, потім знову глянув на Тревіза:

— Що мені їм сказати?

— Ходімо до кінця. Спитайте в них, де Земля.

Пелорат заговорив, роблячи паузи після кожного слова та експресивно жестикулюючи.

Роботи Perezирнулися й видали кілька звуків. Тоді середній заговорив до Пелората, який відповів, розвівши долоні так, наче розтягував гумку. Робот щось сказав, так само ретельно розділяючи слова, як і Пелорат.

— Я не певен, що можу донести, що маю на увазі під «Землею», — пояснив Пелорат Тревізіві. — Підозрюю, вони вважають, що я кажу про якийсь регіон на їхній планеті, і відповідають, що не знають такого.

— Вони називають цю планету, Янове?

— Найближче, що, на мою думку, вони використовують як назву, це «Солярія».

— Ви колись чули про неї у своїх легендах?

— Ні, не більше, ніж про Аврору.

— Що ж, спитайте в них, чи є якесь місце під назвою «Земля» у небі — серед зірок. Вкажіть угору.

Знову перемовини, і нарешті Пелорат обернувся:

— Все, чого я можу від них добитися, Ґолане, це що таких місць у небі немає.

— Спитай у цих роботів, скільки їм років, — запропонувала Блісс, — точніше, як довго вони функціонують.

— Я не знаю, як сказати «функціонують», — похитав головою Пелорат. — Насправді не певен, що знаю, як спитати «скільки». З мене *не дуже* добрий перекладач.

— Зроби що можеш, Пеле, любий.

Ще після кількох реплік Пелорат повідомив:

— Вони функціонують двадцять шість років.

— Двадцять шість років, — з огидою пробурмотів Тревіз. — Вони не надто старші за вас, Блісс.

— Так склалося, що... — випросталася була Блісс.

— Знаю. Ви — Гея, якій тисячі років. Хай там як, ці роботи не можуть говорити про Землю з власного досвіду, а їхні банки пам'яті точно не містять нічого, крім необхідної для функціонування інформації. Тож вони нічого не знають про астрономію.

— Можливо, десь на планеті є первісні роботи, — припустив Пелорат.

— Сумніваюся, — мовив Тревіз, — але спитайте в них, Янове, якщо знайдете слова.

Цього разу розмова була доволі тривалою, і зрештою Пелорат урвав її, розчервонівшись і видихнувши з помітним розчаруванням.

— Голане, я не сприймаю частину того, що вони намагаються сказати, але наскільки зрозумів, старших роботів використовують для ручної праці, й вони нічого не знають. Якби цей робот був людиною, я б сказав, що він відгукується про старших роботів зі зневагою. Ці троє кажуть, що вони домашні роботи і їм не дозволено старішати до того, як їх замінять. Саме вони тут справді в усьому розбираються — це вони кажуть, не я.

— Багато вони не знають, — пробурчав Тревіз. — Принаймні того, що ми хочемо знати.

— Тепер я шкодую, що ми так квапливо покинули Аврору. Якби ми знайшли там вцілілого робота, а ми б точно знайшли, бо в першого, якого я зустрів, досі лишалася іскра життя, він знав би про Землю з особистої пам'яті.

— Це якби в нього вціліли спогади, Янове. Ми завжди можемо туди повернутися, і якщо доведеться, собачі зграї чи ні, то повернемося. Але якщо цим роботам лише пара десятиліть, хтось тут мусив їх виготовити, і ці виробники, гадаю, мали бути людьми. — Він обернувся до Блісс. — Ви точно вчували...

Але вона підняла долоню, змушуючи його замовкнути, і на обличчі її з'явився напружений і уважний вираз.

— Іде, — тихо мовила вона.

Тревіз розвернувся обличчям до пагорба, і з-за нього спершу з'явилася, а тоді покрокувала до них непомильно людська постать. Вона мала бліду шкіру, довге та світле волосся, що трохи стирчало обабіч голови. Обличчя було похмуре, але на вигляд доволі юне. Голі руки та ноги були не надто м'язисті.

Роботи розступилися перед постаттю, і та попрямувала вперед, доки не зупинилася поміж ними. Тоді заговорила ясным приємним голосом, і попри архаїчний слововжиток,

слова лунали галактичним стандартом і були цілком зрозумілими:

— Привіт вам, пілігрими з космосу. Чого ви хочете від наших роботів?

6

Тревіз не повівся гідно й доволі нерозумно бовкнув:

— Ви говорите галактичною?

— Чому б і ні, якщо ми не німі? — з похмурою усмішкою відповіли йому.

— А ці? — Тревіз указав на роботів.

— Це роботи. Вони говорять нашою мовою, як робимо і ми. Однак ми є із Солярії і слухаємо гіперпросторові перемовини зовнішніх світів, тож навчилися вашої манери мовлення, подібно до наших попередників. Наші попередники залишили описи мови, але ми постійно чуємо нові слова та вислови, які змінюються з роками — ви, поселенці, множите і світи, і слова. Чому це ви здивовані, що ми розуміємо вашу мову?

— Я не мав бути. Перепрощую. Просто після розмови з роботами не очікував почути в цьому світі галактичну.

Тревіз вивчав солярійця. Чи солярійку? На аборигені була тонка біла одежа, вільно накинута на плечі, з великими отворами для рук. Спереду одяг відкривав голі груди та пов'язку на стегнах. Окрім пари легких сандалій, на ньому більше нічого не було.

Тревіз справді не міг визначити, чоловік це чи жінка. Груді були точно чоловічі, але безволосі, а під тонкою пов'язкою на стегнах ніщо не випиналося.

Тревіз обернувся до Блісс і тихо мовив:

— Це все одно може бути робот, але дуже схожий на людину...

— Тут розум людський, а не роботичний, — мовила Блісс, майже не ворущачи губами.

— Однак ви не відповіли на наше перше питання, — сказав солярієць. — Ми вибачимо вам невдачу і спишемо її на ваше здивування. Зараз ми питаємо знову, і вдруге ви мусите впоратися. Чого ви хочете від наших роботів?

— Ми мандрівники, які шукають інформацію, щоб дістатися свого місця призначення, — сказав Тревіз. — Ми спитали у ваших роботів про інформацію, яка могла б нам допомогти, але їм бракувало відомостей.

— Яка інформація вам потрібна? Можливо, ми вам допоможемо.

— Ми шукаємо місце розташування Землі. Ви можете нам його повідомити?

Солярієць звів брови догори.

— Ми думали, що самі станемо чільним об'єктом вашої цікавості. Ми надамо вам цю інформацію, хоч ви її й не просили. Нас звати Сартон Бандер, і ви стоїте у володіннях Бандер, які простягаються, наскільки ви можете осягнути поглядом, і далеко за межі. Не можемо сказати, що вам тут раді, бо, прибувши сюди, ви порушили угоду. Ви перші поселенці, які прилетіли на Солярію за багато тисяч років — і лише щоб спитати, як найкраще дістатися іншого світу. За старих часів, мандрівники, вас і ваш корабель було б одразу знищено.

— Це було б варварське обходження з людьми, які не бажали й не спричинили шкоди, — обережно мовив Тревіз.

— Згода, однак коли представники суспільства, що розширюється, ступають на мирну планету, де змін не хочуть, шкоду потенційно несе сам контакт. Поки ми, солярійці, боялися цієї шкоди, то були готові знищити прибульців на підльоті. А оскільки причин для страху більше немає, ми готові розмовляти.

— Я вдячний за інформацію, якою ви так вільно з нами поділилися, і все ж ви не відповіли на моє запитання. Я повторю його. Чи можете ви повідомити нам місце розташування планети Земля?

— Як я розумію, під Землею ви маєте на увазі світ, у якому зародилися, — солярієць граційно повів рукою, немовби обводячи довкілля, — людський вид і різноманітні види рослин та тварин.

— Так, сер.

Обличчям солярійця майнув химерний вираз огиди.

— Прошу, якщо ви мусите використовувати звертання, називайте нас просто Бандер. Не звертайтеся до нас словами, які містять вказівку на гендер. Ми не чоловік і не жінка. Ми *ціле*.

Тревіз кивнув (він мав рацію).

— Як забажаєте, Бандер. То де розташована Земля, світ, звідки всі ми походимо?

— Не знаємо. І не бажаємо знати. А якби знали чи могли дізнатися, це б нічим вам не допомогло, бо Землі як світу більше не існує. Ох, — вони розвели руками, — яке приємне сонце. Ми нечасто виходимо на поверхню, та й то лише тоді, коли є сонце. Наші роботи отримали наказ привітати вас, поки сонце ще ховалося за хмарами. Ми пішли за ними, лиш коли хмари розступилися.

— А чому Земля більше не існує як світ? — наполіг Тревіз, знову готуючись до байки про радіоактивність. Однак Бандер проігнорували питання, чи то радше байдуже відмахнулися.

— Надто довга оповідка. Ви сказали, що прибули, не бажаючи шкоди.

— Саме так.

— То чому озброєні?

— Це просто засторога. Я не знав, із чим стикнуся.

— Це неважливо. Ваша маленька зброя — нам не загроза. Однак це цікаво. Ми, звісно, багато чули про вашу зброю та про вашу цікаву варварську історію, яка нібито повністю залежить від зброї, однак ніколи наші очі її не зріли. Можна?

— Боюся, ні, — позадкував Тревіз.

Бандер здавалися здивованими.

— Ми спитали просто із ввічливості. Нам узагалі не треба питати.

Вони випростили руку, і з правої кобури Тревіза вилетів бластер, а з лівої — нейронний батіг. Тревіз схопився за них, але відчув, ніби його руки тримали ззаду тугі гнучкі пута. Пелорат із Блісс кинулися були вперед, і стало зрозуміло, що їх теж тримають.

— Не намагайтеся втручатися, — сказали Бандер. — Ви не зможете. — Зброя полетіла їм до рук, і вони уважно її роздивилися. — Оце, — сказали їм, вказуючи на бластер, — схоже на генератор мікрохвильових променів, що виробляє жар, змушуючи вибухати будь-яке тіло, що містить рідини. Інша зброя витонченіша, і мусимо зізнатися, що з першого погляду не розуміємо, для чого вона призначена. Утім, оскільки ви не бажали й не спричинили шкоди, зброя вам не потрібна. Ми можемо розрядити її і зробимо це. Так вона буде цілком безпечна, якщо ви не захочете скористатися нею як кийком, а це буде доволі незручно.

Бандер відпустили зброю, і та знову попливла в повітрі, цього разу назад до Тревіза, й акуратно влаштувалась у кобурах.

Відчувши, що його звільнено, Тревіз видобув бластер, однак від того не було користі. Контакт розхитався, а заряд було майже повністю висотано. Та сама доля спіткала й нейронний батіг.

Тревіз підняв погляд на Бандер, які з усмішкою промовили:

— Ви геть безпомічний, чужинцю. Якщо ми захочемо, то так само легко знищимо ваш корабель і, звісно, вас.

Розділ одинадцятий Під землею

1

Тревіз ніби заціпенів. Намагаючись дихати рівно, глянув на Блісс. Вона стояла, захисним жестом обійнявши Пелората за пояс, і за всіма ознаками була доволі спокійна. Легко всміхнулася, а тоді ще легше кивнула головою.

Тревіз обернувся до Бандер. Витлумачивши дії Блісс як ознаки впевненості та зі страшною силою сподіваючись, що не помиляється, він похмуро спитав:

— Бандер, як ви це зробили?

Вони усміхнулися, явно перебуваючи в доброму гуморі.

— Скажіть мені, маленькі чужинці, ви вірите в чаклунство? У магію?

— Ні, не віримо, маленькі солярійці, — відрізав Тревіз.

Блісс смикнула його за рукав і прошепотіла:

— Не дратуйте їх. Вони небезпечні.

— Це я бачу, — відповів Тревіз, ледве змушуючи себе не підвищувати голос. — То зробіть щось.

— Не зараз, — ледь чутно мовила Блісс. — Вони будуть не такі небезпечні, якщо почуватимуться захищеними.

Бандер не звертали уваги на короткі перешіптування між чужинцями. Байдуже пішли від них геть, і роботи розступилися, пропускаючи. Тоді обернулися й лїниво зігнули палець:

— Ходімо. Йдіть за нами. Ми повідаємо вам історію, яка може вас не зацікавити, але цікавить нас. — І доволі розслаблено попростували далі.

Тревіз деякий час не рушав із місця, не впевнений, як краще вчинити. Та Блісс пішла вперед, і натиск її руки разом

повів Пелората. Зрештою Тревіз пішов теж, інакше довелося б лишитися на самоті з роботами.

— Чи не були б Бандер люб'язні повідати нам історію, яка нас не зацікавить? — безтурботно мовила Блісс.

Бандер обернулися й уважно вступилися в неї, ніби вперше по-справжньому її помітили:

— Ви — жіноча півлюдина, чи не так? Маліша?

— Менша половина, Бандер. Так.

— Отже, ці двоє — чоловічі півлюди?

— Саме так.

— Ви вже мали дитину, жінко?

— Мене звати Блісс. Я ще не мала дитини. Це Тревіз. Це Пелорат.

— І який із цих двох чоловіків допомагатиме вам у цьому, коли настане час? Чи це будуть обидва? Чи жоден?

— Мені допомагатиме Пел.

Бандер зосередили увагу на Пелораті:

— У вас біле волосся.

— Так, — відповів Пелорат.

— Воно завжди було цього кольору?

— Ні, Бандер, воно стало таким із віком.

— А скільки вам років?

— Мені п'ятдесят два роки, Бандер, — сказав Пелорат. Тоді квапливо додав: — Стандартних галактичних років.

Бандер ішли далі (до віддаленого маєтку, як припускав Тревіз), але повільніше.

— Ми не знаємо, скільки триває стандартний галактичний рік, але навряд чи він дуже відрізняється від нашого. І скільки вам буде, коли ви помрете, Пеле?

— Не знаю. Я можу прожити ще років тридцять.

— Отже, вісімдесят два роки. Живуть недовго й розділені навпіл. Неймовірно, але все ж наші далекі пращури були подібні до вас і жили на Землі. Але дехто з них покинув Землю,

щоб заснувати нові світи навколо інших зірок: чудові світи, добре організовані й численні.

— Не дуже численні, — гучно мовив Тревіз. — П'ятдесят.

Бандер зверхньо зиркнули на Тревіза. Здавалося, вони були вже не в такому доброму гуморі.

— Тревіз. Так вас звати.

— Повністю — Голан Тревіз. Я кажу, що в косміків було п'ятдесят світів. Наших же світів мільйони.

— То ви знаєте історію, яку ми хочемо вам розповісти?

— Якщо історія в тому, що колись було п'ятдесят світів косміків, знаємо.

— Ми не лічимо лише числами, маленька півлюдино, — сказали Бандер. — Ми враховуємо і якість. Було п'ятдесят, але таких, що всі ваші мільйони не вартували й одного. А Солярія була п'ятдесятою, і отже, найкращою. Солярія була настільки ж розвиненішою за інші світи косміків, як і ті — за Землю. Лише ми на Солярії навчилися, як треба жити. Ми не юрмимося й не збиваємося в отари, мов тварини, як це робили на Землі, як робили в інших світах, навіть у світах косміків. Ми жили поодинці, з допомогою роботів, дивилися одне на одного електронно так часто, як бажали, але наживо зрілися дуже рідко. Ми вже багато років не споглядали людей так, як споглядаємо вас зараз, однак ви лише півлюди, тож ваша присутність обмежує нашу свободу не більше, ніж обмежили б корова чи робот. Та колись і ми були півлюдьми. Як би ми не вдосконалювали свою свободу, як би успішно не ставали самітними владиками незліченних роботів — свобода ніколи не була абсолютною. Для витворення нащадків потрібна співпраця двох. Звісно, можна було надавати сперму та яйцеклітини, щоб процес запліднення й подальше вирощування ембріонів відбувалися штучно й автоматизовано. Дитина могла б належно жити під опікою роботів. Це все можна було зробити, однак півлюди не відмовилися б від задоволення, яке супроводжує біологічне запліднення. Як наслідок,

розвивалися збочені емоційні приязні, і свобода щезала. Розумієте, чому це потрібно було змінити?

— Ні, Бандер, — відповів Тревіз, — бо ми не міряємо свободу за вашими стандартами.

— Тому що ви не знаєте, що таке свобода. Ви завжди жили тільки масами й не знаєте іншого життя, окрім постійного примусу навіть у найменшому підкорятися волі інших, або ж, що однаково мерзенно, усе життя силуватися підкорити інших вашій волі. Де ж тут може бути свобода? Свобода — ніщо, якщо не жити, як бажаєш! Точно так, як бажаєш!

Бандер вели далі:

— Потім настала доба, коли земляни знову почали комахитися геть зі своєї планети, і їхні чіпкі маси закружляли в космосі. Інші косміки, які збивалися в зграї не так затято, як земляни, але все одно юрмилися, намагалися з ними конкурувати. Ми, солярійці, цього не робили, бо передбачали неминучий крах такого способу життя. Переселилися під землю і обірвали всі зв'язки з рештою Галактики. Ми були рішуче налаштовані лишатися собою за будь-яку ціну. Розробили потрібних роботів і зброю, щоб захищати нашу на позір порожню поверхню, і вони пречудово поралися із завданням. Кораблі прибували, їх знищували, і вони припинили прибувати. Планету стали вважати спустошеною й забули, як ми й сподівалися. А тим часом ми під землею працювали над розв'язанням наших проблем. Обережно й тонко змінили наші гени. У нас були поразки, але були й перемоги, і їх ми примножували. Нам знадобилося багато століть, але нарешті ми стали цілісними людьми, що поєднують в одному тілі чоловічі та жіночі основи, забезпечуючи нам за бажання повне задоволення й виробляючи за нашою волею запліднені яйцеклітини для вирощування під досвідченим наглядом роботів.

— Гермафродити, — мовив Пелорат.

— Так це називається у вашій мові? — байдуже перепитали Бандер. — Ніколи не чули цього слова.

— Гермафродитизм наглухо спиняє еволюцію, — сказав Тревіз. — Кожна дитина є генетичним двійником свого родителя-гермафродита.

— Ну ж бо, ви ставитеся до еволюції як до чогось випадкового. Солярійці можуть за бажання формувати своїх дітей. Можуть змінювати, підлаштовувати гени, й час від часу це роблять. Але ми вже майже в нашому маєтку. Зайдімо. Уже стає пізно. Сонце вже не може як слід нагрівати, й нам із вами буде комфортніше всередині.

Вони зайшли у двері, які не мали замків, але відчинилися за їхнього наближення та зачинилися, коли вони пройшли. Вікон не було, однак коли вони ввійшли в печероподібну кімнату, стіни засвітилися й осяяли її. Підлога здавалася голою, але на дотик була м'яка і пружна. У кожному із чотирьох кутів кімнати нерухомо стояв робот.

— Та стіна, — Бандер вказали на стіну навпроти дверей, яка, здавалося, ніяк не відрізнялась від інших трьох, — це наш оглядовий екран. Через нього нам відкривається світ, але це ніяк не обмежує нашу свободу, бо нас не можна змусити ним користуватися.

— Так само ви не можете змусити іншого скористатися їхнім екраном, якщо ви захочете побачити його через свій, а він ні.

— Змусити? — пихато озвалися Бандер. — Інші можуть робити, як забажають, якщо погоджуються, що ми робимо як забажаємо. Прошу, візьміть до уваги, що ми не звертаємось одне до одного гендерно визначеними займенниками.

У кімнаті був один стілець, обличчям до оглядового екрана, і Бандер на нього всілися. Тревіз роззирнувся, ніби сподіваючись, що з підлоги вистрибнуть додаткові стільці.

— Нам можна теж сісти?

— Як забажаєте, — сказали Бандер.

Блісс, усміхаючись, сіла на підлогу. Пелорат всівся поруч із нею. Тревіз уперто продовжив стояти.

— Скажіть-но, Бандер, — спитала Блісс, — скільки людей живе на цій планеті?

— Кажіть «солярійців», півлюдино Блісс. Слово «людина» осквернено тим, що так називають себе півлюди. Ми можемо називати себе «цілісними людьми», але це незграбно. «Солярійці» якраз годиться.

— Тоді скільки солярійців живе на цій планеті?

— Ми не певні. Ми не лічимо решту. Можливо, тисяча двісті.

— Лише тисяча двісті на весь світ?

— Повноцінних тисяча двісті. Ви знову лічите числами, тоді як ми враховуємо якість. Також ви не розумієте свободи. Якщо існування іншого солярійця суперечить нашому абсолютному володінню будь-якою частиною нашої землі, роботом, живою істотою чи предметом, нашу свободу обмежено. Оскільки інші солярійці існують, обмеження свободи треба уникнути, розділивши їх так ретельно, щоб контакту майже не було. В умовах, близьких до ідеальних, Солярія містить тисячу двісті солярійців. Більше — і свободу буде відчутно обмежено до нестерпних наслідків.

— Це означає, що кожну дитину рахують, а кожне народження мусить врівноважувати смерть, — раптом озвався Пелорат.

— Авжеж. Так має бути в будь-якому світі зі стабільним населенням, мабуть, навіть у вашому.

— І, оскільки смертей, напевно, небагато, дітей теж мусить бути небагато.

— Саме так.

Пелорат кивнув і замовк.

— Що хочеться знати мені, — сказав Тревіз, — так це як ви змусили мою зброю літати. Цього ви не пояснили.

— Ми запропонували як пояснення чаклунство чи магію. Ви його відкидаєте?

— Авжеж, відкидаю. За кого ви мене маєте?

— Тоді чи повірите ви в збереження енергії та необхідне збільшення ентропії?

— У це — так. Але не можу повірити, що, хай і за двадцять тисяч років, ви ці закони змінили чи скорегували хоч на мікрон.

— Ми цього не робили, півлюдино. Але подумайте про таке. Надворі — сонячне світло. — Химерно витончений жест ніби позначив усе світло довкола. — А тут тінь. На сонці тепліше, ніж у тіні, й тепло стихійно перетікає з освітлених ділянок на затінені.

— Ви кажете мені те, що я знаю.

— Але можливо, ви знаєте це так добре, що більше про це не думаєте. А вночі поверхня Солярії тепліша, ніж об'єкти за межами її атмосфери, тож тепло стихійно перетікає з поверхні планети назовні, у космос.

— Це я теж знаю.

— А внутрішня частина планети вдень і вночі тепліша за її поверхню. Отже, тепло стихійно перетікає із внутрішньої частини на поверхню. Гадаю, це ви теж знаєте.

— То й що, Бандер?

— Перетіканням тепла з теплішого до холоднішого середовища, яке мусить відбуватися за другим законом термодинаміки, можна користуватися.

— Теоретично так, однак сонячне світло слабке, нагрів планетарної поверхні слабший, а потужність, із якою тепло виходить із середини, мусить бути ще слабша. Використовуваного потоку тепла навряд чи вистачить, щоб підняти камінчик.

— Це залежить від пристрою, який ви для цього використовуєте. Солярійський інструмент розробляли тисячі років, і це не що інше, як частина нашого мозку. — Бандер підняли волосся обабіч голови, показуючи частину черепа за вухами. Повернули голову в один та інший бік, продемонструвавши за кожним вухом опуклість розміру та форми тупого кінця курячого яйця. — Те, що в нашого мозку є частки-перетворювачі, а у вашого — немає, і відрізняє від вас солярійців.

2

Тревіз час від часу позирав на Блісс, яка, здавалося, повністю зосередилася на Бандер. Він дедалі більше впевнювався, що розуміє, що відбувається.

Попри свою хвалу свободі, Бандер були не здатні опиратися цьому унікальному шансові. Вони ніяк не могли спілкуватися на одному інтелектуальному рівні з роботами, тим паче з тваринами. Спілкуватися з іншими солярійцями їм було неприємно, а ті крихти комунікації, що таки траплялися, мусили бути примусовими й у жодному разі не стихійними.

Що ж до Тревіза, Блісс і Пелората — хай для Бандер ті бути півлюдьми, хай були здатні зазіхнути на їхню свободу не більше, ніж робот чи коза, однак водночас поставали як інтелектуальна рівня (чи то майже рівня), і шанс поговорити з ними був унікальною розкішшю, яка ніколи раніше не випадала.

Не дивно, подумав Тревіз, що Бандер не відмовили собі в цьому. А Блісс (Тревіз був певен у квадраті) заохочувала їх, дуже лагідно підштовхуючи розум Бандер і спонукаючи робити те, чого вони й так дуже хотіли.

Судячи з усього, Блісс опиралася на припущення, що коли змусити Бандер достатньо розбалакатись, вони викажуть щось корисне про Землю. Тревіз бачив у цьому сенс, тож, хоч і не був щиро зацікавлений у предметі обговорення, усе одно докладав зусиль для продовження бесіди.

— Що роблять ці частки мозку? — спитав він.

— Це перетворювачі. Активуються від потоку тепла, який перетворюють на механічну енергію.

— Не вірю. Потік тепла замалий.

— Мала півлюдино, ви не думаєте. Якби солярійці жили купками й намагалися одночасно користуватися потоком тепла, тоді так, його запасу було б недостатньо. Однак тільки ми, Бандер, володіємо більш ніж сорока тисячами квадратних

кілометрів. Ми особно можемо збирати потік тепла з будь-якої кількості цих квадратних кілометрів, і ніхто нам не заважатиме, тож цього буде достатньо. Зрозуміло?

— Хіба так легко зібрати потік тепла із широкої площі? Уже сама концентрація забере чимало енергії.

— Можливо, але ми цього не відчуваємо. Наші частки-перетворювачі постійно концентрують потік тепла, тож, коли потрібно, вони виконують свою роботу. Коли ми підняли вашу зброю в повітря, конкретний обсяг залитої сонцем атмосфери віддав надмірне тепло обсягу затіненої площі і ми використали сонячну енергію. Однак замість помічних механічних чи електронних пристроїв ми користуємося нейронним. — Бандер легко торкнулися одного з перетворювачів. — Він робить це швидко, ефективно, безперервно й без зусиль.

— Неймовірно, — пробурмотів Пелорат.

— Аж ніяк. Подумайте про витонченість ока й вуха, і як вони здатні перетворювати невелику кількість фотонів і повітряних вібрацій на інформацію. Це здавалося б неймовірним, якби ви ніколи раніше з ними не стикалися. І з частками-перетворювачами так само: ви б так не чудувалися, якби завжди про них знали.

— Що ви робите із цими постійно активними перетворювачами? — спитав Тревіз.

— Керуємо нашим світом. Кожен робот у цих величезних володіннях отримує енергію від нас, чи то радше від природного теплообміну. Коли робот ладнає контакт чи звалює дерево, він черпає енергію з перетворень у мозку — *нашому мозку*.

— А якщо ви спите?

— Процес перетворення триває, спимо ми чи ні, маленька півлюдино. Хіба ви припиняєте дихати вві сні? Чи ваше серце зупиняється? Уночі наші роботи працюють коштом невеликого вистигання нутрощів Солярії. Ця зміна незмірно мала в глобальному масштабі, і солярійців лише тисяча двісті, тож уся

енергія, яку ми гуртом використовуємо, помітно не скорочує життя нашого сонця й не висотує внутрішнє тепло планети.

— Вам не спадало на думку використовувати їх як зброю?

Бандер задивилися на Тревіза так, ніби той сказав щось химерно незрозуміле.

— Припускаю, ви маєте на увазі, що Солярія може кинути виклик іншим світам за допомогою створеної на цьому перетворенні енергетичної зброї? Навіщо нам це? Навіть якби ми могли перевершити їхню енергетичну зброю, сконструйовану за іншими принципами — а це далеко не очевидно, — що б ми здобули? Контроль над іншими світами? Навіщо нам інші світи, якщо в нас є ідеальний власний? Чи хочемо ми запанувати над півлюдьми та використовувати їх для примусової праці? У нас є роботи, які для цієї мети годяться набагато краще. У нас є все. Ми хочемо тільки, щоб нам дали спокій. Послухайте, ми розповімо вам ще одну історію.

— Прбшу.

— Двадцять тисяч років тому, коли півістоти із Землі почали масово вилітати у космос, а ми самі сховалися донизу, інші світи косміків були рішуче налаштовані протистояти новим поселенцям із Землі. Тож вони напали на Землю.

— На Землю, — вторував Тревіз, намагаючись не виказувати вдовolenня тим, що цю тему нарешті порушено.

— Так, вдарили в центр Землі. Доволі розважливий хід. Якщо хочете когось убити, ви б'єте не у палець чи п'яту, а в серце. І наші земляки-косміки, які не надто перевершили самих людей у пристрастях, зуміли випалити поверхню Землі радіацією, щоб світ став переважно непридатним до життя.

— О, то он що сталося, — мовив Пелорат, стиснувши кулак і швидко ним рухаючи, ніби закріплюючи цю тезу. — Я знав, що це не міг бути природний феномен. Як вони це зробили?

— Ми не знаємо, як це зробили, — байдуже озвалися Бандер, — і в будь-якому разі космікам це пішло не на користь. У цьому й суть історії. Поселенці комашилися далі, і косміки

вимерли. Вони намагалися змагатися — і зникли. Ми, солярійці, відступили, відмовилися змагатися — і досі тут.

— Як і поселенці, — похмуро мовив Тревіз.

— Так, але не навечно. Юрми мусять змагатися і зрештою вимиратимуть. Це може забрати десятки тисяч років, але ми зачекаємо. А коли це станеться, ми, солярійці, цілісні, самотні та звільнені, матимемо в розпорядженні цілу Галактику. Тоді ми можемо використовувати, або й ні, будь-який світ, який забажаємо, на додачу до власного.

— Але ця справа із Землею, — нетерпляче клацнув пальцями Пелорат. — Ви розповідаєте нам легенду чи історію?

— А як збагнути різницю, Півпелорате? Уся історія — так чи так легенда.

— Але що кажуть ваші документи? Можна побачити записи на цю тему, Бандер? Прошу, зрозумійте, що питання міфів, легенд та первісної історії — це моя галузь. Я науковець, який має справу з такими темами, а надто тими, що стосуються Землі.

— Ми лише повторюємо те, що чули. Про це немає записів. Наші архіви повністю присвячено солярійським справам, і жодні інші світи у них не згадують, хіба що вони вторгнуться до нас.

— Авжеж, Земля вторгнулася до вас.

— Можливо, але навіть якщо так, це було дуже й дуже давно, і Земля була найненависнішою для нас з усіх світів. Якщо ми й мали якісь записи про неї, ми, певне, їх знищили суто через огиду.

Тревіз спересердя скреготнув зубами.

— Ви самі? — уточнив він.

Бандер зосередилися на Тревізі:

— Більше їх знищити нікому.

— Що ще ви чули про Землю? — наполягав Пелорат.

Бандер задумалися:

— У юності ми чули від робота історію про землянина, який колись відвідав Солярію; про солярійську жінку, яка полетіла

з ним і стала важливою персоною в Галактиці. Але, на нашу думку, то була вигадана історія.

Пелорат закусив губу.

— Ви впевнені?

— Як можна бути впевненими в тому, що стосується міфів? Та все ж це за межами ймовірного — щоб землянин насмілювався прибути на Солярію, чи щоб Солярія дозволила вторгнення. Ще малоімовірніше, щоб солярійка — ми тоді були півлюдьми, та все одно — добровільно полишила цей світ. Але годі, дозвольте показати вам наш дім.

— Ваш дім? — роззирнулася Блісс. — А ми не у вас удома?

— Аж ніяк. Це передпокій. Оглядова кімната. У ній ми споглядаємо інших солярійців, коли мусимо. Їхні зображення з'являються на цій стіні або тривимірно перед нею. Отже, ця кімната — публічне зібрання і не є частиною нашого дому. Ходімо.

Бандер рушили, не озираючись перевірити, чи слідують за ними гості, однак четверо роботів ступили зі своїх кутів, і Тревіз знав, що якщо вони з супутниками не підуть самостійно, роботи легко їх змусять.

Блісс із Пелоратом зіп'ялися на ноги, і Тревіз пошепки спитав у дівчини:

— Ви займали їх розмовою?

Блісс стиснула його долоню, кивнула й додала з ноткою тривоги в голосі:

— А втім, мені б дуже хотілося дізнатись їхні наміри.

3

Вони рушили за Бандер. Роботи трималися на ввічливій відстані, однак від їхньої присутності постійно віяло загрозою.

Вони йшли коридором, і Тревіз пригнічено бурмотів:

— На цій планеті немає нічого корисного про Землю, я в цьому певен. Ще одна варіація на тему радіоактивності. —

Він знизав плечима. — Доведеться відвідати третій набір координат.

Перед ними відчинилися двері, за якими виявилася маленька кімната. Бандер мовили:

— Заходьте, півлюди. Хочемо показати вам, як ми живемо.

— Вони отримують інфантильну радість від хизування, — прошепотів Тревіз. — Залюбки б її потьмарив.

— Не намагайтеся змагатися в дитячості, — відповіла Блісс.

Бандер провели їх трьох у кімнату. Один із роботів також зайшов. Бандер вказали іншим роботам забратися й зайшли самі. За ними зачинилися двері.

— Це ліфт, — констатував Пелорат, задоволений відкриттям.

— Це так. Щойно ми спустилися під землю, то вже майже не піднімалися. Не те щоб нам хотілося, хоча приємно іноді відчути сонячне світло. Однак нам не подобаються хмари та ночі надворі. Вони створюють відчуття перебування під землею без справжнього перебування під землею, якщо розумієте, що ми маємо на увазі. Це певний когнітивний дисонанс, який нам видається дуже неприємним.

— Земля будувала під землею, — сказав Пелорат. — Вони називали свої міста Сталевими печерами. І Трентор теж будував під землею, навіть активніше, за старих імперських часів. І Компореллон будує під землею просто зараз. Це звична тенденція, якщо замислитися.

— Півлюди, що купчаться під землею, і ми, що живемо в ізольованій розкоші, — це дві геть різні речі.

— На Термінусі помешкання розташовані на поверхні, — сказав Тревіз.

— І відкриті стихії, — додали Бандер. — Дуже примітивно.

Після початкового відчуття легкої невагомості, яке підказало Пелоратові природу приміщення, ліфт рухався абсолютно непомітно. Тревіз уже роздумував, наскільки глибоко той зануриться, аж тут сила тяжіння повернулася до звичної й двері відчинилися.

Перед ними простяглася велика кімната з витонченим умеб-люванням. Вона була тьмяно освітлена, хоча не мала очевидного джерела світла. Майже здавалося, ніби легко сяє саме повітря.

Бандер вказали пальцем — і в тому місці світло пояскривішало. Вказали в іншому місці — й відбулося те саме. Поклали ліву руку на приземкуватий стрижень збоку від одвірка, а правою окреслили широке коло — і всю кімнату залило світлом, схожим на сонячне, але без відчуття спеки.

Тревіз скривився й неголосно мовив:

— Цей тип — шахрай.

— Не «тип», а «солярієць», — відрізали Бандер. — Не певні, що означає «шахрай», але якщо ми розуміємо ваш тон, то це образливе слово.

— Це означає нещирю особу, яка влаштовує зі своїх дій видовище, щоб те, що вона робить, здавалося ефектнішим, ніж насправді.

— Визнаємо, ми любимо драматизм, але те, що ми показали вам, це не ефект. Це насправді. — Вони поплескали стрижень, на якому лежала їхня ліва рука. — Цей стрижень, що проводить тепло, сягає на кілька кілометрів униз, і схожі стрижні розташовані в різних зручних місцях наших володінь. Вони збільшують рівень відтоку тепла з нижчих районів Солярії на поверхню та полегшують їхнє перетворення на дію. Нам не потрібні жести, щоб виробляти світло, але це надає драматичного відтінку, чи, можливо, як ви зазначили, легкого натяку на нещирість. Ми таке полюбаємо.

— У вас часто буває можливість отримувати задоволення від таких маленьких драматичних штрихів? — спитала Блісс.

— Ні, — похитали головою Бандер. — Наших роботів такі речі не вражають. Інших солярійців теж. Те, що ми неочікувано здобули нагоду зустріти півлюдей і показати це їм, дуже нас тішить.

— Світло в цій кімнаті було тьмяним, коли ми зайшли, — зазначив Пелорат. — Воно постійно так сяє?

— Так, невеликий витік енергії — те саме, що підтримувати роботу роботів. Усі наші володіння завжди під'єднано, а частини, не залучені до активної праці, — на неробочому ходу.

— І ви постійно постачаєте живлення всім цим величезним володінням?

— Живлення постачають сонце та ядро планети. Ми всього лише провідник. Та й не всі наші володіння — механізми. Ми підтримуємо на більшій їхній площі дику природу з багатими популяціями різноманітного тваринного життя: по-перше, це захищає наші кордони, а по-друге, ми бачимо в цьому естетичну цінність. Власне, поля та фабрики в нас маленькі. Вони мають забезпечувати лише наші особні потреби, плюс виготовляти дещо особливе на обмін з іншими. Наприклад, є роботи, що можуть виготовити та встановити стрижні-провідники. Багато солярійців залежать у цьому від нас.

— А ваш дім? — спитав Тревіз. — Наскільки він великий? Це точно було влучне питання, бо Бандер просяяли:

— Дуже великий. Гадаю, один із найбільших на планеті. Простягається на кілометри в усіх напрямках. Скільки роботів піклуються про наш дім під землею, стільки ж працюють на тисячах кілометрів нашої поверхні.

— Ви точно не живете в усьому ньому, — зазначив Пелорат.

— Цілком можливо, що в деякі покої ми ніколи не заходили, але й що з того? Роботи скрізь підтримують чистоту й порядок, добре провітрюють. Але нумо, ходіть сюди.

Вони пройшли в інші двері, ніж ті, через які заходили, й опинилися в іншому коридорі. Перед ними стояла невелика машина-всюдихід на гусеницях і з відкритим верхом.

Бандер жестом показали їм у неї сідати, й усі вони забралися всередину. На чотирьох, ще й із роботом, місця було мало, проте Пелорат із Блісс щільно притиснулися одне до одного, звільняючи місце Тревізові. Бандер затишно вмостилися попереду, робот поруч, і машина рушила, начебто й не потребуючи керування, окрім подеколи плавних порухів руки Бандер.

— Насправді це робот у формі машини, — з недбалою байдужістю кинули Бандер.

Вони велично котилися вперед, дуже плавно проминаючи двері, які прочинялися за їхнього наближення й зачинялися за віддалення. Оздоблення скрізь було геть різне, неначе роботам наказали розробляти випадкові комбінації.

Коридор попереду був тьмяним, і позаду теж. Однак у якій би точці вони не опинялися, скрізь були під подобою прохолодного сонячного світла. Кімнати теж освітлювалися, щойно відчинялися двері. І щоразу Бандер повільно та елегантно поводили рукою.

Здавалося, подорож ніколи не скінчиться. Раз у раз вони завертали так, що було зрозуміло, що підземні володіння простягаються у двох вимірах. (Ні, трьох, подумав якоїсь миті Тревіз, коли вони рівно покотилися невеликим спуском).

Де б вони не опинялися, скрізь були роботи, десятками й сотнями залучені до неквапливої роботи, але якої — Тревізові було невтямки. Вони проминули відчинені двері однієї великої кімнати, в якій роботи тихо схилилися над столами.

— Чим вони зайняті, Бандер? — спитав Пелорат.

— Бухгалтерією, — відповіли Бандер. — Ведуть статистику, фінансові звіти та все, із чим, на нашу втіху, нам не доводиться морочитися. Це не якийсь там курорт. Приблизно чверть посівної площі наших володінь відведено під сади. Десяту частину ще займають зернові поля, але садами ми справді пишаємося. Ми вирощуємо найкращі фрукти у світі, і до того ж найбільшу кількість їх сортів. Персик «бандер» — єдиний на Солярії. Більше ніхто навіть не намагається вирощувати персики. У нас є двадцять сім сортів яблук, і таке інше. Роботи можуть надати вам повну інформацію.

— Що ви робите з усіма цими фруктами? — спитав Тревіз. — Ви ж не з'їсте їх самі.

— І не мріяли. Ми спокійно до них ставимося. Ми обмінюємо їх в інших володіннях.

— Обмінюєте на що?

— Переважно на копалини. У наших володіннях немає гідних згадки копалень. Також ми міняємося на те, що потрібно для підтримання здорової екологічної рівноваги. У наших володіннях дуже велике різноманіття рослинного та тваринного життя.

— Припускаю, роботи про все це дбають.

— Дбають, і то дуже добре.

— І все для одного солярійця.

— Все для володінь та їхніх екологічних стандартів. Нам випало бути єдиним солярійцем, що відвідує різні частини володіння, коли забажає, але це частина нашої абсолютної свободи.

— Припускаю, інші — тобто інші солярійці — також підтримують екологічну рівновагу й, можливо, мають болота, чи гірські райони, чи приморські володіння, — сказав Пелорат.

— Гадаю, так, — відповіли Бандер. — Таке ми обговорюємо на зібраннях, що їх часом унеобходнюють світові справи.

— Як часто вам доводиться збиратися? — спитав Тревіз. Вони рухалися доволі вузьким проходом, доволі довгим, і без жодної кімнати обабіч. Тревіз припустив, що він прокладений у районі, де непросто було спорудити щось ширше, тож слугував сполучною ланкою між двома крилами, які вже могли розкинутися як слід.

— Надто часто. Рідко випадає місяць, коли нам не доводиться проводити деякий час на зібранні одного з комітетів, до яких ми належимо. Та все ж, хоч у наших володіннях і немає гір чи боліт, наші фруктові дерева, рибні ставки та ботанічні сади — найкращі у світі.

— Але, любий друже, — почав було Пелорат, — тобто Бандер, я припускаю, що ви ніколи не покидали своїх володінь і не відвідували чіїхось...

— Авжеж ні, — з деяким обуренням сказали Бандер.

— Я сказав, що припускаю, — доброзичливо мовив Пелорат. — Але в такому разі як ви можете бути впевнені, що ваші — найкращі, не досліджуючи й навіть не бачачи чужих?

— Бо ми можемо стверджувати це з попиту на наші продукти в торгівлі між володіннями.

— Як щодо виробництва? — уточнив Тревіз.

— У деяких володіннях виготовляють інструменти та машини. Як ми вже казали, у наших володіннях роблять стрижні-провідники, але вони доволі прості.

— А роботів?

— Роботів виготовляють тут і там. Солярія стабільно мала першість у Галактиці за вигадливістю й майстерністю розроблених роботів.

— І нині, гадаю, так само, — зауважив Тревіз, ретельно намагаючись, щоб це звучало як твердження, а не як запитання.

— Нині? З ким нині конкурувати? Тепер роботів виробляє тільки Солярія. Ваші світи цим не займаються, якщо ми правильно тлумачимо те, що чуємо на гіперхвилях.

— А інші світи косміків?

— Ми ж казали, їх більше не існує.

— Взагалі?

— Не думаємо, що десь, окрім Солярії, знайдеться живий космік.

— Отже, ніхто не знає, де розташована Земля?

— Навіщо комусь знати, де розташована Земля?

— Мені треба, — втрутився Пелорат. — Це моя сфера досліджень.

— Тоді вам доведеться досліджувати щось інше. Ми нічого не знаємо про розташування Землі, ніколи не чули, щоб хтось про це знав, і ні на дрібку робометалу цим не цікавимося.

Машина зупинилася, і на мить Тревіз подумав, що Бандер образилися. Однак зупинка була плавна, і Бандер, виходячи з транспорту, здавалися звично вдоволеними, жестом показуючи іншим також вибиратися.

Світло в кімнаті, до якої вони зайшли, було притлумлене, навіть після того, як Бандер жестом зробили його яскравішим. З кімнати вів бічний коридор, обабіч якого розташовувалися

менші кімнати. У кожній із них стояли одна чи дві вишукані амфори, іноді оточені з боків предметами, що могли бути кінопроекторами.

— Що це все таке, Бандер? — спитав Тревіз.

— Кімнати смерті пращурів, Тревізе.

4

— Припускаю, тут похований прах ваших пращурів? — цікаво роззирався Пелорат.

— Якщо під «похований» ви маєте на увазі «заритий у землі», то це не зовсім так. Ми, може, й під землею, але це наш маєток, і прах так само в ньому, як і ми зараз. Між собою ми кажемо, що прах «вбудинкований». — Бандер завагалися, тоді додали: — «Будинок» — це давнє слово, що означає «маєток».

— І все це ваші пращури? — мимохідь зиркнув на нього Тревіз. — Скільки їх?

— Близько сотні, — повідомили Бандер, навіть не намагаючись приховати гордість у голосі. — Якщо точніше, дев'яносто чотири. Звісно, найперші не є справжніми солярійцями, не в сучасному розумінні цього слова. Вони були півлюдьми, чоловіками та жінками. Подібних півпращурів розміщували в сусідніх урнах їхні безпосередні нащадки. Ми, звісно, в ті кімнати не ходимо. Це доволі *стидносно*. Принаймні так кажуть на Солярії, однак ми не знаємо вашого галактичного відповідника. У вас його може й не бути.

— А фільми? — поцікавилась Блісс. — Я так розумію, це кінопроектори?

— Щоденники, історії їхніх життів. Сцени з ними в улюблених частинах маєтку. Це означає, що вони не помирають у всіх значеннях. Їхня частина лишається, і частиною нашої свободи є приєднатися до них за бажання: ми можемо подивитися той чи інший фільм, якщо захочемо.

— Але не... *стидоносні*.

Бандер відвели погляд.

— Ні, — зізналися вони, — але в усіх нас є ця частина пращурів. Це наше спільне лихоліття.

— Спільне? — перепитав Тревіз. — То в інших солярійців також є ці кімнати смерті?

— О так, вони є в усіх, однак наша — найкраща, найвитонченіша й найдосконаліше збережена.

— Для вас уже теж підготована власна кімната?

— Авжеж. Повністю споруджена й устаткована. Ми зробили це одразу, щойно успадкували маєток. А коли ми ляжемо порохом, якщо мовити поетично, наш спадкоємець передусім візьметься за спорудження власної.

— А у вас є спадкоємець?

— Буде, коли настане час. Поки що простору для життя вдосталь. Коли нам потрібно буде піти, буде дорослий спадкоємець, достатньо зрілий, щоб насолоджуватися володіннями, і з потужними частками-перетворювачами.

— Гадаю, це буде ваше дитя.

— О так.

— Але що як станеться щось непередбачуване? Думаю, на Солярії бувають нещасні випадки та лиха. Що як солярієць ляже порохом дочасно й не матиме замість себе спадкоємця, принаймні достатньо зрілого, щоб насолоджуватися володіннями?

— Таке рідко трапляється. Наприклад, у нашому родоводі — лише раз. Однак якщо це станеться, треба просто пам'ятати, що є інші спадкоємці, які чекають на інші володіння. Деякі з них достатньо дорослі для успадкування й водночас мають достатньо молодого родителя, який може створити ще одного нащадка й жити доти, доки цей другий не буде готовий. Одного із цих старших/молодих спадкоємців, як їх називають, у разі нещасного випадку призначають і для наших володінь.

— Хто їх призначає?

— У нас є управлінська рада, до функцій якої це входить — призначення спадкоємця у разі дочасного спорохніння. Все, звісно, робиться через голобачення.

— Але ж якщо солярійці ніколи не бачаться, — спитав Пелорат, — як комусь дізнатися, що якийсь інший солярієць десь неочікувано — або й очікувано — ліг порохом?

— Коли хтось із нас лягає порохом, все живлення у володіннях зникає. Якщо спадкоємець одразу не перебирає його на себе, аномальну ситуацію зазвичай помічають і вживають виправних заходів. Запевнюю вас, наша соціальна система працює бездоганно.

— Чи можливо подивитися якісь фільми з тих, що у вас тут є? — спитав Тревіз.

Бандер завмерли. Тоді мовили:

— Вас виправдовує лише ваше невігластво. Те, що ви сказали, грубо і непристойно.

— Перепрошую за це, — сказав Тревіз. — Я не хотів порушувати ваш спокій, але ми вже пояснили, що нас дуже цікавить інформація про Землю. Мені спадає на думку, що найперші фільми, які ви маєте, робили ще в добу дорадіоактивної Землі. Отже, про Землю там мають згадувати. Можливо, навіть розповідатимуть якісь подробиці про неї. Ми точно не бажаємо порушувати вашу приватність, але чи є спосіб, у який ви могли б самі дослідити ці фільми, або, можливо, наказати зробити це роботам і потім дозволити передати нам лише присутню інформацію? Звісно, якби ви змогли поставитися з повагою до наших мотивів і зрозуміти, що ми у відповідь поставимося з повагою до ваших почуттів, то дозволили б нам подивитися їх самим.

— Гадаю, ви ніяк не можете знати, що поведетеся дедалі образливіше, — холодно мовили Бандер. — Однак ми можемо одразу із цим покінчити: наших перших півлюдських пращурів не супроводжують жодні фільми.

— Жодні? — Тревіз був щиро розчарований.

— Колись вони існували. Але навіть ви можете уявити, що в них було. Двоє півлюдей, що виявляють одне до одного цікавість, або ж навіть, — Бандер прочистили горло й вичавили: — *взаємодіють*. Ясна річ, усі півлюдські фільми було знищено багато поколінь тому.

— Як щодо записів інших солярійців?

— Усі їх знищено.

— Ви можете бути у цьому впевнені?

— Було б божевіллям їх не знищити.

— Можливо, якісь солярійці були божевільними, сентиментальними чи забудькуватими. Маємо надію, ви не відмовитеся спрямувати нас до сусідніх володінь.

Бандер здивовано глянули на Тревіза:

— Ви гадаєте, там до вас поставляться так само терпляче, як і ми?

— Чому ні, Бандер?

— Ви з'ясуєте, що це не так.

— Ми мусимо скористатися шансом.

— Ні, Тревізе. Ні, всі ви. Послухайте нас.

За їхньою спиною стояли роботи, і Бандер супилися.

— Що таке, Бандер? — із раптовою тривожністю спитав Тревіз.

— Нам сподобалося з вами всіма спілкуватися та споглядати вас у всій вашій чудернацькості. Це був неповторний досвід, яким ми задоволені, але ми не можемо ані записати його у свій щоденник, ані увіковічнити у фільмі.

— Чому ні?

— Те, що ми говорили з вами, слухали вас, привели вас до свого маєтку, привели вас сюди, до кімнат смерті пращурів, — усе це соромливі діяння.

— Ми не солярійці. Ми значимо для вас так само мало, як і ці роботи, хіба ні?

— Ми можемо так виправдати це перед собою. Для інших це виправданням може не стати.

— Яка вам різниця? Ви ж абсолютно вільні робити, як забажаєте, хіба ні?

— Так, але попри це свобода не зовсім абсолютна. Якби ми були єдиним солярійцем на планеті, то мали б повну свободу чинити навіть соромливі речі. Але є й інші, і через це свобода хоч і наближена до ідеальної, а все ж не така. На планеті тисяча двісті солярійців, які зневажатимуть нас, якщо дізнаються, що ми зробили.

— Їм не обов'язково знати.

— Це так. Ми свідомі цього, відколи ви прибули. Були свідомі цього весь цей час, що тішилися вами. Інші не мають про це дізнатися.

— Якщо ви боїтеся, що наші візити до інших володінь створять вам проблеми, — сказав Пелорат, — то ми, звісно, не будемо казати, що спершу відвідали вас. Ми це добре розуміємо.

Бандер похитали головою:

— Годі з нас ризику. Ми, звісно, не говоритимемо про це. Наші роботи не говоритимуть про це й навіть отримують вказівки цього не пам'ятати. Ваш корабель заберуть під землю й дослідять — імовірно, він містить багато інформації...

— Заждіть, — мовив Тревіз, — скільки ми, по-вашому, мусимо тут чекати, доки ви обстежуватимете наш корабель? Нізащо.

— Ваша думка не має значення. Нам шкода. Ми хотіли б поговорити з вами ще і обговорити багато іншого, але ви розумієте, що це стає небезпечно.

— Ні, не стає, — рішуче заперечив Тревіз.

— Стає, маленька півлюдино. Боюся, настав час, коли ми мусимо зробити те, що одразу ж зробили б наші пращури. Ми мусимо вбити вас трьох.

Розділ дванадцятий

На поверхню

1

Тревіз одразу обернувся до Білсс. Обличчя її було безвиразне, але напружене, а погляд так зосереджено втупився в Бандер, що більше вона, здавалося, нічого не помічала.

Очі Пелората були широкими від невіри.

Не знаючи, що зробити або що може зробити Білсс, Тревіз силувався притлумити безмежне відчуття поразки (не так від думки про смерть, як від перспективи померти, так і не дізнавшись, де Земля і чому він обрав майбутнім людства Гею). Він мусив виграти час.

Намагаючись зберігати твердість голосу та говорити чітко, він сказав:

— Ви показали себе шляхетним і люб'язним солярійцем, Бандер. Ви не розгнівалися через наше вторгнення до вашого світу. Ви привітно провели нас своїми володіннями й маєтком, відповіли на наші запитання. Вам було б природніше відпустити нас. Нікому не треба буде знати, що ми побували в цьому світі, а в нас не буде причин повертатися. Ми прибули без злих намірів, лише шукаючи інформацію.

— Усе це так, — безтурботно відповіли Бандер, — і поки що ми дарували вам життя. Утім ви померли тієї ж миті, коли ввійшли в нашу атмосферу. Ми могли — і мусили б — убити вас одразу, щойно наблизилися. А потім наказати роботів зробити розтин і вивчити чужинців. Ми цього не зробили. Ми потішили власну цікавість та піддалися своїй безтурботній природі, але тепер уже годі. Більше не можна. Власне, ми вже поставили під загрозу безпеку Солярії, бо, якби через якусь слабкість дозволили переконати себе відпустити вас, інші

з вашого виду, точно прибули б слідом за вами, скільки б ви не обіцяли, що цього не буде. Принаймні гарантуємо одне: ваша смерть буде безболісна. Ми легко нагріємо ваш мозок і виведемо його з ладу. Ви не відчуєте болю. Життя просто припиниться. Наприкінці, після розтину й вивчення, ми перетворимо вас на попіл потужним спалахом жару, і все скінчиться.

— Якщо ми мусимо померти, — спитав Тревіз, — тоді я не заперечуватиму проти швидкої й безболісної смерті; але чому ми взагалі мусимо вмирати, нічим вас не образивши?

— Ваше прибуття було образою.

— Для цього немає раціональних підстав, бо ми не могли знати, що це образливо.

— Сутність образи визначає суспільство. Вам це може здаватися нераціональним свавіллям, але це наш світ, у якому ми маємо повне право казати, що ваш учинок хибний і ви заслуговуєте на смерть. — Бандер усміхнулися, ніби це була всього-на-всього приємна розмова, й продовжили: — І ви не маєте права оскаржувати це з позиції власної вищої моралі. У вас є бластер, який використовує мікрохвильовий промінь, створюючи інтенсивний убивчий жар. Він робить те саме, що маємо намір зробити ми, але точно грубіше й болючіше. Ви б не вагалися спрямувати його проти нас просто зараз, якби ми не вичерпали з нього енергію. Та і ми не такі легковажні, щоб дозволити вам свободу руху, яким ви могли б витягти зброю з кобури.

У розпачі, страхаючись навіть глянути на Блісс, тим паче привернути до неї увагу Бандер, Тревіз сказав:

— Я прошу вас про милосердя: не робіть цього.

Бандер зненацька спохмурніли:

— Ми маємо бути милосердні до себе й нашого світу, а для цього ви мусите померти.

Вони підняли руку, і на Тревіза одразу ж опустилася темрява.

2

Якусь мить Тревіз відчував, як душить його темрява, й шалено розмірковував: то це і є смерть?

І ніби його думки збудили луну, він почув шепіт:

— Це і є смерть? — Голос належав Пелорату.

Тревіз спробував шепотіти й зрозумів, що може.

— Навіщо питати? — сказав із величезним полегшенням. —

Сам факт того, що ви здатні питати, означає, що це не смерть.

— Є старі легенди про життя після смерті.

— Нісенітниці, — пробурмотів Тревіз. — Блісс? Блісс, ви тут?

Відповіді не було. Пелорат знову озвався луною:

— Блісс? Блісс? Ґолане, що сталося?

— Мабуть, Бандер мертві. Тоді б вони не змогли жити володіння. Світло б вимкнулося.

— Але як? Хочете сказати, це зробила Блісс?

— Гадаю, так. Сподіваюся, вона від цього не постраждала. — Тревіз рачки повз у повній темряві підземелля (якщо не рахувати не помітні неозброєним оком спонтанні спалахи радіоактивних атомів, що розщеплювались у стінах).

Потім його рука натрапила на щось тепле і м'яке. Він обмацав це й упізнав ногу, за яку схопився. Вона точно була замалою, щоб належати Бандер.

— Блісс?

Нога кокнула, змушуючи Тревіза її відпустити.

— Блісс? Скажіть щось!

— Я жива, — почувся її химерно викривлений голос.

— І з вами все гаразд?

— Ні. — І з цими словами навколо них поступово повернулося світло. Стіни тьмяно засяяли, уривчасто яскравішаючи й гаснучи.

Бандер лежали, зіщулившись темною масою. Біля них, тримаючи їхню голову, сиділа Блісс. Вона підвела погляд на Тревіза з Пелоратом.

— Солярієць мертвий. — Її щоки в слабкому світлі блищали від сліз.

Тревіз був ошелешений.

— Чому ви плачете?

— Чому б мені не плакати, що я вбила живу, мислячу й розумну істоту? Я не мала такого наміру.

Тревіз нахилився, щоб допомогти їй підвестися, але Блісс його відштовхнула. Тоді Пелорат опустився поряд і лагідно мовив:

— Прошу, Блісс, навіть ти не можеш оживити їх. Розкажи, що сталося.

Дівчина дозволила себе підняти й глухо сказала:

— Гея вміє робити те саме, що й Бандер. Може скористатися нерівно розподіленою енергією Всесвіту та перетворити її на потрібну роботу самою лише ментальною силою.

— Я це знав, — зазначив Тревіз, намагаючись заспокоїти її, хоч до пуття й не розумів, як слід вчинити. — Я добре пам'ятаю нашу зустріч у космосі, коли ви — чи то радше Гея — захопили наш корабель. Я думав про це, коли Бандер захопили мене, забравши мою зброю. Вони захопили і вас, але я був упевнений, що ви змогли б звільнитися, якби захотіли.

— Ні. Якби я спробувала, мені б не вдалося. Коли ваш корабель був під моїм/нашим/Геїним контролем, — сумовито мовила вона, — ми з Геєю були єдиним цілим. Зараз же мою/нашу/Геїну ефективність обмежено величезною гіперпросторовою відстанню. Крім того, Гея робить це сукупною силою численних мізків. Та навіть так усім цим мізкам бракує часток-перетворювачів, які є в цього солярійця. Ми не здатні користуватися енергією так витончено, ефективно й невтомно, як здатні вони. Ви бачите, що я не можу запалити світло яскравіше, і не знаю, скільки ще мені стане сил підтримувати сяйво. Бандер могли підтримувати живлення в усіх своїх величезних володіннях навіть уві сні.

— Але ви їх зупинили, — зазначив Тревіз.

— Бо вони не підозрювали про мої сили, а я їх і не виказувала. Тож вони не ставилися до мене з підозрою й узагалі не звертали на мене увагу. Вони повністю зосередилися на вас, Тревізе, бо це у вас була зброя — знову ж таки, ви озброїлися не дарма, — а мені треба було дочекатися шансу зупинити Бандер одним швидким і неочікуваним ударом. Коли вони були готові нас убити, коли весь їхній розум зосередився на цьому й на вас, я змогла вдарити.

— І це прекрасно спрацювало.

— Тревізе, як ви можете казати щось настільки жорстоке? Я збиралася лише спинити їх. Просто хотіла заблокувати використання перетворювачів. У мить здивування, коли вони спробували б підірвати нас і зрозуміли, що не можуть, а натомість виявили, що саме світло довкола нас згасає, я б стиснула сильніше, відправила б Бандер у тривалий сон і відпустила перетворювач. Тоді живлення б лишилося й ми змогли б вибратись із цього маєтку до корабля та покинути планету. Я сподівалася влаштувати все так, щоб коли Бандер прокинувся, то забули б усе, що сталося, від миті, коли нас побачили. Гея не бажає вбивати, якщо цілі можна досягти без убивства.

— Тоді що пішло не так, Блісс? — лагідно спитав Пелорат.

— Я ніколи досі не бачила таких часток-перетворювачів, у мене зовсім не було часу попрацювати з ними й вивчити їх. Я просто кинулася на них зі своїм блокувальним маневром, і вочевидь, він не спрацював як слід. Заблоковано було не вхід енергії до часток, а її вихід. Енергія тече туди неспинним потоком, але зазвичай мозок перестраховується, так само швидко її випускаючи. Однак коли я заблокувала вихід, енергія негайно заповнила частки, і за крихітну частку секунди температура піднялася до рівня, коли в мозку вибухає білок, і Бандер померли. Світло згасло, і я одразу зняла блок, але, звісно, було вже надто пізно.

— Навряд чи ти могла вчинити інакше, любя, — запевнив Пелорат.

— Яке від цього полегшення, якщо я вбила?

— Бандер готові були вбити нас, — сказав Тревіз.

— Це була підстава зупинити їх, а не вбивати.

Тревіз завагався. Він не хотів виказувати нетерплячості, бо не бажав образити чи ще більше засмутити Блісс, яка, зрештою, була єдиним їхнім захистом від надзвичайно ворожого світу.

— Блісс, пора тимчасово забути про смерть Бандер. Вони мертві, тож усе живлення в мастку зникло. Рано чи пізно, і радше рано, інші солярійці помітять це й змушені будуть дослідити. Не думаю, що ви зможете стримати потенційний сукупний напад. І, за вашими ж словами, ви недовго зможете підтримувати обмежене живлення, яке забезпечуєте зараз. Тож важливо без затримки повернутися на поверхню й на наш корабель.

— Але, Голане, як ми це зробимо? — спитав Пелорат. — Ми проминули кілька кілометрів звивистим шляхом. Гадаю, тут унизу цілий лабіринт, і особисто я найменшої гадки не маю, куди йти, щоб дістатися поверхні. У мене завжди було кепське відчуття напрямку.

Роззирнувшись, Тревіз усвідомив, що Пелорат мав рацію.

— Гадаю, тут багато виходів на поверхню, і нам не обов'язково шукати той, через який ми прийшли.

— Але ми не знаємо, де ці виходи. Як нам їх знайти?

Тревіз знову обернувся до Блісс:

— Ви можете вловити ментально хоч щось, що допоможе нам знайти вихід?

— Жоден робот у цьому володінні не працює, — сказала вона. — Я вловлюю легкий шепіт менш розумного життя над нами, але він свідчить лише про те, що поверхня вгорі, а це ми й так знаємо.

— Що ж, — мовив Тревіз, — тоді доведеться просто шукати вихід.

— Навмання! — Пелорат був шокований. — Нам не вдасться.

— Може і вдасться, Янове. Якщо шукатимемо, в нас буде шанс, хоч і малий. Інший варіант — просто лишатися тут, і тоді

ми точно ніколи не виберемося. Нумо, малий шанс кращий за ніякий.

— Чекайте, — озвалася Блісс. — Я все ж таки щось вчуваю.

— Що? — спитав Тревіз.

— Свідомість.

— Розумне життя?

— Так, але, думаю, обмежене. Але найкраще я вчуваю дещо інше.

— Що саме? — Тревізові знову довелося гамувати нетерплячість.

— Жах! Нестерпний жах! — прошепотіла Блісс.

3

Тревіз гірко роззирнувся. Депутат знав, де вони ввійшли, але не обманювався: він не зможе відтворити шлях, яким вони прибули. Зрештою, він мало звертав увагу на повороти та закрути. Хто ж думав, що вони опиняться в ситуації, коли їм доведеться повертатися самим, без допомоги, із самим лише слабким мерехтливим світлом за помічника?

— Блісс, як гадаєте, ви зможете запустити машину? — спитав він.

— Певна, що можу, Тревізе, та це не означає, що я зможу нею кермувати.

— Мені здається, Бандер кермували нею ментально, — мовив Пелорат. — Я не бачив, щоб вони чогось торкалися, коли та рухалася.

— Так, Пеле, — лагідно відказала Блісс, — вони кермували ментально, але як саме? З тим же успіхом можна сказати, що вони робили це за допомогою панелі управління. Може, так і було, але якщо я не знаю, як ту панель використовувати, це не допоможе, правда?

— Ви могли б спробувати, — запропонував Тревіз.

— Якщо спробую, мені доведеться докластися до цього всім своїм розумом, а в такому разі я не зможу підтримувати світло увімкненим. У темряві від машини нам не буде користі, навіть якщо я дізнаюся, як нею кермувати.

— То доведеться плентатися пішки?

— Боюся, так.

Тревіз втупився в щільну й моторошну темряву, що пролягала за межами тьмяного світла зовсім поруч. Він нічого не бачив і не чув.

— Блісс, ви досі відчуваєте цей наляканий розум? — спитав він.

— Так.

— Можете сказати, де він? Можете провести нас до нього?

— Ментальне відчуття — це пряма лінія. Воно не переломлюється звичайною матерією, тож я можу сказати, що воно йде звідти. — Вона вказала на точку на тьмяній стіні. — Однак ми не можемо пройти до нього крізь стіну. Найкраще, що ми можемо — це йти коридорами й намагатися знаходити шлях у тому напрямку, де відчуття сильнішатиме. Словом, доведеться зіграти в «гаряче й холодно».

— Тоді почнімо негайно.

— Стривайте, Голане, — знітився Пелорат, — ми впевнені, що хочемо знайти цю істоту, чим би вона не була? Якщо вона налякана, можливо, в нас теж будуть причини боятися.

— Янове, в нас немає вибору, — нетерпляче похитав головою Тревіз. — Це розум, наляканий він чи ні, і він може захотіти — або його можна змусити — спрямувати нас на поверхню.

— І ми просто лишимо Бандер лежати тут? — стривожено спитав Пелорат.

Тревіз узяв його за лікоть:

— Ходімо, Янове. Тут у нас теж немає вибору. Зрештою хтось із солярійців знову запустить це місце, робот знайде Бандер і подбає про них — сподіваюся, не раніше, ніж ми відлетимо й опинимося в безпеці.

Він дозволив Блісс іти першою. Безпосередньо довкола неї світло завжди сяяло сильніше, і вона зупинялася на кожній розвилці коридору, намагаючись відчувати напрямок, із якого надходив страх. Інколи вона проходила крізь двері, часом завертала за ріг, а тоді поверталася й пробувала інший шлях, поки Тревіз безпорадно за нею спостерігав.

Щоразу, коли Блісс ухвалювала рішення та впевнено рушала в якомусь напрямку, перед нею спалахувало світло. Тревіз помітив, що тепер воно здавалося трохи яскравішим — або його очі пристосовувалися до півтемряви, або ж Блісс дедалі вміліше поралася з перетворенням. Якось, проминаючи один з устромлених у землю металевих стрижнів, вона поклала на нього руку, і світло помітно пояскравішало. Блісс кивнула, нібито задоволена собою.

Ніщо навколо не здавалося знайомим; вони блукали частинами підземного маєтку, яких не проминали на шляху сюди.

Тревіз і далі видивлявся коридори, які б круто вели нагору, а поміж цим вивчав стелю, шукаючи щось схоже на люк. Нічого такого йому не траплялося, і наляканий розум лишався їхнім єдиним шансом вибратися.

Вони йшли в тиші, окрім звуків власних кроків; у темряві, крім світла безпосередньо навколо; у смерті, окрім власних життів. Час від часу вони вирізняли тьмяне громаддя робота, що нерухомо сидів чи стояв у півтемряві. Раз побачили робота, який лежав на боці, із застиглими в химерній позі руками й ногами. Тревіз подумав, що вимкнене живлення заскочило його поза рівновагою, і він упав. Живі чи мертві, Бандер не могли впливати на силу тяжіння. Напевно, зараз по всіх величезних володіннях Бандер роботи бездіяльно стояли та лежали, і це можуть швидко помітити на кордонах.

Або й ні, подумав тоді Тревіз. Солярійці знатимуть, коли одне з них помиратиме від старості та фізичного зношення. Світ був би насторожі й готовий. Однак Бандер померли раптово, у розквіті сил, і цього не можна було передбачити.

Хто про це знатиме? Хто очікуватиме? Хто виглядатиме деактивацію?

Але ні. Тревіз відкинув оптимізм та втіху як небезпечні приманки надмірної самовпевненості. Солярійці помітять припинення будь-якої діяльності у володіннях Бандер і одразу вживуть заходів. Усі вони надто зацікавлені успадкуванням володінь, щоб не звертати уваги на смерть.

— Вентиляція зупинилася, — засмучено пробурмотів Пелорат. — У такому місці, як тут, під землею, мала бути вентиляція, і Бандер живили її. Тепер вона зупинилася.

— Це неважливо, Янове, — сказав Тревіз. — У цьому порожньому підземному просторі нам вистачить повітря на роки.

— Тут все одно задушливо. Психологічно важко.

— Прошу, Янове, годі клаустрофобії. Блісс, ми хоч трохи наблизилися?

— Суттєво, Тревізе, — відповіла та. — Відчуття сильніше, і я чіткіше розумію його розташування. — Вона простувала вперед упевненіше, менше вагаючись на розвилках. — Ось! Ось! Я яскраво його відчуваю.

— Тепер навіть я його чую, — сухо зауважив Тревіз.

Усі троє зупинилися й автоматично затримали подих. Вони чули тихе квиління, перемежоване схлипуваннями.

Вони зайшли до великої кімнати, і коли увімкнулося світло, побачили, що на відміну від решти кімната була щедро й барвисто умебльована.

У центрі кімнати стояв, трохи згорбившись, робот із випростаними в майже ніжному на вигляд жесті руками — звісно, абсолютно нерухомий.

За роботом маяла одежа. З одного боку віднілося кругле налякане око, і досі лунали нещасні схлипування.

Тревіз кинувся навколо робота, а з іншого боку метнулася з вереском маленька постать. Перечепилася, впала на землю й лежала там, затуливши очі й буцаючи навсібіч ногами,

ніби намагаючись відігнати загрозу, звідки б та не наблизилася, — і верещала, верещала...

Блісс констатувала, що було геть не обов'язково:

— Це дитина!

4

Тревіз розгублено відсахнувся. Що тут робила дитина? Бандер так пишалися своєю цілковитою самотністю, так на ній наголошували...

Пелорат, менш схильний покладатися на залізну логіку, стикаючись із незрозумілою подією, одразу схопився за рішення:

— Гадаю, це спадкоємець.

— Дитина Бандер, — погодилася Блісс, — але, думаю, замала для успадкування. Солярійцям доведеться знайти іншу деінде.

Вона дивилася на дитину — не втупившись незмигну, а лагідно, гіпнотично, і схлипування потихеньку почали стихати. Дитина розплющила очі й глянула на Блісс у відповідь. Замість голосіння вона видавала тепер окремі тихі рюмсання.

Тоді Блісс заговорила сама — окремими втішливими словами, які самі собою мали небагато сенсу, але покликані були посилити заспокійливий ефект її думок. Вона ніби ментально промацувала незнайомий розум дитини, намагаючись згладити її скуйовджені емоції.

Повільно, не відриваючи від Блісс погляду, дитина звелася на ноги, постояла якусь мить, хитаючись, тоді кинулася до мовчазного застиглого робота. Обійняла його міцну ногу, ніби жадаючи безпеки від дотику.

— Гадаю, цей робот — няня чи доглядач, — сказав Тревіз. — Мабуть, солярієць не може дбати про іншого солярієця, навіть родитель про дитину.

— І, гадаю, дитина — гермафродит.

— Має ним бути.

Досі повністю зосереджена на дитині, Блісс повільно до неї наближалася, наполовину піднявши руки долоньями до себе, неначе підкреслювала, що не має наміру нападати на маленьку істоту. Дитина замовкла, спостерігаючи за наближенням і міцніше притискаючись до робота.

— Нумо, дитино-тепло, дитино-тихо, тепло, затишно, безпечно, дитино — безпечно, безпечно. — Блісс зупинилась і, не озираючись, негучно попросила: — Пеле, поговори до неї її мовою. Скажи, що ми роботи, які прийшли про неї подбати через вимкнене живлення.

— Роботи! — шоковано мовив Пелорат.

— Ми маємо представитися роботами. Дитя не боїться роботів. І ніколи не бачило людей, мабуть, не може їх навіть уявити.

— Не знаю, чи зможу відшукати потрібний вислів. Я не знаю давнього відповідника слову «робот».

— Тоді кажи «робот», Пеле. Якщо це не подіє, кажи «залізна істота». Кажи що можеш.

Повільно, слово за словом, Пелорат заговорив давньою мовою. Сильно насупившись, дитина дивилася на нього, ніби намагаючись зрозуміти.

— Можете разом спитати, як звідси вийти, — запропонував Тревіз.

— Ні, — сказала Блісс. — Не зараз. Спершу довіра, потім інформація.

Дитина, що тепер дивилася на Пелората, повільно відпустила робота й заговорила високим мелодійним голосом.

— Вона говорить надто швидко для мене, — тривожно мовив Пелорат.

— Попроси повторити повільніше, — підказала Блісс. — Я всіляко намагаюся заспокоїти її і позбавити страхів.

Знову вислухавши дитину, Пелорат повідомив:

— Здається, дитя питає, чому Джембі зупинився. Джембі — це, напевно, робот.

— Перевір і переконайся, Пеле.

Пелорат заговорив, послухав і підтвердив:

— Так, Джембі — це робот. Сама дитина називає себе Феллом.

— Добре! — Блісс сяйливо й радісно всміхнулася дитині, вказала на неї й мовила: — Феллом. Хороші Феллом. Хоробрі Феллом. — Вона поклала долоню собі на груди: — Блісс.

Дитина всміхнулася. З усмішкою вона здавалася дуже гарною.

— Блісс, — сказала, трохи недосконало свистячи на літері «с».

— Блісс, — мовив Тревіз, — якщо ви зможете увімкнути робота, Джембі, той зможе сказати нам те, що ми хочемо знати. Пелорат поговорить із ним, як говорив із дитиною.

— Ні, — заперечила дівчина. — Це буде зле. Головним обов'язком робота є захист дитини. Якщо його ввімкнути, він збагне нашу присутність, присутність дивних людських істот, і може одразу ж на нас напасти. Тут не має бути жодних дивних людських істот. Якщо після цього я змушена буду його вимкнути, він не дасть нам інформації, а дитина, побачивши друге вимкнення єдиного відомого їй родителя... Що ж, я цього просто не робитиму.

— Але нам казали, що роботи не здатні зашкодити людям, — стиха зауважив Пелорат.

— Це так, але ми не знаємо, яких саме роботів розробили ці солярійці. І навіть якщо цей робот не здатен завдати шкоди, йому доведеться вибирати між дитиною, або найближчим уявленням про дитину, яке йому доступне, і трьома об'єктами, у яких він може навіть не розпізнати людей, а просто сприйняти за непроханих гостей. Звісно, він обере дитину й нападе на нас. — Блісс знову обернулася до дитини. — Феллом. Блісс. — Тоді вказала: — Пел, Трев.

— Пел. Трев, — слухняно вторувала дитина.

Блісс підійшла ближче, повільно простягаючи до дитини руки. Та спостерігала за дівчиною, тоді відступила на крок.

— Спокій, Феллом, — казала Блісс. — Добре, Феллом. Докторк, Феллом. Приємно, Феллом. — Дитина відступила ще, і Блісс зітхнула: — Добре, Феллом.

Вона торкнулась оголеної руки Феллом, бо дитина, як і її родитель, була вдягнена в саму лише довгу й відкриту спереду вдяганку та пов'язку на стегнах під нею. Докторк був нижнім. Блісс забрала руку, почекала й знову торкнулася, м'яко погладжуючи.

Очі дитини заплющилися під сильним заспокійливим впливом свідомості Блісс.

Руки Блісс повільно і ніжно, ледве торкаючись, піднялися до плечей дитини, шиї, вух, тоді під довге брунатне волосся до точки просто над вухом. Відтак дівчина опустила руки й повідомила:

— Частки-перетворювачі ще маленькі. Кістки черепа досі не розвинулися. Там лише тонкий шар шкіри, який зрештою розшириться й огородиться кісткою, коли частки повністю виростуть. Це означає, що наразі дитя не зможе керувати володіннями й навіть увімкнути власного робота. Пеле, спитай, скільки їм років.

Пелорат передав запитання.

— Чотирнадцять, якщо правильно розумію.

— Більше схоже на одинадцять, — докинув Тревіз.

— Довжина років у цьому світі може точно не відповідати стандартним галактичним. Крім того, косміки мусять мати подовжену тривалість життя, і якщо солярійці у цьому подібні до інших косміків, вони також можуть мати подовжений період розвитку. Ми все ж таки не можемо орієнтуватися на роки.

— Годі антропології, — нетерпляче прицмокнув язиком Тревіз. — Нам треба дістатись поверхні, а оскільки це дитина, ми, найімовірніше, гаємо час. Вона може не знати шляху на поверхню. Могла навіть ніколи там не бувати.

— Пеле! — мовила Блісс.

Пелорат розумів, що вона має на увазі, й після цього мав із Феллом найдовшу розмову. Тоді сказав:

— Дитина знає, що таке сонце. Каже, що бачила його. *Здається*, вона бачила дерева. За реакцією не схоже, що вона точно розуміє значення слова... Принаймні того слова, яке я вжив...

— Так, Янове, — поквапив Тревіз, — переходьте до суті.

— Я сказав Феллом, що якщо проведуть нас на поверхню, тоді ми зможемо увімкнути робота. Власне, я сказав, що ми його ввімкнемо. Гадаєте, це можливо?

— Про це потурбуємося пізніше. Дитя сказало, що проведе нас?

— Так. Бачте, я думав, що така обіцянка його мотивуватиме. Гадаю, ми ризикуємо його розчарувати...

— Ну то починаймо. Усе це лише теорії, якщо нас упіймають під землею.

Пелорат щось сказав дитині, яка рушила, а тоді зупинилася й озирнулася на Блісс.

Блісс простягнула долоню, й вони удвох пішли, тримаючись за руки.

— Я — новий робот, — легко всміхнулася дівчина.

— Здається, дитя від цього доволі щасливе, — констатував Тревіз.

Феллом підстрибом ішли поруч, і на коротку мить Тревіз замислився, чи тішиться дитина просто тому, що Блісс доклала до цього зусиль, або ще й через збудження від відвідин поверхні і трьох нових роботів, або ж через радість від думки про повернення прийомного родителя Джембі. Не те щоб це мало значення, поки дитина їх вела.

Здавалось, дитя простувало вперед без вагань. Воно без затримки повертало на роздоріжжі. Справді знало, куди йде, або ж це лише через дитячу байдужість? Можливо, воно просто гралося в якусь свою безкінечну гру?

Але, помічаючи, що дорогою докладає трохи більше зусиль, Тревіз розумів, що рухається вгору, а дитина, яка підстрибом крокувала вперед із відчуттям власної важливості, показувала перед собою і щось торохтіла.

Тревіз зиркнув на Пелората, який прочистив горло:

— Здається, вони кажуть «двері».

— Сподіваюся, вам правильно здається.

Дитина вирвалася від Блісс і тепер бігла. Вказала на частину підлоги, що здавалася темнішою за сусідні. Ступила на неї, кілька разів підстрибнувши, а тоді з очевидним збентеженням на обличчі обернулася й пронизливо защебетала.

— Мені доведеться дати живлення, — скривилася Блісс. — Це мене втомлює.

Обличчя її трохи розчервонілося, а світло потьмянішало, але просто перед Феллом, які втішено й дзвінко засміялися, прочинилися двері.

Дитина вибігла у двері, й двоє чоловіків пішли за нею. Блісс вийшла останньою й озирнулася, якраз коли світло всередині згасло, а двері зачинилися. Тоді зупинилася віддихатися, дуже втомлена на вигляд.

— Що ж, — мовив Пелорат, — ми вибралися. Де корабель? Вони всі стояли, залиті рівним сутінковим світлом.

— Мені здається, він був у тому напрямку, — пробурмотів Тревіз.

— Мені теж так здається, — сказала Блісс. — Ходімо, — і вона простягнула долоню Феллом.

Навколо була тиша, окрім звуків вітру, шурхотіння й перегуків тварин. Раз вони проминули нерухомого робота біля підніжжя дерева, з предметом незрозумілого призначення в руках.

Пелорат зробив до нього крок, очевидно зацікавившись, але Тревіз присадив його:

— Це не наша справа, Янове. Йдемо далі.

Вони проминули ще одного поваленого робота віддалік.

— Гадаю, роботи розсипані на кілька кілометрів в усіх напрямках, — сказав Тревіз. А тоді переможно додав: — О, а ось і корабель.

Вони прискорили ходу, тоді рвучко зупинилися. Феллом збуджено вискотнули.

На землі біля корабля розташувалося щось на кшталт примітивного літального апарата, з доволі допотопним на вигляд і до того ж явно нетривким гвинтом. Поруч з апаратом, між маленьким гуртом чужинців та кораблем, стояли чотири людські постаті.

— Запізно, — мовив Тревіз. — Ми змарнували надто багато часу. Що тепер?

— Четверо солярійців? — зачудувався Пелорат. — Не може бути. Вони навряд чи б так фізично контактували. Можливо, це голозображення?

— Вони повністю матеріальні, — мовила Блісс. — Я в цьому впевнена. Але вони й не солярійці. Їхній розум ні з чим не сплутати. Це роботи.

5

— Що ж, — утомлено озвався Тревіз, — тоді вперед! — Він спокійно рушив далі до корабля, й інші пішли за ним.

— Що ви збираєтеся зробити? — доволі глухо спитав Пелорат.

— Якщо це роботи, вони мають слухатися наказів.

Роботи чекали на них, і Тревіз, примружившись, розглядав їх, поки вони наближались.

Так, це точно були роботи. Їхні обличчя, нібито зроблені з обтягнутої шкірою плоті, були химерно безвиразними. Вдягнуті роботи були в уніформи, що затуляли всю до останнього сантиметра шкіру, окрім обличчя. Навіть долоні були вкриті тонкими непрозорими рукавичками.

Тревіз зробив недбалий жест рукою, який міг означати тільки грубу вимогу відступити.

Роботи не поворухнулися.

Тревіз тихо мовив до Пелората:

— Скажіть це словами, Янове. Твердо.

Пелорат прочистив горло й заговорив незвичним для себе баритоном, так само як і Тревіз жестами вказуючи роботам відступити. На це один із роботів, можливо, на дрібку вищий за інших, щось відповів холодним та пронизливим голосом.

Пелорат обернувся до Тревіза:

— Здається, він сказав, що ми чужинці.

— Скажіть йому, що ми люди, і нам треба підкорятися.

Тут робот заговорив химерною, але зрозумілою галактичною:

— Я зрозумів вас, чужосвітцю. Я говорю галактичною. Ми — роботи-хранителі.

— Тоді ви почули, що ми люди, тож мусите нам підкорятися.

— Ми запрограмовані підкорятися тільки владикам, чужосвітцю. Ви не владики й не солярійці. Владика Бандер не відповіли під час миті контакту, і ми прийшли дослідити це зблизька. Такий наш обов'язок. Ми знайшли зореліт несолярійського виробництва, кілька чужосвітців та всіх роботів Бандер вимкненими. Де владика Бандер?

Тревіз похитав головою та повільно й чітко промовив:

— Ми нічого про це не знаємо. Комп'ютер на нашому кораблі працює не дуже добре. Ми опинилися біля цієї дивної планети мимохить. Сіли на неї, щоб дізнатися, де ми. Побачили, що всі роботи вимкнені. Ми не знаємо, що могло статися.

— Це неправдоподібне свідчення. Якщо всі роботи у володіннях вимкнені і все живлення зникло, владика Бандер мають бути мертві. Нелогічно припускати, що вони випадково померли, щойно ви прибули. Мусить бути якийсь причиново-наслідковий зв'язок.

З невизначеною метою, але намагаючись внести плутанину та показати своє чужосвітське нерозуміння їй, відповідно, невинуватість, Тревіз мовив:

— Але живлення не зникло. Ви та інші працюєте.

— Ми — роботи-хранителі. Ми не належимо жодному владіці. Ми належимо всьому світу. Владики не контролюють нас — ми працюємо на ядерній енергії. Я знову питаю: де владика Бандер?

Тревіз роззирнувся довкола. Пелорат здавався стривоженим; Блісс стиснула губи, але зберігала спокій. Феллом тремтіли, але Блісс торкнулася плеча дитини; та дещо напружилася, а обличчя зробилося безвиразним. (Блісс що, приспала її?)

— Ще раз і востаннє, — спитав робот, — де владика Бандер?

— Не знаю, — похмуро відповів Тревіз.

Робот кивнув, і двоє його супутників швидко пішли геть. Робот сказав:

— Мої товариші-роботи обшукають маєток. Тим часом вас затримують для допиту. Передайте мені предмети, які ви носите по боках.

Тревіз зробив крок назад:

— Вони нешкідливі.

— Більше не рухайтесь. Я не питаю про їхню природу, шкідливі вони чи ні. Я прошу віддати їх.

— Ні.

Робот зробив швидкий крок уперед, і його рука майнула надто жваво, щоб Тревіз устиг збагнути, що відбувається. Долоня робота опинилась у нього на плечі, стиснула хватку й штовхнула вниз. Тревіз упав на коліна.

— Предмети, — мовив робот і простягнув іншу руку.

— Ні, — задихаючись, вичавив Тревіз.

Блісс кинулася вперед, вихопила бластер із кобури, перш ніж Тревіз, затиснений у хватці робота, міг якось їй завадити, та простягнула його роботу:

— Ось, хранителю, і якщо дасте мені ще мить... ось інший. А тепер відпустіть мого супутника.

Тримаючи зброю, робот відступив, і Тревіз повільно звівся на ноги, щосили розтираючи плече й кривлячись від болю.

(Феллом тихо захлипали, і Пелорат підняв дитя на руки, щоб відволікти, та міцно тримав).

— Чому ви йому опираєтесь? — розлючено прошепотіла Тревізу Блісс. — Він може вбити вас двома пальцями.

— Чому ви з ним не розберетесь? — простогнав крізь зуби Тревіз.

— Я намагаюся. На це потрібен час. Його розум щільний, ретельно запрограмований і не лишає лазівки. Я мушу його вивчити. Виграйте час.

— Не вивчайте його розум, просто знищте його, — майже безгучно промовив Тревіз.

Блісс зиркнула на робота. Той уважно вивчав зброю, поки інший, який лишився, стежив за чужинцями. Жодного, здавалося, не цікавило перешіптування Тревіза та Блісс.

— Ні. Ніякого знищення. Ми вбили одного собаку й поранили іншого в першому світі. І ви знаєте, що відбулось у цьому. (Ще один позирок на роботів-хранителів). Гея не нищить життя чи розум безглуздо. Мені потрібен час, щоб розібратися мирно. — Блісс відступила й незмигну втупилась у робота.

— Це зброя, — сказав той.

— Ні, — заперечив Тревіз.

— Так, — мовила Блісс, — але вона більше не має користі. Вона розряджена.

— Справді? Навіщо вам при собі розряджена зброя? Можливо, вона не розряджена. — Робот випростав один із предметів у кулаці та акуратно поклав на нього великий палець. — Чи в такий спосіб вона вмикається?

— Так, якби ви стиснули міцніше, він би увімкнувся, якби був заряджений, однак це не так.

— Це точно? — Робот навів зброю на Тревіза. — Ви досі стверджуєте, що, якщо я його увімкну, він не спрацює?

— Не спрацює, — запевнила Блісс.

Тревіз застиг на місці, не здатний говорити. Він перевіряв бластер після того, як Бандер його розрядили, й той був повністю неробочий, але робот тримав нейронний батіг. Його Тревіз не перевіряв.

Якщо у батозі був хоча б невеликий залишок енергії, цього вистачить, щоб викликати біль у нервах, і порівняно з тим, що відчує Тревіз, хватка роботової руки здаватиметься лагідним поплескуванням.

У військовій академії Тревіза навмисне піддавали легкому удару нейронного батога, як і всіх кадетів. Просто щоб вони знали, як це. Тревіз не відчував потреби знати більше.

Робот увімкнув батіг, і на мить Тревіз болісно напружився — а тоді повільно розслабився. Батіг теж був повністю розряджений.

Робот подивився на Тревіза, а тоді відвів зброю убік.

— Як саме вони розрядилися? — вимогливо спитав він. — Якщо від них немає користі, чому ви маєте їх при собі?

— Я звик до ваги, — сказав Тревіз, — і ношу їх навіть розрядженими.

— Це безглуздя. Ви затримані. Вас утримуватимуть для подальшого допиту і, якщо так вирішать владики, після цього вимкнуть. Як відчинити цей корабель? Ми маємо його обшукати.

— Це вам нічим не допоможе. Ви його не зрозумієте.

— Якщо я ні, то зрозуміють владики.

— Вони теж не зрозуміють.

— Тоді ви поясните так, щоб вони зрозуміли.

— Не буду.

— Тоді вас вимкнуть.

— Моє вимкнення не надасть вам пояснень, і, я гадаю, мене вимкнуть, навіть якщо я поясню.

— Продовжуйте, — пробурмотіла Блісс. — Я починаю розплутувати механізми його мозку.

Робот не звернув уваги на Блісс. (Тревіз подумав, чи не вона про це подбала, і шалено сподівався, що так і було). Уважно зосередившись на Тревізі, сказав:

— Якщо ви нам перешкоджатимете, ми вимкнемо вас частково. Ми пошкодимо вас, і тоді ви скажете нам те, що ми хочемо знати.

— Чекайте, — зненацька напівздушено вигукнув Пелорат, — ви цього не зробите. Хранителю, ви цього не зробите.

— У мене детальні вказівки, — спокійно відповів робот. — Я можу це зробити. Звісно, я спричиню рівно стільки шкоди, скільки необхідно для отримання інформації.

— Але ви не можете. Аж ніяк. Я чужосвітець, і двоє моїх супутників теж. Але ця дитина, — і Пелорат глянув на Феллом, яких досі тримав у руках, — солярієць. Вона скаже вам, що робити, і ви змушені будете підкоритися.

Феллом дивилися на Пелората розплющеними, але порожніми очима. Блісс рвучко хитнула головою, але Пелорат дивився на неї без натяку на розуміння.

Погляд робота ненадовго зупинився на Феллом:

— Дитина неважлива. У неї немає часток-перетворювачів.

— У неї немає повністю розвинених часток-перетворювачів, — повідомив, тяжко дихаючи, Пелорат, — але з часом вони з'являться. Це дитина-солярієць.

— Це дитина, але без повністю розвинених часток-перетворювачів вона не солярієць. Я не змушений виконувати її накази чи оберігати її.

— Але це нащадок владики Бандер.

— Справді? Звідки вам це відомо?

— Я-я-яка ще дитина може бути в цих володіннях? — Пелорат затинався, як це бувало з ним у надмірному запалі.

— Звідки ви знаєте, що їх тут не десяток?

— Ви бачили хоч якихось інших?

— Запитання тут ставлю я.

Цієї миті робот відволікся, бо другий торкнувся його руки. Двоє роботів, яких відіслали до маєтку, швидко, хоч і дещо безладно, бігли назад.

Поки вони не повернулися, стояла тиша. Один із прибулих роботів заговорив солярійською, і всі четверо немовби втрапили гнучкість. Якусь мить вони здавалися заслаблими, майже спустошеними.

— Вони знайшли Бандер, — вирвалось у Пелората, перш ніж Тревіз устиг махнути, щоб той мовчав.

Робот повільно обернувся й пробелькотів, змазуючи склади:

— В-владика Бандер мртвій. Своїм останнім зауваженням ви пказали, що знали пр це. Як це стлося?

— Звідки мені знати? — виклично мовив Тревіз.

— Ви знали, що вони мртві. Ви знали, що їх знайдуть. Звідки ви це знали, якщо ви не були там і якщо це не ви скінчили життя? — Дикція робота вже покращувалася. Він витримав шок і впорався з ним.

— Як ми могли вбити Бандер? Із частками-перетворювачами вони могли знищити нас за мить.

— Звідки ви знаєте, на що здатні чи не здатні частки-перетворювачі?

— Ви щойно їх згадували.

— Я їх лише згадував. Я не описував їхніх якостей чи можливостей.

— Це знання явилось нам уві сні.

— Це неправдоподібна відповідь.

— Припустити, що ми спричинили смерть Бандер, також неправдоподібно.

— І хай там як, — додав Пелорат, — якщо владика Бандер мертві, цими володіннями зараз керують владика Феллом. Ось і владика, і ви мусите їм підкорятися.

— Я вже пояснив, — сказав робот, — що нащадок із нерозвиненими частками-перетворювачами не є солярійцем.

Він не може бути спадкоємцем, отже, сюди надішлють іншого спадкоємця належного віку, щойно ми повідомимо сумні новини.

— А що з владикою Феллом?

— Немає владики Феллом. Це всього лише дитина, а в нас надмір дітей. Її буде знищено.

— Ви не посмієте! — нестямно вигукнула Блісс. — Це ж дитина!

— Виконуватиму це не обов'язково я і рішення ухвалюватиму не обов'язково я. Це вирішить домовленість владик. Однак у часи надміру дітей я добре знаю, яким буде рішення.

— Ні. Я кажу, ні.

— Це буде безболісно. Але прибуває інший корабель. Важливо, щоб ми пішли в колишній маєток Бандер та зібрали голографічну раду, яка призначить спадкоємця й вирішить, що робити з вами. Віддайте мені дитину.

Блісс вихопила напівпритомну постать Феллом у Пелората. Міцно тримаючи й намагаючись урівноважити її в себе на плечі, мовила:

— Не чіпайте дитину.

Рука робота знову швидко вилетіла вперед, і він ступив ближче, тягнучись до Феллом. Блісс хутко відступила вбік, почавши рухатися ще задовго до робота. Однак робот продовжив рух уперед, неначе Блісс досі стояла перед ним. Скуто зігнувшись і хитнувшись на носках, мов на стрижні, він упав на обличчя. Інші три роботи стояли нерухомо, з розфокусованим поглядом.

Блісс схлипувала, частково від люті.

— Я майже дібрала належний спосіб контролю, а він не дав мені часу. У мене не було вибору, крім як ударити, і тепер всі четверо вимкнені. Ходімо на корабель, перш ніж прибуде інший. Я надто виснажена, щоб розбиратися з іншими роботами.

Частина V. МЕЛЬПОМЕНІЯ

Розділ тринадцятий Відліт із Солярії

1

Відліт минув мов у тумані. Тревіз зібрав свою непотрібну зброю, відчинив шлюз, і вони ввалилися на корабель. Аж до злету депутат не помічав, що Феллом вони взяли із собою.

Вони, напевно, не встигли б, якби солярійські польоти не були настільки нехитрими порівняно з їхніми. Солярійському кораблеві, який до них наближався, потрібен був немислимий час на зниження та посадку. З іншого боку, комп'ютер «Далекої зірки» майже не потребував часу на вертикальний підйом гравітаційного корабля.

І хоча без гравітаційної взаємодії й, відповідно, інерції пасажирів майже не відчули наслідків прискорення, які супроводжували такий швидкісний зліт, хоча інакше були б нестерпні, наслідки опору повітря таки далися взнаки. Зовнішня температура корпусу зростала значно швидше за зазначену в іструкціях флоту норму (і швидше, ніж міг витримати зореліт).

Злітаючи, вони бачили, як сідає другий солярійський корабель і наближаються ще кілька. Тревіз замислився, зі скількома роботами змогла б упоратися Блісс, і вирішив, що їх би здолали кількістю, якби вони лишалися на поверхні ще хоча б хвилин п'ятнадцять.

Щойно вони опинились у космосі (принаймні на достатній відстані, лише з розрідженими хмарками екзосфери довкола), Тревіз попрямував на нічний бік планети. Це було недалеко,

оскільки вони злетіли з поверхні майже на заході сонця. У темряві «Далека зірка» мала б шанс вистигнути швидше, тож корабель міг продовжувати здійснюватися з поверхні повільною спіраллю.

Пелорат вийшов із кімнати, яку ділив із Блісс, і повідомив:

— Дитина зараз нормально спить. Ми показали їй, як користуватись туалетом, і вона без проблем зрозуміла.

— Не дивно. У них мали бути схожі вигоди в маєтку.

— Я не бачив, а я шукав, — палко мовив Пелорат. — Як на мене, ми забралися назад на корабель якраз вчасно.

— Ми всі так вважаємо. Але навіщо ми взяли на борт дитину?

— Блісс би її не відпустила, — вибачливо знизав плечима Пелорат. — Вона ніби рятувала життя замість того, яке забрала. Вона не здатна витримати...

— Я знаю, — мовив Тревіз.

— Ця дитина має дуже химерну будову.

— Так і мусить бути, якщо вона гермафродит.

— Знаєте, в неї є яєчка.

— Навряд чи вона без них обійшлася б.

— А ще щось, що я можу описати лише як дуже маленьку вагіну.

— Огідно, — скривився Тревіз.

— Не дуже, Голане, — заперечив Пелорат. — Вона адаптована до потреб виду: лише видає запліднену яйцеклітину, або дуже крихітний ембріон, який потім розвивається в лабораторних умовах — ризикну припустити, під опікою роботів.

— А що станеться, якщо їхня робосистема розвалиться? Тоді вони більше не зможуть виробляти життєздатних дітей.

— Будь-якій світ опиниться у серйозній халепі, якщо його соціальна система повністю розвалиться.

— Я навряд чи дуже плакатиму за солярійцями.

— Що ж, — зауважив Пелорат, — визнаю, це не вельми привабливий світ — маю на увазі, для нас. Однак у ньому про-

сто абсолютно незвичні для нас люди та соціальна система, любий друже. Відніміть людей та роботів, і матимете світ, який би без цього...

— Розпався, як починала розпадатися Аврора, — завершив Тревіз. — Янове, як Блісс?

— Боюся, виснажена. Вона зараз спить. Це був дуже важкий час для неї, Голане.

— Я й сам не те щоб отримував задоволення.

Тревіз заплющив очі й вирішив, що і собі міг би трохи поспати та побалує себе цим полегшенням, щойно буде достатньо впевнений, що солярійці точно не мають потужностей для космічних перегонів. Поки що комп'ютер не доповідав про будь-що штучної природи поряд із ними.

Він гірко подумав про дві відвідані планети косміків — на одній ворожі собаки, на іншій ворожі самітники-гермафродити, й на жодній ані найменшого натяку на місце розташування Землі. Єдиним надбанням подвійних відвідин були Феллом.

Тревіз розплющив очі. Пелорат досі сидів з іншого боку комп'ютера й серйозно за ним спостерігав.

— Варто було покинути це солярійське дитя, — з раптовою переконаністю сказав Тревіз.

— Бідолаха. Вони б його вбили.

— Хай так. Йому там було місце. Воно — частина їхнього суспільства. Воно народилося, щоб бути скараним на смерть через свою зайвність.

— Ох, мій любий друже, це жорстокий погляд на речі.

— Це *раціональний* погляд. Ми не знаємо, як його доглядати, і з нами воно може повільно страждати та все одно померти. Що воно їсть?

— Гадаю, те саме що й ми, старий друже. Власне, як щодо того, що їмо ми? Які в нас запаси харчів?

— Достатні, достатні. Навіть зважаючи на нового пасажира. Не схоже, щоб це зауваження Пелората надто потішило.

— Наш раціон стає доволі одноманітним, — сказав він. — Варто було взяти на борт щось із Компореллона — хоча не те щоб їхня готівля була пречудовою.

— Ми не могли. Якщо пам'ятаєте, ми відлітали доволі спішно, як і з Аврори, а надто із Солярії. Але що таке невелика одноманітність? Вона псує задоволення, але дозволяє вижити.

— Чи можна буде за потреби набрати свіжих харчів?

— Коли завгодно, Янове. З гравітаційним кораблем та гіперпросторовими двигунами Галактика стає маленькою. Ми можемо опинитися будь-де за кілька днів. Просто половину світів Галактики попередили видивлятися наш корабель, і я б ліпше деякий час не траплявся на очі.

— Гадаю, це так. Але Бандер корабель, здається, не цікавив.

— Можливо, вони навіть не усвідомлювали його існування. Підозрюю, солярійці вже давно відмовилися від космічних польотів. Їхнє найголовніше бажання — щоб їм дали спокій, а навряд чи можна насолоджуватися безпекою ізоляції, подорожуючи космосом і виявляючи власну присутність.

— Голане, що нам робити далі?

— На нас чекає третій світ.

— Після перших двох, — похитав головою Пелорат, — від третього я небагато очікую.

— Я наразі теж, але щойно зможу трохи поспати, то накажу комп'ютеру прокласти нам курс до цього третього світу.

2

Тревіз поспав значно довше, ніж очікував, але це заледве мало значення. На борту корабля не було дня чи ночі в природному сенсі, і добовий ритм ніколи не працював досконало. Час вони встановлювали собі самі, і для Тревіза з Пелоратом (а надто для Блісс) було звичним ділом трохи вибиватися з природної рутини їжі та сну.

Тревіз навіть розмірковував під час відшкрібання (через важливість збереження води доцільним було відшкрібати із себе мильну піну, а не споліскувати її), чи не поспати йому ще годину чи дві, коли раптом обернувся й збагнув, що бачить перед собою Феллом — дитя було напіводягнене, як і він сам.

Тревіз не втримався й відстрибнув, що в обмеженому просторі санвузла неминуче означало вдаритися частиною тіла об щось тверде. Він застогнав.

Феллом із цікавістю дивилися на нього і вказували на Тревізів пеніс. Дитя говорило щось нерозбірливе, але весь його вигляд, здавалося, висловлював невіру. У Тревіза не було вибору, крім як для власного спокою прикрити пеніс руками.

Тоді Феллом високим голосом промовили:

— Вітаю.

Тревіз трохи здивувався несподіваному використанню галактичної, однак слово звучало як запам'ятоване. Із зусиллям вичавлюючи з себе по слову, Феллом продовжили:

— Блісс... сказати... ви... мити... мене.

— Справді? — Тревіз поклав руки Феллом на плечі. — Ти... лишатися... тут.

Він вказав на підлогу, і Феллом, звісно, одразу ж задивилися на місце, куди вказував палець. З дитини не було видно, наче вона зрозуміла фразу.

— Не ворущися, — додав Тревіз, міцно взявши дитину за обидві руки й притиснувши їх до тіла, ніби символізуючи нерухомість. Хутко витерся, вдягнув спідне, а поверх штани. Вийшов і загорлав: — Блісс!

На кораблі було важко перебувати за більше ніж чотири метри одне від одного, тож Блісс одразу вийшла з кімнати та з усмішкою мовила:

— Ви кликали мене, Тревізе, чи це легкий вітерець повіяв, колихаючи траву?

— Покиньте жарти, Блісс. Що це? — Він тицьнув великим пальцем за плече.

Блісс глянула повз нього й відповіла:

— Ну, схоже на солярійське дитя, яке ми вчора взяли на борт.

— Ви взяли на борт. Чому ви хочете, щоб я його помив?

— Подумала, що ви захочете. Це дуже кмітлива істота, швидко вхоплює слова галактичною. Не забуває нічого з того, що я пояснюю. Звісно, я їй у цьому допомагаю.

— Авжеж.

— Так. Я підтримую в ній спокій. Я приспала її на більшу частину бентежних подій на планеті. Переконалася, що вона поспала на борту, і намагаюся трохи відвернути її думки від втраченого робота, Джембі, якого вона, вочевидь, дуже любила.

— Так що, гадаю, зрештою їй тут сподобається.

— Сподіваюся. Вона пристосовується, бо ще мала, і я захожую це настільки, наскільки наважуюсь впливати на її свідомість. Я навчу її говорити галактичною.

— Тоді ви її й мийте, ясно?

— Добре, якщо ви наполягаєте, — знизала плечима Блісс, — але я хотіла б, щоб вона дружньо ставилася до кожного з нас. Кожному з нас було б корисно виконувати певні функції. У цьому ви точно можете посприяти.

— Не настільки. А коли завершите з миттям, позбудьтесь її. Я хочу з вами поговорити.

— Що значить «позбудьтесь»? — з раптовою ворожістю в голосі перепитала Блісс.

— Я не маю на увазі викинути її крізь шлюз, просто сховайте в себе в кімнаті. Посадіть у кутку. Я хочу поговорити з вами.

— Буду до ваших послуг, — холодно озвалася вона.

Тревіз дивився їй услід, якусь мить піддаючися гніву, тоді перейшов до кабіни пілота й увімкнув екран.

Солярія мала вигляд темного кола з вигнутим серпом світла ліворуч. Тревіз поклав руки на робочу поверхню, входячи в контакт із комп'ютером, і відразу відчув, як вщухає лють. Для ефективного з'єднання потрібен спокій, тож зрештою ручний контакт та душевна рівновага поєдналися в умовному рефлексі.

У жодному напрямку від корабля аж до самої планети не було штучних об'єктів. Солярійці (або ж, що найімовірніше, їхні роботи) не могли чи не стали їх переслідувати.

Це добре. Отже, він міг вийти з нічної тіні. Якщо здійматиметься далі, тінь у будь-якому разі щезне, коли диск Солярії з відстанню ставатиме меншим за віддаленіше, але набагато габаритніше сонце, довкола якого вона обертається.

Тревіз також наказав комп'ютеру піднімати корабель над орбітою, бо це дасть змогу безпечніше прискоритися. Тоді вони швидше досягнуть відстані, на якій викривлення простору вже не завадить їм виконати безпечний стрибок.

І, як це часто буває в таких випадках, він почав вивчати зорі. Їхня тиха незмінність була майже гіпнотичною. Відстань стерла всю їхню бурхливість та нестабільність, і вони скидалися просто на світлові цятки.

Одна із цих цяток могла бути тим самим сонцем, навколо якого оберталася Земля, — найпершим сонцем, у випромінюванні якого зародилося життя й у живодаїності якого еволюціонувало людство.

Авжеж, якщо світи косміків кружляли довкола зірок, які були яскравими й помітними членами зоряної родини, та все одно не були зазначені на галактичній мапі комп'ютера, те саме могло стосуватися й *того самого* сонця.

Або, може, сонця світів косміків замовчували лише через якусь доісторичну угоду, яка давала тим спокій? Чи могло сонце Землі бути додане на мапу Галактики, але нічим не вирізнятися серед міриад сонцеподібних зірок, які не мали в себе на орбіті придатних для життя планет?

Усе ж таки в Галактиці було близько тридцяти мільярдів сонцеподібних зірок, і лише десь одна на тисячу мала на орбіті світ із потенційним життям. За кілька сотень парсеків від їхнього нинішнього розташування могла бути тисяча таких планет. Тож чи не варто Тревізові просіювати сонцеподібні зірки одна за одною, шукаючи потрібної?

Або, може, найперше сонце навіть не в цьому районі Галактики? Скільки ще районів були переконані, що те сонце — сусіднє з ними, і що вони — первісні поселенці?

Тревізу потрібна була інформація, і поки що йому її бракувало.

Він дуже сумнівався, що навіть найретельніше вивчення тисячолітніх руїн на Аврорі надасть інформацію про розташування Землі. Ще дужче він сумнівався, що можна змусити поділитися інформацією солярійців.

А ще, якщо вся інформація про Землю зникла з величної Бібліотеки на Тренторі і якщо жодної інформації про Землю не лишилося у величній колективній пам'яті Геї, здавалося малоімовірним прогавити хоч якусь інформацію, яка могла існувати в загублених світах косміків.

А якщо йому раптом пощастить знайти сонце Землі, а тоді й саму Землю, чи не змусить його щось про це забути? Чи не був захист Землі абсолютним, а її рішучість лишатися в тіні — незламною?

Та й що Тревіз узагалі шукав? Землю? Чи хибу в Плані Селдона, що її він (без очевидної причини) думав знайти на Землі?

План Селдона працював уже п'ять століть і мусив нарешті привести людський вид (принаймні так казали) до безпечної гавані Другої Галактичної Імперії, величнішої за Першу, благороднішу та вільнішу, — проте він, Тревіз, усе ж таки віддав свій голос не за неї, а за Галаксію.

Галаксія буде одним великим організмом, тоді як Друга Галактична Імперія, попри величезність і різноманітність, буде всього лиш союзом індивідуальних організмів, мікроскопічного порівняно з нею самою розміру. Друга Галактична Імперія буде ще одним прикладом союзу особистостей, що їх людство уклало, відколи стало людством. Друга Галактична Імперія могла б бути найбільшою й найкращою із цього виду, однак усе одно стане лише черговим його представником.

Щоб Галаксія, представниця цілковито іншого організаційного виду, була кращою за Другу Галактичну Імперію,

у Плані має бути хибна, щось, що прогледів сам видатний Гарі Селдон.

Але якщо Селдон це прогледів, як міг Тревіз це виправити? Він не був математиком, не знав нічого, абсолютно нічого про подробиці Плану й до того ж не зрозумів би, навіть якби йому пояснили.

Усе, що він знав, це припущення — що потрібна велика кількість залучених людей, і що вони не мають знати результату. Перше припущення було самоочевидно правдивим, зважаючи на величезне населення Галактики, а друге мало бути правдивим, адже подробиці Плану знали тільки другофундатори, а ті доволі старанно їх тримали при собі.

Тож лишалося ще якесь додаткове непомічене припущення, щось, що всі настільки сприймали як належне, що ніколи про це не згадували й не думали — але водночас воно могло бути хибним. Якби це припущення *справді* виявилось хибним, воно б змінило фінал Плану й віддало перевагу Галаксії над Імперією.

Але якщо припущення було таким очевидним і його настільки сприймали як належне, що ніколи не висловлювали, як воно могло бути хибним? А якщо його ніхто ніколи не висловлював і не думав про нього, як міг про нього дізнатися Тревіз, або ж, навіть якби він здогадався про його існування, як міг отримати хоч якесь уявлення щодо його природи?

Чи справді він, Тревіз — людина з бездоганною інтуїцією, як наполегливо стверджувала Гея? Чи знав він, як вчинити правильно, навіть якщо не розумів, чому саме так чинить?

Тепер він відвідував усі світи косміків, про які знав. Чи правильно це? Чи містили ці світи відповідь? Або хоча б початок відповіді?

Що ще було на Аврорі, крім руїн та диких собак? (І, можливо, інших здичавілих істот. Розгніваних биків? Зеленооких котів-переслідувачів?) Солярія була жива, але що на ній такого, крім роботів та людських істот, які перетворюють енергію?

Як обидва ці світи стосувалися Плану Селдона, якщо не містили таємниці розташування Землі?

А якби й так, як стосувалася Плану Селдона Земля? Чи не божевілья все це? Чи не надто довго та серйозно він слухав вигадки про свою непогрішимість?

На Тревіза наринувла хвиля сорому, притиснувши так, що він заледве міг дихати. Він дивився на зорі — далекі, байдужі — та думав: я, напевно, найбільший дурень у Галактиці.

3

Його роздуми перервав голос Блісс.

— Що ж, Тревізе, навіщо ви хотіли... Щось не так? — Її голос раптом став занепокоєним.

Тревіз підвів погляд; якусь мить йому було складно відмахнутися від свого настрою. Він задивився на Блісс, тоді сказав:

— Ні, ні. Все гаразд. Я... я просто замислився. Все ж таки час від часу мені це властиво.

Депутата тривожила думка, що Блісс здатна читати його емоції. Він міг лише вірити їй на слово, що вона добровільно утримується від контролю за його розумом. Однак Блісс його відповідь, здавалося, влаштувала.

— Пелорат із Феллом, вчить дитину фраз галактичною, — сказала вона. — Здається, вона їсть те саме, що й ми, без зайвих заперечень. Але що ви хотіли зі мною обговорити?

— Краще не тут. Комп'ютерові я наразі не потрібен. Якщо ви не проти піти до мене в кімнату — ліжко застелене, і ви можете посидіти на ньому, а я посиджу в кріслі. Або навпаки, якщо забажаєте.

— Неважливо. — Вони пройшли невелику відстань до кімнати Тревіза. Блісс уважно його роздивлялася. — Здається, ви більше не гніваєтеся.

— Придивляєтеся до мого розуму?

— Аж ніяк. Придивляюсь до вашого обличчя.

— Не гніваюся. Можу час від часу спалахувати, але це не те ж саме, що гніватися. Проте якщо ви не проти, я мушу дещо у вас запитати.

З рівною спиною й серйозним виразом на широкому обличчі та в темно-брунатних очах Блісс присіла на Тревізове ліжко. Її чорне волосся до плечей було акуратно укладене, а тонкі руки невимушено зчепилися на колінах. Від неї легко віяло парфумами.

— Ви причепурился, — усміхнувся Тревіз. — Підозрюю, ви вважаєте, що на юну привабливу дівчину я не так горлатиму.

— Ви можете горлати й кричати скільки забажаєте, якщо вам від цього буде легше. Я тільки не хочу, щоб ви горлали й кричали на Феллом.

— Я й не збирався. Власне, я й на вас не збирався кричати. Хіба ми не домовилися бути друзями?

— Гея завжди мала до вас тільки дружні почуття, Тревізе.

— Я не кажу про Гею. Я знаю, що ви частина Геї, що ви і є Гея. Та все ж у вас є і частина власної особистості, принаймні до певної міри. Я звертаюся до особистості. Звертаюся до тієї, кого звать Блісс, окремої — наскільки це можливо — від Геї. Хіба ми не домовилися бути друзями, Блісс?

— Так, Тревізе.

— Тоді як так сталося, що ви не поспішали розбиратися з роботами на Солярії після того, як ми вийшли з маєтку й дісталися корабля? Мене принизили, мені було фізично боляче, але ви нічого не вдіяли. Навіть попри те, що будь-якої миті могли надійти ще роботи й узяти кількістю, ви нічого не вдіяли.

Серйозно на нього дивлячись, Блісс заговорила так, ніби мала намір пояснити свої дії, а не захищати їх:

— Я діяла, Тревізе. Я вивчала розум роботів-хранителів і намагалася дізнатися, як із ними впоратися.

— Я знаю, що ви це робили. Принаймні ви так казали. Я просто не бачу в цьому сенсу. Навіщо поратися з розумом,

якщо ви були цілком здатні знищити їх — як зрештою і вчинили?

— Гадаєте, це легко — знищити розумну істоту?

Губи Тревіза скривилися від огиди.

— Ну ж бо, Блісс. Розумну істоту? Це був усього лише робот.

— Всього лише робот? — У її голосі забринів запал. — Так постійно кажуть. Всього лише. Всього лише! Чому б солярієць, Бандер, вагалися нас убити? Ми ж були всього лише людьми без перетворювачів. Навіщо вагатися, лишаючи Феллом напризволяще? Це всього лиш солярієць, до того ж юний представник виду. Якщо ви почнете відмахуватися за бажанням від «усього лише» будь-кого й будь-чого, ви можете знищити все, що забажаєте. Для цього завжди можна знайти категорії.

— Не доводьте цілком виправдане зауваження до крайнощів, щоб воно здавалося сміховинним. Робот був усього лише роботом. Цього ви не заперечите. Він не був людиною. Не був розумним у нашому уявленні. Це машина, що імітує видимість розуму.

— Як же вам легко розмірковувати, коли ви нічого про це не знаєте. Я Гея. Так, я і Блісс, але я Гея. Я — світ, який вважає кожен свій атом цінним та значущим, а кожне поєднання атомів — ще ціннішим і значущішим. Я/ми/Гея не будемо легковажно ламати поєднання, хоча залюбки вбудуємо його в щось іще складніше, звісно, за умови, що це не нашкодить цілому. Найвища відома нам форма поєднання створює розум, і готовність знищити розум потребує найгострішої необхідності. Майже не важливо, машинний це розум чи біохімічний. Робот-хранитель насправді був різновидом розумної істоти, яку я/ми/Гея ніколи не зустрічали. Вивчати її було дивовижно. А знищити — немислимо, окрім як критичної миті.

— На кону були три розумні життя, — стримано зауважив Тревіз, — ваше, Пелората — людини, яку ви кохаєте, і якщо ви не проти, що я згадаю, то моє.

— Чотири! Ви досі забуваєте враховувати Феллом. Вони ще не були на кону. Тож я оцінювала. Послухайте... Припустімо, ви бачите перед собою картину, видатний художній шедевр, існування якого означатиме для вас смерть. Усе, що вам треба, це довільно мазнути по картині пензлем, і її навіки буде знищено, а ви врятуєтесь. Але припустімо, що якби замість цього ви ретельно вивчили картину, додавши маленький штрих тут, цятку там, відшкрібіши трохи фарби ще десь, і так далі, ви б змінили картину достатньо, щоб уникнути смерті, а вона так і лишилася б шедевром. Звісно, ці зміни можна зробити лише з болючою ретельністю. На це знадобиться час, але якби цей час був, ви б точно спробували врятувати і картину, і своє життя.

— Можливо. Але зрештою ви знищили картину остаточно. З'явився широкий мазок, який стер усі дивовижні маленькі кольорові штрихи та відтінки образів і форм. І ви зробили це одразу ж, коли під загрозою опинився цей маленький гермафродит, хоча наша й ваша власна небезпека вас не зворушила.

— Нам, чужинцям, ще досі нічого *терміново* не загрожувало, тоді як Феллом, як мені здалося, раптом стало загрожувати. Я мусила обирати між роботами-хранителями та Феллом, і, не маючи часу на поразку, обрала Феллом.

— То в цьому річ, Блісс? Швидке обчислення, яке зважило один розум проти іншого, швидке оцінювання складності та цінності?

— Так.

— А я скажу вам, що це все через дитину, яка перед вами стояла, — дитину, налякану смертю. Тоді ви піддалися материнському інстинкту й врятували її, хоча раніше, коли на кону були три дорослі життя, річ була лише в обчисленні.

— Частково — можливо, — трохи зашарілася Блісс, — але не в тій насмішкватій манері, у якій ви про це говорите. За моїм вчинком стояло і раціональне мислення теж.

— Навіть не знаю. Якби за цим стояло раціональне мислення, вам могло б спасти на думку, що дитина стикається

з очікуваною долею, звичною у її суспільстві. Хто знає, скільки тисяч дітей викорінили, щоб підтримувати низьку кількість населення, яку ці солярійці вважають доречною для свого світу.

— Річ не лише в цьому, Тревізе. Дитину б убили, бо вона була надто малою, щоб ставати спадкоємцем, а так трапилося, бо її батько загинув дочасно, а це все тому, що я вбила цього батька.

— У мить, коли треба було або вбити, або померти самим.

— Неважливо. Я вбила батька. Я не могла стояти осторонь і дозволити, щоб дитину вбили за мій учинок. Крім того, з'явилася можливість дослідити мозок такого типу, який Гея ніколи раніше не досліджувала.

— Дитячий мозок.

— Він не лишатиметься дитячим мозком. Надалі він розвине дві частки-перетворювачі обабіч. Ці частки дають солярійцям здібності, до яких не може дорівнятися вся Гея. Мене втомлювало просто запалити кілька вогнів, просто увімкнути пристрій, щоб відчинити двері. Бандер могли підтримувати все живлення у володіннях із дуже складним устроєм, навіть більших за місто, яке ми бачили на Компореллоні. Вони здатні були робити це навіть уві сні.

— Тоді ви вважаєте дитину важливою для фундаментального вивчення мозку.

— Так, певною мірою.

— Я так не вважаю. Мені здається, що ми взяли на борт небезпеку. Велику небезпеку.

— Яку небезпеку? Дитина ідеально пристосується — з моєю допомогою. Вона дуже розумна й уже виказує ознаки прихильності до нас. Вона їстиме те саме, що їмо ми, йтиме туди, куди йдемо ми, а я/ми/Гея набудемо безцінні знання про її мозок.

— Що як вона розмножиться замолоду? Їй не потрібен партнер. Вона сама собі партнер.

— Вона ще багато років не досягне дітородного віку. Косміки жили століттями, і солярійці не мали бажання збільшувати

свою чисельність. Популяції, гадаю, привито відтерміноване розмноження. Феллом ще довго не матимуть дітей.

— Звідки ви знаєте?

— Я не знаю, просто розмірковую логічно.

— А я кажу вам, що Феллом нестимуть загрозу.

— Ви цього не знаєте. І ви не міркуєте логічно.

— Я відчуваю це, Блісс, безпричинно. Просто зараз. А це ви, а не я, наполягаєте на непогіршеності моєї інтуїції.

І Блісс стривожено спохмурніла.

4

Пелорат зупинився біля дверей до кабіни пілота й доволі знічено зазирнув усередину, ніби намагаючись визначити, заклопотаний Тревіз чи ні.

Тревіз тримав долоні на столі, як і завжди, коли ставав одним цілим із комп'ютером, а погляд зосередив на екрані. Тож Пелорат виснував, що Тревіз працює, і терпляче чекав, намагаючись не ворухитися й ніяк не заважати.

Нарешті Тревіз глянув на Пелората. Він не був цілком свідомим. У єдності з комп'ютером погляд Тревіза завжди здавався трохи скляним і розфокусованим, неначе він дивився, думав, жив інакше, ніж зазвичай властиво людям.

Однак він повільно кивнув Пелоратові, ніби постать того із труднощами проклала собі шлях і нарешті мляво відбилася в зорових частках мозку. Невдовзі Тревіз відняв долоні, усміхнувся й знову став собою.

— Боюся, я вам заважаю, Голане, — вибачився Пелорат.

— Не дуже, Янове. Я просто перевіряв, чи готові ми до стрибка. Майже готові, але думаю, я вичекаю ще кілька годин, просто на щастя.

— Хіба щастя чи випадкові чинники тут мають якесь значення?

— Це просто вислів, — усміхнувся Тревіз, — але випадкові чинники мають деяке значення — теоретично. Що вас непокоїть?

— Я можу присісти?

— Авжеж, але ходімо до мене в кімнату. Як там Блісс?

— Дуже добре. — Пелорат прочистив горло. — Знову спить. Їй потрібно спати, ви ж розумієте.

— Чудово розумію. Через гіперпросторовий відрив.

— Саме так, старий друже.

— А Феллом? — Тревіз відкинувся на ліжку, лишивши Пелоратові крісло.

— Оті книги з моєї бібліотеки, які ви наказали комп'ютерові для мене роздрукувати? Народні казки? Дитя їх читає. Звісно, дуже мало розуміє галактичну, але здається, йому подобається звучання слів. Він... я постійно хочу називати його чоловічим займенником. Як гадаєте, чому, старий друже?

— Можливо, тому, що ви самі чоловік, — знизав плечима Тревіз.

— Напевно. Знаєте, вони страхіливо розумні.

— Не сумніваюся.

Пелорат завагався.

— Наскільки я розумію, Феллом вам не дуже подобається.

— Нічого не маю проти них особисто, Янове. У мене ніколи не було дітей, і вони мені загалом ніколи особливо не подобалися. Наскільки я пам'ятаю, у вас діти були.

— Син. Я згадую, що коли він був малим, це було задоволення. Можливо, саме тому я й хочу вживати до Феллом чоловічий займенник. Це відносить мене в минуле на чверть століття чи десь так.

— Я не заперечую, щоб дитина вам подобалася, Янове.

— Вам вона теж сподобається, якщо ви дасте собі шанс.

— Певен, так і буде, Янове, і можливо, колись я дам собі на це шанс.

Пелорат знову завагався.

— Я також знаю, що вас мусять втомлювати сварки з Блісс.

— Власне, я не думаю, що ми дуже-то й сваримося, Янове. Ми з нею доволі добре ладнаємо. У нас нещодавно навіть була розважлива дискусія — без криків і взаємних звинувачень — про те, як вона затрималася перед деактивуванням роботів-хранителів. Усе ж таки вона весь час рятує нам життя, тож я не надто можу пропонувати їй щось менше за дружбу, чи не так?

— Так, розумію, але я не про сварки у значенні суперечок. Я про цю постійну колотнечу на тему Галаксії на противагу особистості.

— А, це! Це, гадаю, триватиме — ввічливо.

— Ви не проти, Голане, якщо я стану в цьому обговоренні на її бік?

— Анітрохи. Ви самі погоджуєтесь з ідеєю Галаксії чи просто почуваєтесь щасливішими, коли згодні з Блісс?

— Якщо чесно, сам. Я гадаю, що Галаксія мусить стати прийдешнім. Ви самі обрали цей план дій, і я дедалі більше переконаюся, що він правильний.

— Тому що я його обрав? Це не аргумент. Ви ж знаєте, я можу помилятися, що б не казала Гея. Тож не дозволяйте Блісс переконати вас у Галаксії, використовуючи цей аргумент.

— Я не думаю, що ви помиляєтесь. Мені це показала Солярія, а не Блісс.

— Як?

— Ну, почнімо з того, що ми ізоляти, ви і я.

— Це її визначення, Янове. Я волію вважати нас особистостями.

— Це всього лиш термінологія, старий друже. Називайте це як хочете, але ми обмежені власними оболонками, які оточують наші особисті думки, і ми думаємо найперше й найбільше про себе. Самозахист — наш перший закон природи, навіть якщо це означає скривдити всіх інших істот.

— Відомо, що люди віддавали свої життя за інших.

— Рідкісний феномен. Відомо, що значно більше людей жертвували найдорожчими потребами інших заради якоїсь власної примхи.

— І як це стосується Солярії?

— Що ж, на Солярії ми бачимо, чим можуть стати ізоляти — або особистості, якщо забажаєте. Солярійці заледве можуть змиритися, що їм доводиться ділити між собою цілий світ. Вони вважають життя в повній ізоляції ідеальною свободою. Вони не сумують навіть за власними нащадками і вбивають їх, якщо тих забагато. Вони оточують себе роботами-рабами, яким постачають живлення, тож якщо гинуть, усі їхні величезні володіння також символічно вмирають. Хіба цього варто прагнути, Голане? Чи можна порівняти це з Геєю, з її поштивістю, добротою та взаємною турботою? Блісс це зі мною не обговорювала. Я сам так відчуваю.

— І вам це властиво, Янове. Я з вами згоден. Я вважаю солярійське суспільство жадливим, але воно не завжди було таким. Вони походять від землян, а безпосередніше — від косміків, які жили значно нормальнішим життям. З тієї чи іншої причини солярійці обрали шлях, що привів до крайнощів, але за крайнощами не можна судити. Чи знаєте ви в усій Галактиці з її мільйонами населених світів хоч один, який зараз чи в минулому мав суспільство, подібне до солярійського чи хоча б *віддалено* на нього схоже? І хіба б навіть на Солярії склалося таке суспільство, якби вона не була всіяна роботами? Чи можливо, щоб суспільство особистостей еволюціонувало до такої вершини солярійського жаху без роботів?

— Ви руйнуєте будь-яку теорію, Голане, — легко скривився Пелорат. — Принаймні не схоже, щоб ви надто переймалися захистом того виду Галактики, проти якого виступили.

— Я не руйнуватиму все. Для Галаксії є логічне обґрунтування, і коли я його знайду, то знатиму про це й поступлюся. Чи, може, якщо точніше, *якщо* я його знайду.

— Гадаєте, можете й не знайти?

— Як знати? — низав плечима Тревіз. — Ви в курсі, чому я чекаю кілька годин, щоб стрибнути, і ризикую вмовити себе зачекати кілька днів?

— Ви сказали, що зачекати буде безпечніше.

— Так, саме так я сказав, але це достатньо безпечно й зараз. Насправді я боюся, що ці світи косміків, координати яких у нас є, повністю нас розчарують. У нас їх тільки три, і ми вже випробували два, щоразу ледь рятуючись від смерті. Ми досі не здобули жодної підказки щодо розташування Землі чи навіть щодо її існування. Тепер переді мною третій і останній шанс, і що як він теж нас розчарує?

Пелорат зітхнув.

— Знаєте, є старі казки — до речі, одна з них є й серед тих, які я дав Феллом, щоб попрактикуватися, — у яких комусь дають три бажання, але тільки три. Трійка в них здається важливим числом, можливо, тому, що воно перше непарне, тож це найменше вирішальне число. Ну знаєте, два з трьох виграють. Суть у тому, що в цих історіях від бажань немає користі. Ніхто нічого не бажає як слід, що, як я завжди припускав, є давньою мудрістю про те, що досягнення бажаного треба заслужити, а не... — Він зненацька замовк і знітився. — Вибачте, друже, я марную ваш час. Коли справа стосується мого хобі, я починаю забалакуватися.

— Мені з вами завжди цікаво, Янове. Я готовий побачити аналогію. Нам дали три бажання, ми вже загадали два, і вони не пішли нам на користь. Тепер лишилося тільки одне. Я чомусь переконаний, що ми знову зазнаємо невдачі, й хочу її відтягнути. Тому я й відкладаю стрибок якнайдовше.

— А що ви робитимете, якщо знову зазнаєте невдачі? Повернетесь на Гею? На Термінус?

— О ні, — прошепотів, хитаючи головою, Тревіз. — Пошуки мусять тривати — якби ж я тільки знав, як саме.

Розділ чотирнадцятий

Мертва планета

1

Тревіз почувався пригнічено. Невеликі перемоги, отримані від початку пошуків, не стали визначними; вони лише відтерміновували поразку.

Тепер же Тревіз відкладав стрибок до третього світу косміків, доки його тривожність не передалася й іншим. Коли він нарешті вирішив, що вже просто мусить сказати комп'ютерові спрямувати корабель крізь гіперпростір, Пелорат похмуро стовбичив у дверях кабіни пілота, а обабіч одразу за ним стояла Блісс. І навіть Феллом, зачудовано витріщаючись на Тревіза й міцно стискаючи долоню Блісс.

— Чим не родина! — грубувато зазначив Тревіз, відірвавши погляд від комп'ютера, хоча знав, що за нього говорить його невпевненість.

Він наказав комп'ютерові стрибнути так, щоб увійти у космос значно далі від потрібної зірки, ніж це було достоту необхідно. Сказав собі, що це набута після подій у двох перших світах косміків пересторога, але не вірив у це. Він знав, що дуже глибоко в душі сподівався прибути на достатньо велику відстань від зірки, щоб не бути впевненим, мала вона придатну для життя планету чи ні. Це дасть йому кілька додаткових днів космічної подорожі, перш ніж він про це дізнається і, можливо, змушений буде глянути в очі гіркій поразці.

Тож тепер, коли «родина» спостерігала, Тревіз глибоко вдихнув, а тоді посвистом випустив повітря між губами, даючи комп'ютеру фінальні вказівки.

Зоряний малюнок змінився в мовчазному стрибку, і екран став пустішим, бо перемкнувся на район, у якому зірки

розташовувалися розрідженіше. І там, майже в центрі, яскраво сяяла зірка.

Тревіз вишкірився, бо це була свого роду перемога. Усе ж таки третій набір координат міг виявитися хибним і в зоні видимості могло не опинитися відповідної зірки класу G. Він озирнувся на три супутники:

— Ось вона. Зірка номер три.

— Ви впевнені? — тихо спитала Блісс.

— Дивіться. Я перемкнуся на цю саму ділянку на галактичній мапі комп'ютера, і якщо ця яскрава зірка зникне, значить, вона не нанесена на мапу, і саме вона нам і потрібна.

Комп'ютер відповів на його команду, і зірка зникла без будь-якого попереднього тьмяніння. Так, ніби її ніколи й не було, хоча решта зоряного поля лишилася на місці, велично незмінна.

— Знайшли, — констатував Тревіз.

І все ж спрямував «Далеку зірку» уперед хіба трохи хутчіше за половину її максимальної швидкості. Є чи немає там придатної для життя планети, досі було неясно, і Тревіз не поспішав про це дізнаватися. Навіть після трьох днів наближення підтвердити щось чи спростувати досі було неможливо.

А може, й не геть неможливо. Навколо зірки кружляв великий газовий гігант. Він розташовувався дуже далеко від неї та сявав доволі блідим жовтим світлом із денного боку, який із їхнього ракурсу скидався на товстий серп.

Тревізу не подобався його вигляд, але він намагався цього не виказувати й заговорив буденно, наче путівник:

— Там є великий газовий гігант. Доволі приголомшливий. У нього пара тонких кілець і два чималих супутники, які наразі можна роздивитися.

— Газові гіганти є в більшості систем, чи не так? — спитала Блісс.

— Так, але цей доволі великий. Судячи з відстані до супутників та їхніх періодів обертання, цей газовий гігант майже у дві тисячі разів масивніший за придатну для життя планету.

— У чому різниця? Газові гіганти — це газові гіганти, і не важливо, якого вони розміру, хіба ні? Вони завжди на великій відстані від зірки, довкола якої кружляють, і жоден з них не придатний для життя через свій розмір і дистанцію до сонця. Нам просто треба пошукати населену планету ближче.

Тревіз повагався, потім вирішив викласти факти:

— Річ у тім, що газові гіганти зазвичай захоплюють значний планетарний простір. Якщо вони не поглинають матеріал у себе, той зростається в доволі великі тіла, які утворюють власну супутникову систему. Вони не допускають інших утворень навіть на великій відстані від себе, тож що більшим є газовий гігант, то ймовірніше він є єдиною значного розміру планетою зірки. Біля неї будуть лише газовий гігант і астероїди.

— Хочете сказати, тут немає придатної для життя планети?

— Що більшим є газовий гігант, то менше шансів для придатної для життя планети, а цей такий масивний, що майже є карликовою зорею.

— Можна нам його побачити? — спитав Пелорат.

Усі троє задивилися на екран (Феллом були з книжками в кімнаті Блісс).

Огляд збільшувався, доки серп не заповнив екран. Над центром цей серп перетинала тонка темна лінія — тінь від системи кілець, яка виднілася недалеко від поверхні планети сьайливим вигином, що ненадовго простягався на темний бік, а тоді й сам заходив у тінь.

— Вісь обертання планети нахилена приблизно на тридцять п'ять градусів до площини обертання, — пояснив Тревіз, — а кільце, звісно, розташоване на площині планетарного екватора, тож світло зірки на цій точці орбіти падає знизу й відкидає тінь від кільця значно вище над екватором.

— Ці кільця тонкі, — захоплено спостеріг Пелорат.

— Власне, більші за середні.

— За легендою, кільце навколо газового гіганта в планетарній системі Землі набагато ширше, яскравіше й складніше

влаштоване за це. Проти кілець газовий гігант видається карликом.

— Я не здивований. Коли історія тисячі років передається від людини до людини, гадаєте, хтось применшуватиме деталі?

— Це прекрасно, — мовила Блісс. — Якщо дивитися на серп, він ніби вигинається та звивається перед очима.

— Атмосферні бурі. Загалом їх можна роздивитися краще, якщо обрати потрібну довжину світлової хвилі. Зараз, дозвольте спробувати. — Тревіз поклав долоні на робочу поверхню та наказав комп'ютерові прокласти шлях крізь спектр, зупинившись на потрібній довжині хвилі.

М'яке сяйво серпа захлинулося шаленством кольорів, які змінювались настільки швидко, що спостереження за ними майже сліпило очі. Нарешті все зупинилося на помаранчевому, а всередині серпа попливли чіткі спіралі, закручуючись і розкручуючись під час руху.

— Неймовірно, — пробурмотів Пелорат.

— Чарівно, — сказала Блісс.

Доволі ймовірно, з гіркотою подумав Тревіз, і анітрохи не чарівно. Ані Пелорату, ані Блісс, зачудованим красою, не спало на думку, що планета, якою вони захоплювались, знижувала шанси розкрити таємницю, що її Тревіз намагався розгадати. Але чому б вони мусили? Обоє тішилися тому, що рішення Тревіза було правильним, і без жодного емоційного зв'язку супроводжували його в цих пошуках упевненості. Марно було їх у цьому звинувачувати.

— Темний бік видається темним, — сказав він, — але якби наші очі були чутливіші до частини діапазону трохи за межами звичних довгих хвиль, ми бачили б його тьмяним, темним і насичено-червоним. Планета випускає в космос велику кількість інфрачервоного випромінювання, бо масивна майже до розжареності. Це більше, ніж газовий гігант: це субзірка. — Тревіз почекав іще, тоді сказав: — А тепер

відволічемося від цього об'єкта й пошукаємо придатну для життя планету, яка змогла б тут існувати.

— Можливо, й існує, — усміхнувся Пелорат. — Не здавайся, старий друже.

— Я не здався, — відповів Тревіз, не маючи в цьому повної впевненості. — Утворення планет — надто складна справа, щоб мати жорсткі правила. Ми говоримо лише про ймовірності. Із цим космічним монстром ймовірності знижуються, але не до нуля.

— Чому б не поставитись до цього так, — мовила Блісс, — що оскільки кожен із перших двох наборів координат надав вам придатну для життя планету косміків, то цей третій набір, який уже показав потрібну зірку, теж мусить надати таку планету. Навіщо говорити про ймовірності?

— Я, звісно, сподіваюся, що ви маєте рацію, — сказав Тревіз, геть не почуваячись втішено. — А тепер метнімося з планетарного рівня до зірки.

Комп'ютер подбав про це майже одразу ж, як Тревіз висловив намір. Депутат відкинувся в пілотському кріслі й знову вирішив, що єдиний недолік пілотування гравітаційного корабля з настільки розвиненим комп'ютером — це що він ніколи, *ніколи* не зможе пілотувати будь-який інший корабель.

Чи стерпів би він хоча б колись необхідність знову виконувати обчислення самотужки? Враховувати прискорення та обмежувати його до обґрунтованого рівня? Найімовірніше, він би забув про це і вливав би енергію, доки його та всіх інших на борту не розмазало б об ту чи іншу внутрішню стіну.

Що ж, тоді він завжди пілотуватиме цей корабель — або ж інший такий самий, якщо зможе стерпіти навіть таку мікроскопічну зміну.

І бажаючи відволіктися від питання придатної для життя планети, він так чи інакше розмірковував над тим, що спрямував корабель над планетою, а не під. Не маючи твердих

підстав рухатися під світом, пілоти майже завжди вирішували рухатися над ним. Чому?

Як на те пішло, навіщо так старатися вважати один напрямок верхом, а інший — низом? У симетричному космосі це була всього-на-всього умовність.

Так само Тревіз завжди розумів напрямок, у якому оберталася навколо осі та навколо своєї зірки будь-яка планета, за якою він спостерігав. Коли обидві оберталися проти годинникової стрілки, тоді в напрямку піднятої руки була північ, а в напрямку ступень — південь. І так само в усій Галактиці північ зображали згори, а південь знизу.

Ця умовність походила ще з первісного мороку, і її сліпо дотримувалися. Якщо дивитися на знайому мапу з півднем угорі, її можна не впізнати й треба перевернути, щоб вона мала сенс. І коли все було однакове, повертали на північ — і «нагору».

Тревіз подумав про битву Бела Рюса, генерала Імперії триста років тому, який критичної миті спрямував свій ескадрон під планетою і заскочив зненацька інший ескадрон, що вичікував і був не готовий. Скаржилися, нібито це був шахрайський маневр — звісно, невдахи.

Настільки переконлива і споконвічна умовність мусила народитися на Землі — і це рвучко повернуло роздуми Тревіза назад до питання планети.

Пелорат і Блісс і далі спостерігали за газовим гігантом, який дуже повільно крутився на екрані. Ним поширилася порція світла, і у збереженому на екрані спектрі помаранчевих хвиль закрути бур на поверхні стали ще шаленішими й гіпнотичнішими.

Потім до них забрели Феллом, і Блісс вирішила, що дитині треба поспати, та і їй теж.

Тревіз мовив до Пелората, який лишився:

— Янове, мені треба відволіктися від газового гіганта. Я хочу, щоб комп'ютер зосередився на пошуках потрібного гравітаційного сигналу.

— Звісно, старий друже, — відповів той.

Але все було складніше. Комп'ютер мусив шукати імпульс не просто потрібного розміру, а й на потрібній відстані. Тревіз буде певний лише за кілька днів.

2

Похмуро й засмучено — справді безрадісно — Тревіз зайшов до себе в кімнату й ледь помітно здригнувся.

На нього чекала Блісс, а просто поруч із нею — Феллом; від пов'язки на стегнах та одягу долинав безсумнівний свіжий запах парообробки та вакуумного прасування. У цьому дитина мала кращий вигляд, ніж в одній із вкорочених нічних сорочок Блісс.

— Не хотіла відволікати вас від комп'ютера, — сказала Блісс, — але тепер послухайте. Давай, Феллом.

Мелодійним високим голосом Феллом промовили:

— Вітаю вас, захиснику Тревізе. Для мене велике задоволення сип... соп... супроводжувати вас на цьому кораблі крізь космос. Я також радію доброті моїх друзів, Блісс і Пела.

Феллом завершили та мило всміхнулися, і Тревіз знову подумав про себе: ким я вважаю це дитя? Хлопчиком чи дівчинкою, або ж одразу обома, або ж ніким?

— Дуже добре запам'ятовано, — кивнув він. — Майже ідеальна вимова.

— Це не запам'ятовано, — лагідно мовила Блісс. — Дитина склала це самотужки і попросила можливості виголосити вам. Я навіть не знала, що саме Феллом скаже, доки сама не почула.

— Тоді й справді дуже добре, — видушив посмішку Тревіз. Він зауважив, що Блісс за можливості уникала родових закінчень.

Блісс обернулася до Феллом:

— Я ж казала, що Тревізові сподобається. А тепер іди до Пела, і зможеш ще почитати, якщо хочеш.

Феллом вибігли геть, і Блісс звернулась до Тревіза:

— Феллом приголомшливо швидко схоплює галактичну. У солярійців, мабуть, особливі здібності до вивчення мов. Згадайте, як говорили галактичною Бандер, просто наслухавшись її в розмовах через гіперпростір. Їхні мізки дивовижні не тільки тому, що перетворюють енергію.

Тревіз пирхнув.

— Тільки не кажіть, що Феллом вам досі не подобається, — озвалась на це Блісс.

— Річ не в тім, подобається чи не подобається. Це створіння просто мене тривожить. Почнімо з того, що мати справу з гермафродитом моторошно.

— Ну ж бо, Тревізе, це просто смішно. Феллом — цілком прийнятна жива істота. Уявіть собі, якими огидними ми з вами — чоловіки та жінки загалом — мусимо видаватися суспільству гермафродитів. Кожен з нас — половина цілого, а для розмноження потрібен тимчасовий і незграбний союз.

— А ви проти цього, Блісс?

— Не вдавайте, ніби не зрозуміли. Я намагаюся показати нас із погляду гермафродитів. Для них це мусить бути надзвичайно відразливо, для нас же здається природним. Тож Феллом може викликати у вас відразу, але це всього-на-всього недалекоглядна й вузьколоба реакція.

— Чесно кажучи, мене дратує не розуміти, у якому роді й числі говорити про цю істоту. Вічні вагання над цим гальмують думки й розмову.

— Але це вада нашої мови, а не Феллом. Жодну людську мову не розробляли з урахуванням гермафродитів. І я рада, що ви порушили це питання, бо сама про це думала. Говорити «вони», як наполягали Бандер, не вихід. Це займенник, призначений для об'єктів без потреби в статі, а для об'єктів, статево активних в обох сенсах, займенника не існує. Тоді

чому б не обрати один із займенників довільно? Я думаю про Феллом як про дівчинку. По-перше, в неї високий голос, а ще вона здатна народжувати дітей, що є біологічним визначенням жіночності. Пелорат погодився, то чому б і вам так не робити? Нехай буде «вона» та «її».

— Гаразд, — знизав плечима Тревіз. — Химерно буде зауважити, що в неї є яєчка, але гаразд.

— У вас є ця дратівлива звичка намагатися перетворювати все на жарт, — зітхнула Блісс, — але я знаю, що ви під тиском, і зважу на це. Просто називайте Феллом жіночим займенником, будь ласка.

— Гаразд. — Тревіз повагався, а тоді, не в змозі стриматися, мовив: — Щоразу, як я бачу вас разом, мені дедалі більше здається, ніби Феллом — ваша сурогатна дитина. Чи річ не в тім, що ви хочете дитину й думаєте, що Янов не зможе вам її подарувати?

Очі Блісс розширилися:

— Він не для дітей! Ви що, гадаєте, я користуюся ним як зручним способом створення дитини? Мені в будь-якому разі не час для материнства. А коли час настане, це муситиме бути геянська дитина — а для цього Пел не годиться.

— Хочете сказати, Янова доведеться покинути?

— Аж ніяк. Це лише тимчасовий відхід. Можливо, дитину навіть створять штучним заплідненням.

— Припускаю, ви зможете мати дитину лише тоді, коли Гея вирішить, що це необхідно, — коли утвориться вільне місце після смерті живого людського компонента Геї.

— Це нечуйне формулювання, але достатньо правдиве. Гея мусить бути збалансованою в усіх своїх частинах та стосунках.

— Як і солярійці.

Блісс стиснула губи, а обличчя її трохи пополотніло.

— Аж ніяк. Солярійці створюють більше, ніж їм потрібно, а потім знищують надлишки. Ми ж створюємо лише необхідне, і в знищенні ніколи немає потреби — так само як ви

замінюєте відмерлі верхні шари шкіри, вирощуючи рівно стільки, скільки потрібно для заміни, і ні на клітину більше.

— Розумію, про що ви. До речі, сподіваюся, ви врахуєте почуття Янова.

— Щодо можливої дитини для мене? Ми про це не говорили й не говоритимемо.

— Ні, я не про це. Мені здається, ви дедалі більше цікавитеся Феллом. Янов може почуватися покинутим.

— Він не покинутий, і він так само опікується Феллом, як і я. Вона — ще одне спільне, що ще більше нас зближує. Чи не може бути, що це ви почуваетесь покинутим?

— Я? — Тревіз був щиро здивований.

— Так, ви. Я розумію ізолятів не більше, ніж ви розумієте Гею, але відчуваю, ніби ви любляете бути центром уваги на цьому кораблі, і можете почуватися відрізанним через Феллом.

— Дурня.

— Не більша, ніж ваше припущення, нібито я кидаю Пела.

— Тоді оголосімо перемир'я й зупинімося. Я спробую вважати Феллом дівчинкою і надміру не переживатиму, що ви не зважаєте на почуття Янова.

— Дякую, — всміхнулася Блісс. — Тоді все добре.

Тревіз розвернувся був, але Блісс гукнула йому:

— Чекайте!

— Так? — трохи втомлено спитав Тревіз, обернувшись назад.

— Мені доволі очевидно, Тревізе, що ви засмучені та пригнічені. Я не зондуватиму ваш розум, але можливо, ви захочете розповісти мені, у чім річ. Учора ви сказали, що в цій системі є відповідна планета, і здавалися доволі задоволеними. Сподіваюся, вона досі там. Знахідка ж не виявилася хибною?

— У цій системі є відповідна планета, і вона досі там.

— Вона потрібного розміру?

— Оскільки вона відповідна, вона потрібного розміру, — кивнув Тревіз. — І також на потрібній відстані від зірки.

— Тоді в чому проблема?

— Ми зараз достатньо близько для аналізу атмосфери. Але виявилось, що аналізувати нічого.

— Немає атмосфери?

— Вартої уваги. Це планета безживна, а інших, які оберталися б довкола сонця і мали б хоча б найменшу перспективу на життя, немає. Наша третя спроба нічого не дала.

3

Похмурий Пелорат помітно не хотів переривати нещасливе мовчання Тревіза. Він спостерігав із дверей до кабіни пілота, вочевидь, сподіваючись, що Тревіз почне розмову.

Тревіз не почав. Якщо тиша й могла бути впертою, то ця була.

Нарешті Пелорат уже не міг витримувати її та доволі боязко запитав:

— Який у нас план?

Тревіз підвів погляд і якусь мить дивився на Пелората, потім відвернувся й відповів:

— Націлюємося на планету.

— Але якщо там немає атмосфери...

— Комп'ютер *каже*, що атмосфери немає. До цієї миті він завжди говорив мені те, що я хотів почути, і я із цим погоджувався. Тепер він сказав мені щось, чого я чути *не* хочу, і я це перевірю. Якщо комп'ютер колись і помилиться, то нехай це станеться саме зараз.

— Думаєте, він помиляється?

— Ні, не думаю.

— Можете уявити собі причину, через яку він помиляється?

— Ні, не можу.

— Тоді навіщо ви завдаєте собі клопоту, Голане?

Тут Тревіз нарешті розвернувся на стільці обличчям до Пелората. Майже розпачливо скривився й сказав:

— Хіба не бачите, Янове, що більше я нічого придумати не можу? Ми не знайшли в перших двох світах нічого, що вказувало б на розташування Землі, а тепер і цей світ нічого не дає. То що мені тепер робити? Блукати від світу до світу, зазирати й казати: «Перепрошую. Де Земля?» Земля надто добре приховала сліди. Ніде не лишилося жодної підказки. Я починаю думати, що вона докладає зусиль, щоб ми не змогли їх знайти.

— Я й сам про це розмірковував, — кивнув Пелорат. — Не проти, якщо ми це обговоримо? Знаю, що ви засмучені, старий друже, і навряд чи бажаєте розмовляти, тож якщо хочете, щоб я дав вам спокій, я так і зроблю.

— Уперед, обговорюйте, — мовив Тревіз із чимось підозріло схожим на стогін. — Що мені ще робити, окрім як слухати?

— Не схоже, щоб ви справді цього хотіли, але, можливо, це піде нам на користь. Прошу, зупиніть мене, щойно вирішите, що більше не витримаєте. Голане, мені здається, що Землі довелося вдатися не лише до хитрощів і переховувань. Їй потрібно не просто стерти посилання на себе. Хіба вона не може також створити фальшиві докази та активно працювати над напусканням туману?

— Що ви маєте на увазі?

— Що ж, десь ми чули про радіоактивність Землі, а таке придумали б якраз для того, щоб знеохотити будь-які спроби визначити її розташування. Якби вона справді була радіоактивна, до неї неможливо було б наблизитися. Найімовірніше, ми не змогли б навіть на неї зійти. Навіть роботи-дослідники, якби вони в нас були, могли б не витримати радіації. Тож навіщо її шукати? А якщо вона не радіоактивна, ніхто не порушує її спокій, хіба що випадково, і навіть тоді в неї могли б бути інші способи маскування.

— Це досить дивно, Янове, — вичавив із себе усмішку Тревіз, — але те саме спадало й мені на думку. Я навіть думав про те, що цей неймовірний величезний супутник

могли вигадати та інтегрувати в легенди про світ. Що ж до газового гіганта із безглуздою системою кілець, він так само сумнівний і так само міг бути доданий пізніше. Можливо, це зроблено, щоб змусити нас шукати щось, чого нема, так, щоб, потрапивши до потрібної планетарної системи, ми дивилися просто на Землю й не бачили її, бо насправді їй бракує величезного супутника, родича з трьома кільцями чи радіоактивного шару на поверхні. Отже, ми не впізнаємо її й не подумуємо, що дивимося на неї. Я уявляю й гірше.

— Невже може бути щось гірше? — Пелорат здавався пригніченим.

— Легко — коли уява посеред ночі стає хворобливою та починає шукати в неозорому царстві фантазії будь-що, здатне поглибити розпач. Що як здатність Землі ховатися абсолютна? Що як нашу свідомість затуманено? Що як ми пройдемо просто повз Землю, із її величезним супутником та із віддаленим газовим гігантом з кільцями, і нічого із цього не побачимо? Що як ми вже це зробили?

— Але якщо ви в це вірите, чому ми...

— Я не кажу, що вірю в це. Я говорю про шалені фантазії. Ми шукатимемо далі.

Пелорат повагався, потім спитав:

— Як довго, Тревізе? Колись нам точно доведеться здатися.

— Ніколи, — палко відповів Тревіз. — Якщо мені доведеться решту життя літати з планети на планету, зазирати й питати: «Скажіть, сер, де Земля?», тоді це я й робитиму. Я можу будь-якої миті відвезти вас, Блісс і навіть Феллом, якщо забажаєте, назад на Гею, а тоді продовжити пошуки сам.

— О ні. Ви ж знаєте, я не покину вас, Голане, і Блісс теж. Якщо треба, ми будемо стрибати з вами з планети на планету. Але чому?

— Тому що я мушу знайти Землю і тому що я знайду. Не знаю як, але знайду. А тепер дивіться, я намагаюсь досягти

точки, звідки зможу вивчити сонячний бік планети не надто близько до сонця, тож дайте мені трохи часу.

Пелорат замовк, але не пішов. Він спостерігав, як Тревіз вивчає на екрані зображення планети, більш ніж наполовину залитої денним світлом. Пелоратові вона здавалася безвиразною, але він знав, що поєднаний із комп'ютером Тревіз бачив її за кращих обставин.

— Там є туман, — прошепотів Тревіз.

— Тоді мусить бути й атмосфера, — вирвалось у Пелората.

— Не обов'язково суттєва. Не достатня для підтримання життя, але достатня для легкого вітру, який здіме пил. Це добре відома ознака планет із розрідженою атмосферою. Там можуть навіть бути маленькі полярні шапки. Ну знаєте, трохи водяного льоду, зосередженого на полюсах. Цей світ занадто теплий для твердого двоокису вуглецю. Мені доведеться перемкнутися на радіолокаційне зображення. Так буде легше працювати на нічному боці.

— Справді?

— Так. Треба було від початку це спробувати, але з планетою майже без повітря й, відповідно, без хмар спроба з видимим світлом видавалася дуже природною.

Тревіз надовго замовк, поки екран заповнювали розмиті відображення радіолокаційних хвиль, які створювали майже абстрактне зображення планети — щось, що міг би створити митець Клеонівського періоду.

— Ну-у... — багатозначно мовив він тоді, ненадовго протягнувши останню літеру, і знову замовк.

— Що значить ваше «ну»? — врешті спитав Пелорат.

Тревіз кинув на нього швидкий погляд:

— Я не бачу кратерів.

— Кратерів? Це добре?

— Геть неочікувано, — відповів Тревіз і вишкірився. — І дуже добре. Власне, потенційно розкішно.

Феллом невідривно притислася носом до корабельного ілюмінатора, у якому виднівся невеликий сегмент Всесвіту точно так, як його бачило око — без комп'ютерного збільшення чи покращення.

Блісс, яка намагалася це все пояснити, зітхнула й тихо повідомила Пелорату:

— Пеле, любий, я не знаю, наскільки вона це розуміє. Для неї маєток родителя й маленька частина володінь, на якій він розташовувався, складала весь Всесвіт. Не думаю, що вона хоч колись виходила вночі чи навіть бачила зорі.

— Ти справді так вважаєш?

— Справді. Я не ризикну показувати їй будь-яку його частину, доки в неї не буде достатнього словникового запасу, щоб хоч трохи мене зрозуміти, — і як же пощастило, що ти міг говорити з нею її власною мовою.

— Проблема в тім, що я не дуже добре нею володію, — мовив, вибачаючись, Пелорат. — А Всесвіт доволі важко збагнути, якщо несподівано з ним зіткнутися. Вона сказала мені, що якщо ці маленькі вогники — величезні світи, кожен як Солярія, хоча, звісно, вони набагато більші за Соліряю, то вони не можуть висіти в нічому. Каже, вони мусять падати.

— І має рацію, виходячи зі своїх знань. Вона ставить розважливі запитання й помалу зрозуміє. Принаймні їй цікаво, і вона не боїться.

— Річ у тім, Блісс, що мені теж цікаво. Поглянь, як змінився Голан, щойно виявив, що у світі, куди ми прямуємо, немає кратерів. Я не маю ані найменшого уявлення, що це змінює. А ти?

— Анітрохи. Та все ж він розбирається в планетознавстві краще за нас. Ми можемо тільки припускати, що він знає, що робить.

— От би й мені знати.

— Ну то спитай його.

Пелорат скривився.

— Я завжди боюся його роздратувати. Певен, він вважає, що я маю знати ці речі сам.

— Це смішно, Пеле. Він не вагається питати тебе про будь-який аспект галактичних легенд і міфів, який, на його думку, може виявитися корисним. Ти завжди готовий відповісти й пояснити, то чому б і йому цього не зробити? Піди й спитай у нього. Якщо це його роздратує, тоді він матиме шанс попрактикуватись у товариськості, і це піде йому на користь.

— Підеш зі мною?

— Ні, звісно ні. Я хочу лишитися з Феллом і продовжити спроби донести до неї уявлення про Всесвіт. Ти завжди можеш пояснити все мені пізніше — після того як Тревіз пояснить тобі.

5

Пелорат сором'язливо увійшов до кабіни пілота. Він радий був зауважити, що Тревіз насвистував до себе й, очевидно, був у доброму гуморі.

— Голане, — якомога гучніше привітався він.

— Янове! — підвів на нього погляд Тревіз. — Ви завжди заходите навшпиньках, ніби вважаєте, що турбувати мене протизаконно. Зачиніть двері й сідайте. Сідайте! Гляньте на це. — Він вказав на планету на екрані. — Я знайшов лише два чи три кратери, і то доволі малі.

— Це щось змінює, Голане? Справді?

— Змінює? Авжеж. Ви ще й питаєте!

Пелорат безпорадно розвів руками.

— Це все для мене загадка. Моїм основним предметом в університеті була історія. На додачу я вивчав соціологію та психологію, мови та літератури, переважно стародавні, а в магістратурі спеціалізувався на міфології. Я ніколи

навіть не наближався до планетознавства чи будь-яких природничих наук.

— Це не злочин, Янове. Я волів би, щоб ви знали те, що знаєте. Ваші здібності до стародавніх мов та міфології для нас надзвичайно корисні, і вам це відомо. А коли справа стосується планетознавства, про це подбаю я. Розумієте, Янове, планети утворюються зіткненням менших об'єктів. Останні об'єкти, які вриваються в уже утворену планету, лишають сліди у вигляді кратерів. Тобто теоретично це так. Якщо планета достатньо велика, щоб бути газовим гігантом, вона під газоподібною атмосферою здебільшого рідка, тож останні зіткнення викликають лише сплески й не лишають слідів. Менші планети, тверді, крижані чи кам'яні, натомість демонструють сліди-кратери, причому безстроково, хіба що є передумови для зникання цих слідів. Зникання буває трьох видів. По-перше, світ може мати крижану поверхню, яка вкриває рідкий океан. У такому разі будь-який об'єкт під час зіткнення пробиває лід і виплюскує воду. За ним крига намерзає наново й, так би мовити, заживляє рану. Такі планета чи супутник мусять бути холодним світом, не придатним для життя — як ми його розуміємо. По-друге, якщо планета має потужну вулканічну активність, то безперервний потік лави чи осад попелу постійно заповнюватимуть і приховуватимуть будь-які утворювані кратери. Утім, така планета чи супутник також навряд чи будуть придатними для життя. Це підводить нас до третього виду — і це потенційно живі світи. Такі світи можуть мати крижані полярні шапки, однак океан мусить бути рідким. У них можуть бути активні вулкани, але розташовані далеко один від одного. Такі світи не можуть ані заживляти кратери, ані заповнювати їх. Утім у них є ерозія. Вітер та водяні потоки спричинятимуть ерозію кратерів, а якщо на планеті є життя, дії живих істот також цьому сприятимуть. Зрозуміло?

Пелорат обміркував це, але сказав:

— Але, Голане, я вас геть не розумію. На планеті, до якої ми наближаємось...

— Ми сядемо на неї завтра, — бадьоро підтвердив Тревіз.

— На планеті, до якої ми наближаємось, немає океану.

— Тільки тонкі полярні шапки.

— І достатньої атмосфери.

— Лише сота частина густини атмосфери Термінуса.

— І життя.

— Наскільки я можу визначити, ні.

— Тоді що могло спричинити ерозію кратерів?

— Океан, атмосфера та життя, — відповів Тревіз. — Дивіться, якби ця планета від початку не мала ані повітря, ані води, будь-які утворені кратери досі б існували й вкривали б усю поверхню. Те, що кратерів немає, доводить: цей світ не міг бути без води й повітря завжди, можливо, раніше він навіть мав достатню атмосферу й океан. Крім цього, тут видно величезні басейни, у яких колись мали міститися моря й океани, не кажучи вже про сліди нині висохлих річок. Тож помітно, що ерозія тут була, і припинилася настільки нещодавно, що нові кратери ще не мали часу утворитися.

Пелорат виглядав сповненим сумнівів.

— Я, може, й не планетознавець, але мені здається, що якщо планета достатньо велика, щоб мати густу атмосферу, і можливо, упродовж мільярдів років, то вона не може її зненацька втратити, чи не так?

— Я б так не думав. Але в цьому світі до зникнення атмосфери точно було життя, ймовірно, людське. Я припустив би, що це був терраформований світ, як і майже всі населені світи в Галактиці. Проблема в тім, що ми до пуття не знаємо, які були умови в ньому до прибуття людей; що було зроблено, щоб пристосувати його для людей; або ж за яких, власне, умов життя зникло. Це могла бути катастрофа, яка висмоктала атмосферу, що призвело до кінця людського життя. Або ж на планеті був якийсь екологічний дисбаланс, який люди контролювали, поки

були тут, і який спричинив шкідливе розрідження атмосфери, коли вони зникли. Можливо, ми знайдемо відповідь, коли сядемо на планету, а може, й ні. Це неважливо.

— Але ж так само не важливо, чи було тут колись життя, якщо зараз його немає. Яка різниця, була планета безлюдною завжди чи безлюдна лише зараз?

— Якщо вона безлюдна лише зараз, на ній будуть руїни, що лишились від колишніх мешканців.

— На Аврорі були руїни...

— Саме так, але на Аврорі були двадцять тисяч років дощу та снігу, замерзання й танення, вітру та температурних змін. І ще там було життя — не забувайте про життя: там могло не бути людей, але життя було вдосталь. Ерозія може так само шкодити руїнам, як і кратерам, навіть швидше. А за двадцять тисяч років збереглося недостатньо, щоб принести нам якусь користь. Однак на цій планеті час плинув — можливо, протягом двадцяти тисяч років, а можливо, й менше — без вітру, бур чи життя. Визнаю, температурні зміни були, але на тому все. Руїни будуть у доброму стані.

— Якщо вони взагалі там будуть, — із сумнівом пробурмотів Пелорат. — Чи можливо, що на цій планеті ніколи не було життя, чи принаймні людей, і що атмосфера зникла через якусь подію, до якої люди ніяк не доклалися?

— Ні, ні, — відповів Тревіз. — Можете обійтись без песимізму, бо на мене він не подіє. Навіть звідси я помітив залишки того, що, переконаний, колись було містом. Тож завтра ми туди сядемо.

6

— Феллом упевнена, що ми відвеземо її назад до Джембі, її робота, — стривожено мовила Блісс.

— Гм, — озвався Тревіз, вивчаючи поверхню світу, що пропливала під кораблем. Тоді підвів погляд, ніби почув

зауваження лише із затримкою. — Що ж, то був єдиний родитель, якого вона знала, чи не так?

— Так, авжеж, але вона думає, що ми повернулися на Солярію.

— Хіба це схоже на Солярію?

— Звідки їй знати?

— Скажіть їй, що це не Солярія. Слухайте, я дам вам один чи два довідкові книгофільми з ілюстраціями. Покажіть їй великі плани кількох населених світів та поясніть, що їх мільйони. У вас буде на це час. Я не знаю, скільки нам із Яновом доведеться блукати, перш ніж ми виберемо ймовірну ціль і сядемо.

— Вам із Яновом?

— Так. Феллом не може піти з нами, навіть якби я й хотів, а це лише якби я був божевільним. Блісс, у цьому світі потрібні скафандри. Тут немає повітря, яким можна дихати. А в нас немає скафандра, який підійшов би Феллом. Тож ви з нею лишитеся на кораблі.

— Чому я?

Губи Тревіза витягнулись у невеселу посмішку.

— Зізнаюся, з вами я почувався б безпечніше, але ми не можемо лишити Феллом саму на кораблі. Вона може нашкодити, навіть якщо й ненавмисно. Мені потрібен Янов, бо він здатен розібрати давні написи, які тут можуть бути. Це означає, що вам доведеться лишитися з Феллом. Гадаю, ви не будете проти.

Блісс здавалася переконаною.

— Слухайте, — мовив Тревіз, — ви хотіли взяти Феллом із собою, хоча я не хотів. Я певний, що від неї будуть самі проблеми. Тож її присутність накладає обмеження, і вам доведеться до цього пристосуватися. Вона тут, тож вам теж доведеться бути тут. Із цим доведеться змиритися.

— Напевно, — зітхнула Блісс.

— Добре. Де Янов?

— Він із Феллом.

— Дуже добре. Ідіть підмініть його. Я хочу з ним поговорити.

Тревіз досі вивчав поверхню планети, коли зайшов Пелорат, прочищаючи горло, щоб оголосити свою присутність.

— Якість проблеми, Голане?

— Не зовсім проблеми, Янове. Я просто не впевнений. Це дивний світ, і я не знаю, що з ним сталося. Судячи з басейнів, моря мусили бути широкими, але мілкими. Наскільки я можу судити із залишених слідів, це був світ знесолених водойм і каналів — а може, моря були не надто солоними. Якщо вони були не надто солоними, це пояснюватиме, чому в басейнах немає солончаків. Бо інакше, коли зник океан, соляний вміст зник із ним — що точно скидається на наслідок людської діяльності.

— Вибачте мені мою неосвіченість у цих питаннях, Голане, — вагаючись, мовив Пелорат, — але чи має хоч щось із цього значення для того, що ми шукаємо?

— Гадаю, ні, але мені все одно цікаво. Якби я точно знав, як цю планету терраформували у придатну для людей і якою вона була до терраформування, тоді, напевно, збагнув би, що сталося з нею до знелюднення — або ж, може, перед тим. А якби ми знали, що з нею сталося, могли б бути заздалегідь попереджені про неприємні сюрпризи.

— Які саме сюрпризи? Це ж мертвий світ, хіба ні?

— Достатньо мертвий. Дуже мало води, розріджена й не придатна для дихання атмосфера, і Блісс не вловлює ознак розумової діяльності.

— Гадаю, це вирішальний аргумент.

— Те, що немає розумової активності, не обов'язково означає відсутність життя.

— Точно має означати відсутність небезпечного життя.

— Не знаю. Але я хотів із вами порадитися не про це. Тут є два міста, які можуть згодитися для нашої першої перевірки. Вони начебто в чудовій формі, як і всі міста. Що б не знищило повітря та океани, міста воно, здається, не зачепило. Словом, ці два міста особливо великі. Однак у більшому, здається,

бракує пустоти. Далеко скраю є космопорти, але в самому місті — нічого. У меншому місті є пуста рівна поверхня, тож легше буде спуститися просто в нього, хоч і не в офіційний космопорт — але кому яка різниця?

— Ви хочете, щоб я вирішив, Голане? — скривився Пелорат.

— Ні, вирішу я. Просто хочу почути вашу думку.

— Не можу стверджувати напевно, але велике розпростерте місто, ймовірно, є комерційним чи виробничим центром. Менше місто з відкритим простором — мабуть, адміністративний центр. Саме він нам і потрібен. Там є монументальні будівлі?

— Що ви маєте на увазі під монументальними будівлями? Пелорат усміхнувся, трохи витягнувши стиснуті губи.

— Якби ж я знав. Стиль змінюється з часом і з кожним світом. Але, підозрюю, вони на вигляд завжди великі, непрактичні та дорогі. Як те місце на Компореллоні, де ми були.

Тревіз і собі всміхнувся.

— Важко сказати, дивлячись просто вниз, а вид збоку, коли ми підлітаємо чи відлітаємо, не надто інформативний. Чому ви віддаєте перевагу адміністративному центрові?

— У ньому ми, ймовірно, знайдемо планетарний музей, бібліотеку, архіви, університет і таке інше.

— Добре. Тоді туди й вирушимо, у менше місто. І можливо, щось знайдемо. Двічі ми промахнулися, але, може, цього разу щось вийде.

— Три — щасливе число.

— Звідки ця фраза? — здивовано звів брови Тревіз.

— Вона давня, — пояснив Пелорат. — Я знайшов її в старовинній легенді. Гадаю, вона означає успіх із третьої спроби.

— Звучить непогано. Дуже добре, тоді три — щасливе число, Янове.

Розділ п'ятнадцятий

Мох

1

У скафандрі Тревіз мав недоладний вигляд. Зовні лишалися лише кобури — не ті, які він зазвичай чіпляв на пояс, а масивніші, які були частиною скафандра. Він обережно поклав бластер до кобури праворуч, а нейронний батіг ліворуч. Зброю знову було перезаряджено, і цього разу, похмуро подумав Тревіз, *ніщо* її в нього не відбере.

— Ви берете із собою зброю навіть у світ без повітря... — усміхнулася Блісс. — Хоча неважливо! Я не ставитиму під сумнів ваші рішення.

— Правильно! — озвався Тревіз і обернувся допомогти Пелоратові прилаштувати шолома, перш ніж узятися за власний.

— Голане, я справді зможу дихати у цій штуці? — жалібно спитав Пелорат, який раніше ніколи не вдягав скафандра.

— Обіцяю.

Обіймаючи Феллом за плече, Блісс спостерігала, як зімкнулися останні кріплення. Юна солярійка дивилася на дві постаті в скафандрах з очевидною тривогою. Вона тремтіла, і рука Блісс ніжно й заспокійливо її стискала.

Повітряний шлюз відчинився, і двоє чоловіків ступили назовні, помахавши на прощання роздутими руками. Шлюз зачинився. Далі прочинився головний, і вони незграбно ступили на землю мертвого світу.

Світало. Небо, звісно, було ясным, пурпурового відтінку, однак сонце ще не зійшло. Над світлішим видноколом, там, де воно мало з'явитися, виднівся легкий серпанок.

— Тут холодно, — зауважив Пелорат.

— Ви відчуваєте холод? — здивувався Тревіз. Скафандри були добре ізольовані, і якщо з чимось і виникала проблема, то це з виведенням тепла.

— Ні, але дивіться... — Голос Пелората звучав через радіозв'язок у вусі Тревіза, а палець кудись вказував. У пурпуровому світанковому світлі розкришений кам'яний фасад будівлі, до якої вони наближалися, вкривала паморозь.

— З розрідженою атмосферою вночі холоднішає сильніше за очікуване, а вдень так само надміру теплішає. Зараз найхолодніша година дня, і мусить минути кілька годин, перш ніж нам стане надто спекотно лишатися на сонці.

Неначе його слова були містичним заклинанням, над видноколом вигулькнув обідець сонця.

— Не дивіться на нього, — невимушено попередив Тревіз. — Скло вашого шолома відбиває світло і не пропускає ультрафіолет, однак це все одно небезпечно.

Він обернувся спиною до сходу сонця, дозволивши своїй довгій тіні впасти на будівлю. У нього на очах паморозь зникла під сонячним світлом. Кілька секунд стіна здавалася темною від вологи, а потім і та зникла.

— Звідси будівлі мають гірший вигляд, ніж із неба, — зауважив Тревіз. — Вони розтріскалися й осипаються. Гадаю, це через температурні зміни, і через те, що сліди води щодня й щоночі замерзають і тануть уже, мабуть, зо двадцять тисяч років.

— На камені над входом вирізьблені літери, — сказав Пелорат, — але через осип їх важко прочитати.

— Можете розібрати, Янове?

— Якась фінансова установа. Принаймні я розбираю слово, схоже на «банк».

— Що це?

— Якщо те, що я думаю, — то будівля, де зберігали, забирали, обмінювали, вкладали й позичали грошові активи.

— На це відведена ціла будівля? Без комп'ютерів?

— Тут комп'ютери ще всього на себе не перебрали.

Тревіз знизав плечима. Подробиці стародавньої історії його не надихали.

Вони пересувалися дедалі квапливіше, менше зупиняючись біля будівель. Тиша й *мертвотність* надзвичайно пригнічували. Через повільну тисячолітню загибель, у яку вони вторгнулися, місто здавалося скелетом, у якому не лишилося нічого, крім кісток.

Вони досягли помірно теплої зони, однак Тревізові здавалося, що він відчуває жар сонця на спині.

Десь за сто метрів праворуч від нього гучно озвався Пелорат:

— Гляньте-но!

Вуха Тревіза задзвеніли.

— Не кричіть, Янове. Я добре чую ваш шепіт, наскільки б далеко ви не були. Що там?

— Ця будівля — «Зала світів», — одразу стишив голос Пелорат. — Принаймні мені здається, що напис означає саме це.

Тревіз підійшов до нього. Перед ними височіла триповерхова будівля з нерівним і засипаним великими уламками каміння дахом, неначе на ньому колись стояла якась скульптура, що розвалилася на шматки.

— Ви впевнені? — спитав Тревіз.

— Якщо зайдемо, то дізнаємося.

Вони піднялися п'ятьма низькими широкими сходами й перетнули марнотратно велику площу. У розрідженому повітрі їхні оббиті металом черевики озивалися радше шепіткою вібрацією, ніж звуком кроків.

— Бачу, що ви мали на увазі під «великою, непрактичною й дорогою», — пробурмотів Тревіз.

Вони увійшли до широкої й високої зали, крізь витягнуті вікна якої лилося сонячне світло, надто яскраво освітлюючи поверхні, на які падало, проте лишаючи інше захованим у тіні. Розріджена атмосфера погано його розсіювала.

У центрі зали виднілася постать, більша за людську, на вигляд виготовлена із синтетичного каменю. Одна її рука відпала. Інша тріснула на плечі, і Тревіз відчував, що, як недбало її торкнеться, та також відламається. Він відступив, неначе, занадто наблизившись, відчуватиме спокусу до цього жакливого акту вандалізму.

— Цікаво, хто це? — спитав він. — Ніде немає підписів. Мабуть, той, хто це створив, вважав свою славу настільки очевидною, що його особистість не треба було встановлювати, але тепер... — Він відчув небезпеку філософствування й відвернувся.

Пелорат дивився вгору, і Тревіз простежив за напрямком його погляду. На стіні було вирізьблено написи, яких Тревіз не розумів.

— Дивовижно, — констатував Пелорат. — Їм, можливо, з двадцять тисяч років, але тут, частково захищені від сонця й вологи, вони досі розбірливі.

— Не для мене.

— Це старі письмена, та й навіть для себе вигадливі. Ану, що тут: сім, один, два... — Його мова перетворилась на нерозбірливе бурмотіння, аж тут він знову заговорив: — Тут перелічено п'ятдесят назв. Мало існувати п'ятдесят світів косміків, а це — «Зала світів». Припускаю, це назви п'ятдесяти цих планет, напевно, в порядку заселення. Аврора перша, а Солярія остання. Якщо бачите, тут сім колонок: у перших шести — по сім назв, а в останній вісім. Вони ніби планували таблицю сім на сім, а тоді постфактум додали Солярію. Я гадаю, старий друже, що цей список створений ще до того, як Солярію терраформували й населили.

— А на якій планеті ми зараз? Можете сказати?

— Якщо бачите, п'ята назва у третій колонці, дев'ятнадцята за рахунком, написана трохи більшими літерами за інші. Здається, укладачі списку були достатньо самовдоволеними, щоб відвести собі почесне місце. Крім того...

— Яка це назва?

— Наскільки можу розібрати, тут написано Мельпоменія. Ця назва мені абсолютно не знайома.

— Вона може означати Землю?

Пелорат палко захитав головою, але всередині шолома жест став невидимий.

— У давніх легендах є десятки назв на позначення Землі. Як ви знаєте, Гея — одна з них. Також Терра, Ерда та інші. Усі вони короткі. Мені не відомо, щоб їй давали якусь довгу назву, і я не знаю жодної, схожої на скорочену версію Мельпоменії.

— Тож ми на Мельпоменії, і це не Земля.

— Саме так. І крім того, як я вже починав говорити, ще кращий показник за більші літери — це що координати Мельпоменії зазначено як нуль, нуль і нуль, чого й варто очікувати від координат, які позначають власну планету.

— Координати? — Голос у Тревіза був приголомшений. — У цьому списку є і координати?

— Тут три числа для кожної назви, і я припускаю, що це координати. Чим іще це може бути?

Тревіз не відповів. Він розкрив маленьке відділення у частині скафандра, яка вкривала його праве стегно, й видобув звідти компактний пристрій, поєднаний із відділенням кабелем. Приклав його до очей і ретельно сфокусував на написах на стіні, силуючись виконати пальцями в рукавичках те, що зазвичай було б секундною справою.

— Фотокамера? — спитав Пелорат, що було необов'язково.

— Вона надішле зображення одразу в комп'ютер корабля. — Тревіз зробив кілька знімків із різних ракурсів, тоді мовив: — Чекайте. Мені треба піднятися вище. Допоможіть, Янове.

Пелорат сплів руки, утворюючи підставку для ніг, проте Тревіз хитнув головою:

— Це не витримає мою вагу. Станьте навкарачки.

Пелорат так насилу і вчинив, а Тревіз, знову сховавши камеру у відділення, так само насилу забрався Пелоратові на плечі, а звідти — на п'єдестал статуї. Спробував обережно хитнути ту, перевіряючи на міцність, тоді поставив ногу на одне зігнуте коліно й скористався як опорою, відштовхнувшись і схопившись за безруке плече. Спершись носами об якусь нерівність на грудях, підтягнувся і зрештою, кілька разів покрехтівши, зумів усістися на плечі. Давно померлим, які шанували статую та те, що вона зображала, учинок Тревіза здався б святотатством, і ця думка достатньо вплинула на депутата, щоб він намагався не надто навалюватися вагою.

— Ви впадете й поранитесь, — стривожено гукнув йому Пелорат.

— Я не впаду й не поранюся, але ви можете мене оглушити.

Тревіз дістав камеру і знову сфокусувався. Зробив ще кілька фото, а тоді сховав пристрій і обережно спустився, доки ступні не торкнулися п'єдесталу. Зістрибнув на підлогу, і вібрація від контакту з нею, вочевидь, стала останньою краплею, бо досі вціліла рука розсипалася, утворивши біля підніжжя статуї маленьку купку сміття. Впала вона майже безшумно.

Тревіз застиг. Першим його пориванням було знайти сховок, перш ніж прийде вартовий і впіймає його. Дивовижно, подумав він після цього, як швидко переживаєш наново дитячі дні у схожій ситуації — коли випадково розбиваєш щось на вигляд важливе. Це тривало лише мить, але вразило добряче.

Голос Пелората був глухим, як і належить людині, що спостерігала й навіть посприяла актові вандалізму, однак він дібрав утішливих слів.

— Усе... усе гаразд, Голане. Вона вже й так збиралася сама відпасти. — Він підійшов до уламків на п'єдесталі та підлозі, ніби збираючись довести свою думку, потягнувся за одним із більших фрагментів, а тоді мовив: — Голане, підійдіть.

Тревіз підійшов, і Пелорат, указуючи на уламок каменю, який точно був частиною руки, донедавна приєднаною до плеча, спитав:

— Що це?

Тревіз подивився. Там була пухнаста латка яскраво-зеленого кольору. Тревіз легко потер її пальцем у рукавичці. Латка легко відшкрябалася.

— Дуже схоже на мох, — сказав він.

— Життя без свідомості, яке ви згадували?

— Я не до кінця впевнений, наскільки без свідомості. Гадаю, Блісс наполягала б, що в цього теж є свідомість, але ж вона стверджуватиме, що та є і в каменя.

— Гадаєте, саме через цей мох камінь і кришиться?

— Не здивувався б, якби він цьому сприяв. У цьому світі вдосталь сонячного світла і є трохи води. Половина тутешньої атмосфери — це водяна пара. Решта — азот та інертні гази. Лише слід вуглекислого газу, що могло б наштовхнути когось на думку про рослинне життя, однак може бути й так, що вуглекислого газу мало, бо майже весь його вбирає кам'яна поверхня. Тож якщо це каміння трохи ним насичене, можливо, мох руйнує його, виділяючи кислоту, а тоді вживає утворюваний вуглекислий газ. Можливо, це домінантна форма життя, що залишилася на цій планеті.

— Як захоплю.

— Безперечно, але лише до певної міри. Координати світів косміків значно цікавіші, однак найбільше нам потрібні координати Землі. Якщо їх тут немає, вони можуть бути деінде в будівлі — або ж в іншій будівлі. Ходімо, Янове.

— Але знаєте... — почав було Пелорат.

— Ні, ні, — нетерпляче перервав його Тревіз. — Поговоримо пізніше. Нам треба дізнатися, що ще може дати нам ця будівля, якщо може хоч щось. Уже теплішає. — Він зиркнув на маленьку позначку температури на зворотному боці лівої рукавички. — Ходімо, Янове.

Вони попростували кімнатами, ступаючи якомога тихіше — не тому, що шуміли у звичному сенсі цього слова або ж їх хтось міг почути, просто трохи соромилися спричинити ще більше шкоди вібрацією. Вони піднімали пил, який невисоко злітав і швидко осідав у розрідженому повітрі, та лишали по собі сліди черевиків.

Час від часу хтось із них мовчки вказував у якийсь тьмянний куток на інші розрослі плями моху. Наявність життя, наскільки б незначне воно не було, приносило невелику втіху, полегшувало мертвотне й задушливе відчуття прогулянки в мертвому світі, а надто такому, де всі артефакти свідчили, що дуже давно він був розвиненим і живим.

А тоді Пелорат констатував:

— Гадаю, це бібліотека.

Тревіз із цікавістю роззирнувся. Тут були полиці, і придивившись уважніше, він збагнув: те, що краєм ока видалося йому оздобленням, могло бути книгофільмами. Він бережливо потягнувся до одного з них. Ті були товстими та неоковирними, а тоді Тревіз зрозумів, що це всього лише футляри. Пошарудів товстими пальцями, відкриваючи його, і побачив усередині кілька дисків. Вони теж були товсті й здавалися ламкими, хоча цього він не перевіряв.

— Неймовірно примітивно, — повідомив він.

— Їм тисячі років, — вибачливо мовив Пелорат, ніби захищаючи мельпоменійців від звинувачень у відсталих технологіях.

Тревіз вказав на корінець диска, на якому віднілися потемнілі закрути шрифту, що його використовували давні люди.

— Це назва? Що тут написано?

— Я не впевнений, друже, — вивчав корінець Пелорат. — Гадаю, одне зі слів стосується мікроскопічного життя. Напевно, це слово означає «мікроорганізм». Підозрюю, це технічні мікробіологічні терміни, які я не зрозумів би навіть галактичним стандартом.

— Можливо, — безрадісно озвався Тревіз. — І так само можливо, що нам би з них не було ніякої користі, навіть якби ми могли їх прочитати. Бактерії нас не цікавлять. Зробіть ласку, Янове, продивіться ці книжки й скажіть, чи є тут щось із цікавою назвою. Поки ви це робитимете, я огляну ці книгоскопи.

— То це вони? — здивувався Пелорат. Приземкуваті кубічні пристрої з похилим екраном і вигнутими виступами нагорі могли бути підставкою для ліктя чи місцем для встановлення електронотатника, якщо такі на Мельпоменії існували.

— Якщо це бібліотека, у них мають бути якісь аналоги книгоскопів, а це якраз схоже на них.

Тревіз дуже обережно витер пил з екрана і з полегшенням виявив, що той, із чого б не був виготовлений, не розсипався від доторку. Він легко посмикав ручки одну за одною. Нічого. Спробував інший книгоскоп, тоді ще один — так само безрезультатно.

Депутат не здивувався. Навіть якби пристрій лишався в робочому стані після двадцяти тисяч років у розрідженій атмосфері й був стійким до водяної пари, це не розв'язувало питання джерела живлення. Накопиченій енергії властиво було витікати, як би цьому не запобігали. Ще один аспект всеохопного й непереборного другого закону термодинаміки.

— Голане... — озвався Пелорат за спиною Тревіза.

— Так?

— У мене тут книгофільм...

— Який саме?

— Гадаю, це історія космічних польотів.

— Ідеально, але нам із нього жодної користі, якщо я не увімкну цей книгоскоп. — Він розчаровано стиснув кулаки.

— Ми могли б забрати фільм із собою на корабель.

— Я не знатиму, як пристосувати його до нашого пристрою. Він не вміститься, і я певен, що наша система сканування з ним не сумісна.

— Але, Голане, це справді необхідно? Якщо ми...

— Це справді необхідно, Янове. А тепер не заважайте. Я намагаюсь вирішити, що робити. Можу спробувати дати книгоскопу живлення. Цього йому може вистачити.

— Де ви візьмете живлення?

— Ну... — Тревіз видобув обидві зброї, швидко на них глянув, тоді запхнув бластер назад до кобури. Привідкрив панель на нейронному батозі й перевірів рівень заряду. Той був на максимумі.

Тревіз кинувся долілиць на підлогу, потягнувся до книгоскопа (депутат досі думав, що це був саме він) і спробував штовхнути його вперед. Той трохи піддався, і Тревіз роздивився знахідку.

Один із цих кабелів мав подавати енергію, і це точно був той, який тягнувся зі стіни. Утім депутат не помітив на ньому очевидноївилки чи з'єднання. (І як мати справу з чужопланетною й давньою культурою, де найпростіші й найочевидніші речі такі невпізнавані?)

Тревіз легко потягнув за кабель, тоді сильніше. Повернувшись в один бік, потім в інший. Натис на стіну поблизу кабеля й на кабель поблизу стіни. Якогога уважніше взявся за наполовину видиму задню панель книгоскопа, і ніщо з того, що він міг там зробити, також не спрацювало.

Він відштовхнувся однією рукою від підлоги, підводячись, і коли зіп'явся на ноги, кабель піднявся з ним. Яка саме із цих дій від'єднала кабель, Тревіз не мав ані найменшого поняття.

Кабель не видавався поламаним чи відірваним. Кінець його був доволі гладеньким на вигляд і лишив у місці приєднання до стіни таку саму гладеньку прогалину.

— Голане, — тихо озвався Пелорат, — можна мені...

Тревіз категорично від нього відмахнувся.

— Не зараз, Янове, будь ласка! — Зненацька він помітив зелений матеріал, який обліпив вигини його лівої рукавиці.

Напевно, він підчепив і розтер трохи моху за книгоскопом. Рукавиця була трохи волога, але на очах у Тревіза висохла, а зелена пляма побрунатішала.

Він перемкнув увагу на кабель, уважно роздивляючись від'єднаний кінець. Там точно були два маленькі отвори. Можна було вставити дроти.

Тревіз знову всівся на підлогу та розкрив блок живлення нейронного батога. Обережно розкрутив і від'єднав один із дротів. Потім поволі й бережно вставив той в отвір, штовхаючи всередину, доки дріт не вперся. Коли ж спробував легко витягнути його знову, він не піддався, ніби затиснутий. Тревіз притлумив перше поривання знову вирвати його силою. Він розкрутив інший дріт і заштовхнув його в другий отвір. Це, імовірно, замкне електричне коло та подасть книгоскопові живлення.

— Янове, ви гралися з найрізноманітнішими книгофільмами. Погляньмо, чи зможете ви придумати, як вставити цю книгу в книгоскоп.

— Це справді необ...

— Янове, будь ласка, ви постійно намагаєтесь ставити непотрібні запитання. У нас не так багато часу. Я не хочу чекати до пізньої ночі, щоб будівля вистигла настільки, щоб ми змогли повернутися.

— Вона має вставлятися сюди, але...

— Добре. Якщо це історія космічних польотів, вона мусить починатись із Землі, оскільки саме на Землі космічні польоти й винайшли. Перевіримо, чи тепер ця штука працюватиме.

Пелорат трохи метушливо встромив книгофільм в очевидний отвір, а тоді почав вивчати позначки біля різних ручок, шукаючи підказок щодо управління.

Очікуючи, Тревіз негучно заговорив, частково щоб знизити напругу:

— Припускаю, у цьому світі тут і там теж мають бути роботи, цілком робочі на вигляд, блищати собі у майже вакуумі.

Проблема в тім, що їхній запас енергії теж мусив давно вичерпатися, а навіть якщо їх знову зарядити, що з їхніми мізками? Важелі та шестерні могли зберегтися тисячоліттями, але як щодо мікроперемикачів чи субатомних штукенцій у їхніх головах? Вони мусили зруйнуватися, а навіть якщо й ні, що їм знати про Землю? Що...

— Книгоскоп працює, старий друже, — повідомив Пелорат. — Дивіться.

У тьмяному світлі екран книгоскопа замерехтів. Він був доволі блідим, але Тревіз трохи посилив живлення на батозі, і той розгорівся. Через розріджене повітря простір довкола них, що опинився за межами сонячних променів, був доволі тьмяним, тож кімната поставала бляклою й затіненою, а екран порівняно з нею здавався дуже яскравим. Час від часу його мерехтливою поверхнею пропливали тіні.

— Його треба сфокусувати, — сказав Тревіз.

— Знаю, — відповів Пелорат, — але здається, це мій максимум. Мабуть, сам фільм зруйновано.

Тіні тепер з'являлися й швидко пересувалися, а час від часу виринало і щось схоже на жалюгідну подобу шрифту. Тоді на мить фільм став чіткішим і знову потьмянів.

— Янове, відмотайте й зупиніть тут.

Пелорат уже намагався це зробити. Він пустив фільм навспак, тоді знову вперед, а тоді зловив мить і зупинив.

Тревіз нетерпляче спробував прочитати, тоді розчаровано спитав:

— Янове, ви можете це розібрати?

— Не повністю. — Пелорат примружено дивився на екран. — Тут про Аврору. Це я можу сказати. Гадаю, він розповідає про першу гіперпросторову експедицію — тут сказано «перша хвиля». — Він запустив фільм, і той знову розмився та потьмянів. Нарешті Пелорат мовив: — Голане, здається, все, що я можу розібрати, стосується світів косміків. Я не бачу тут нічого про Землю.

— Ні, тут і не було б, — гірко мовив Тревіз. — Інформацію про неї стерли в цьому світі, як і на Тренторі. Вимкніть цю штуку.

— Але це не має значення... — почав було Пелорат, вмикаючи книгоскоп.

— Бо ми можемо пошукати в інших бібліотеках? Там її теж буде стерто. Скрізь. Чи знаєте ви... — Говорячи, він глянув на Пелората, і тепер задивився на нього із сумішшю жаху та огиди. — Що у вас зі склом шолома?

2

Пелорат рефлекторно підніс руку в рукавичці до скла шолома, а тоді відняв її й глянув на неї.

— Що це? — спитав здивовано. Тоді подивився на Тревіза і майже пропищав: — *Із вашим склом теж щось дивне, Голане.*

Тревіз автоматично роззирнувся у пошуках дзеркала, але його тут не було, та навіть якби й виявилось, йому знадобилося б світло.

— Вийдіть на сонце, гаразд? — пробурмотів він.

Тревіз напіввивів-напіввиштовхав Пелората до променя світла з найближчого вікна. Попри ізоляцію скафандра, він відчував тепло на спині.

— Гляньте на сонце, Янове, — мовив, — і заплющте очі.

Одразу стало зрозуміло, що не так із шоломом. У місці, де скло зустрічалося з металізованою тканиною самого скафандра, бурхливо розростався мох. Передню частину шолома облямовувала зелена пляма, і Тревіз знав, що в нього так само.

Він провів пальцем рукавички по моху на шоломі Пелората. Частина відстала, заплямувавши розчавленою зеленню рукавичку. Однак поки Тревіз дивився, як мох виблискує в сонячному світлі, той ніби жорсткішав і засихав.

Він спробував знову, і цього разу мох потріскався й побрунатнішав. Тревіз знову сильно потер краєчки скла Пелоратового шолома.

— Потріть мій, Янове, — попросив. Тоді спитав: — На вигляд чисто? Добре, у вас теж. Ходімо. Не думаю, що нам ще є що тут робити.

У покинутому місті без повітря сонце було незатишно спекотним. Кам'яні будівлі яскраво й майже болюче сяяли. Тревіз примружувався, дивлячись на них, і, наскільки це було можливо, рухався затіненим боком вулиць. Зупинився біля тріщини в одному з фасадів, достатньо широкої, щоб вмістити мізинець у рукавичці. Так Тревіз і вчинив.

— Мох, — пробурмотів, дивлячись на палець, та навмисно підійшов до краю тіні, ненадовго вистромивши цей палець на сонце. Потім сказав: — Для нього критично важливий вуглекислий газ. Він росте скрізь, де може знайти вуглекислий газ — у розкришеному камені, будь-де. Ви знаєте, що ми — хороше джерело вуглекислого газу, мабуть, щедріше за будь-що на цій майже мертвій планеті, і, гадаю, сліди газу просочуються навколо скла.

— Тож мох росте й там.

— Так.

Шлях назад до корабля здавався довгим, набагато довшим і, звісно, спекотнішим, ніж пройдений на світанку. Втім, коли вони дійшли, корабель був досі у тіні; принаймні це Тревіз вирахував правильно.

— Дивіться! — мовив Пелорат.

Тревіз побачив, що контури головного шлюзу вкривав зелений мох.

— Теж витік? — спитав Пелорат.

— Звісно. Я певен, незначний, однак цей мох, здається, краще вказує на залишкові сліди вуглекислого газу, ніж будь-який відомий мені індикатор. Напевно, його спори скрізь, і він розростається будь-де, де є бодай кілька

поживних для нього молекул. — Він налаштував радіоприймач на довжину хвилі корабля й мовив: — Блісс, ви мене чуєте?

Голос Блісс зазвучав в обох парах навушників:

— Так. Ви готові зайти? Пощастило з чимось?

— Ми зовні, — повідомив Тревіз, — але не відчиняйте шлюз. Ми відчинимо його звідси. Повторюю, не відчиняйте шлюз.

— Чому?

— Блісс, просто зробіть так, як я прошу, добре? Тривалі обговорення можемо лишити на потім.

Тревіз видобув бластер і ретельно знизив його потужність до мінімальної, тоді невпевнено на нього задивився. Він ніколи не використовував його на мінімумі. Тревіз роззирнувся. Нічого належно крихкого, щоб випробувати бластер, не знайшлося.

У розпачі він націлив його на кам'янистий схил, у тіні якого влаштувалася «Далека зірка». Ціль не розжарилася. Тревіз автоматично помацав місце, куди влучив. Чи здавалося вони теплим? Крізь ізольовану тканину скафандра він не міг сказати напевно.

Тревіз знову завагався, тоді вирішив, що за всіма параметрами корпус корабля мусить бути не менш міцним за схил. Націлив бластер на краєчок шлюзу й, затамувавши подих, ненадовго натиснув на контакт.

Кілька сантиметрів мохоподібного наросту одразу побрунатішали. Тревіз помахав рукою біля брунати, й навіть легкого вітерця, створеного в такий спосіб, виявилось достатньо, щоб засохлі рештки брунатного матеріалу розсипалися.

— Це працює? — стривожено спитав Пелорат.

— Так. Я встановив на бластері слабкий промінь.

Він обдав жаром усе навколо шлюзу, і зелень зникла. Уся Тревіз вдарив у шлюз, щоб струсити рештки вібрацією, і на землю полетів брунатний пил — такий дрібний, що навіть зависав у розрідженій атмосфері, підхоплений подмухами газу.

— Гадаю, тепер ми можемо його відчинити, — повідомив Тревіз, і за допомогою управління на зап'ястку передав радіохвильову комбінацію, що активувала механізм відчинення зсередини. Шлюз ще не роззявився навіть наполовину, коли Тревіз сказав: — Янове, не баріться, забирайтеся всередину. Не чекайте на сходи. Залізайте.

Тревіз поліз за Пелоратом, випаливши край шлюзу бластером. Обстріляв і сходи, щойно ті опустилися. Тоді подав сигнал для зачинення шлюзу й стріляв, доки вони не були повністю замкнені.

— Ми в шлюзі, Блісс, — сказав він. — Лишимося тут на кілька хвилин. Нічого не робіть!

— Натякніть мені, — озвався голос Блісс. — Із вами все гаразд? Як там Пел?

— Я тут, Блісс, і зі мною все чудово, — відповів Пел. — Немає причин переживати.

— Як скажеш, Пеле, але пізніше доведеться все пояснити. Сподіваюся, ви це розумієте.

— Обіцяємо, — мовив Тревіз і ввімкнув світло в шлюзі.

Дві постаті у скафандрі стояли обличчям одна до одної.

— Ми викачуємо все можливе повітря планети, тож просто почекаймо.

— А повітря корабля? Ми його впустимо?

— Поки ні. Мені настільки ж не терпиться вибратися зі скафандра, Янове, як і вам. Я просто хочу переконатися, що ми позбулися всіх спор, які пробралися з нами — або на нас.

У не надто задовільному освітленні Тревіз націлив бластер на внутрішній стик шлюзу та корпусу, методично розпиляючи жар підлогою, вгору та довкола, а потім знову підлогою.

— Тепер ви, Янове.

Пелорат нервово поворушився, і Тревіз запевнив:

— Ви можете відчути тепло. Гірше бути не мусить. Якщо стане неприємно, просто скажіть.

Він обвів невидимим променем скло шолома, найбільше краєчки, а потім послідовно решту скафандра.

— Підніміть руки, Янове, — пробурмотів Тревіз. Потім: — Покладіть руки мені на плече й підніміть одну ногу, мені треба обробити підошви... а тепер іншу. Вам не надто гаряче?

— У прохолодному вітерці не купаюся, Голане.

— Що ж, тоді відплатить мені тим самим. Пройдіться по мені.

— Я ніколи не тримав у руках бластера.

— Доведеться. Тримайте отак, великим пальцем штовхніть ту маленьку ручку й міцно стисніть руків'я. Отак. Тепер проведіть по склу мого шолома. Ведіть рівномірно, Янове, не затримуйте надто довго на одному місці. Рештою шолома, тоді обличчям донизу та шиєю.

Він продовжував давати вказівки, і коли був увесь прогрітий та внаслідок цього незатишно спітнів, забрав бластер назад і перевірив рівень заряду.

— Лишилося менше половини, — констатував і методично обробив нутрощі шлюзу, туди й назад на стіні, доки бластер не розрядився, відчутно нагрівшись через швидку й безперервну розрядку. Тоді Тревіз сховав його назад до кобури.

Лише після цього він подав сигнал на вхід до корабля. Він зрадів свисту та відчуттю находження повітря до шлюзу, коли відчинилися внутрішні двері. Прохолода та теплообмін охолодять скафандр набагато швидше, ніж саме лише випромінювання тепла. Тревізу могло лише здатися, але він одразу відчув прохолоду. Здалося чи ні, їй він теж зрадів.

— Знімайте скафандр, Янове, і лишайте тут, у шлюзі.

— Якщо ви не проти, — сказав Пелорат, — я б хотів передусім прийняти душ.

— Не передусім. Власне, перед цим, і підозрюю, що навіть перед тим, як помочитися, вам доведеться поговорити з Блісс.

Блісс, звісно, чекала на них із занепокоєним виглядом. З-за неї, міцно чіпляючись долоньками за ліву руку дівчини, визирала Феллом.

— Що сталося? — суворо спитала Блісс. — Що там було?

— Захист від інфекції, — сухо мовив Тревіз, — тож я ввімкну ультрафіолетове випромінювання. Дістаньте темні окуляри. Будь ласка, не баріться.

Додавши до освітлення на стінах ультрафіолет, Тревіз один за одним зняв вологі предмети одягу й витрусив їх, повертаючи то в одному, то в іншому напрямку.

— Просто пересторога. Ви теж це зробіть, Янове. І Блісс, мені доведеться роздягнутися повністю. Якщо вас це збентежить, вийдіть у сусідню кімнату.

— Мене це ані збентежить, ані присоромить, — відповіла Блісс. — Я добре уявляю, як ви виглядаєте, і точно не побачу нічого нового. Що за інфекція?

— Просто дещо, — з умисною байдужістю повідомив Тревіз, — що, гадаю, може дуже нашкодити людству, якщо дати йому волю.

3

Усе скінчилося. Ультрафіолет виконав своє завдання. Згідно із сукупністю інформаційних та навчальних фільмів, які доклалися до «Далекої зірки», коли Тревіз уперше зайшов на борт на Термінусі, світло офіційно призначалося для дезинфекції. Утім Тревіз підозрював, що завжди була спокуса, і часом нестримна, користуватися ним для набування модної засмаги у вихідців зі світів, де засмагу вважали модною. Однак як би не використовували ультрафіолет, він завжди дезінфікував.

Вони вивели корабель у космос, і Тревіз маневрував ним так близько до сонця Мельпоменії, як це було можливо без надмірного дискомфорту; він розвертав і вихляв корабель, упевнюючись, що всю його поверхню просочено ультрафіолетом.

Нарешті вони забрали два покинуті в шлюзі скафандри й оглянули їх, доки навіть Тревіз не лишився задоволеним.

— І все це через мох, — зрештою мовила Блісс. — Кажете, це був він, Тревізе? Мох.

— Я називаю це мохом, бо воно мені його нагадало. Але я не ботанік. Усе, що я можу сказати, — що він насичено зелений і, ймовірно, потребує дуже мало світла.

— Чому мало?

— Мох чутливий до ультрафіолету і не може рости, навіть виживати, під безпосереднім освітленням. Його спори всюди, і він зростає в прихованих кутках, у тріщинах скульптур, під будівлями, живлячись енергією розсосереджених фотонів світла скрізь, де є джерела вуглекислого газу.

— Я так розумію, ви вважаєте його небезпечним.

— Це цілком можливо. Якби частина спор причепилася до нас, коли ми ввійшли, або залетіла за нами, вони знайшли б чимало світла без шкідливого ультрафіолету. Знайшли б удо-сталь води й нескінченний запас вуглекислого газу.

— У нашій атмосфері його всього три сотих відсотка.

— Для них це чимало — плюс ще чотири відсотки нашого видиху. Що якби спори проросли у наших ніздрях і на нашій шкірі? А якби розклали й знищили нашу їжу? Виробили токсини, які нас уб'ють? Навіть якби ми старанно їх знищили, але лишили кілька живими, цього їм стало б, щоб заразити інший світ, куди ми їх принесемо, а звідти — перенестися до інших світів. Хто знає, на яку шкоду вони здатні.

— Життя не обов'язково небезпечне тому, що відрізняється, — похитала головою Блісс. — Ви так готові вбивати.

— Це каже Гея.

— Авжеж, але я сподіваюся, що в моїх словах є сенс. Мох пристосований до умов цього світу. Використовує світло в невеликій кількості, але помирає від великої; користується крихітними подмухами вуглекислого газу, але великими його можна вбити. Він може й не вижити в будь-якому світі, крім Мельпоменії.

— Хочете, щоб я ризикнув? — вимогливо поцікавився Тревіз.

— Що ж, гаразд, — знизала плечима Блісс. — Не треба захищатися. Я розумію, про що ви. Ви ізолят, тож, ймовірно, не мали вибору, окрім як вчинити так, як вчинили.

Тревіз відповів би на це, однак його перервав високий і ясний голос Феллом — власною мовою.

— Що вона каже? — спитав Тревіз у Пелората.

— Феллом каже... — заговорив було Пелорат, але Феллом, ніби на мить запізно згадавши, що її мову нелегко зрозуміти, почала знову.

— Там, де ви були, був Джембі?

Слова були ретельно вимовлені, і Блісс просяяла.

— Хіба вона не чудово говорить галактичною? І так швидко навчилася.

— Я все зіпсую, якщо спробую, — тихо мовив Тревіз, — але ви поясніть їй, Блісс, що ми не знайшли на планеті роботів.

— Я поясню, — викликався Пелорат. — Ходімо, Феллом. — Він ніжно обійняв дитину за плечі. — Ходімо до нас у кімнату, і я дам тобі почитати ще одну книжку.

— Книжку? Про Джембі?

— Не зовсім... — І за ними зачинилися двері.

— Знаєте, — нетерпляче глянув їм услід Тревіз, — ми марнуємо час, граючись із цією дитиною в няньок.

— Марнуємо? Як це заважає вашим пошукам Землі, Тревізе? Ніяк. Однак гра в няньку встановлює зв'язок, вгамовує страх, дає любов. Хіба ці досягнення нічого не варті?

— Це знову говорить Гея.

— Так. Тоді будьмо практичними. Ми відвідали три старі світи косміків і нічого не здобули.

— Справедливо, — кивнув Тревіз.

— Власне, усі три виявилися небезпечними, чи не так? На Аврорі були здичавілі собаки, на Солярії — дивні й небезпечні людські створіння, на Мельпоменії — загрозливий мох. Тож очевидно, що світ, покинутий напризволяще, з людьми чи без, стає небезпечним для міжзоряної спільноти.

— Це не можна вважати загальним правилом.

— Три з трьох — шанси точно переконаливі.

— І в чому це переконує вас, Блісс?

— Я вам розкажу. Прошу, вислухайте мене без упередженості. Якщо мати в Галактиці мільйони світів, що взаємодіють між собою, як це, звісно, і є, і якщо кожен світ повністю складається з ізолятів — як і є, тоді в кожному світі людський вид домінуватиме та нав'язуватиме свою волю нелюдським формам життя, неживій геологічній основі й навіть одне одному. Така Галактика є дуже примітивною, незграбною та несправною Галаксією. Зачатками цілого. Розумієте, про що я?

— Я розумію, що ви намагаєтеся сказати, але це не означає, що я з вами погоджуся, коли ви договорите.

— Просто послухайте. Погоджуйтесь чи ні, як хочете, але послухайте. Галактика працюватиме лише як прото-Галаксія, і що менше «прото-» й більше «Галаксія», то краще. Галактична Імперія була спробою створити сильну прото-Галаксію, і коли вона розпалася, часи швидко стали неспокійні. Ідею прото-Галаксії постійно намагалися посилити. Такою спробою є Конфедерація Фундації. Такою була Імперія Мула. Такою є Імперія, що її планує Друга Фундація. Але навіть якби таких імперій чи конфедерацій не було, навіть якби в усій Галактиці панував безлад, це був би поєднаний безлад, у якому всі світи взаємодіяли б один з одним, навіть якщо й тільки як вороги. Це саме собою було б певним союзом, і то був би не найгірший випадок.

— І що тоді було б найгіршим?

— Ви знаєте відповідь, Тревізе. Ви її бачили. Якщо населений світ повністю занепадає, стаючи суто ізолятським, і втрачає будь-яку взаємодію з іншими світами людей, він розвивається злякано.

— Отже, як рак?

— Так. Хіба не цим є Солярія? Вона проти всіх світів. А кожна людина на ній — проти всіх інших. Ви це бачили. А якщо люди повністю зникають, з ними щезають останні рештки

порядку. Правило «всі проти всіх» стає провідним антипринципом, як-от із собаками, або всього-на-всього стихійною силою, як із мохом. Гадаю, ви розумієте: що ближче ми до Галаксії, то кращим стає суспільство. Тоді навіщо зупинятися на чомусь до Галаксії?

Якусь мить Тревіз мовчки дивився на Блісс.

— Я про це думаю. Але звідки це припущення, що дозування — річ одностороння, що мало — це добре, багато — краще, а все — найкраще? Хіба ви самі не зазначали, що мох міг пристосуватися до дуже малої кількості вуглекислого газу, тож чималий запас може його вбити? Людина двох метрів на зріст краща, ніж людина на зріст метр, але й краща за триметрову. Миша не стане кращою, якщо її збільшити до розмірів слона. Вона не виживе. Так само слон не стане кращим, якщо його зменшити до розмірів миші. Є природний розмір, природна складність, певна оптимальна якість для всього, зірка то чи атом, і це точно справедливо для живих істот і живих спільнот. Я не кажу, що стара Галактична Імперія була досконалою, і я точно бачу хиби в Конфедерації Фундації, але не готовий стверджувати, що через те, що абсолютна ізоляція — це погано, абсолютне єднання — це добре. Крайнощі можуть бути однаково жакливими, і можливо, старомодна Галактична Імперія, наскільки б вона не була недосконала — це найліпше, на що ми здатні.

— Мені цікаво, чи ви самі собі вірите, Тревізе, — похитала головою Блісс. — Ви будете стверджувати, що вірус та людина для вас однаково незадовільні, і бажали б зупинитись на чомусь посередині, як-от на слизовику?

— Ні. Але стверджуватиму, що для мене вірус і надлюдина однаково незадовільні, і я бажав би зупинитися на чомусь посередині, як-от на людині звичайній. Однак немає сенсу сперечатися. Я матиму рішення, коли знайду Землю. На Мельпоменії ми знайшли координати інших сорока семи світів косміків.

— І відвідаєте їх усі?

— Якщо доведеться, то кожен.

— Ризикуючи небезпекою на кожному.

— Так, якщо це потрібно, щоб знайти Землю.

Пелорат вийшов із кімнати, у якій лишив Феллом, і, здавалося, збирався було щось сказати, коли його заскочила швидка суперечка між Блісс і Тревізом. Він дивився на обох по черзі, коли ті говорили.

— Скільки часу це забере? — спитала Блісс.

— Скільки б не знадобилося, — відповів Тревіз. — І ми можемо знайти те, що нам потрібно, вже на наступному, який відвідаємо.

— Або ж на жодному.

— Цього ми не знатимемо, поки не пошукаємо.

Нарешті Пелорат зумів втрутитися:

— Але навіщо шукати, Голане? У нас є відповідь.

Тревіз нетерпляче махнув рукою в напрямку Пелората, простежив за порухом, повернув голову і з нерозумінням перепитав:

— Що?

— Я сказав, що в нас є відповідь. Я намагався сказати це вам на Мельпоменії щонайменше п'ять разів, але ви були настільки захоплені тим, що робили...

— Яка відповідь? Про що ви кажете?

— Про Землю. Думаю, я знаю, де Земля.

Частина VI

АЛЬФА

Розділ шістнадцятий

Центр світів

1

Тревіз надовго втупився в Пелората, і то з очевидним невдоволенням. Тоді спитав:

— Ви побачили щось, чого не побачив я, і не сказали мені про це?

— Ні, — сумирно відповів Пелорат. — Ви бачили це, і, як я вже сказав, я намагався пояснити, але ви були не в настрої мене слухати.

— То спробуйте ще раз.

— Не цькуйте його, Тревізе, — сказала Блісс.

— Я не цькую його. Я прошу інформації. А ви не ставтесь до нього, як до дитини.

— Прошу, — мовив Пелорат, — послухайте мене, а не одне одного. Пам'ятаєте, Голане, ми обговорювали перші спроби дізнатися походження людей? Проєкт Яріффа? Ну знаєте, намагання скласти графік часів заселення різних планет, опираючись на припущення, що планети заселятимуть порівну в усіх напрямках від світу походження. А тоді, рухаючись від новіших до старіших планет, ми б з усіх напрямків наблизились до першосвіту.

— Пам'ятаю, він не спрацював через ненадійність дат заселення, — нетерпляче кивнув Тревіз.

— Саме так, старий друже. Але світи, з якими працював Яріф, були частиною другого поширення людської раси. Тоді гіперпросторові подорожі вже вельми розвинулися і розселення мало відбуватися доволі нерівномірно. Стрибати на дуже великі відстані було дуже легко, тож розселення не обов'язково тривало радіально симетрично. Це точно ускладнювало проблему ненадійності дат. Але, Голане, подумайте секунду про світи косміків. Вони — перша хвиля поселення. Гіперпросторові подорожі тоді були не такі розвинені й на великі відстані стрибали мало, якщо стрибали взагалі. Під час другої хвилі було заселено мільйони світів і, можливо, хаотично, а за першої хвилі населилися лише п'ятдесят і, напевно, методично. Мільйони світів другої хвилі залюднили за двадцять тисяч років, а п'ятдесят світів першої хвилі — за декілька століть, майже миттєво. Ці п'ятдесят сукупно мають існувати в межах приблизно симетричної сфери від світу походження. У нас є координати п'ятдесяти світів. Пам'ятаєте, ви фотографували їх зі статуї? Що б чи хто б не знищував інформацію про Землю, вони або прогледіли ці координати, або не подумали, що ті можуть дати нам потрібну інформацію. Усе, що вам потрібно, Голане — це налаштувати координати з поправкою на останні двадцять тисяч років зоряного руху, а тоді знайти центр сфери. Ви опинитеся приблизно біля сонця Землі, чи принаймні там, де воно було двадцять тисяч років тому.

Упродовж цієї розповіді рот у Тревіза повільно роззявлявся, і знадобилося кілька секунд, щоб стулити його, коли Пелорат завершив.

— І чому я про це не подумав? — мовив Тревіз.

— Я намагався вам сказати, коли ми ще були на Мельпоменії.

— Певно, що так. Перепрощую, Янове, що відмовився слухати. Річ у тім, що мені не спадало на думку... — Він присоромлено замовк.

— Що я міг сказати щось важливе, — тихо хихотнув Пелорат. — Гадаю, зазвичай я й не сказав би, але розумієте, це моя царина. Я певен, що загалом ви маєте цілком виправдане право мене не слухати.

— Ніколи. Це не так, Янове. Я почуваюся дурнем і цілком на це заслуговую. Вибачте мені ще раз. А зараз я мушу сісти за комп'ютер.

Вони з Пелоратом зайшли до кабіни пілота, і Пелорат, як і завжди, водночас із зачудуванням та невірою спостерігав, як Тревіз розташував руки на робочій поверхні й став майже єдиним організмом із комп'ютером.

— Мені доведеться зробити деякі припущення, Янове, — сказав Тревіз із доволі відсутнім через занурення в комп'ютер виразом обличчя. — Доведеться припустити, що перше число — відстань у парсеках, а інші два — кути в радіанах: перший, так би мовити, вгору і вниз, а другий — праворуч і ліворуч. Доведеться припустити, що плюс і мінус для кутів використовують за галактичним стандартом, і що відмітка нуль-нуль-нуль означає сонце Мельпоменії.

— Звучить доволі логічно, — зазначив Пелорат.

— Хіба? Є шість можливих варіантів компонування літер, чотири можливі варіанти компонування символів, відстані можуть бути не в парсеках, а у світлових роках, а кути не в радіанах, а в градусах. Це одразу дев'яносто шість різних варіантів. Додайте до цього, що, якщо ці відстані у світлових роках, я не певен щодо використаної тривалості року. І також я не знаю, якими саме умовними одиницями вимірювали кути — в одному випадку, гадаю, від екватора Мельпоменії, але який у них нульовий мериді...

— Тепер у вас усе звучить безнадійно, — спохмурнів Пелорат.

— Не безнадійно. У цьому списку є Аврора і Солярія, а я знаю їхнє місце в космосі. Я введу координати й перевірю, чи зможу їх знайти. Якщо опинюся не там, то підлаштовуватиму

координати, доки не опинюся де треба, і це повідомить мені, у яких припущеннях щодо мірил координат я помиляюся. Що-йно виправлю свої припущення, зможу шукати центр сфери.

— Чи не буде важко вирішити, що саме змінювати, усіма цими можливостями?

— Що? — перепитав Тревіз, дедалі більше занурюючись. Коли Пелорат повторив запитання, сказав: — Що ж, є шанси, що координати відповідають галактичному стандарту, і зробити поправку на невідомий нульовий меридіан буде неважко. Ці системи визначення космічних локацій розробили дуже давно, і більшість астрономів упевнені, що вони передують міжзоряним подорожам. Люди де в чому дуже консервативні й майже ніколи не змінюють числові одиниці, коли звикнуть до них. Гадаю, вони навіть можуть помилково вважати їх законами природи. І це на краще, бо я щиро впевнений, що якби кожен світ мав власні одиниці вимірювання, які змінювалися б щостоліття, то наукові досягнення загальмували б і зовсім зупинилися. — Говорячи, Тревіз, очевидно, водночас працював, бо слова лунали із зупинками. Тоді пробурмотів: — А тепер помовчмо.

Після цього обличчя Тревіза спохмурніло й зосередилося, аж доки за кілька хвилин депутат не відкинувся в кріслі й повільно не видихнув. Тихо мовив:

— Одиниці збереглися. Я знайшов місце розташування Аврори, у цьому немає сумнівів. Бачите?

Пелорат задивився на зоряне поле й на яскраву зірку близько до центру:

— Ви впевнені?

— Не важливо, що думаю я. *Комп'ютер* упевнений. Усе ж таки ми відвідали Аврору. У нас є її характеристики — діаметр, світність, маса, температура, спектральні подробиці, не кажучи вже про розташування сусідніх зірок. *Комп'ютер* каже, що це Аврора.

— Тоді, гадаю, ми маємо повірити йому на слово.

— Маємо, повірте. Дозвольте я налаштую екран, і комп'ютер зможе взятися до роботи. У нього є п'ятдесят наборів координат, і він використовуватиме їх по черзі.

Говорючи, Тревіз порався над екраном. Комп'ютер регулярно працював у чотирьох вимірах часопростору, однак для людського огляду рідко була потреба в більш ніж двох. Тепер же екран нібито розклався в темний об'єм, настільки ж глибокий, наскільки високий і широкий. Тревіз майже повністю вимкнув світло в кімнаті, щоб легше було спостерігати зоряний блиск.

— Зараз почнеться, — прошепотів він.

За мить з'явилася зірка — а тоді ще, і ще одна. З доданням кожної нової екран змінювався, щоб вміщати їх усі. Скидалося, ніби космос відсувається від погляду, захоплюючи дедалі більшу панораму. Поєднати це зі зсувами вгору чи вниз, праворуч чи ліворуч...

Нарешті з'явилися п'ятдесят світлових цяток, які зависли в тривимірному просторі.

— Не відмовився б від гарного сферичного розташування, — зазначив Тревіз, — але це схоже на скелет сніжки, яку зліпили дуже спішно з надто твердого й зернистого снігу.

— Це все псує?

— Створює деякі труднощі, але, гадаю, із цим можна впоратися. Самі зірки розташовані неоднорідно, і точно так само мусять і придатні до життя планети, тож заснування нових світів мало бути нерівномірним. Комп'ютер розмістить кожну із цих цяток на теперішньому місці, зробивши поправку на їх імовірний рух за останні двадцять тисяч років — і це навіть не означатиме значного коригування, — а тоді помістить їх усі в «оптимальну сферу». Інакше кажучи, він знайде сферичну поверхню, з якої відстань до всіх цяток буде мінімальною. Потім ми знайдемо центр сфери, і Земля мусить бути достатньо близько до цього центру. Принаймні сподіваймося, що так буде. На це не знадобиться багато часу.

І не знадобилося. Тревіз, який звук отримувати від комп'ютера дива, збагнув, що приголомшений тим, наскільки швидко все відбулося.

Тревіз наказав комп'ютеру видати тиху лунку ноти, коли той визначиться з координатами оптимального центру. Для цього не було причин, хіба що було приємно почути її та зрозуміти, що, можливо, пошуки скінчилися.

Звук нагодився за кілька хвилин, схожий на ніжний і соковитий удар гонга. Він наростав, доки вібрація не стала фізично відчутною, а тоді повільно затих.

У дверях майже одразу вигулькнула Блісс.

— Що це? — спитала вона з широко розплющеними очима. — Аварійна ситуація?

— Аж ніяк, — відповів Тревіз.

— Блісс, можливо, ми знайшли Землю, — палко додав Пелорат. — Цим звуком комп'ютер про це повідомив.

— Можна було мене попередити, — сказала Блісс, заходячи до кімнати.

— Перепрошую, Блісс, — мовив Тревіз. — Я не очікував, що він буде настільки гучним.

За Блісс у кімнату зайшла і Феллом:

— Блісс, що це за звук?

— Бачу, їй теж цікаво, — зазначив Тревіз. Він відкинувся назад, почувуючись спустошеним. Наступним кроком було спробувати пошуки в справжній Галактиці, зосередитися на координатах у центрі світів косміків і перевірити, чи є там зірка класу G. Він знову опирався очевидному крокові, не здатний змусити себе перевірити ймовірний розв'язок на практиці.

— Так, — мовила Блісс. — Чому б і ні? Вона така ж людина, як і ми.

— Її родитель так не вважав, — неухважно відповів Тревіз. — Я переживаю через малу. Через неї будуть проблеми.

— І чим вона це довела? — вимогливо поцікавилась Блісс.

— Просто відчуття, — розвів руками Тревіз.

Зневажливо зиркнувши на нього, Блісс обернулась до Феллом:

— Феллом, ми намагаємося знайти Землю.

— Що це таке?

— Ще один світ, але особливий. Це світ, звідки прибули наші пращури. Феллом, ти знаєш із книжок, що означає слово «пращури»?

— Це означає... — Останнє слово прозвучало не галактичною.

— Це стародавнє слово, що означає «пращури», Блісс, — пояснив Пелорат. — Ближче до нашого «прародителі».

— Дуже добре. — Блісс раптово сяйнула усмішкою. — Із Землі прибули наші прародителі, Феллом. Твої, і мої, і Пела, і Тревіза.

— Твої, Блісс, і мої теж? — Феллом здавалася збентеженою. — І ті, і ті?

— Прародителі були лише одні. В усіх нас були одні й ті самі прародителі.

— Мені здається, дитина дуже добре розуміє, що відрізняється від нас, — сказав Тревіз.

— Не кажіть цього, — тихо звеліла Тревізу Блісс. — Треба зробити так, щоб вона не бачила. Не в базових речах.

— Припустив би, що гермафродитизм — базова річ.

— Я маю на увазі розум.

— Частки-перетворювачі теж базові.

— Тревізе, не ускладнюйте. Вона розумна людина, а подробиці не важливі. — Блісс обернулась до Феллом і знову заговорила гучніше: — Феллом, подумай тихенько про це, і що це для тебе означає. У тебе й у мене були одні й ті самі прародителі. Усі люди в усіх світах — у багатьох-багатьох світах — мали одних і тих самих прародителів, і ці прародителі спершу жили у світі під назвою Земля. Це означає, що

всі ми родичі, чи не так? А тепер повертайся до нашої кімнати й подумай про це.

Подарувавши Тревізові замислений погляд, Феллом розвернулася й побігла геть. Блісс підігнула її ніжним ляском по сідницях. Тоді обернулася до Тревіза:

— Тревізе, прошу, пообіцяйте, що не підпускатимете в її присутності жодних коментарів, через які вона думатиме, що відрізняється від нас.

— Обіцяю. Я не хотів ускладнювати чи підривати процес виховання, але ви ж знаєте, що вона *справді* від нас відрізняється.

— Де в чому. Так само як я відрізняюсь від вас, і Пел теж.

— Блісс, не будьте наївною. У Феллом відмінностей значно більше.

— *Трохи* більше. Схожість набагато важливіша. Вона та її народ колись стануть частиною Галаксії, і, я певна, дуже важливою частиною.

— Гаразд. Не будемо сперечатися. — Тревіз із очевидною неохотою розвернувся до комп'ютера. — А я тим часом боюся перевірити можливе розташування Землі в справжньому космосі.

— Боїтеся?

— Ну, — звів плечі Тревіз, як він сподівався, напівіронічно, — що як поблизу не знайдеться годящої зірки?

— Отже, не знайдеться.

— Я думаю, чи є якийсь сенс перевіряти це зараз. Ми не зможемо стрибнути ще кілька днів.

— Упродовж яких ви будете мучитися невизначеністю. Дізнайтеся зараз. Чекування нічого не змінить.

Якусь мить Тревіз сидів, стиснувши губи, тоді мовив:

— Маєте рацію. Дуже добре, тоді... ось. — Він обернувся до комп'ютера, поклав долоні на розмітку на поверхні, й екран потемнішав.

— Тоді я вас полишу, — сказала Блісс. — Якщо лишуся, ви будете нервувати. — І, махнувши рукою, вона пішла.

— Річ у тім, — пробурмотів Тревіз, — що ми спершу перевірятимемо галактичну мапу комп'ютера, і навіть якщо у вирахованому місці й буде сонце Землі, на мапі його бути не має. Але тоді ми...

Він приголомшено затнувся, коли екран спалахнув зірковим фоном. Зірки були доволі численними й тьмяними, хоча то там, то тут спалахували яскравіше, широко розкидані екраном. Однак доволі близько до центру розташувалася зоря, яскравіша за всі інші.

— Ми знайшли її, — тріумфально констатував Пелорат. — Ми знайшли її, старий друже. Дивіться, яка вона яскрава.

— Будь-яка зірка у відцентрованих координатах виглядатиме яскраво, — озвався Тревіз, вочевидь, намагаючись побороти будь-який паросток тріумфу, що може виявитися безпідставним. — Усе ж таки це вигляд на відстані парсека від відцентрованих координат. Однак зірка у центрі — точно не червоний карлик, не червоний гігант і не розжарена біло-блакитна. Зачекаймо на інформацію: комп'ютер перевіряє свої сховища даних.

На кілька секунд запанувала тиша, а тоді Тревіз повідомив:

— Спектральний клас G-2. — Ще одна пауза, тоді: — Діаметр — 1,4 мільйона кілометрів, маса — одна ціла дві сотих від маси сонця Термінуса, температура поверхні — 60 тисяч від абсолюту, обертання повільне, трохи менше тридцяти днів, жодної незвичної активності чи відхилень від норми.

— Хіба це не типowo для зірок, навколо яких розташовані придатні до населення планети?

— Типowo, — кивнув у півтемряві Тревіз. — Отже, якраз те, чого ми очікуємо від сонця Землі. Якщо саме так зародилося життя, сонце Землі мусило встановити початковий стандарт.

— Тож є непоганий шанс, що навколо нього обертається придатна для життя планета.

— Щодо цього здогадок не потрібно, — мовив Тревіз, якого це, як здавалося за голосом, збентежило. — Мапа

Галактики зазначає планету з людським життям — але зі знаком питання.

Ентузіазм Пелората зростав.

— Саме цього ми й очікували б, Голане. Планета, де зародилося життя, там, але спроби приховати цей факт утаємничують дані щодо неї, через що творці мапи, яку використовує комп'ютер, були не впевнені.

— Ні, мене турбує не це. Ми мусили б очікувати *не цього*. Ми мали очікувати набагато більшого. Зважаючи на ефективність знищення даних про Землю, творці мапи не мусили б знати про існування життя в цій системі, тим паче людського життя. Вони не мусили б навіть знати про існування сонця Землі. Світів косміків на мапі немає, то чому мусить бути сонце Землі?

— Що ж, усе-таки воно там є. Який сенс це заперечувати? Яка ще інформація є про зірку?

— Назва.

— Ох! Яка саме?

— Альфа.

Запала нетривала мовчанка, після чого Пелорат палко повідомив:

— Це воно, друже. Це останній доказ. Подумайте про її значення.

— У неї є значення? Для мене це просто назва, і то дивна. Не схоже на галактичну.

— Це *не* галактична. Це доісторична мова Землі, та сама, що подарувала нам Гею як назву планети Блісс.

— То що тоді означає Альфа?

— Альфа — це перша літера алфавіту тієї прадавньої мови. Це один із найнадійніших уривків знань, які ми про неї маємо. У давні часи «альфою» називали будь-що перше. Якщо сонце називали «Альфою», це натякає, що це найперше сонце. А хіба найперше сонце не мусить бути тим, навколо якого оберталася перша планета, де зародилося людське життя — Земля?

— Ви в цьому впевнені?

— Абсолютно.

— Чи є в давніх легендах — ви все ж таки міфолог — щось, що надає сонцю Землі якусь незвичну характеристику?

— Ні, як таке може бути? Воно мусить бути стандартним за визначенням, а як я розумію, характеристики, які надав нам комп'ютер, максимально стандартизовані. Чи не так?

— Припускаю, сонце Землі — одинарна зірка?

— Ну звісно! Як мені відомо, усі населені світи рухаються орбітами одинарних зірок.

— Я б теж так думав, — сказав Тревіз. — Проблема в тому, що зірка в центрі екрана не одинарна, вона подвійна. Яскравіша з двох зірок справді стандарна, і саме про неї комп'ютер надав нам дані. Однак навколо неї з періодом близько вісімдесяти років обертається ще одна зірка, з масою чотири п'ятих від яскравішої. Ми не можемо бачити їх як дві окремі зірки неозброєним оком, однак якби я збільшив вигляд, певен, побачили б.

— Голане, ви в цьому впевнені? — вражено мовив Пелорат.

— Так каже мені комп'ютер. А якщо ми бачимо подвійну зірку, то це не сонце Землі. Не може ним бути.

3

Тревіз розірвав контакт із комп'ютером, і світло засяло яскравіше. Вочевидь, для Блісс це був сигнал повертатися, а за нею потягнулася й Феллом.

— То що, як результати? — спитала Блісс.

— Дещо розчаровують, — безвиразно відповів Тревіз. — Там, де я очікував знайти сонце Землі, я натомість знайшов подвійну зірку. Сонце Землі — одинарна зірка, тож ця, у центрі, не воно.

— Що тепер, Голане? — спитав Пелорат.

— Я не дуже очікував побачити в центрі сонце Землі, — знизав плечима Тревіз. — Навіть косміки не заселили б світи так, щоб вийшла рівна сфера. Аврора, найдавніший із їхніх світів, могла вислати власних поселенців, і це теж могло викривити розрахунки. Також сонце Землі могло рухатися не зовсім із середньою швидкістю світів косміків.

— Тож Земля може бути де завгодно. Ви це маєте на увазі?

— Ні. Не зовсім «де завгодно». Потенційних джерел помилки небагато. Сонце Землі мусить бути *поблизу* цих координат. Зірка, яку ми знайшли майже точно за координатами, мусить бути сусідкою сонця Землі. Саме існування сусідки, настільки схожої на сонце Землі, хіба подвійної, дивовижне, але це має бути так.

— Але тоді ми б побачили сонце Землі на мапі, хіба ні? Я маю на увазі, біля Альфи?

— Ні, бо я переконаний, що сонця Землі взагалі немає на мапі. Саме це похитнуло мою впевненість, коли ми вперше спостерегли Альфу. Як би сильно вона не скидалася на сонце Землі, сам факт її наявності на мапі змусив мене запідозрити, що це не те, що треба.

— Що ж, — мовила Блісс, — чому б тоді не зосередитися на тих самих координатах у справжньому космосі? І тоді якщо близько до центру виявиться якась яскрава зірка, якої немає на мапі комп'ютера, і якщо вона буде дуже схожою за властивостями на Альфу, однак одинарною, чи не зможе вона бути сонцем Землі?

— Якби це все було так, — зітхнув Тревіз, — я готовий був би поставити половину своїх статків, скільки їх є, що навколо зірки, про яку ви кажете, буде обертатися Земля. Та знову ж таки, я вагаюся пробувати.

— Бо можете зазнати невдачі?

Тревіз кивнув.

— Однак дайте мені мить чи дві перепочити, — додав він, — і я змушу себе це зробити.

І поки троє дорослих дивилися одне на одного, до столу комп'ютера наблизилася Феллом, із цікавістю задивившись на відмітки для долонь. Обережно до них потягнулася, й Тревіз зупинив її рух, швидко виштовхнувши вперед власну руку й відрізавши:

— Феллом, не чіпай.

Юна солярійка здавалася заскоченою зненацька й відступила, шукаючи затишку в обіймах Блісс.

— Ми мусимо про це поговорити, Голане, — сказав Пелорат. — Що як у справжньому космосі ви нічого не знайдете?

— Тоді ми змушені будемо повернутись до попереднього плану й відвідати по черзі всі сорок сім світів косміків.

— Голане, а що як і це нічого не дасть?

Тревіз роздратовано похитав головою, ніби не дозволяючи цій думці надто глибоко вкорінитися. Задивившись на свої коліна, грубо відповів:

— Тоді я придумаю щось іще.

— Але що як світу прародителів немає?

Тревіз рвучко підвів погляд на цей пронизливий голос:

— Хто це сказав?

Питання було марним. Миттєва невіра минула, і він чудово зрозумів, хто це спитав.

— Я, — відповіла Феллом.

— Ти розумієш, про що ми говоримо? — трохи спохмурнівши, глянув на неї Тревіз.

— Ви шукаєте світ прародителів, але досі його не знайшли, — сказала Феллом. — Можливо, такого світу немає існує.

— Не існує, — лагідно виправила Блісс.

— Ні, Феллом, — серйозно зазначив Тревіз, — його дуже старалися приховати. Якщо так добре стараєшся щось приховати, значить, ховати є що. Розумієш, що я кажу?

— Так, — відповіла Феллом. — Ви не дозволяєте мені торкатися рук на столі. Якщо ви мені цього не дозволяєте, значить, торкатися їх цікаво.

— Ох, Феллом, але не тобі. Блісс, ви створюєте чудовисько, яке всіх нас знищить. Ніколи не впускайте її сюди, коли я не за комп'ютером. І навіть тоді подумайте двічі, гаразд?

Однак ця маленька сцена, здавалось, позбавила Тревіза нерішучості.

— Краще мені таки братися до роботи, — сказав він. — Якщо я просто сидітиму тут, не впевнений, що робити, це маленьке жахіття захопить корабель.

Світло потьмяніло, і Блісс тихо мовила:

— Тревізе, ви пообіцяли. Не називайте її чудовиськом чи жахіттям, коли вона може вас чути.

— Тоді наглядайте за нею й навчіть її поводитися. Скажіть, що дітей має бути не чути й майже ніколи не видно.

— Ваше ставлення до дітей, Тревізе, просто жахає, — спомурніла Блісс.

— Можливо, але зараз не час це обговорювати. — Тоді він порівну із задоволенням і полегшенням мовив: — Ось знову Альфа, у справжньому космосі. А ліворуч від неї й трохи вище — майже така сама яскрава зірка, і її на комп'ютерній мапі Галактики немає. Це *і є* сонце Землі. Закладаюся всіма своїми статками.

4

— Що ж, — сказала Блісс, — якщо ви програєте, ми не візьмемо й частини ваших статків, тож чому не розібратися із цим одразу? Відвідаймо зірку, щойно зможемо стрибнути.

— Ні, — хитнув головою Тревіз. — Цього разу річ не в нерішучості чи страху, а в обережності. Ми тричі відвідували невідомі світи — і тричі стикалися із чимось несподівано небезпечним. Крім того, нам тричі доводилося полишати ці світи спішно. Цього разу питання дуже критичне, і я не поставлю знову на незнання; принаймні на більше незнан-

ня, із яким я можу впоратися. Поки що в нас є лише розпливчасті розповіді про радіацію, і цього недостатньо. За химерною випадковістю, якої ніхто не міг очікувати, приблизно за один парсек від Землі є планета з людським життям...

— Ми точно знаємо, що в Альфи є планета з людським життям? — втрутився Пелорат. — Ви сказали, що комп'ютер поставив знак питання.

— Усе одно варто спробувати. Чому б на неї не глянути? Якщо там справді є люди, з'ясуємо, що вони знають про Землю. Все ж таки для них Земля не є чимось далеким із легенди; це сусідній світ, яскраво й виразно видимий у них на небі.

— Непогана ідея, — замислено мовила Блісс. — Мені спадає на думку, що якщо Альфа населена і якщо її жителі — не зовсім типові ізоляти, вони можуть бути дружніми, і ми зможемо роздобути для різноманіття якусь пристойну їжу.

— І познайомитися з приємними людьми, — додав Тревіз. — Не забувайте про це. Янове, вас це влаштує?

— Ви вирішуєте, старий друже, — сказав той. — Куди ви, туди і я.

— Ми знайдемо Джембі? — раптом спитала Феллом.

— Ми пошукаємо його, Феллом, — квапливо відповіла Блісс, доки Тревіз не встиг.

А тоді Тревіз мовив:

— Отже, вирішено. Летимо на Альфу.

5

— Дві великі зірки, — вказала на екран Феллом.

— Саме так, — мовив Тревіз. — Дві зірки. Блісс, наглядajte за нею. Не хочу, щоб вона кудись влізла.

— Вона в захваті від пристроїв, — пояснила Блісс.

— Так, знаю, але я не в захваті від її захвату. Хоча, правду кажучи, мене так само, як і її, заворожують водночас дві настільки яскраві зірки на екрані.

Зорі були такими яскравими, що здавалося, ніби в кожній з них от-от проявиться диск. Екран автоматично посилив щільність фільтрації, не пропускаючи потужне випромінювання та стишуючи світло настільки, щоб воно не шкодило сітківці. Як наслідок, мало які інші зірки сяяли достатньо, щоб бути помітними, тож ці дві гордовито панували майже на самоті.

— Річ у тім, — зауважив Тревіз, — що я ніколи так близько не бував до подвійної системи.

— Справді? — відверто приголомшено перепитав Пелорат. — Як таке можливо?

— Я встиг поподорожувати, Янове, — засміявся Тревіз, — але все ж таки не той галактичний блукач, яким ви мене вважаєте.

— Я взагалі ніколи не був у космосі, доки не зустрів вас, Голане, але завжди думав, що будь-хто, кому вдасться вибратися у космос...

— Знаю, побуває скрізь. Це досить природно. Проблема прив'язаних до планети людей у тому, що, наскільки б розум не підказував їм зворотне, їхня уява просто не може осягнути справжніх розмірів Галактики. Ми можемо подорожувати все наше життя, але більша частина Галактики лишиться непроникною й неторканою. Крім того, подвійні системи ніхто ніколи не відвідує.

— Чому ні? — спохмурніла Блісс. — Ми на Геї погано знаємося на астрономії — точно гірше за ізолятів-мандрівників, але в мене склалося враження, що подвійні зорі — не рідкість.

— Це так. Подвійних зірок суттєво більше, ніж одинарних. Однак близьке розташування двох зірок порушує звичні процеси утворення планет. Обіч подвійних зірок менше пла-

нетарного матеріалу, ніж обіч одинарних. Планети, які все ж таки біля них формуються, часто доволі нестабільні й дуже рідко придатні для життя. Гадаю, давні дослідники вивчили чимало подвійних зірок зблизька, однак для поселення добирали лише одинарні. У щільно заселеній Галактиці майже всі подорожі пов'язані з торгівлею чи комунікаціями, і відбуваються вони поміж населеними світами, які обертаються довкола одинарних зірок. Припускаю, під час військових дій бази інколи розташовували в малих світах, які інакше б не населяли і які оберталися навколо однієї з пари подвійних зірок, бо їм випало мати стратегічне розташування. Однак із удосконаленням гіперпросторових подорожей необхідність у таких базах зникла.

— Дивовижно, скільки всього я не знаю, — сором'язливо мовив Пелорат.

Тревіз на це лише вишкірився.

— Нехай це вас не вражає, Янове. Коли я був на флоті, ми слухали купи лекцій про застарілі військові тактики, які ніхто ніколи не планував і не мав намірів використовувати і про які говорили просто за інерцією. Я просто проторохкотів частину однієї з них. Зважте, скільки всього ви знаєте про міфологію, фольклор і стародавні мови, чого не знаю я, а знаєте лише ви та дуже небагато інших.

— Гарзд, — сказала Блісс, — але ці дві зірки утворюють подвійну систему, і навколо однієї з них обертається населена планета.

— Сподіваємось, що це так, Блісс, — відказав Тревіз. — Завжди є винятки. А в цьому випадку — з офіційним знаком питання, що ще бентежніше. Ні, Феллом, ці ручки — не іграшки. Блісс, ви тримаєте її або в наручниках, або подалі звідси.

— Вона нічому не нашкодить, — захищаючись, мовила Блісс, але все одно відтягнула солярійську малу до себе. — Якщо ця придатна для життя планета вас так цікавить, чому ми досі не там?

— Хоча б тому, що мені властиве людське бажання роздивитися подвійну систему зблизька. Також мені як людині властива обережність. Як я вже пояснив, усе, що трапилося з нами, відколи ми полишили Гею, інтенсивно налаштовує мене на обережність.

— Котра із цих зірок Альфа, Голане? — спитав Пелорат.

— Не загубимося, Янове. Комп'ютер точно знає, котра з них Альфа, та й ми теж. Вона гарячіша й жовтіша серед двох, бо більша. Що ж, у зірки праворуч світло має виразний помаранчевий відтінок, схожий на сонце Аврори, якщо пригадуєте. Помічаєте?

— Так, тепер, коли ви звернули на це мою увагу.

— Дуже добре. Вона менша. Яка друга літера тієї давньої мови, про яку ви говорили?

Пелорат на мить замислився:

— Бета.

— Тоді назвімо помаранчеву Бетою, а жовто-білу Альфою, і просто зараз ми прямуємо до Альфи.

Розділ сімнадцятий

Нова Земля

1

— Чотири планети, — пробурмотів Тревіз. — Усі маленькі, плюс астероїдний слід. Жодного газового гіганта.

— Вас це розчаровує? — спитав Пелорат.

— Не дуже. Це очікувано. Одна з парних зірок, які обертаються на близькій відстані одна від одної, може не мати планет, які оберталися б довкола неї. Планети можуть обертатися навколо центра тяжіння обох зірок, але вони дуже малоймовірно будуть придатними для життя — надто віддалені. З іншого боку, якщо подвійні зірки розташовані на достатній відстані одна від одної, на стабільних і достатньо близьких до тої чи іншої зорі орбітах теж можуть бути планети. Якщо вірити даним комп'ютера, ці дві зірки розташовані приблизно на відстані 3,5 мільярда кілометрів, і навіть у періастрії, де вони найближче, між ними близько 1,7 мільярда кілометрів. Це означає, що планети тут можуть бути лише на орбіті за менш ніж двісті мільйонів кілометрів від кожної зірки. Отже, ніяких газових гігантів, оскільки вони мусили б розташовуватися далі від зірки, однак яка різниця? Газові гіганти все одно не придатні для життя.

— Але одна із цих чотирьох планет може бути придатною.

— Насправді реальний шанс є тільки в другій планеті. Хоча б тому, що вона єдина з них достатньо велика, щоб мати атмосферу.

Вони швидко наближались до другої планети, і впродовж двох днів її зображення збільшувалося: спершу велично й рівномірно роздуваючись, а тоді, коли не було жодних ознак корабля, який вилетів би їх перехопити, з дедалі більшою й ляснішою швидкістю.

«Далека зірка» швидко рухалася тимчасовою орбітою за тисячу кілометрів над хмарним шаром, коли Тревіз похмуро зазначив:

— Я розумію, чому в пам'яті комп'ютера після вказівки про її населеність стоїть знак питання. Немає явних ознак випромінювання: ані світла в нічній півкулі, ані радіо будь-де.

— Хмарний шар здається доволі щільним, — мовив Пелорат.

— Він не мусив би глушити радіовипромінювання.

Вони спостерігали, як кружляє під ними планета — симфонія закручених білих хмар, крізь проміжки в яких час від часу виднілася блакить, що свідчила про океан.

— Хмарність для населеного світу доволі сильна, — сказав Тревіз. — Він може бути досить похмурим. Але найбільше мене непокоїть, — додав він, коли вони знову пірнули у нічну тінь, — що нас не викликали космічні станції.

— Тобто так, як це було на Компореллоні?

— Так, як це було б у будь-якому населеному світі. Нам довелося б зупинитися для звичної перевірки документів, вантажу, тривалості відвідин і такого іншого.

— Можливо, ми з якихось причин пропустили виклик, — припустила Блісс.

— Наш комп'ютер отримав би його на будь-якій довжині хвилі, яку вони потурбувалися б використати. І ми надсилали власні сигнали, але нікого й нічого у відповідь не розбудили. Пірнути під хмари, не зв'язавшись із чиновниками станції, буде порушенням космічного етикету, але не бачу, щоб у нас був вибір.

«Далека зірка» сповільнилася й відповідно посилила свою антигравітаційну дію, підтримуючи висоту. Вона знову вилетіла на сонячне світло й сповільнилася ще. Взаємодіючи з комп'ютером, Тревіз відшукав належного розміру проміжок у хмарах. Корабель пірнув і пройшов крізь нього. Під ними, напевно, під свіжим бризом, здіймався океан. Він розкидався, брижачись, на кілька кілометрів, простягаючись тьмяними смужками піни.

Вони вилетіли з освітленої ділянки під хмари. Обшир води просто під ними став синювато-сірим, а температура помітно впала.

Феллом, задивившись на екран, на кілька секунд заговорила своєю багатою на приголосні мовою, а тоді перейшла на галактичну:

— Що це я бачу внизу?

— Це океан, — заспокійливо мовила Блісс. — Це дуже велика кількість води.

— Чому вона не висихає?

Блісс зиркнула на Тревіза, який відповів:

— Води надто багато, щоб висохнути.

— Я не хочу стільки води, — напівздушено мовила Феллом. — Летімо звідси. — А тоді тоненько верескнула, коли «Далека зірка» пройшла крізь хмарну ділянку, і екран став молочним та помережаним слідами дощових крапель.

Світло в кабіні пілота потьмяніло, а рух корабля став трохи рвучким.

Тревіз здивовано підвів погляд і крикнув:

— Блісс, ваша Феллом уже не замала для перетворення. Вона намагається керувати кораблем за допомогою електроенергії. Зупиніть її!

Блісс обійняла Феллом і міцно притиснула до себе:

— Усе гаразд, Феллом, усе гаразд. Боятися нічого. Це всього лиш інший світ, от і все. Таких багато.

Феллом трохи розслабилася, одрак досі тремтіла.

— Дитина ніколи не бачила океану, — сказала Тревізу Блісс, — і, наскільки мені відомо, ніколи не стикалася з туманом чи дощем. Можете бути співчутливішими?

— Ні, якщо вона втручатиметься в роботу корабля. Тоді вона для всіх нас становитиме небезпеку. Відведіть її до себе в кімнату й заспокойте.

Блісс коротко кивнула.

— Я піду з тобою, Блісс, — сказав Пелорат.

— Ні, ні, Пеле, — відповіла дівчина. — Лишайся тут. Я заспокою Феллом, а ти заспокою Тревіза. — І вона пішла.

— Мене не треба заспокоювати, — прогарчав Пелоратові Тревіз. — Перепрошую, якщо втратив самовладання, але не можна дозволяти дитині гратися з управлінням, правда?

— Авжеж ні, — погодився Пелорат, — але Блісс була заскочена зненацька. Вона може контролювати Феллом, яка справді дивовижно добре поводить як на дитину, яку відлучили від дому та її... її робота і хоч-не-хоч кинули до життя, якого вона не розуміє.

— Знаю. Якщо пам'ятаєте, це не я хотів узяти її із собою. То була ідея Блісс.

— Так, але дитину б убили, якби ми її не забрали.

— Що ж, вибачуся перед Блісс пізніше. Перед дитиною теж. Але Тревіз досі супився, і Пелорат лагідно спитав:

— Голане, старий друже, вас бентежить щось іще?

— Океан, — відповів Тревіз. Вони вже давно вийшли з грози, але хмари досі не закінчувалися.

— Що з ним не так?

— Його забагато, от і все.

Пелорат здавався збентеженим, і Тревіз клацнув пальцями:

— Немає землі. Ми не бачили ніякої землі. Атмосфера абсолютно нормальна, кисень та азот у належних пропорціях, тож планету мусили облаштовувати і на ній мусить бути рослинне життя, яке підтримувало б рівень кисню. У первісному стані такі атмосфери не трапляються — хіба що на Землі, де вона бозна-як утворилася. Однак на облаштованих планетах завжди є розважливий обсяг суходолу, до третини від цілого й ніколи не менше за п'яту частину. То як ця планета мусить бути облаштованою, і їй при цьому бракує землі?

— Можливо, через те, що ця планета — частина подвійної системи, вона цілковито нетипова. Можливо, її не облаштовували, але атмосфера на ній утворилася в такий спосіб, який рідко трапляється на планетах довкола одинарних зірок.

Можливо, життя тут виникло незалежно, як це колись сталося на Землі, але тільки морське життя.

— Навіть якби ми мусили це визнати, це б нам не допомогло. Морське життя ніяк не може розробити технології. Технології завжди засновано на вогні, а вогонь у морі неможливий. Планета із життям без технологій — не те, що ми шукаємо.

— Я це усвідомлюю, але просто розглядаю можливості. Усе ж таки, наскільки нам відомо, технології виникли лише раз — на Землі. Скрізь деінде їх принесли із собою поселенці. Не можна казати, що технології «завжди» якісь, якщо мати лише один випадок для вивчення.

— Морські подорожі вимагають обтічності. У морських жителів не може бути різких обрисів і додатків на кшталт рук.

— У кальмарів є щупальця.

— Визнаю, ми можемо висувати здогади, однак якщо ви уявляєте собі розумних кальмароподібних істот, які незалежно еволюціонували десь у Галактиці й розробили не засновані на вогні технології, то, на мою думку, ви припускаєте щось геть неможливе.

— На вашу думку, — лагідно зазначив Пелорат.

Раптом Тревіз засміявся.

— Дуже добре, Янове. Бачу, ви сперечаєтесь, щоб помститися мені за грубий тон на адресу Блісс, і вам це добре вдається. Обіцяю, якщо не знайдемо землі, якомога уважніше обстежимо море, раптом знайдемо ваших цивілізованих кальмарів.

Поки він говорив, корабель знову пірнув у нічну тінь, і екран почорнішав. Пелорат здригнувся.

— Мені все цікаво, — спитав він, — це безпечно?

— Що безпечно, Янове?

— Отак мчати в темряві. Ми можемо зачерпнути води, зануритись в океан, і нас одразу знищить.

— Абсолютно неможливо, Янове. Правда! Комп'ютер веде нас уздовж гравітаційної лінії. Інакше кажучи, завжди працює

із потужністю сили тяжіння планети, тобто підтримує нас на майже постійній висоті над рівнем моря.

— Але наскільки високо?

— Близько п'яти кілометрів.

— Це мене не надто заспокоює, Голане. Ми не зможемо дістатися землі та врізатись у гору, якої не бачимо?

— Ми не бачимо, але радіолокатор корабля побачить, і комп'ютер спрямує корабель навколо чи над горою.

— Але що як з'явиться рівнина? Ми проминемо її в темряві.

— Ні, Янове, не проминемо. Відображення радіолокатора від води зовсім не таке, як від суходолу. Вода переважно пласка, а земля нерівна. Через це відображення від землі суттєво хаотичніше, ніж від води. Комп'ютер зрозуміє різницю й скаже мені, якщо на видноколі з'явиться земля. Навіть якби тут був день і планету освітлювало сонце, комп'ютер помітив би рівнину раніше за мене.

Вони замовкли, а за пару годин повернулися на світло; під ними знову монотонно перекочувався порожній океан, час від часу гублячись із виду, коли вони проминали одну із численних гроз. В одній із них вітер звів «Далеку зірку» зі шляху. Тревіз пояснив, що комп'ютер оминув грозу, запобігаючи даремному марнуванню енергії та мінімізуючи шанси фізичних ушкоджень. Пізніше, коли турбуленція минула, комп'ютер повернув корабель назад на курс.

— Напевно, край урагану, — зауважив Тревіз.

— Послухайте, старий друже, — сказав Пелорат, — ми пересуваємося лише з заходу на схід — або зі сходу на захід. Усе, що ми оглядаємо, — це екватор.

— Це було б нерозумно, чи не так? Ми прямуємо великим колом із північного заходу на південний схід. Так ми минаємо тропіки та обидві помірні зони, а щоразу, коли повторюємо коло, курс зсувається західніше, оскільки планета під нами обертається навколо власної осі. Ми методично облітаємо світ. Комп'ютер стверджує, що наразі, оскільки ми досі не на-

трапили на землю, шанси знайти достатньо великий континент менші за один до десяти, а достатньо великий острів — менші ніж один до чотирьох, і знижуються з кожним колом, що ми робимо.

— Ви знаєте, як би я вчинив, — повільно промовив Пелорат, коли їх знову поглинула нічна півкуля. — Я б тримався на чималій відстані від планети й прочісував радіолокатором усю обернену до мене півкулю. Хмари не стали б на заваді, правда?

— А тоді перелетіли б на інший бік і проробили те саме там. Або просто дали б планеті зробити оберт. Це запізніла думка, Янове. Хто б міг очікувати наблизитися до населеної планети, не зупинившись на станції й не отримавши курс — або заборону? А якщо спуститися під хмарний шар, не зупиняючись на станції, хто б очікував не знайти майже одразу землю? Населені планети — це... земля!

— Точно не повністю земля.

— Я не про це, — з раптовим збудженням повідомив Тревіз. — Я кажу, що ми знайшли землю! Тихо!

Потім, із самовладанням, під яким не вдавалось приховати захвату, Тревіз поклав руки на стіл і став частиною комп'ютера.

— Це острів, — сказав він, — приблизно двісті п'ятдесят кілометрів завдовжки і шістдесят п'ять завширшки, десь так. Можливо, п'ятнадцять тисяч квадратних кілометрів площі. Невеликий, але пристойний. Більше, ніж точка на мапі. Чекайте...

Світло в кабіні пілота потьмяніло і згасло.

— Що ми робимо? — спитав Пелорат, автоматично перейшовши на шепіт, ніби темрява була крихкою і її потрібно було не розбити.

— Чекаємо, доки наші очі пристосуються до темряви. Корабель завис над островом. Просто спостерігайте. Бачите щось?

— Ні... Можливо, крихітні світлові цятки. Не впевнений.

— Я теж їх бачу. Зараз увімкну телескопічний об'єктив.

І там було світло! Добре видиме, нерегулярними латками.

— Він населений, — констатував Тревіз. — Можливо, це єдина населена частина планети.

— Що нам робити?

— Зачекаємо дня. Так у нас буде кілька годин відпочити.

— Вони не можуть на нас напасти?

— Із чим? Я не вловлюю майже ніякого випромінювання, окрім видимого світла та інфрачервоного. Острів населений, і його жителі точно розумні. У них є технології, але, очевидно, доелектронні, тож не думаю, що тут є про що турбуватися. Якщо помиляюся, у комп'ютера буде вдосталь часу мене попередити.

— А коли настане день?

— Ми, звісно, сядемо на острів.

2

Вони спустилися, коли крізь проміжок у хмарах засяяли перші промені ранкового сонця, виявляючи частину острова — свіжозелену, позначену в глибині низьким гірським пасмом, що простягалось у пурпурову далечінь.

Знизившись ще більше, вони могли роздивитися самотні підліски й подекуди сади, однак більшу частину землі займали добре доглянуті господарства. Просто під ними, на південно-східному березі острова, був сріблястий пляж, оточений ламаною лінією кам'яних брил, а за ним простягнулася галявина. Час від часу вони краєм ока помічали будинки, але ті жодного разу не скупчувалися в подобу містечка.

Зрештою вони розгледіли малопомітну мережу доріг, довкола яких негусто виднілися оселі, а тоді в прохолодному ранковому повітрі вирізнили вдаліні автолїт. Те, що це був автолїт, а не птах, вони зрозуміли лише за маневруванням. То була перша безперечна ознака розумного життя у дії, яку вони наразі зауважили на планеті.

— Це міг бути автотранспорт, якщо вони зуміли досягти цього без електроніки, — сказав Тревіз.

— Цілком може бути, — погодилася Блісс. — Мені здається, що якби ним кермувала людина, він би прямував до нас. Із нас, мабуть, неабияке видиво — транспорт, що спускається без гальмівних реактивних двигунів.

— Це видиво для будь-якої планети, — замислено мовив Тревіз. — Мало які світи хоч раз мали нагоду спостерігати зниження гравітаційного зорельота. Пляж був би хорошим місцем для посадки, однак не хочу, щоб корабель затопило, якщо подме вітер. Краще на трав'яну ділянку на іншому боці каміння.

— Принаймні гравітаційний корабель не спалить, знижувачись, приватну власність, — сказав Пелорат.

Вони м'яко сіли на чотири широкі опори, які повільно висунулися в останню мить і втислися в землю під вагою корабля.

— Але, боюся, ми лишимо сліди, — додав Пелорат.

— Принаймні клімат тут точно врівноважений, — зауважила Блісс, і в її голосі чулося щось не до кінця схвальне. — Я б навіть сказала, теплий.

На траві стояла людина, спостерігаючи за зниженням корабля без ознак остраху чи здивування. Її обличчя виказувало лише захоплену цікавість.

На ній було мало одягу, що можна було пояснити оцінкою Блісс щодо клімату. Сандалі, начебто полотняні, спідниця на зап'ях із квітковим візерунком навколо стегон. Ноги нічого не прикривало, і вище пояса теж нічого не було.

Волосся жінки було чорним, довгим, дуже лискучим і спускалося їй майже до пояса. Шкіру вона мала блідо-брунату, а очі вузькі.

Тревіз роздивився довкілля й не побачив більше жодних людей. Знизав плечима й мовив:

— Що ж, зараз рано, і жителі можуть бути переважно вдома чи навіть спати. Та все ж не сказав би, що місцина щільно

населена. — Він розвернувся до інших. — Я вийду й поговорю із жінкою, якщо вона скаже хоч щось зрозуміле. Решта з вас...

— Гадаю, ми всі можемо вийти, — рішуче мовила Блісс. — На вигляд ця жінка не загрозна, та й у будь-якому разі мені хочеться розім'яти ноги, подихати повітрям планети й, може, домовитися про їжу. Я хочу, щоб Феллом знову відчула світ, а Пел, думаю, не проти роздивитися жінку зблизька.

— Хто, я? — Пелорат трохи зашарівся. — Зовсім ні, Блісс, але ж це я в нашому маленькому гурті лінгвіст.

— Де один, там і всі, — низав плечима Тревіз. — Та все ж, хоч вона на вигляд безневинна, я збираюся взяти із собою зброю.

— Сумніваюся, що вам захочеться скористатися нею проти цієї юної жінки, — зазначила Блісс.

— Вона приваблива, еге ж? — вишкірився Тревіз.

Він вийшов із корабля першим, за ним Блісс, яка відставила назад долоню, тримаючи за руку Феллом, що обережно спускалася вслід трапом. Пелорат ішов останнім.

Чорноволося жінка все так само із цікавістю спостерігала, не позадкувавши ні на сантиметр.

— Що ж, спробуємо, — пробурмотів Тревіз. Відвів руки від зброї й мовив: — Вітаю вас.

Жінка обдумала це якусь мить і відповіла:

— Вітання вам і вашим супутникам.

— Як чудово! — радісно озвався Пелорат. — Вона говорить традиційною галактичною з правильною вимовою.

— Я теж її розумію, — сказав Тревіз і погойдав долонею, показуючи, що розумів не до кінця. — Сподіваюсь, вона розуміє мене. — Усміхаючись і намагаючись надати обличчю дружнього виразу, мовив: — Ми прибули з космосу. Ми прибули з іншого світу.

— Це гоже, — ясным сопрано відказала жінка. — З Імперії ваш корабель прибув?

— Він прибув із далекої зірки, і зветься цей корабель «Далекою зіркою».

Жінка підвела погляд на напис на кораблі.

— То се те, що там мовиться? Якщо се так, і перша літера «Д», вона написана догори ногами.

Тревіз уже збирався заперечити, але Пелорат у радісному захваті повідомив:

— Вона має рацію. Літера «Д» справді перевернулася близько двох тисяч років тому. Який дивовижний шанс детально вивчити традиційну галактичну мову наживо!

Тревіз уважно роздивлявся жінку.

Не вища за півтора метра, груди невеликі, хоч і приємної форми, однак вона не видавалася незрілою. Великі пипки й темні ареоли могли бути наслідком брунатного відтінку шкіри.

— Мене звати Голан Тревіз, — представився він, — мій друг — Янов Пелорат, жінка — Блісс, а дитина — Феллом.

— То се є звичай далекої зірки, з якої ви прибули, щоб мужам давали подвійне ім'я? Я Хіроко, донька Хіроко.

— А ваш батько? — несподівано втрутився Пелорат.

У відповідь Хіроко байдуже знизала плечима.

— Його звати Смул. Так каже моя мати, але се є неважливо. Я його не знавала.

— А де інші? — спитав Тревіз. — Здається, ви єдині вийшли нас привітати.

— Багато мужів на рибальських човнах, — пояснила Хіроко, — багато жінок у полях. Останні два дні я перепочиваю, тому маю щастя бачити сю величну річ. Але людям цікаво, і корабель мали бути узріти, коли він знижувався, навіть здалеку. Інші скоро будуть тут.

— І багато на острові інших?

— Більше за два десятки і п'ять тисяч, — з очевидною гордістю повідомила Хіроко.

— А в океані є інші острови?

— Інші острови, пане? — Вона здавалася збентеженою. Тревіза ця відповідь влаштувала. Лише ця одна точка на всій планеті була населена людьми.

— Як ви називаєте свій світ? — запитав він.

— Альфа, добрий муже. Нам кажуть, що повна назва — Альфа Центавра, якщо се мовить вам більше, але ми звемо його лише Альфою, і се, як видно, лепський світ.

— Який-який світ? — із нерозумінням обернувся до Пелората Тревіз.

— Вона має на увазі прекрасний, — пояснив той.

— Це так, принаймні тут і зараз. — Тревіз глянув на спокійне блакитне ранкове небо, в якому подекуди пропливали хмари. — Сьогодні чудовий сонячний день, Хіроко, але, гадаю, таких на Альфі небагато.

Хіроко заціпеніла.

— Стільки, скільки нам треба, пане. Коли потрібен дощ, ми попускаємо хмари, однак у більшість днів се добре, що небо над нами ясне. Авжеж, доброго неба й спокійного вітру ми бажаємо значно більше в дні, коли рибальські човни виходять у море.

— То ваш народ керує погодою, Хіроко?

— Коли б ми сього не робили, пане Голане Тревізе, то змогли б від дощу.

— Але як ви це робите?

— Я не навчена майстриня, пане, тож не можу вам сказати.

— А як зветься сей острів, що на ньому живете ви і ваш народ? — поцікавився Тревіз, опинившись у пастці вишуканого звучання традиційної галактичної (і відчайдушно сумніваючись, чи правильно вживає слова).

— Ми кличемо наш дивоглядний острів посеред неозорих морських вод Новою Землею, — відказала Хіроко.

На що Тревіз із Пелоратом здивовано та вдоволено перезирнулися.

Розвивати тему часу не було. Надходили інші. Десятками. Мабуть, ті, подумав Тревіз, що не були на кораблях чи в полях та перебували неподалік. Вони приходили переважно пішки, хоча наявні були й дві наземні машини — доволі старі та незграбні.

Це була очевидно малотехнологічна спільнота, але при цьому вони керували погодою.

Добре відомо, що технології не обов'язково мусять розвиватися лінійно; що брак досягнень за певними напрямками не обов'язково усував значні досягнення в інших — однак цей приклад нерівномірного розвитку був і справді незвичним.

Із тих, хто тепер розглядав корабель, принаймні половину становили старші чоловіки та жінки. Було також троє чи четверо дітей. Серед решти більшість жінок, аніж чоловіків. Жоден із прибулих не виказував хоч якогось страху чи непевності.

— Ви впливаєте на них? — тихо спитав Тревіз у Блісс. — Вони здаються... умиротвореними.

— Анітрохи не впливаю, — відповіла та. — Я ніколи не торкаюся розуму без потреби. Мене непокоїть Феллом.

Наскільки б нечисленною не видавалася «зустрічна делегація» для будь-кого, кому доводилося бачити натовпи витріщак у будь-якому звичайному світі в Галактиці, для Феллом, котра лише починала звикати до трьох дорослих на «Далекій зірці», то була ціла юрма. Мала швидко й неглибоко дихала, а очі в неї були напівзаплющені. Вона здавалася шокованою.

Блісс лагідно й ритмічно гладила її, видаючи заспокійливі звуки. Тревіз був упевнений, що дівчина ніжно супроводжує це все нескінченно тонкими перелаштуваннями ментальних струн.

Раптом Феллом глибоко, майже судомно вдихнула і здригнулася, напевно, в неконтрольованому тремтінні. Підвела

голову і в подібнішому до нормального стані подивилася на присутніх, а тоді зарилася обличчям Блісс під пахву.

Блісс дозволила їй там лишитися, рука ж дівчини, обійнявши Феллом за плече, час від часу його стискала, ніби знову й знову виказуючи власну захисну присутність.

Пелорат із доволі благоговійним виглядом переводив погляд з одного жителя Альфи на іншого.

— Голане, вони так відрізняються між собою, — сказав він.

Тревіз теж це помітив. Люди мали різні відтінки шкіри та колір волосся — був навіть один яскраво-рудий із блакитними очима та веснянкуватою шкірою. Щонайменше троє очевидних дорослих були такі ж дрібні, як і Хіроко, а один чи двоє були вищими за Тревіза. Декілька людей обох статей мали очі, подібні до очей Хіроко, і Тревіз згадав, що саме такі очі мало населення багатолюдних комерційних планет сектора Філі, однак він сам цей сектор ніколи не відвідував.

Всі альфійці були роздягнені вище пояса, а груди в усіх жінок здавалися малими. То була найближча до спільної ознака, яку Тревіз помічав.

— Міс Хіроко, — раптом спитала Блісс, — моя маленька дитина не звикла подорожувати в космосі та переживає більше новизни, ніж може як слід витримати. Чи можна їй присісти й, можливо, щось з'їсти та випити?

Хіроко здавалася збентеженою, і Пелорат повторив слова Блісс вишуканішою галактичною мовою середньоімперського періоду.

Долоня Хіроко злетіла до губ, і вона граційно опустилася на коліна.

— Благаю мені вибачити, поважна мадам, — сказала вона. — Я не завважила ані потреб дитини, ані ваших. Мене надто захопила дивність сієї події. Чи не зволили б ви... чи не були б ви всі ласкаві, як наші відвідувачі та гості, зайти до трапезної для ранкового прийому їжі? Чи можемо ми доєднатися до вас і пригостити?

— Дуже мило з вашого боку. — Блісс говорила повільно й ретельно вимовляла слова, сподіваючись, що так вони будуть зрозумілишими. — Хоча краще б, аби до нас доєднались тільки ви, Хіроко, — заради спокою дитини, яка не звикла бути серед багатьох людей водночас.

Хіроко звелася на ноги.

— Най буде так, як ви мовите.

Вона неквапливо повела їх травною. Інші альфійці посунулися ближче. Здавалось, їх особливо цікавить одяг прибульців. Тревіз зняв свою легку куртку й передав чоловікові, який сором'язливо підступився до нього й запитально вказав на неї пальцем.

— Ось, — сказав, — роздивіться, але поверніть. — Тоді до Хіроко: — Простежте, щоб я отримав її назад, міс Хіроко.

— Певна річ, її повернуть, поважний пане, — статечно кивнула та.

Тревіз усміхнувся й пішов далі. Під легким приємним вітерцем без куртки було затишніше.

Він не зауважив видимої зброї на комусь із людей довкола, і йому видалося цікавим, що ніхто не виявляв ані страху, ані збентеження через Тревізову. Вони навіть не вказували щодо неї допитливості. Цілком могли взагалі не усвідомлювати, що ці предмети були зброєю. Наскільки Тревіз устиг побачити, Альфа могла виявитися повністю позбавленим насильства світом.

Одна із жінок хутко забігла наперед, щоб трохи обігнати Блісс, обернулася на мить роздивитись її блузу, тоді спитала:

— Ви маєте груди, поважна мадам? — І, ніби не здатна дочекатися відповіді, легко поклати долоню Блісс на груди.

— Як ви могли виявити, маю, — з усмішкою відповіла Блісс. — Можливо, вони не такі виразні, як ваші, але не тому я їх ховаю. У моєму світі нелепсько лишати їх неприкритими. — Тоді прошепотіла Пелоратові: — Як тобі мої набуті навички традиційної галактичної?

— Тобі це дуже добре вдається, Блісс, — відповів Пелорат.

Їдальня була великою, з довгими столами й довгими лавами обабіч них. Альфійці явно їли спільнотю.

Тревіз відчув докори сумління. Прохання Блісс про приватність обмежило це приміщення п'ятьма людьми й змусило альфійців загалом лишитись у вигнанні надворі. Утім декілька з них розташувалися на поважній відстані від вікон (які були всього-на-всього отворами в стінах, не прикриті навіть сітками), імовірно, щоб мати змогу спостерігати, як незнайомці їдять.

Тревіз мимоволі замислився, що буде, якщо задощить. Авжеж, дощ почнеться лише тоді, коли буде потрібен, легкий і приємний, і триватиме без значного вітру, доки його не випаде достатньо. Ба більше, Тревіз гадав, що дощ завжди починатиметься лише у визначений час, тож альфійці будуть до нього готовими.

Вікно, обличчям до якого він сидів, визирало на море, і Тревізові здавалось, що далеко на видноколі він міг розгледіти хмарне пасмо, схоже на ті, що заповнювали небо майже скрізь, крім цього маленького райського місця.

У керуванні погодою були свої переваги.

Зрештою дівчина, ходячи навшпиньках, подала їм їжу. Вона не питала, чого вони хочуть, — просто принесла. Там були маленька склянка з молоком, більша з виноградним соком і ще більша — з водою. Кожен з гостей отримав по два зварених без шкаралупи яйця зі шматочками білого сиру по краях. У кожного також була велика тарілка зі смаженою рибою та маленькими обсмаженими картоплинами на прохолодному зеленому листі салату.

Блісс збентежено дивилась на кількість їжі перед собою й була очевидно спантеличена тим, із чого їй почати. У Феллом такої проблеми не було. Вона спрагло випила виноградний сік — їй явно сподобалося, — тоді стала наминати рибу з картоплею. Дитина збиралася була робити це руками, однак

Блісс простягнула їй велику ложку із зубцями на кінці, яка також могла слугувати виделкою, і Феллом її узяла.

Пелорат задоволено всміхнувся й одразу накинувся на яйця.

— Саме згадаємо, які на смак справжні яйця, — сказав Тревіз і наслідував його приклад.

Хіроко, забувши їсти власний сніданок через захоплення тим, як їли гості (бо ж навіть Блісс нарешті з очевидним задоволенням взялася до їжі), нарешті спитала:

— Вам подобається?

— Нам подобається, — дещо приглушено відповів Тревіз. — Вочевидь, на цьому острові не бракує їжі. Чи ви із ввічливості подаєте нам більше, ніж варто було б?

Хіроко, зосередившись, вислухала його і, здавалось, вловила суть, бо мовила:

— Ні, ні, поважний пане. Наша земля родюча, а море навіть родючіше. Наші качки дають яйця, а наші кози — сир і молоко. І ми маємо зернові. Крім того, наше море наповнене незліченними видами риб у нескінченній кількості. Уся Імперія могла б їсти за нашими столами й не вичерпати рибу з нашого моря.

Тревіз потайки всміхнувся. Молода альфійка явно не мала ані найменшого уявлення про справжні розміри Галактики.

— Хіроко, ви називаєте цей острів Новою Землею, — сказав він. — То де тоді може бути Стара Земля?

— *Стара Земля*, кажете? — спантеличено глянула Хіроко на Тревіза. — Благаю мені вибачити, поважний пане, я не розумію, про що ви.

— До Нової Землі ваш народ мусив жити деінде. Де було це деінде, з якого він прибув?

— Про се мені не знати, поважний пане, — зі збентеженою серйозністю відповіла дівчина. — Сей край все життя був моїм, а до мене належав моїй матері й бабусі, і я не сумніваюся, що до них — їхній бабусі й прабабусі. Про інші краї мені не знати.

— Але ви говорите про цей край як про Нову Землю, — ввічливо засперечався Тревіз. — Чому ви називаєте його так?

— Тому що, поважний пане, так його всі називають, тож і жінка не каже інакшого, — так само ввічливо відповіла вона.

— Але це *Нова Земля*, отже, пізніша. Має бути *Стара Земля*, попередня, за якою назвали цю. Щоранку настає новий день, і це означає, що раніше існував старий день. Хіба ви не розумієте, що це мусить бути так?

— Ні, поважний пане. Я тільки знаю, як називається сей край. Мені більше нічого не відомо, і я не розумію ваших міркувань, які дуже схожі на те, що ми називаємо супереченням. Не ображайтеся.

І Тревіз похитав головою, відчувши поразку.

4

Нахилившись до Пелората, Тревіз прошепотів:

— Куди б ми не вирушили і що б не робили, ми не отримуємо інформації.

— Ми знаємо, де Земля, то хіба це важливо? — відповів Пелорат, ледве ворухачи губами.

— Я хочу знати щось *про* неї.

— Ця дівчина дуже юна, навряд чи вона може бути сховищем даних.

Тревіз подумав про це, тоді кивнув.

— Точно, Янове. — Він обернувся до Хіроко: — Міс Хіроко, ви не спитали нас, чому ми тут, у вашому краї.

Хіроко опустила погляд.

— Це було б нешанобливо, доки ви всі не поїсте й не відпочинете, поважний пане.

— Але ми вже поїли або ж майже поїли, і нещодавно відпочивали, тож я скажу вам, чому ми тут. Мій друг, доктор Пелорат, у нашому світі науковець, вчена людина. Він міфолог. Ви знаєте, що це означає?

— Ні, поважний пане, не відаю.

— Він вивчає старі історії, як їх розказують у різних світах. Старі історії називають міфами та легендами, і доктор Пелорат ними цікавиться. Чи є на Новій Землі вчені люди, які знають старі історії цього світу?

Хіроко трохи зморщила чоло, замислившись, і сказала:

— У сьому я не мислива. У сих наших краях є старий, який любить говорити про давні часи. Де він міг сього навчитися, мені не знати, і мені думається, що він вигадує сі уявлення чи почув від інших, хто вигадував. Можливо, саме сі теми почує ваш учений супутник, однак я не зводитиму вас на манівці. Мені ввижається, — дівчина зиркнула праворуч і ліворуч, наче не хотіла, щоб її почули, — що сей старий — базікало, але багато хто охочий його слухати.

— Саме таке базікання нам і цікаве, — кивнув Тревіз. — Чи можете ви відвести мого друга до цього старого...

— Він кличе себе Монолі.

— Отже, до Монолі. І як гадаєте, Монолі захоче поговорити з моїм другом?

— Він? Захоче поговорити? — насмішкувато озвалась Хіроко. — Радше спитайте, чи він колись готовий помовчати. Він всього лиш муж, тож говоритиме, якщо буде дозволено, два тижні без перерви. Не ображайтеся, поважний пане.

— Не ображаюся. Відведете мого друга до Монолі зараз?

— Се може зробити будь-хто й будь-коли. Старець завше вдома і завше готовий вітати слухачів.

— І, можливо, старша жінка буде готова прийти посидіти з мадам Блісс. Їй треба дбати про дитину, і вона не може ходити далеко. Її б утішило товариство, бо жінки, як відомо, полюбляють...

— Базікати? — очевидно здивувалась Хіроко. — Що ж, так кажуть мужі, хоч я помічала, що мужі завше торохкотять більше. Дайте мужам повернутись із рибних ловів, і вони мірятимуться один з одним, розповідаючи яскравіші фантазії про свої вилови. Ніхто не зважатиме на них і не віритиме їм,

але се їх так само не зупинить. Але досить і мого базікання. Я скажу подрузі моєї матері, яку бачу крізь вікно, лишитися з мадам Блісс та дитиною, а до того вона проведе вашого друга, поважного доктора, до старого Монолі. Якщо ваш друг слухає так само спрагло, як Монолі базікає, вони на-вряд чи розлучаться в сьому житті. Чи дозволите мені на мить вас полишити?

Коли вона вийшла, Тревіз обернувся до Пелората:

— Слухайте, дізнайтеся в старого, що зможете, а ви, Блісс, дізнайтеся, що зможете, від тих, хто лишиться з вами. Потрібно що-небудь про Землю.

— А ви? — спитала Блісс. — Що ви робитимете?

— Я лишуся з Хіроко й спробую знайти третє джерело.

— О так, — усміхнулася Блісс. — Пел буде із цим старим чоловіком, я зі старою жінкою, а ви змушені будете лишитися із цією спокусливо недоодягненою дівчиною. Це здається дуже раціональним розподілом праці.

— Взагалі-то, Блісс, це справді раціонально.

— Але, гадаю, вас не гнітить, що раціональний розподіл праці виходить саме такий.

— Ні, не гнітить. А хіба мусить?

— І справді, хіба мусить?

Хіроко повернулася і знову присіла.

— Усе домовлено. Поважного доктора Пелората відведуть до Монолі, а поважна мадам Блісс та її дитина матимуть товариство. Чи матиму я тоді, поважний пане Тревіз, благо подальшої розмови з вами, надіюсь, про сю Стару Землю, про яку ви...

— Базікаєте? — завершив за неї Тревіз.

— Ні, — засміялася Хіроко. — Але ви вірно берете мене на глузи. Я перше була нешанобливою, відповідаючи на ваше питання про се. Я рачитиму спокутувати провину.

— Рачитиме? — обернувся до Пелората Тревіз.

— Бажатиме, — тихо пояснив той.

— Міс Хіроко, — сказав Тревіз, — я не відчув нешанобливості, але якщо так ви почуватиметесь краще, я радо з вами побесіду.

— Ви люб'язні. Дякую вам, — відповіла, підводячись, Хіроко. Тревіз підвівся також.

— Блісс, — попросив він, — переконайтесь, що Пелорат буде в безпеці.

— Залиште це мені. У вас же є ваші... — Вона кивнула на його кобури.

— Не думаю, що вони мені знадобляться, — нервово відказав Тревіз.

Він вийшов за Хіроко з їдальні. Сонце піднялося вище в небі, і стало тепліше. Як завжди, пахнуло іншим світом. Тревіз пам'ятав, що на Компореллоні цей запах був ледь вловимим, на Аврорі трохи стихшим, а на Солярії — доволі приємним. (На Мельпоменії вони були в скафандрах, у яких відчуваєш лише запах власного тіла). Але щоразу запах зникав за кілька годин, по тому як насичувалися осмічні ділянки в носі.

Тут, на Альфі, це був приємний трав'яний аромат від нагріву сонця, і Тревіз відчув легке роздратування, знаючи, що й цей запах невдовзі зникне.

Вони наближались до невеликої будівлі, спорудженої, здавалось, із блідо-рожевого тиньку.

— Се є мій дім, — повідомила Хіроко. — Перше він належав молодшій сестрі моєї матері.

Вона зайшла і вказала Тревізу йти за нею. Двері були відчинені — точніше, як помітив, заходячи, депутат, дверей узагалі не було.

— Що ви робите, коли дощить? — спитав він.

— Ми готові. Дощитиме через два дні, три години перед світанком, коли найпрохолодніше й дощ найкраще зволожить землю. Тоді мені треба буде тільки запнути сю завісу на дверях, важку і водостійку. — Говорячи, Хіроко це продемонструвала. Завісу було виготовлено із цупкого матеріалу, схожого

на полотно. — Зараз я лишу її так. Тоді всі знатимуть, що я всередині, але мене не можна турбувати, бо я сплю чи заклопотана важливими справами.

— Не схоже на серйозний захист приватності.

— Чому ні? Бачите, вхід прикритий.

— Але будь-хто може її відсунути.

— Попри бажання мешканки? — Хіроко здавалася шокованою. — У вашому світі таке роблять? Се ж є варварство.

— Я просто спитав, — широко всміхнувся Тревіз.

Хіроко повела його до другої з двох кімнат, і на її запрошення він всівся у м'якому кріслі. У грубуватій тісняві та порожнечості кімнат було дещо клаустрофобічне, однак будинок, вочевидь, призначався майже винятково для всамітнення й відпочинку. Отвори вікон були малими й розташовувалися під стелею, однак на стінах тягнувся продуманий візерунок тьмяних дзеркальних смужок, які розсіяно відбивали світло. Крізь щілини в підлозі здіймався легкий прохолодний вітерець. Тревіз не побачив ознак штучного освітлення і замислився, чи доводилось альфійцям прокидатися на світанку й лягати на заході сонця.

Він уже збирався про це спитати, але Хіроко його випередила:

— Мадам Блісс — ваша жінка-супутниця?

— Ви маєте на увазі, моя сексуальна партнерка? — обережно перепитав Тревіз.

Хіроко зашарілася.

— Благаю вас, майте повагу до благопристойності розмови. Але я *справді* маю на увазі особисте вдоволення.

— Ні, вона жінка-супутниця мого вченого друга.

— Але ж ви молодші й миловидніші.

— Що ж, дякую вам за вашу думку, але Блісс вважає інакше. Доктор Пелорат подобається їй значно більше за мене.

— Се мене дуже дивує. Він із вами не ділитиметься?

— Я не питав у нього, але певен, що він не стане. Я б цього й не хотів.

Хіроко розважливо кивнула:

— Розумію. Се через її озаддя.

— Озаддя?

— Ну, ви розумієте. Се. — І вона ляснула себе по витончених сідницях.

— А, це! Я зрозумів. Так, Блісс має щедрю анатомію тазу. — Він зобразив долонями вигин і підморгнув, а Хіроко засміялася. — Утім чимало чоловіків полюбляють таку щедрість фігури.

— Не можу повірити. Се мусить бути якась ненаситність — бажати надміру того, що приємне в помірних кількостях. Чи думали б ви про мене більше, якби мої груди були масивними й теліпалися б, а пипки вказували на ступні? Воістину, мені доводилося зріти такі, але я не зріла, щоб на них зліталися чоловіки. Настільки вражені жінки, напевно, мусять прикривати свою бридоту, як се робить мадам Блісс.

— Такий надмір мене б теж не приваблював, хоча я певен, що Блісс прикриває груди не через їхню можливу недосконалість.

— То ви не засуджуєте мою подобу чи фігуру?

— Це було б божевіллям із мого боку. Ви прекрасні.

— А що ви чините для вдоволення на сьому вашому кораблі, коли переноситесь з одного світу на інший, якщо мадам Блісс вам недоступна?

— Нічого, Хіроко. Нічого не чиню. Часом я думаю про вдоволення, і це приносить деякі незручності, але ми, ті, хто мандрує в космосі, добре знаємо, що бувають часи, коли доводиться без цього обходитися. Ми надолжуємо іншим разом.

— Якщо бувають незручності, як їх можна позбутися?

— Мені стало набагато незручніше, відколи ви порушили цю тему. Не думаю, що буде ввічливо натякати, як мені поратися з незручностями.

— Чи буде нешанобливо з мого боку запропонувати спосіб?

— Це повністю залежить від суті пропозиції.

— Я б запропонувала, щоб ми дарували одне одному вдовolenня.

— Ви привели мене сюди, Хіроко, щоб усе до цього звести?

— Так, — із задоволеною посмішкою відповіла Хіроко. — Се буде і мій шанобливий обов'язок як господині, і моє бажання.

— Якщо це так, я визнаю, що також цього бажаю. Власне, я б дуже хотів зробити вам таку послугу. Я б, ем... *рачив* дарувати вам вдовolenня.

Розділ вісімнадцятий Музичний фестиваль

1

Обід подавали в тій самій кімнаті, де вони снідали. Там було повно альфійців, і Тревіза з Пелоратом радо вітали до них приєднатися. Блісс та Феллом їли окремо й більш-менш усамітнено в маленькій прибудові.

Їм подали кілька різновидів риби, а також суп зі смужками чогось схожого на варене козяче м'ясо. Ще там були хлібини для нарізання й масло з варенням для намащування. Після цього нагодився великий розпорошений салат, і помітно бракувало якогось десерту, хоча фруктові соки подавали у, вочевидь, невичерпуваних глеках. Обох фундаторів стримував ситний сніданок, однак всі інші, здавалося, їли без проблем.

— І як вони не гладшають? — тихо чудувався Пелорат.

— Напевно, багато фізичної праці, — знизав плечима Тревіз.

У цьому суспільстві точно не надто цінували пристойну поведінку під час їжі. Лунав різноманітний гамір — крики, сміх і грюкання по столах товстими й, очевидно, небиткими чашками. Жінки були такі ж гучні та шумні, як чоловіки, хоча голося мали вищі.

Пелорат скривився, однак Тревіз, який наразі (принаймні тимчасово) не відчував незручності, про яку говорив Хіроко, був водночас розслабленим і доброзичливим.

— Насправді в цьому є і приємний бік, — зауважив він. — Схоже, ці люди насолоджуються життям і мають мало клопотів, якщо мають узагалі. Погода така, якою вони її зроблять, а їжі неуявно вдосталь. Для них золота епоха триває й триває.

Йому доводилося кричати, щоб його було чути, і Пелорат прокричав у відповідь:

— Але ж тут так гамірно!

— Вони до цього звикли.

— Не уявляю, як вони розуміють одне одного в цьому гармидері.

Звісно, сенс розмов для двох фундаторів повністю губився. Через химерну вимову, архаїчну граматику та порядок слів альфійської мови в галасливому безладі її було неможливо зрозуміти. Для фундаторів то було наче слухати звуки переляканого зоопарку.

Лише після обіду вони возз'єднались із Блісс у малій будівлі, що, як виявив Тревіз, суттєво не відрізнялася від помешкання Хіроко і яку їм виділили як тимчасове житло. Феллом була в іншій кімнаті — за словами Блісс, відчуваючи величезне полегшення від самотності й намагаючись подрімати.

Пелорат зиркнув на дверний отвір у стіні й непевно мовив:

— Тут мало приватності. Ми зможемо тут вільно говорити?

— Запевняю, — сказав Тревіз, — щойно ми завісимо двері полотняною запоною, нас не турбуватимуть. Це полотно всіма силами соціальних звичаїв робить нас неприступними.

— Нас можуть підслухати, — зиркнув Пелорат на високі відчинені вікна.

— Треба буде не кричати. Альфійці не стануть підслуховувати. Навіть стоячи за вікнами їдальні під час сніданку, вони трималися на поважній відстані.

— Ви так багато дізналися про альфійські звичаї за час, проведений із маленькою ніжною Хіроко, — усміхнулася Блісс, — і так упевнилися в їхній повазі до приватності. Що сталося?

— Якщо ви в курсі, що стан мого розуму покращав, і здогадуєтеся чому, я можу тільки попросити вас дати моєму розумові спокій.

— Вам добре відомо, що Гея не чіпатиме ваш розум за жодних обставин, крім критичних, і ви знаєте чому. Та все ж я ментально не сліпа. Я відчуваю, що сталося, за кілометр.

Це ваш незмінний звичай під космічних подорожей, мій друже-еротомане?

— Еротомане? Годі вам, Блісс. Двічі за всю подорож. Двічі!

— Ми були тільки у двох світах із функціональними людськими жінками. Два з двох, а ми ж пробули на кожному всього по кілька годин.

— Ви добре знаєте, що на Компореллоні в мене не було вибору.

— Справедливо. Я пам'ятаю, яка вона на вигляд. — Блісс на кілька секунд залилася сміхом. — Однак я не думаю, що Хіроко тримала вас безпорадним у своїй міцній хватці або ж нав'язала свою непереборну волю вашому догідливому тілу.

— Авжеж ні. Я був абсолютно не проти. Однак усе-таки це була її пропозиція.

— Голане, це постійно з вами трапляється? — з ноткою заздрощів у голосі поцікавився Пелорат.

— Звісно це мусить траплятися, Пеле, — сказала Блісс. — Жінок безпорадно до нього вабить.

— Якби ж це було так, — відповів Тревіз, — але ні. І я радий, що ні — у мене в житті є інші бажання. І все-таки тут я не міг опиратися. Усе ж таки ми перші люди з іншого світу, яких колись бачила Хіроко, чи взагалі хто-небудь із нинішніх жителів Альфи. З випадкових зауважень, які вона пробовкувала, я зрозумів, що в неї було доволі захопливе припущення, нібито я відрізнятимусь від альфійців, анатомічно чи технічно. Бідолашна. Боюсь, я її розчарував.

— Ох, а ви відрізнялися?

— Ні. Я був у багатьох світах, мав різний досвід і виявив, що люди — це люди, а секс — це секс, куди не підеш. Якщо і є помітні відмінності, вони зазвичай водночас банальні й неприємні. З якими парфумами я свого часу стикався! Пам'ятаю, одна дівчина просто не могла впоратися, якщо не грала гучна музика — музика, яка складалась із відчайдушного вереску. Тож вона увімкнула музику, і тоді вже

я не зміг упоратися. Тож, запевняю вас, мене цілком влаштовує рутинна.

— До речі, про музику, — сказала Блісс. — Нас запросили на музичний вечір. Вочевидь, щось дуже офіційне, влаштоване на нашу честь. Наскільки я розумію, альфійці дуже пишуться своєю музикою.

— Їхня гордість ніяк не покращить їхню музику для наших вух, — скривився Тревіз.

— Прошу, дослухайте. Наскільки я розумію, вони пишуться тим, що майстерно грають на дуже давніх інструментах. Дуже давніх. Завдяки ним ми можемо отримати якусь інформацію про Землю.

— Цікава думка, — звів догори брови Тревіз. — І це нагадує мені, що ви обоє вже могли отримати інформацію. Янове, ви бачились із цим Монолі, про якого розповіла нам Хіроко?

— Ще й як, — відповів той. — Я пробув із ним три години, і Хіроко не перебільшувала. Це був практично монолог із його боку, і коли я йшов на обід, він вчепився в мене й не відпустив, доки я не пообіцяв повернутися, коли зможу, щоб послухати його ще.

— Він розповів щось цікаве?

— Що ж, він, як і всі інші, наполягав, що Земля повністю і вбивчо радіоактивна, що прашури альфійців полетіли з неї останніми, а якби цього не зробили, то померли б. І він казав це настільки пристрасно, Голане, що я не міг йому не повірити. Я переконаний, що Земля мертва, а наші пошуки все ж таки марні.

2

Тревіз відкинувся в кріслі, втупившись у Пелората, який сидів на вузькому ліжку. Підвівшись із місця поруч із Пелоратом, Блісс переводила погляд з одного чоловіка на іншого.

— Дозвольте мені вирішувати, марні наші пошуки чи ні, Янове, — нарешті мовив Тревіз. — Розкажіть, що балакучий старий вам говорив, — звісно, стисло.

— Поки Монолі говорив, я робив нотатки, — сказав Пелорат. — Це допомагало укріплювати мою роль як науковця, але мені не треба до них звертатися. Він говорив майже потоком свідомості. Усе, що він казав, нагадувало йому про щось іще, але, звісно, мені довелося усе життя організовувати інформацію в пошуках потрібного та значущого, тож для мене це зараз звична справа — зуміти стиснути довгу й незв'язну розмову...

— У щось настільки ж довге й незв'язне? — лагідно поцікавився Тревіз. — Любий Янове, будь ласка, до суті.

— Так, авжеж, старий друже, — знервовано прочистив горло Пелорат. — Я спробую зробити із цього зв'язну хронологічну історію. Земля була першою домівкою людства та мільйонів видів рослин і тварин. Так тривало незліченні роки до винаходу гіперпросторових подорожей. Потім було засновано світи косміків. Косміки розірвали зв'язки із Землею, розвинули власні культури й почали зневажати та пригноблювати материнську планету. Після пари таких століть Земля змогла знову здобути свободу, хоч Монолі й не пояснив, як точно це сталося, а я не ризикнув би питати, навіть якби він дав мені шанс його перервати — а він не давав, та й це просто спрямувало б його в нову монологічну гущавину. Він згадував фольклорного героя на ім'я Елайджа Бейлі, однак ці згадки були дуже схожі на вияв тенденції приписувати одній постаті здобутки поколінь, тож було мало сенсу намагатися...

— Так, Пеле, любий, це ми зрозуміли, — мовила Блісс.

Пелорат знову зупинився на півслові й передумав.

— Авжеж. Перепрошую. Земля розпочала другу хвилю заселення, заснувавши в новий спосіб багато нових світів. Нова група поселенців виявилася набагато енергійнішою за косміків, узяла над ними гору, перемогла їх та зрештою заснувала Галактичну Імперію. Під час війн між поселенцями

та косміками — ні, не війн, бо він дуже обережно вживав із цього приводу слово «конфлікт» — Земля стала радіоактивною.

— Це сміховинно, Янове, — з очевидним роздратуванням мовив Тревіз. — Як може світ *стати* радіоактивним? Кожен світ має трохи більше чи менше радіації з моменту утворення, і вона повільно зменшується. Світ не *стає* радіоактивним.

— Я просто переповідаю те, що він сказав, — знизав плечима Пелорат. — А він казав мені лише те, що сам почув від когось, хто лише переповів йому те, що чув *сам*, і так далі. Це народна історія, яку розказують і переказують крізь покоління, і за кожним переказом у неї закрадаються бозна-які викривлення.

— Я розумію, але хіба немає книжок, документів, давніх розповідей, які б зафіксували давню історію й могли б надати нам щось точніше за нинішній переказ?

— Власне, мені вдалося про це спитати, і відповідь — ні. Він розпливчасто відповів, що в давнину були книжки про це і що вони вже давно втрачені, але що він розповідає мені те, що було в тих книжках.

— Так, добряче викривлене. Одна й та сама історія. У кожному світі, куди ми вирушаємо, записи про Землю так чи інакше зникли. Що ж, він не розповів, як Земля стала радіоактивною?

— Детально ні. Він сказав, що за це відповідальні косміки, але потім я зрозумів, що косміки були демонами, яких народ Землі винуватив у всіх нещастях. Радіоактивність...

Тут його перебив високий голос:

— Блісс, я космік?

У вузькому дверному отворі між двома кімнатами стояла Феллом: волосся було скуйовджене, а нічна сорочка, призначена для пишнішої фігури Блісс, зіслизнула з одного плеча, відкривши нерозвинену грудь.

— Ми переживали через зайві вуха зовні й забули про ті, що всередині, — сказала Блісс. — Феллом, чому ти так вирішила? — Вона підвелася й підійшла до малої.

— У мене немає того, що є у них, — вказала на двох чоловіків Феллом, — і того, що є в тебе, Блісс. Я інакша. Це тому, що я космік?

— Ти космік, Феллом, — заспокійливо мовила Блісс, — але маленькі відмінності неважливі. Повертайся до ліжка.

Феллом підкорилася, як і завжди, коли їй веліла Блісс. Обернулася і спитала:

— Я демон? Що таке демон?

— Заждіть мене хвилинку, — кинула через плече Блісс. — Зараз повернуся.

Вона повернулася за п'ять хвилин, хитаючи головою.

— Тепер вона спатиме, доки я її не розбуджу. Мабуть, треба було зробити це раніше, однак будь-яка модифікація розуму мусить бути необхідною. — Тоді додала, захищаючись: — Я не можу допустити, щоб вона розмірковувала про різницю між будовою наших та її геніталій.

— Колись їй доведеться дізнатися, що вона гермафродит, — зауважив Пелорат.

— Колись, але не зараз. Розповідай далі, Пеле.

— Так, — погодився Тревіз, — перш ніж нас перерве щось іще.

— Що ж, — сказав Пелорат, — Земля стала радіоактивною, чи то принаймні її оболонка. Тоді Земля мала колосальне населення, зосереджене у величезних містах, переважно розташованих під землею...

— Оце точно неправда, — втрутився Тревіз. — Напевно, це місцевий патріотизм, який возвеличує золоту епоху планети, а подробиці є просто викривленими чутками про Трентор у його золоту епоху, коли той був імперською столицею Галактики — широкої системи світів.

Пелорат ненадовго замовк, тоді зазначив:

— Голане, слухайте, не треба вчити мене моєї справи. Ми, міфологи, дуже добре знаємо, що в міфах та легендах є заповичення, моральні настанови, природні цикли та сотні інших

викривляльних впливів, і ми працюємо над тим, щоб відкинути їх і дістатися можливого зерна істини. Власне, ці самі методи треба застосовувати до найтверезіших історій, тому що ніхто не пише зрозумілу й очевидну правду, якщо взагалі можна казати, що така існує. Наразі я більш-менш переказую вам те, що мені розповів Монолі, хоча, гадаю, й додаю власні викривлення, як би не намагався цього уникнути.

— Добре, добре. Продовжуйте, Янове. Я не хотів вас образити.

— Я й не образився. Величезні міста, якщо вони існували, розпадалися й стискалися, поки радіоактивність зростала, аж доки рештки вцілілого населення не зосередились у більш-менш вільних від радіації районах. Чисельність населення стримували жорстким контролем народжуваності та евтаназією людей, старших за шістдесят років.

— Жахливо, — обурено мовила Блісс.

— Безумовно, але, за словами Монолі, саме так вони й чинили, і це може бути правдою, бо це точно не змалює землян у доброму світлі, тож таку брехню навряд чи стали б вигадувати. Землян, яких зневажали та пригноблювали косміки, тепер зневажала та пригноблювала Імперія, хоча це може бути перебільшенням через жалість до себе — це дуже спокуслива емоція. Як і з...

— Так-так, Пелорате, іншим разом. Будь ласка, далі про Землю.

— Перепрошую. Імперія в доброзичливому пориванні погодилася імпортувати на заміну вільний від радіації ґрунт та вивезти заражений. Не варто й казати, що це було величезне завдання, від якого Імперія швидко втомилася, а надто тому, що цей період, якщо не помиляюся, збігся з падінням Кандара П'ятого, після якого Імперії було за що пережити, крім Землі. Радіоактивність зростала, кількість населення зменшувалася, і нарешті Імперія в іще одному доброзичливому пориванні запропонувала переселити залишки населення

до нового власного світу — словом, до цього. Експедиція вже встигла попрацювати з океаном, тож на час розроблення плану переселення землян на Альфі вже була повноцінна киснева атмосфера та достатній запас їжі. І жоден світ Галактичної Імперії не зазіхав на цей через певну природну антипатію до планет, які обертаються навколо зірок подвійної системи. Гадаю, у таких системах настільки мало годящих планет, що навіть годящі відкидають, припускаючи, що з ними щось не так. Це звичне уявлення. Наприклад, відомий випадок із...

— Про відомий випадок пізніше, Янове, — зупинив його Тревіз. — Далі про переселення, будь ласка.

— Лишалось підготувати суходіл, — трохи прискорився з розповіддю Пелорат. — Знайшли наймілкішу частину океану, підняли з глибших частин осадову породу, додаючи до мілкого дна, і нарешті створили острів Нова Земля. Роздобули й додали на острів каміння та корали. Висадили суходольні рослини, щоб кореневі системи укріпили нову землю. Імперія знову взялася за величезне завдання. Можливо, спершу планували континенти, але поки створили цей один острів, доброзичливе поривання Імперії минуло. Те, що лишилося від населення Землі, привезли сюди. Флотилія Імперії забрала своїх людей та машини й ніколи не поверталася. Живучи на Новій Землі, земляни опинилися в повній ізоляції.

— Повній? — перепитав Тревіз. — Монолі сказав, що до них ніхто й ніколи не прилітав із жодного місця в Галактиці?

— Майже повній. Гадаю, сюди немає по що прилітати, навіть якщо відкинути забобонну огиду до подвійних систем. Час від часу, ну дуже рідко, прилітали кораблі, як-от наш, але зрештою летіли геть і ніколи не поверталися. От і все.

— Ви спитали Монолі, де була розташована Земля?

— Звісно, спитав. Він не знає.

— Як він може стільки знати про історію Землі, але не знати, де вона розташована?

— Я конкретно спитав у нього, Голане, чи може зірка, що віддалена від Альфи на парсек чи десь так, бути тією, навколо якої оберталася Земля. Він не знав, що таке парсек, і я сказав, що це невелика відстань в астрономічному сенсі. Він сказав, що велика чи не велика, але він не знає, де розташована Земля, і не знає нікого, хто знав би, і, на його думку, намагатися знайти її неправильно. Він сказав, що варто дозволити їй нескінченно рухатись космосом у спокої.

— Ви з ним погоджуєтесь?

— Не дуже, — гірко похитав головою Пелорат. — Однак він сказав, що з тим рівнем зростання радіації планета мусила стати непридатною до життя невдовзі після переселення, і що наразі вона мусить палати так сильно, що ніхто не зможе до неї наблизитися.

— Нісенітниця, — твердо заявив Тревіз. — Планета не може стати радіоактивною, а відтак ще й постійно збільшувати радіоактивність. Радіоактивність може тільки зменшуватися.

— Але Монолі так у цьому впевнений! Так багато людей, з якими ми говорили у різних світах, погоджуються в цьому — що Земля радіоактивна. Продовжувати пошуки точно марно.

3

Тревіз глибоко вдихнув, тоді ретельно контрольованим тоном сказав:

— Нісенітниця, Янове. Це неправда.

— Що ж, старий друже, ви не маєте вірити в щось просто тому, що хочете в це вірити.

— Моє бажання не має із цим нічого спільного. Світ за світом ми дізнаємося, що всі згадки про Землю знищено. Навіщо їх знищувати, якщо їм нічого приховувати, якщо Земля — мертвий радіоактивний світ, до якого не можна наблизитися?

— Не знаю, Голане.

— Знаєте. Коли ми підлітали до Мельпоменії, ви сказали, що радіоактивність може виявитися іншим боком монети. Знищити записи, щоб вилучити точну інформацію; надати історію про радіоактивність, щоб вкинути неточну інформацію. І те, й інше відохочуватиме від будь-яких спроб знайти Землю, а ми не маємо обманюватися відохочуванням.

— Власне, ви, здається, вважаєте, що найближча зірка і є сонцем Землі, — мовила Блісс. — То навіщо й далі сперечатися щодо радіоактивності? Яке це має значення? Чому б просто не вирушити до найближчої зірки, перевірити, чи Земля там, і якщо там, то яка вона?

— Бо ті, на Землі, мусять бути по-своєму надзвичайно могутніми, і я волів би наблизитися до них із деякими знаннями про світ та його жителів. А поки що, оскільки я й далі лишаюсь у невіданні, наближення до неї небезпечно. Я вважаю, що варто лишити решту вас тут, на Альфі, й вирушити на Землю самому. Ризикувати одним життям буде цілком достатньо.

— Ні, Голане, — палко заперечив Пелорат, — Блісс із дитиною можуть лишитися тут, але я мушу вирушити з вами. Я шукав Землю ще до того, як ви народилися, і не можу лишитися осторонь, коли мета така близька, якими б небезпеками це не загрожувало.

— Блісс із дитиною *не будуть* чекати тут, — сказала Блісс. — Я Гея, а Гея може захистити нас навіть від Землі.

— Сподіваюся, ви маєте рацію, — похмуро мовив Тревіз, — але Гея не змогла завадити знищенню всіх давніх спогадів про роль Землі в її заснуванні.

— Це сталося на світанку Геї, коли вона ще не була добре організованою і розвиненою. Зараз усе інакше.

— Сподіваюся, це так. Чи ви отримали сьогодні вранці інформацію про Землю, якої не маємо ми? Я просив, щоб ви поговорили з якимись старшими жінками, які можуть тут бути.

— Я так і зробила.

— І що ви дізналися?

— Про Землю — нічого. Тут цілковита біла пляма.

— Ясно.

— Але вони — прогресивні біотехнологи.

— Що?

— Вони виростили й випробували на цьому острові незліченні види рослин та тварин і встановили потрібну екологічну рівновагу, стабільну й самовідновлювану, попри невелику кількість видів, із якими вони починали. Вони поліпшили океанічне життя, яке виявили, коли прибули сюди кілька тисяч років тому, збільшивши його поживну цінність та покращивши смак. Саме їхні біотехнології зробили цей світ таким рогом достатку. У них є плани й на себе.

— Які плани?

— Вони чудово розуміють, що не можуть розширюватися за нинішніх умов, обмежені однією невеликою ділянкою землі, єдиною в їхньому світі, але вони мріють про амфібійність.

— Про що?

— Амфібійність. Вони планують розвинути зябра на додачу до легень. Вони мріють мати змогу проводити тривалий час під водою, знаходити мілкі ділянки й споруджувати будівлі на дні океану. Та, що розповіла мені це, аж сяяла, але визнала, що альфійці мають цю мету вже кілька століть, однак прогресу дуже мало, якщо взагалі є.

— Це вже дві галузі, у яких вони можуть бути розвиненішими за нас, — керування погодою та біотехнології. Цікаво, які в них методи.

— Треба знайти спеціалістів, і вони можуть виявитися готовими про це поговорити.

— Це не наша головна мета тут, але Фондації точно було б вигідно спробувати повчитися в цього мініатюрного світу.

— Однак ми непогано зуміли керувати погодою на Термінусі, — сказав Пелорат.

— Добре керують у багатьох світах, — мовив Тревіз, — але це завжди стосується всього світу одразу. Тут же альфійці

контроюють погоду в маленькій його частині, і в них мусять бути методи, яких немає в нас. Щось іще, Блісс?

— Запрошення на свято. Цей народ любить влаштовувати свята, коли тільки має змогу поза землеробством і рибальством. Сьогодні після вечері буде музичний фестиваль. Я вже вам про це казала. А завтра впродовж дня триватиме пляжний фестиваль. Вочевидь, усі, хто може прийти з полів, зберуться по всьому узбережжі, щоб насолоджуватися водою і радіти сонцю, оскільки післязавтра дощитиме. Уранці повернуться рибалки, уникнувши дощу, і ввечері буде фестиваль їжі, відібраної з вилову.

— Їжі й так багато, — простогнав Пелорат. — Нащо ж робити схожий фестиваль?

— Гадаю, річ не в кількості, а в різноманітті. Хай там як, нас усіх чотирьох запросили взяти участь у всіх фестивалях, а надто в сьогоднішньому музичному.

— З давніми інструментами? — спитав Тревіз.

— Саме так.

— До речі, що значить «давні»? Примітивні комп'ютери?

— Ні, ні. У тім-то й річ. Це взагалі не електронна музика, а механічна. Вони описали мені. Вони труть струни, дують у трубки й стукотять по поверхнях.

— Сподіваюсь, ви це вигадали, — вжахнувся Тревіз.

— Ні. І, наскільки я зрозуміла, ваша Хіроко дутиме в одну з трубок — я забула, як вона називається, — і вам доведеться це витримувати.

— Щодо мене, — мовив Пелорат, — то я піду із задоволенням. Я дуже мало знаю про примітивну музику і хотів би її почути.

— Вона не «моя Хіроко», — холодно озвався Тревіз. — Але як гадаєте, це інструменти того типу, на яких колись грали на Землі?

— Так я зрозуміла, — відповіла Блісс. — Принаймні альфійки сказали, що їх розробили задовго до того, як їхні пращури сюди прибули.

— У такому разі, — сказав Тревіз, — мабуть, варто буде послухати все це тертя, гудіння й стукотіння заради будь-якої інформації про Землю, яку це може надати.

4

Химерно, але перспектива музичного вечора найбільше захоплювала Феллом. Вони з Блісс купалися в маленькій вбиральні надворі біля їхнього житла. Там були ванна з проточною водою, гарячою та холодною (чи то радше теплою й прохолодною), умивальник та унітаз. Вбиральня була повністю чиста й придатна до використання, а в надвечірньому сонці — навіть добре освітлена і яскрава.

Феллом, як і завжди, чудувалась грудям Блісс, і та змушена була сказати (тепер, коли Феллом розуміла галактичну мову), що у її світі люди такі. На що Феллом неминуче поцікавилася чому, і Блісс, трохи подумавши й вирішивши, що розважливої відповіді на це запитання немає, відказала універсальним:

— Тому що!

Коли вони впоралися, Блісс допомогла Феллом одягнути альфійську білизну й розібралася, як саме поверх ладналася спідниця. Лишити Феллом роздягнутою вище пояса видавалося логічним. Сама ж Блісс хоч і вдягнула нижче пояса альфійський одяг (доволі вузький на стегнах), але не зрадила власній блузі.

Надмірна скутість у демонструванні грудей у суспільстві, де так чинили всі жінки, здавалася нерозумною, а надто коли власні груди Блісс були невеликі й такі ж виразні, як вона в усіх бачила, — однак що поробиш.

Після них до вбиральні пішли двоє чоловіків. Тревіз, як і годилося чоловікові, скаржився під ніс, скільки часу це забрало в жінок.

Блісс розвернула Феллом, упевнюючись, що спідниця добре триматиметься на її хлопчачих стегнах і сідницях.

— Це дуже гарна спідниця, Феллом. Тобі подобається?

Феллом задивилась у дзеркало й відповіла:

— Так, подобається. А мені не буде холодно без нічого? — і вона підняла руки до оголених грудей.

— Не думаю, Феллом. У цьому світі доволі тепло.

— Ти вдягнена.

— Так. У моєму світі так заведено. А тепер, Феллом, ми будемо з дуже багатьма альфійцями під час вечері й після неї. Як гадаєш, зможеш це витримати? — Феллом здавалась засмученою, і Блісс продовжила: — Я сидітиму праворуч і триматиму тебе. Пел сяде з іншого боку, а Тревіз за столом навпроти. Ми не дозволимо нікому з тобою говорити, і тобі не доведеться ні з ким говорити.

— Я спробую, Блісс, — пропищала Феллом високим-високим голосом.

— А після цього альфійці заграють для нас музику у свій особливий спосіб. Ти знаєш, що таке музика? — Вона погуділа, наслідуючи, наскільки могла, електронну гармонію.

Обличчя Феллом просяяло.

— Тобто... — останнє слово було її власною мовою, і Феллом заспівала пісню.

Очі Блісс розширилися. Це була прекрасна мелодія, хоч і бурхлива та багата трелями.

— Саме так. Музика, — сказала вона.

— Джембі грав... — захоплено мовила Феллом, тоді завагалася й вирішила скористатись галактичним словом, — музику весь час. Він грав музику на... — Ще одне слово її власною мовою.

— На фіфулі? — із сумнівами повторила слово Блісс.

— Не фіфулі, — засміялася Феллом, — а...

Коли обидва слова було протиставлено, Блісс чула різницю, однак втратила надію відтворити звук.

— Як це виглядає? — спитала вона.

Досі обмеженого галактичного словникового запасу Феллом бракувало для точного опису, а її жести не нагадали Блісс жодної форми.

— Він показував мені, як користуватися... — гордо проказала Феллом. — Я робила пальцями точно так, як робив Джембі, але він сказав, що скоро мені вже так робити не доведеться.

— Це чудово, люба. Після вечері перевіримо, чи настільки ж умілі альфійці, як і твій Джембі.

Очі Феллом засвітилися, і приємні думки про майбутнє допомогли їй висидіти щедру вечерю попри весь натопк, сміх і шум довкола. Лише раз, коли випадково впала тарілка, від чого поблизу залунали захоплені вигуки, Феллом таки мала наляканий вигляд, і Блісс одразу ж, захищаючи, взяла її в теплі обійми.

— От би домовитися їсти самим, — пробурмотіла вона Пелоратові. — Інакше доведеться полетіти із цього світу. Вживати весь цей тваринний протеїн ізолятів уже достатньо неприємно, але я мушу мати змогу принаймні робити це в тиші.

— Це всього лише бадьорий настрої, — відповів Пелорат, який витримав би в розважливих межах усе, що, на його думку, підпадало під категорію примітивної поведінки та вірувань.

А потім вечеря скінчилась і оголосили, що невдовзі почнеться музичний фестиваль.

5

Зала, у якій мусив відбуватися музичний фестиваль, була такою ж великою, як і їдальня, і там розставили складані сидіння (як виявив Тревіз, доволі некомфортні) приблизно на сто п'ятдесят людей. Як почесних гостей, відвідувачів провели в передній ряд, і різні альфійці ввічливо хвалили їхній одяг.

Обидва чоловіки були роздягненими вище пояса, і Тревіз, коли згадував, напружував м'язи пресу та час від часу самовдоволено позирав на свої вкриті темним волоссям груди. Пелоратові, який затято спостерігав за всім довкруг, власна зовнішність була байдужа. Блуза Блісс привертала приховані збентежені погляди, однак її ніяк не коментували.

Тревіз помітив, що зала заповнена лише на половину і що поміж слухачів здебільшого були жінки — імовірно, бо багато чоловіків ще не повернулися з моря.

Пелорат штовхнув Тревіза ліктем і прошепотів:

— У них є електроенергія.

Тревіз позирнув на вертикальні трубки на стінах і стелі. Вони м'яко світилися.

— Люмінесценція, — констатував він. — Доволі примітивна.

— Так, але дієва, і в нас у кімнатах та у вбиральні такі є. Я гадав, вони суто декоративні. Якщо з'ясуємо, як їх увімкнути, не доведеться лишатись у темряві.

— Могли нам і сказати, — роздратовано озвалася Блісс.

— Вони гадали, що ми знаємо, що всі знають, — пояснив Пелорат.

З-за куліс вийшли чотири жінки та гуртом всілися спереду. У всіх були інструменти з лакованого дерева, схожої форми, але ту нелегко було описати. Передусім інструменти відрізнялися розмірами. Один був доволі маленький, два трохи більші, а четвертий значно більший. У руці в кожній жінки також була довга палиця.

Коли жінки вийшли, слухачі тихо засвистіли, на що четверо жінок вклонилися. Груди в них були доволі тісно обмотані сітчастою тканиною, вочевидь, щоб не заважати грі на інструменті.

Сприймавши свист за ознаку схвалення чи задоволеного очікування, Тревіз зрозумів, що ввічливо буде до нього долучитися. На це Феллом додала трель, яка звучала набагато серйозніше за свист і починала привертати увагу, доки натиск долоні Блісс її не спинив.

Троє жінок без підготовки поклали інструменти під підборіддя, а найбільший інструмент лишився стояти на підлозі між ногами четвертої. Довгою палицею у правій руці жінки проводили по струнах, які тягнулися майже вздовж усього інструмента, тоді як пальці лівої швидко рухалися верхнім краєм цих струн.

Це, подумав Тревіз, і було те «тертя», якого він очікував, але звучало воно геть не як тертя. То була тиха й мелодійна послідовність нот: кожен інструмент витворював власну, і всі вони приємно зливалися.

Цій музиці бракувало нескінченної складності електронної музики («справжньої музики», як не міг не думати про неї Тревіз), а ще їй було притаманне помітне одноманіття. Та все ж із часом, коли вуха Тревіза звикли до цієї химерної звукової системи, він почав вловлювати тонкощі. Ця необхідність втомлювала, і він жадібно роздумував про гучність і математичну точність справжньої музики, але йому спало на думку, що якби він достатньо довго слухав ці прості дерев'яні пристрої, то цілком міг би їх поступово вподобати.

Лише хвилин через сорок п'ять після початку концерту виїшла Хіроко. Вона одразу помітила Тревіза в першому ряду і всміхнулась йому. Він щиро приєднався до тихого схвального свисту слухачів. Хіроко мала вродливий вигляд у довгій і дуже хитромудро зробленій спідниці, з великою квіткою у волоссі й повністю відкритими грудьми, оскільки, вочевидь, вони не ризикували заважати інструменту.

Її інструмент виявився темною дерев'яною трубкою десь у дві третини метра завдовжки і майже у два сантиметри завтовшки. Вона піднесла інструмент до губ і подула в отвір біля одного кінця, видобувши тонку приємну ноту, що змінювала висоту, доки пальці Хіроко поралися з якимись металевими детальками вздовж трубки.

З першого звуку Феллом вчепилась Блісс у руку:

— Блісс, це ж...

Слово нагадало Блісс «фіфул». Вона твердо хитнула головою, на що Феллом гучніше додала:

— Але це вона!

У напрямку Феллом позирали інші. Блісс міцно затиснула Феллом рота долонею і нахилилася майже нечутно прошепотіти їй на вухо рішуче:

— Цить!

Після цього Феллом слухала гру Хіроко мовчки, але її пальці судомно рухалися, наче вправляючись із детальками вздовж інструмента.

Останнім виконавцем на концерті був старший чоловік з інструментом, рифлені боки якого висіли у нього на плечах. Він тягнув його і стискав, доки одна рука мчалася послідовністю білих і чорних кружалець з одного боку, групами їх натискаючи.

Тревізові це звучання видалося особливо втомливим, доволі варварським і неприємним, як спогад про гавкіт собак на Аврорі, — не те щоб звук був схожий на гавкіт, однак здіймав схожі почуття. Блісс мала такий вигляд, наче готова була затиснути вуха руками, а Пелорат спохмурнів. Лише Феллом це, здавалось, подобалося, бо вона легко підстукувала ногою, і помітивши це, Тревіз на власне здивування виявив, що в музики був ритм, який збігався з тупотінням Феллом.

Нарешті все скінчилось і залунав бурхливий свист, трель Феллом у якому було чути найкраще.

Потім слухачі розбилися на маленькі гурти для розмови й поводитися так само гучно й пронизливо, як, здавалось, було завше властиво альфійцям. Різні особи, які грали на концерті, стояли в передній частині зали й говорили з людьми, які підходили їх привітати.

Феллом вислизнула від Блісс і підбігла до Хіроко.

— Хіроко, — крикнула вона, задихаючись, — дайте подивитись...

— Що саме, любя? — перепитала та.

— Те, на чому ви грали музику.

— А! — засміялася Хіроко. — Се є флейта, крихітко.

— Можна подивитись?

— Що ж. — Хіроко відчинила футляр і видобула інструмент. Він складався з трьох частин, однак дівчина швидко збрала його знову, приставила отвором до губ Феллом і сказала: — Ось, подуй сюди.

— Знаю, знаю, — охоче запевнила Феллом і потягнулась до флейти. Хіроко рефлексивно вихопила її і підняла догори.

— Дуй, дитино, але не торкайся.

Феллом здавалася розчарованою.

— Можна мені тоді тільки подивитися? Я її не чіпатиму.

— Звісно, любя. — Хіроко знову простягнула флейту, і Феллом палко на неї задивилася.

А тоді люмінесцентне світло в залі злегка потьмянішало, і почулася нота флейти, трохи невпевнена й тремтлива.

Здивована Хіроко ледь не впустила флейту, а Феллом гукнула:

— Вийшло. Вийшло! Джембі казав, що колись у мене вийде.

— Се ти видобула цей звук? — спитала Хіроко.

— Так, це я, я!

— Але як се тобі вдалося, дитя?

— Вибачте, Хіроко, — мовила, розчервонівшись від сорому, Бісс. — Я її заберу.

— Ні. Я хочу, щоб вона знову се вчинила.

Кілька найближчих альфіців зібралися подивитися. Феллом насупила брови, ніби сильно стараючись. Люмінесцентне світло потьмянішало ще сильніше, і знову пролунала нота на флейті, цього разу чиста й рівна. Потім мелодія стала хаотичною, коли металеві предмети уздовж флейти самостійно заворушилися.

— Вона трохи відрізняється від... — знову назвала інструмент Феллом, трохи засапавшись, ніби подих, який змушував працювати флейту, був її власним, а не спрямованим повітрям.

— Вона, напевно, отримує енергію з електричного струменя, який живить люмінесцентні лампи, — сказав Тревізові Пелорат.

— Спробуй ще, — здавленим голосом мовила Хіроко.

Феллом заплющила очі. Музика тепер була тихішою і краще контрольованою. Флейта грала сама, без пальців, рухома віддаленою енергією, перетвореною досі незрілими частками мозку Феллом. Ноти, які спершу звучали майже довільно, склалися в мелодійну послідовність, і тепер уся зала зібралася довкола Хіроко та Феллом. Хіроко ніжно тримала флейту з обох боків великими та вказівними пальцями, а Феллом із заплющеними очима спрямовувала потік повітря та рух клавіш.

— Се є п'єса, яку я грала, — прошепотіла Хіроко.

— Я її пам'ятаю, — легко кивнула головою Феллом, намагаючись не втратити зосередженості.

— Ти не схибала в жодній ноті, — мовила Хіроко, коли п'єса добігла кінця.

— Але це неправильно, Хіроко. Ви зіграли неправильно.

— Феллом! — присадила її Блісс. — Це неввічливо. Не можна...

— Прошу, не втручайтеся, — категорично заперечила Хіроко. — Чому се неправильно, дитя?

— Бо я б зіграла інакше.

— Тоді покажи мені.

Флейта знову заграла, але хитромудріше, бо сили, які натискали на клавіші, робили це хутчіше, у швидшій послідовності та складніших комбінаціях, ніж до цього. Музика була заплутанішою й нескінченно емоційнішою та зворушливішою. Хіроко стояла, виструнчившись, а в залі не чути було жодного звуку.

Навіть після того, як Феллом завершила грати, стояла тиша, аж доки Хіроко глибоко не вдихнула й не спитала:

— Крихітко, ти колись грала се раніше?

— Ні, — відповіла Феллом, — раніше я могла робити це лише пальцями, а я не можу зробити пальцями так. — А тоді просто й без натяку на хвастощі додала: — Ніхто не може.

— Можеш заграти щось іще?

— Я можу щось придумати.

— Ти маєш на увазі, зімпровізувати?

Феллом насупилась, почувши слово, і зиркнула на Блісс. Та кивнула, і Феллом погодилась.

— Тоді прошу, зроби се, — мовила Хіроко.

Феллом на хвилину чи дві замислилася, тоді повільно заграла дуже просту послідовність нот, загалом доволі мрійливу. Люмінесцентне світло тьмянішало і яскравішало, поки посилювалася і спадала потужність живлення. Цього начебто ніхто не помічав, блимання видавалося радше наслідком музики, ніж причиною, неначе примарний електричний дух підкорювався велінню звукових хвиль.

Потім поєднання нот повторилося трохи гучніше, тоді ще трохи складніше, а тоді з варіаціями, які, зберігаючи впізнаване основне поєднання, ставали дедалі активнішими й захопливішими, аж доки вже майже неможливо стало дихати.

І нарешті мелодія гайнула вниз набагато швидше, ніж здійснювалася — створюючи враження стрімкого падіння, яке спустило слухачів на землю, хоча в них досі зберігалось відчуття, нібито вони ширяють високо в повітрі.

А тоді зчинився справжнісінький гармидер, і навіть Тревіз, який звук зовсім до іншої музики, сумовито подумав: «Тепер я більше ніколи цього не почую».

Коли дуже неохоче знову запанувала тиша, Хіроко простягнула флейту.

— Прийми, Феллом, се тобі!

Феллом охоче по неї потягнулася, однак Блісс перехопила випростану руку.

— Ми не можемо взяти її, Хіроко. Це цінний інструмент.

— Я маю іншу, Блісс. Не настільки добру, але так тому й бути. Сей інструмент належить тому, хто ліпше на ньому грає. Я ніколи не чула подібної музики, й було б хибно володіти інструментом, повного потенціалу якого я не можу використати. Якби ж то мені знати, як можна грати на інструменті, не торкаючись його.

Феллом узяла флейту і з виразом глибокого вдовolenня міцно притисла до грудей.

6

Кожну з двох кімнат їхнього помешкання освітлювала одна люмінесцентна лампа. Третя була у вбиральні. У тьмяному світлі незручно було читати, але принаймні в кімнатах уже не панувала темрява.

Однак поки що вони затримались надворі. Небо повнилося зірками — що завжди зачаровувало уродженців Термінауса, де нічне небо було майже беззоряним і можна було роздивитися тільки стислу бляклу хмару Галактики.

Хіроко супроводжувала їх до їхнього житла з остраху, що вони заблукають у темряві чи спіткнуться. Усю дорогу назад вона тримала Феллом за руку, а потім, увімкнувши для них світло, лишилася з ними надворі, досі чіпляючись за малу.

Розуміючи, що у Хіроко вирує складне поєднання емоцій, Блісс спробувала знову:

— Справді, Хіроко, ми не можемо взяти вашу флейту.

— Ні, її мусить мати Феллом. — Але дівчина все одно здавалася знервованою.

Тревіз досі дивився в небо. Ніч була справді темна; мізерне світло з їхнього помешкання заледве розсіювало морок, а крихітні іскорки з інших будинків удаліні — й того менше.

— Хіроко, бачите оту дуже яскраву зірку? — спитав він. — Як вона називається?

Хіроко не уважно зиркнула вгору й, не виявляючи особливої цікавості, відповіла:

— Се є Супутник.

— Чому він так називається?

— Він огинає наше сонце кожні вісімдесят стандартних років. Се є вечірня зоря сієї пори року. Її не побачити вдень, коли вона над виднокраєм.

Добре, подумав Тревіз. В астрономії вона не повний нуль.

— Ви знаєте, що в Альфи є інший супутник, дуже малий і тьмянний, який розташований значно далі за цю яскраву зірку? Його не побачити без телескопа. — Він не бачив його й сам, не завдав собі клопоту його пошукати, однак ця інформація була в пам'яті корабельного комп'ютера.

— Нам се казали в школі, — байдуже озвалася Хіроко.

— Як щодо цієї? Бачите оті шість зірок зигзагом?

— Се є Кассіопея.

— Справді? — приголомшено перепитав Тревіз. — Котра з них?

— Усі вони. Весь зигзаг. Се є Кассіопея.

— Чому вона так називається?

— Мені сього не знати. Я ніц не знаю про астрономію, поважний Тревізе.

— Бачите найнижчу зірку зигзага, яскравішу за інші? Що це?

— Се є зоря. Її ймення мені не знати.

— Однак, за винятком двох зірок-супутників, це найближча зірка до Альфи, всього за парсек звідси.

— Справді? Сього я не відаю.

— Це не може бути зірка, навколо якої обертається Земля? Хіроко глянула на зірку зі слабким спалахом цікавості.

— Не знати. Ніколи не чула, щоб хтось про се мовив.

— А ви як гадаєте?

— Як мені знати? Ніхто не зна, де може бути Земля. Я... мені час іти. Завтра перед пляжним фестивалем буде моя

зміна в полях. Побачимося з усіма вами там, одразу після обіду. Так? Так?

— Звісно, Хіроко.

Вона стрімко пішла геть, напівбіжучи в темряві. Тревіз подивився їй услід, тоді пішов за іншими у тьмяно освітлений дім.

— Блісс, можете сказати, чи брехала вона про Землю? — спитав він.

— Не думаю, — хитнула головою Блісс. — Вона надзвичайно напружена, що я зрозуміла тільки після концерту. Це тривало, доки ви не спитали в неї про зірки.

— Через те, що вона віддала флейту?

— Напевно. Не знаю. — Вона обернулась до дитини. — Феллом, я хочу, щоб ти пішла до себе в кімнату. Коли будеш готовою до сну, іди до вбиральні, сходи в туалет, потім помий руки й лице і почисть зуби.

— Блісс, я хочу пограти на флейті.

— Лише трішечки й дуже тихо. Розумієш, Феллом? І тобі доведеться закінчити, коли я скажу.

— Так, Блісс.

Вони утрюх лишилися самі: Блісс сиділа в кріслі, а чоловіки — на своїх ліжках.

— Чи є сенс ще затримуватися на цій планеті? — спитала Блісс.

— Нам так і не вдалося обговорити Землю та її зв'язок із давніми інструментами, і ми можемо знайти більше інформації. Можливо, якщо дочекатись рибальських човнів, це теж щось дасть. Чоловіки можуть знати щось, чого не знають ті, хто лишається вдома.

— Я думаю, це дуже малоімовірно. Ви впевнені, що вас затримують не темні очі Хіроко?

— Не розумію, Блісс, — нетерпляче мовив Тревіз, — яка вам різниця, що я вирішу робити? Чому ви приписуєте собі право судити про мою мораль?

— Ваша мораль мене не цікавить. Це заважає нашій експедиції. Ви хочете знайти Землю, щоб нарешті вирішити, чи маєте рацію, обираючи Галаксію, а не світи ізолятів. Я хочу, щоб ви це вирішили. Ви кажете, що вам для цього рішення потрібно відвідати Землю, і ви, здається, переконані, що Земля обертається довкола тієї яскравої зірки в небі. То вирушаймо туди. Визнаю, що було б корисно отримати якусь інформацію, перш ніж ми рушимо, але мені зрозуміло, що тут інформації очікувати не варто. Я не хочу лишатися тільки тому, що вам подобається Хіроко.

— Можливо, ми полетимо. Дозвольте мені про це подумати, і запевняю вас, Хіроко не відіграватиме ролі в моєму рішенні.

— Я відчуваю, що нам треба летіти на Землю, хоча б щоб дізнатися, радіоактивна вона чи ні, — сказав Пелорат. — Не бачу сенсу чекати довше.

— Ви впевнені, що вас спонукають не темні очі Блісс? — трохи глузливо спитав Тревіз. Тоді одразу додав: — Ні, Янове, беру свої слова назад. Я поводжуся як дитина. Та все ж це чарівний світ, незалежно від Хіроко, і мушу визнати, що за інших обставин я відчував би спокусу лишитися тут на невизначений термін. Блісс, ви не вважаєте, що Альфа руйнує вашу теорію щодо ізолятів?

— Як саме? — поцікавилася та.

— Ви стверджували, що кожен повністю ізольований світ стає небезпечним і ворожим.

— Навіть Компореллон, — твердо мовила Блісс, — який трохи випадає з основної течії подій у Галактиці, хоча теоретично належить до приєднаних держав Федерації Фундації.

— Але не Альфа. Цей світ цілковито ізольований, але хіба на їхню дружність і гостинність можна поскаржитися? Вони годують нас, вдягають, дають прихисток, влаштовують на нашу честь фестивалі і вмовляють лишитися. До чого тут можна прискіпуватися?

— Вочевидь, ні до чого. Хіроко навіть дарує вам своє тіло.

— Блісс, що вам тут не подобається? — розсердився Тревіз. — Вона не дарувала мені своє тіло. Ми віддали свої тіла одне одному. Це було взаємним і цілковито до взаємного задоволення. Ви теж не можете сказати, що вагаєтеся дарувати своє тіло, коли це вам зручно.

— Прошу, Блісс, — втрутився Пелорат, — Голан цілком має рацію. Немає причин заперечувати проти його особистих задовольень.

— Поки вони нам не заважають, — вперто мовила Блісс.

— Вони нам не заважають, — сказав Тревіз. — Ми полетимо, запевняю вас. Затримка для подальших пошуків інформації буде недовгою.

— Однак я не довіряю ізолятам, навіть коли вони підносять подарунки.

— Дійшла висновку, тоді підіграла під нього докази, — скинув руки Тревіз. — Як типово для...

— Не кажіть цього, — загрозово мовила Блісс. — Я не жінка. Я Гея. Нервує Гея, а не я.

— Немає причин... — І цієї миті почулося шкряботіння. Тревіз застиг.

— Що це? — тихо спитав він.

— Відхиліть завісу й перевірте, — легко знизала плечима Блісс. — Ви ж кажете, що це доброзичливий світ, у якому нам ніщо не загрожує.

Попри це, Тревіз вагався, аж доки з-за завіси тихо не гукнув голос:

— Прошу. Се я!

То був голос Хіроко. Тревіз відхилив завісу.

Хіроко швидко ввійшла. Її щоки були мокрими.

— Затуліть двері, — здавлено мовила вона.

— У чім річ? — спитала Блісс.

— Я не могла лишатися осторонь, — вчепилась у Тревіза Хіроко. — Намагалася, але не витримала. Летіть, усі ви. Хутко,

і заберіть із собою крихітку. Спрямуйте корабель геть — геть від Альфи, поки досі темно.

— Але чому? — спитав Тревіз.

— Бо інакше помрете — усі ви.

7

Троє чужинців завмерли і надовго витріщились на Хіроко. Потім Тревіз спитав:

— Хочете сказати, ваш народ нас уб'є?

— Ви вже на шляху до смерті, поважний Тревізе, — мовила Хіроко, і щоками її котилися сльози. — Й інші з вами. У давні часи вчені розробили вірус, не шкідливий для нас, однак смертоносний для чужинців. Ми маємо імунітет. — Вона не уважно смикнула Тревіза за руку. — Ви заражені.

— Коли я встиг?

— Коли ми мали вдоволення. Це один зі способів.

— Але я почуваюся повністю здоровим.

— Вірус ще не активний. Він почне діяти, коли повернуться рибальські човни. За нашими законами, се мусять вирішувати всі разом — навіть чоловіки. Усі точно вирішать, що так треба вчинити, і ми будемо тримати вас тут до того часу, два ранки від сьогодні. Летіть зараз, доки ще темно й ніхто не підозрює.

— Чому ваш народ це робить?

— Се для нашої безпеки. Нас мало, і ми багато маємо. Ми не бажаємо вторгнення чужинців. Коли прилетить один і доповість про наш достаток, прилетять й інші, тож коли прибуває рідкісний корабель, ми мусимо впевнитися, що він не полетить.

— Але чому тоді ви нас попереджаєте? — запитав Тревіз.

— Не питайте. Ні, але я скажу вам, бо знову се чую. Послушайте...

Вони чули, як у сусідній кімнаті тихо й нескінченно приємно грала Феллом.

— Я не витримаю знищення цієї музики, — сказала Хіроко, — бо крихітка теж помре.

— То це тому ви подарували Феллом флейту? — суворо поцікавився Тревіз. — Бо знали, що знову заберете її, коли вона помре?

Хіроко мала нажаханий вигляд.

— Ні, такого я не помишляла. А коли згодом помислила, то знала, що сього не мусить статися. Летіть із дитиною, і заберіть із нею флейту, яку я можу ніколи більше не побачити. У космосі ви знову будете в безпеці, а неактивний вірус у вашому тілі невдовзі помре. За се я проситиму, аби ніхто з вас ніколи не мовив про сей світ, аби ніхто не годен був про нього знати.

— Ми про нього не говоритимемо.

Хіроко підвела погляд і тихішим голосом мовила:

— Чи не можу я ще раз поцілувати вас, перш ніж ви полетите?

— Ні, — відповів Тревіз. — Я вже заразився раз, і цього точно досить. — А тоді трохи люб'язніше додав: — Не плачте. Люди питатимуть, чому ви плачете, а ви не зможете відповісти. Я вибачу вам те, що ви зі мною вчинили, за цю спробу нас урятувати.

Хіроко випросталася, ретельно витерла щоки зворотним боком долоні, глибоко вдихнула і мовила:

— Дякую вам за се. — І швидко пішла геть.

— Вимкнемо світло, — сказав Тревіз, — трохи зачекаємо, а тоді підемо. Блісс, скажіть Феллом припинити гру. Не забудьте, звісно, забрати флейту. Потім дістанемося корабля, якщо знайдемо його в темряві.

— Я знайду його, — запевнила Блісс. — На борту є мій одяг, а він, хоч як неявно, але теж є Геєю. Гея легко відшукає Гею. — І вона зникла у своїй кімнаті, щоб забрати Феллом.

— Гадаєте, вони зуміли пошкодити наш корабель, щоб утримати нас на планеті? — спитав Пелорат.

— Для цього їм бракує технологій, — похмуро озвався Тревіз. Коли з'явилася Блісс, тримаючи Феллом за руку, він вимкнув світло.

Вони тихо сиділи в темряві — можливо, пів ночі, а можливо, пів години. Відтак Тревіз повільно й тихо відхилив завісу. Небо здавалося трохи хмарнішим, однак зорі сяяли. Високо в небі стояла Кассіопея, на нижньому кінчику якої яскраво горіло ймовірне сонце Землі. Повітря було неперушним, і не чутно було ані звуку.

Тревіз обережно вийшов із будинку, жестом вказавши іншим прямувати за ним. Одна його рука майже рефлекторно лягла на руків'я нейронного батога. Він був певен, що йому не доведеться ним скористатися, але...

Блісс повела їх, тримаючи за руку Пелората, який тримав Тревіза. Іншою рукою Блісс вела Феллом, а та стискала в другій долоні флейту. Навпомацки просуваючись у майже цілковитій темряві, Блісс вела інших туди, де на борту «Далекої зірки» дуже слабо відчувала належність свого одягу до Геї.

Частина VII

ЗЕМЛЯ

Розділ дев'ятнадцятий

Радіоактивна?

1

«Далека зірка» тихо злетіла, повільно здіймаючись крізь атмосферу й лишаючи під собою темний острів. Унизу потьмянішали й згасли кілька ледь помітних світлових цяток, і поки атмосфера з набранням висоти дедалі більше розріджувалася, корабель прискорювався, а цятки в небі над ними ставали численнішими та яскравішими.

Нарешті вони дивилися згори на Альфу, яка виднілася серпом світла, переважно заплетеним хмарами.

— Гадаю, у них немає космічних технологій. Вони не зможуть нас переслідувати.

— Не певен, що мене це бадьорить, — мовив пригніченим голосом і з суворим обличчям Тревіз. — Я заражений.

— Але штаб неактивний.

— Та все ж його можна активувати. У них був спосіб. Який це спосіб?

— Хіроко сказала, що в непристосованому тілі, такому як ваше, неактивний вірус зрештою помре, — знизала плечима Блісс.

— Справді? — сердито запитав Тревіз. — Звідки їй знати? Як на те пішло, звідки мені знати, що твердження Хіроко не було брехнею для самозаспокоєння? І хіба не можливо, що метод активації, яким би він не був, здатен відтворитися природним

шляхом? Якась конкретна хімічна речовина, різновид випромінювання чи... чи... хтозна що? Я можу раптово захворіти, і тоді ви втрюх теж помрете. Або ж якщо це станеться після того, як ми дістанемося населеного світу? Може розпочатися агресивна пандемія, яку біженці, тікаючи, рознесуть по інших світах. — Він глянув на Блісс. — Ви можете щось зробити?

Блісс повільно похитала головою.

— Це непросто. Гею складають і паразити — мікроорганізми, черви. Вони — доброякісна частина екологічної рівноваги. Вони живуть і роблять внесок у свідомість світу, однак ніколи не розмножуються надміру. Живуть, не завдаючи помітної шкоди. Проблема в тому, Тревізе, що вірус, яким ми вражені, не є частиною Геї.

— Ви кажете «непросто», — спохмурнів Тревіз. — Зважаючи на обставини, чи можете ви завдати собі клопоту зробити це, навіть якщо це буде важко? Чи зможете знайти в мені вірус і знищити його? А якщо не вдасться, чи можете принаймні зміцнити мій захист?

— Тревізе, ви усвідомлюєте, про що просите? Я не знайома з мікрофлорою вашого тіла. Я не зможу легко відрізнити вірус у клітинах вашого тіла від звичайних генів, які в них містяться. Ще складніше буде відрізнити ті віруси, до яких звикло ваше тіло, від тих, якими заразила вас Хіроко. Я спробую, Тревізе, але на це знадобиться час і мені може не вдатися.

— Не поспішайте. Спробуйте.

— Авжеж.

— Блісс, — мовив Пелорат, — якщо Хіроко сказала правду, ти можеш відшукати віруси, життєздатність яких уже згасатиме, і прискорити їхнє виснаження.

— Це я можу, — погодилась Блісс. — Хороша думка.

— Ви не ослабнете? — спитав Тревіз. — Убиваючи ці віруси, вам доведеться знищити дорогоцінні дрібки життя.

— Ви саркастичні, Тревізе, — холодно мовила Блісс, — але так чи ні, ви таки справді вказали на проблему. Та все ж навряд

чи мені не вдасться надати вам перевагу над вірусом. Я вб'ю його, якщо матиму можливість, не бійтеся. Зрештою, навіть якби мені не вдалося вважати вас своїм пріоритетом, — і вона скривила губи, немовби притлумлюючи посмішку, — то Пелорат і Феллом також, імовірно, в небезпеці, і ви можете бути впевненішими у моїх почуттях до них, ніж до вас. Ви можете навіть згадати, що я також у небезпеці.

— У вашу любов до себе я не вірю, — пробурмотів Тревіз. — І ви цілком готові пожертвувати власним життям заради вищої мети. Однак я визнаю вашу турботу про Пелората. — Тоді він мовив: — Не чую флейти Феллом. З нею все гаразд?

— Так. Вона спить. Абсолютно природним сном, до якого я ніяк не причетна. І я б запропонувала, щоб після того, як ви стрибнете до зірки, яку ми вважаємо сонцем Землі, ми всі вчинили так само. Мені це страшенно потрібно, і вам, Тревізе, підозрюю, теж.

— Так, якщо я зможу. Знаєте, Блісс, ви мали рацію.

— Щодо чого, Тревізе?

— Щодо ізолятив. Нова Земля не була раєм, наскільки б ним не видавалася. Ця гостинність, уся ця показна товариськість — усе це мусило приспати нашу пильність, щоб одного з нас можна було легко заразити. А вся подальша гостинність, фестивалі того й цього, мали затримати нас, доки не повернуться рибальські човни, щоб цей вірус активувати. І все це спрацювало б, якби не Феллом та її музика. Щодо цього ви теж могли мати рацію.

— Ви про Феллом?

— Так. Я не хотів брати її з собою і не був радий її присутності на кораблі. Саме завдяки вам, Блісс, вона тут, і це вона мимоволі нас урятувала. І все ж...

— Все ж що?

— Попри це, присутність Феллом мене досі тривожить. Не знаю чому.

— Якщо вам від цього буде легше, Тревізе, я не знаю, чи можемо ми приписувати всі заслуги Феллом. Хіроко визнала музику Феллом достатнім виправданням для того, що інші альфійці мусять вважати за зраду. Вона навіть могла в це вірити, але на думці в неї було щось іще, щось, що я слабо вловлювала, але не могла точно визначити; можливо, щось, що їй було соромно впускати у власну свідомість. У мене склалося враження, що вона тепло до вас ставилася і не готова була побачити, як ви помрете, незалежно від Феллом та її музики.

— Ви справді так вважаєте? — Уперше, відколи вони полишили Альфу, Тревіз слабо всміхнувся.

— Гадаю, це так. У вас має бути деякий досвід із жінками. Ви переконали міністерку Лізалор дозволити нам забрати корабель і полетіти з Компореллона, і ви допомогли вплинути на Хіроко, щоб вона врятувала нам життя. Варто віддати вам належне.

Тревіз заусміхався ще ширше.

— Що ж, якщо ви так кажете... Тоді прямуємо на Землю. — І він мало не хвацькою ходою зник у кабіні пілота.

Пелорат, який тупцював позаду, спитав:

— Ти все ж таки його заспокоїла, Блісс, чи не так?

— Ні, Пелорате, я його розуму не торкалася.

— Але ти точно це зробила, так безсоромно догодивши його чоловічому марнославству.

— Побічний ефект, — усміхнулася Блісс.

— І навіть так — дякую тобі, Блісс.

2

Після стрибка зірка, яка могла виявитися сонцем Землі, ще перебувала за одну десяту парсека від них. Це був, безумовно, найяскравіший об'єкт у небі, але досі не прикметніший, ніж звичайна зоря.

Тревіз відфільтрував світло, щоб легше було роздивитися, і похмуро її вивчав.

— Вона, безперечно, видається майже близнючкою Альфи, зірки, довкола якої обертається Нова Земля, — сказав він. — Однак Альфа на мапі комп'ютера вказана, а ця зірка — ні. У нас немає її назви, ми не маємо щодо неї ані даних, ані будь-якої інформації щодо її планетарної системи, якщо така в неї є.

— Хіба не такого ми очікуємо, якщо довкола цього сонця обертається Земля? — спитав Пелорат. — Така інформаційна біла пляма відповідала б тому факту, що всі згадки про Землю видаються знищеними.

— Так, але це також могло б означати, що перед нами світ косміків, якого чомусь немає в списку на стіні мельпоменійської будівлі. Ми не можемо бути достоту впевненими, що список був повним. Або ж у цієї зірки може не бути планет, отже, могло не бути сенсу зазначати її на комп'ютерній мапі, яку використовують переважно для військових і комерційних цілей. Янове, чи є якась легенда про те, що сонце Землі розташоване десь усього-на-всього за парсек від свого близнюка?

— Вибачте, Голане, — похитав головою Пелорат, — але мені така легенда на думку не спадає. Хоча вона може існувати. Моя пам'ять недосконала. Я пошукаю.

— Це неважливо. Чи називають якое сонце Землі?

— Зазначають кілька різних назв. Гадаю, у кожній із різних мов може бути своя.

— Я все забуваю, що на Землі було багато мов.

— Упевнений, що було. Це єдине пояснення багатьом легендам.

— То що нам тоді робити? — пробурчав Тревіз. — Із цієї відстані ми нічого не можемо сказати про планетарну систему, тож нам доведеться підлетіти ближче. Я хотів би бути обережним, однак є така річ, як надмірна й нерозважлива обережність, а я не бачу доказів можливої небезпеки. Логічно,

що щось, здатне знищити інформацію про Землю в усій Галактиці, може виявитися достатньо могутнім, щоб знищити нас із цієї відстані, якщо справді не бажає бути знайденим, однак нічого не відбулося. Нераціонально лишатися тут вічно лише через непевну перспективу халепи, чи не так?

— Наскільки я розумію, комп'ютер не зауважує нічого, що можна витлумачити як небезпеку, — мовила Блісс.

— Коли я кажу, що доказів можливої небезпеки немає, то покладаюся в цьому на комп'ютер. Неозброєним оком я точно нічого не побачу, і не очікував би.

— Тоді, як я розумію, ви просто шукаєте підтримки для ризикового, на вашу думку, рішення. Тож гаразд. Я вас підтримую. Ми не зайшли так далеко, щоб безпричинно повернутися назад, чи не так?

— Ні. Пелорате, що скажете?

— Я волів би рухатися далі, хоч би й із цікавості, — мовив той. — Було б нестерпно повернутися, не знаючи, чи знайшли ми Землю.

— Що ж, тоді всі згодні.

— Не всі, — заперечив Пелорат. — Ще є Феллом.

Вигляд у Тревіза був приголомшений.

— Ви пропонуєте порадитися з дитиною? Яка цінність її думки, навіть якби вона її мала? Крім того, усе, чого вона хотітиме, — це повернутися у власний світ.

— Хіба її можна в цьому винуватити? — лагідно спитала Блісс.

І через те, що вони згадали Феллом, Тревіз збагнув, що чує її флейту, яка звучала в доволі рухливому маршевому ритмі.

— Послухайте її, — сказав він. — Де вона взагалі могла почути щось у маршевому ритмі?

— Можливо, Джембі грав їй марші на флейті.

— Сумніваюся, — хитнув головою Тревіз. — Гадаю, радше щось танцювальне чи колискове. Слухайте, Феллом мене нервує. Вона надто швидко вчиться.

— Я їй допомагаю, — мовила Блісс. — Не забувайте про це. А ще вона дуже розумна і за той час, який була з нами, мала надзвичайну спонуку. Її розум заповнили нові відчуття. Вона побачила космос, різні світи, багато людей, і все це вперше.

Маршева музика Феллом ставала дедалі шаленішою та нестримнішою. Тревіз зітхнув і сказав:

— Що ж, вона тут, і вона створює музику, що, здається, ознака оптимізму й утіхи від пригод. Я вважатиму це її голосом на користь наближення. Тож нумо обережно перевіряти планетарну систему цього сонця.

— Якщо вона там є, — зауважила Блісс.

— Планетарна система буде, — силувано всміхнувся Тревіз. — Закладаюся. Робить свої ставки.

3

— Ви програли, — неуважно констатував Тревіз. — Скільки грошей ви вирішили поставити?

— Ніскільки. Я так і не погодилася битись об заклад, — відповіла Блісс.

— Тим краще. Та я й усе одно не взяв би грошей.

Вони були десь за десять мільярдів кілометрів від сонця. Воно досі скидалося на зірку, однак його яскравість дорівнювала майже одній чотиритисячній від яскравості середнього сонця, видимого з поверхні придатної до життя планети.

— Зараз, зі збільшенням, ми бачимо дві планети, — розповідав Тревіз. — За діаметрами та спектром відображеного світла це точно газові гіганти.

Корабель був доволі далеко від краю орбіти будь-якої з них, і Блісс із Пелоратом, позираючи на екран з-за плеча Тревіза, збагнули, що дивляться на два крихітні серпички зеленуватого світла. Менший був у дещо повнішій фазі.

— Янове! Це ж правда, що сонце Землі мусить мати чотири газові гіганти?

— Якщо вірити легендам, так.

— Найближчий до сонця із чотирьох — найбільший, а в другого найближчого є кільця. Так?

— Великі добре помітні кільця, Голане. Так. Але знову ж таки, старий друже, варто робити поправку на перебільшення в численних переказуваннях легенди. Якщо ми не знайдемо планети з надзвичайною системою кілець, не думаю, що це слід буде вважати серйозним аргументом.

— А втім, ті два, які ми бачимо, можуть бути найвіддаленішими, а два ближчі цілком можуть опинитися з іншого боку сонця й надто далеко, щоб легко їх розрізнити на тлі зірок. Нам доведеться підлетіти ще ближче — і в обхід, на той бік сонця.

— Це можна зробити із зіркою такої маси поблизу?

— Певен, що з належною обережністю комп'ютер із цим упорається. Але якщо він вирішить, що небезпека завелика, то відмовиться зсувати нас із місця, і тоді ми рухатимемось обережними, меншими кроками.

Його розум дав комп'ютеру вказівки, і зоряне поле на екрані змінилося. Зірка сліпуче засяяла, а тоді зникла з екрана, поки комп'ютер, виконуючи команду, обшукував небо в пошуках ще одного газового гіганта. І йому це вдалося.

Усі троє спостерігачів напружилися й витріщилися на екран, поки розум Тревіза, майже безпорадний від приголомшення, невміло скеровував комп'ютер на подальше збільшення.

— Неймовірно, — видихнула Блісс.

У полі зору був газовий гігант, видимий із ракурсу, звідки більша його частина була освітлена сонцем. Над ним вигиналося широке й блискуче кільце матерії, обернене так, що

ловило сонячне світло з видимого боку. Кільце було яскравішим за саму планету, а вздовж нього, приблизно за третину відстані до планети, тягнулася вузька розмежувальна лінія.

Тревіз віддав наказ максимально збільшити зображення, і кільця перетворились на вузькі концентричні закрути, що сяяли на сонці. На екрані було видно лише частину системи кілець, а сама планета відсунулася. Ще одна вказівка від Тревіза — і один кут екрана відділився й показав мініатюрне зображення планети та її кілець у меншому масштабі.

— Таке часто трапляється? — захоплено спитала Блісс.

— Ні, — відказав Тревіз. — Майже в кожного газового гіганта є кільця з уламків породи, але зазвичай вони темні й вузькі. Колись я бачив один, у якого кільця були вузькими, але доволі яскравими. Однак нічого *такого* я ніколи не бачив і про таке не чув.

— Це точно гігант із кільцями, про які говорять легенди, — мовив Пелорат. — Якщо він справді унікальний...

— Справді унікальний, як мені відомо, або ж як відомо комп'ютеру.

— Тоді це *мусить* бути планетарна система, у якій розташована Земля. Таку планету точно ніхто б не міг вигадати. Щоб її описати, її треба було бачити.

— Я тепер готовий повірити майже в усе, що кажуть ваші легенди. Це шоста планета, а Земля мусить бути третьою?

— Саме так, Голане.

— Тоді я сказав би, що ми менш ніж за півтора мільярда кілометрів від Землі, і нас не зупинили. Гея зупинила нас, коли ми наблизилися.

— Коли вас зупинили, ви були ближчі до Геї, — зазначила Блісс.

— Еге ж, але, на мою думку, Земля могутніша за Гею, тож я сприймаю це за хороший знак. Якщо нас не зупинили, можливо, Земля не заперечує проти нашого наближення.

— Або ж Землі не існує, — мовила Блісс.

— Хочете цього разу закластися? — похмуро запитав Тревіз.

— Гадаю, — втрутився Пелорат, — Блісс хоче сказати, що Земля може бути радіоактивною, як усі й вважають, і що нас ніхто не зупиняє лише тому, що на Землі немає життя.

— Ні, — люто заперечив Тревіз. — Я повірю в усе сказане про Землю, тільки *не в це*. Ми просто наблизимось до Землі й перевіримо на власні очі. І в мене є відчуття, що нас не зупинятимуть.

5

Газові гіганти лишилися далеко позаду. Просто за найближчим до сонця гігантом пролягав пояс астероїдів. (Цей газовий гігант, як і стверджували легенди, був найбільшим і наймасивнішим).

Усередині поясу астероїдів розташовувалися чотири планети. Тревіз уважно їх вивчав.

— Третя — найбільша. Розмір такий, як треба, і відстань від сонця теж. Вона може бути придатною до життя.

Пелорат вловив у словах Тревіза нотку невпевненості.

— На ній є атмосфера? — спитав він.

— О так, — відповів Тревіз. — На другій, третій і четвертій планетах атмосфери є. І, як у старій дитячій казці, на другій занадто щільна, на четвертій недостатньо щільна, однак на третій — те, що треба.

— То як ви думаєте, це може бути Земля?

— Думаю? — майже вибухнув Тревіз. — Мені не треба думати. Це і є Земля. У неї величезний супутник, про який ви мені розповідали.

— Справді? — І Пелорат розплився в ширшій усмішці, ніж Тревіз колись у нього бачив.

— Щира правда! Ось, гляньте на нього в максимальному збільшенні.

Пелорат побачив два серпи, один виразно більший і яскравіший за інший.

— Цей менший — це супутник?

— Так. Він дещо віддаленіший від планети, ніж можна очікувати, але точно довкола неї обертається. Розміром він лише з маленьку планету — насправді, навіть менший за всі чотири внутрішні планети, які обертаються довкола сонця. Та все ж як на супутник — великий. Щонайменше дві тисячі кілометрів у діаметрі, і це розташовує його в діапазоні великих супутників, які обертаються навколо газових гігантів.

— Усього-на-всього? — Пелорат здавався розчарованим. — То цей супутник не величезний?

— Ще й як. Супутник діаметром дві чи три тисячі кілометрів, який кружляє навколо величезного газового гіганта, — це одна справа. Той самий супутник, який кружляє навколо маленької, кам'янистої, придатної до життя планети, — геть інша. Діаметр цього супутника — більш ніж чверть діаметра Землі. Де ви чули про таку майже рівню в населеній планеті?

— Я дуже мало знаю про ці речі, — скромно озвався Пелорат.

— Тоді повірте мені на слово, Янове. Це унікально. Ми дивимося майже на подвійну планету, а мало в яких придатних для життя планет на орбіті кружляє щось більше за камінці. Янове, якщо зважати на цей газовий гігант із величезною системою кілець на шостому місці та цю планету з величезним супутником на третьому, про обидві з яких, попри всю неймовірність, вам казали ваші легенди ще до того, як ви їх побачили, тоді цей світ, на який ви дивитеся, мусить бути Землею. Це просто не може бути щось інше. Ми знайшли її, Янове. Знайшли!

Вони вже другий день пливли до Землі з вимкненими двигунами, і Блісс позіхнула за вечерею, сказавши:

— Здається, ми більше часу пливемо до і від планет, ніж робимо будь-що інше. Ми витратили на це буквально тижні.

— Частково це тому, що стрибки надто близько до зірок небезпечні, — пояснив Тревіз. — А зараз ми рухаємося дуже повільно, бо я не хочу мчати до можливої небезпеки.

— Здається, ви мали відчуття, що нас не зупинять.

— Це так, але я не хочу закладатися всім на відчуття. — Тревіз глянув на вміст ложки, перш ніж покласти її до рота, а тоді мовив: — Знаєте, я сумую за рибою з Альфи. Ми поїли там лише тричі.

— Шкода, — погодився Пелорат.

— Що ж, — мовила Блісс, — ми відвідали п'ять світів, і кожен мусили покидати так спішно, що не мали часу поповнити запаси їжі та врізноманітнити її. Навіть коли світ міг би надати їжу, як-от Компореллон та Альфа, і, можливо...

Вона не завершила речення, бо Феллом, хутко підвівши погляд, зробила це за неї:

— Солярія? Ви не могли дістати там їжі? Там удосталь їжі. Стільки ж, скільки й на Альфі. І вона краща.

— Знаю, Феллом. Просто не було часу.

Феллом серйозно втупилась у неї.

— Блісс, я колись іще побачу Джембі? Скажи мені правду.

— Можливо, якщо ми повернемося на Солярію.

— А ми колись повернемося на Солярію?

Блісс завагалася.

— Не можу сказати.

— Зараз ми прямуємо на Землю, так? Це та планета, звідки, ти казала, ми всі походимо?

— Звідки походять наші *прародителі*.

— Я можу казати «пращури».

— Так, ми прямуємо на Землю.

— Навіщо?

— Хіба не цікаво побачити світ своїх пращурів? — швидко мовила Блісс.

— Думаю, річ не тільки в цьому. Ви всі здаєтеся дуже стривоженими.

— Ми ніколи там не були. Не знаємо, чого очікувати.

— Думаю, річ не тільки в цьому.

— Феллом, люба, — усміхнулася Блісс, — ти вже доїла, то чому б тобі не піти до кімнати й не заграти нам невелику серенаду на флейті? Ти граєш щоразу прекрасніше. Ходи, ходи. — Вона підігнула Феллом, лягнувши по сідницях, і Феллом пішла, обернувшись лише раз, щоб замислено глянути на Тревіза.

Тревіз дивився їй услід з очевидною огидою.

— Ця істота що, читає думки?

— Тревізе, не називайте її істотою, — відрізала Блісс.

— Вона читає думки? Ви маєте бути здатні це визначити.

— Ні, не читає. І Гея теж не може. І другофундатори також. Читати думки в значенні підслуховувати внутрішні монологи чи розрізняти конкретні ідеї зараз чи в осяжному майбутньому неможливо. Ми здатні визначати, тлумачити й до певної міри маніпулювати емоціями, але це геть не те саме.

— Звідки ви знаєте, що вона не здатна на те, чого нібито неможливо робити?

— Бо, як ви щойно сказали, я маю бути спроможна це визначити.

— Можливо, вона маніпулює вами, щоб ви не усвідомлювали, що вона це може.

— Будьте розважливі, Тревізе, — закотила очі Блісс. — Навіть якби в неї були незвичні здібності, вона ніяк не могла б на мене вплинути, бо я не Блісс. Я Гея. Ви постійно про це забуваєте. Ви знаєте, яку розумову інерцію має ціла планета? Як гадаєте, чи здатна подолати її одна ізолятка, хай яка талановита?

— Ви всього не знаєте, Блісс, тож не будьте надміру впевнені, — глухо озвався Тревіз. — Ця іс... Вона пробула з нами не дуже довго. Я за такий час зумів би вивчити лише основи мови, однак вона вже досконало розмовляє галактичною, майже з повноцінним словниковим запасом. Так, знаю, ви

їй допомагали, однак мені шкода, що ви не припинили цього робити.

— Я сказала, що допомагала їй, але також казала, що вона страхіливо розумна. Така розумна, що я хотіла б, щоб вона стала частиною Геї. Якби ми змогли долучити її до себе, якби вона ще була достатньо юна, ми б дізналися про солярійців достатньо, щоб зрештою поглинути весь той світ. Це цілком могло б принести нам користь.

— Чи не спадало вам на думку, що солярійці — патологічні ізоляти навіть за *моїми* уявленнями?

— Вони не лишатимуться такими, ставши частиною Геї.

— Гадаю, Блісс, ви помиляєтесь. Гадаю, ця солярійська дитина небезпечна й нам варто її позбутися.

— Як? Викинути її в шлюз? Убити її, порубати на шматки й додати до наших запасів їжі?

— Ох, Блісс, — озвався Пелорат.

— Це огидно й абсолютно недоречно, — додав Тревіз. Він на мить прислухався. Флейта звучала без жодної хиби чи тремтіння, і вони наразі спілкувалися напівшепотом. — Коли це все скінчиться, треба буде повернути її на Солярію і переконатися, що та планета назавжди відрізана від Галактики. Як на мене, її варто знищити. Я їй не довіряю і боюся її.

Блісс трохи поміркувала, тоді відповіла:

— Тревізе, я знаю, що ви маєте хист знаходити правильні рішення, однак також я знаю, що ви незлюбили Феллом від початку. Підозрюю, це тому, що на Солярії вас принизили, і, як наслідок, ви жорстоко зненавиділи планету та її жителів. Оскільки я не мушу втручатись у ваш розум, не можу сказати напевно. Прошу, не забувайте, що якби ми не взяли Феллом із собою, просто зараз ми були б на Альфі — мертві й, гадаю, поховані.

— Знаю, Блісс, та все одно...

— А її розум вартий захвату, а не заздощів.

— Я не заздрю їй. Я її боюся.

— Боїтеся її розуму?

Тревіз замислено облизнув губи.

— Ні, не зовсім.

— Тоді чого?

— Не знаю, Блісс. Якби я знав, чого саме боюся, можливо, мені не довелося б цього боятися. Це щось, чого я до кінця не розумію. — Тревіз стишив голос, наче говорячи до себе. — Здається, у Галактиці повно речей, яких я не розумію. Чому я обрав Гею? Чому я мушу знайти Землю? Чи бракує психоісторії якогось припущення? Якщо так, то в чому воно полягає? А крім цього всього, чому Феллом змушує мене тривожитися?

— На жаль, я не можу відповісти на ці запитання, — сказала Блісс.

Вона підвелася і вийшла з кімнати. Пелорат дивився їй услід, тоді мовив:

— Голане, але ж не все так погано. Ми дедалі ближчі до Землі, і щойно її дістанемося, усі таємниці можуть розкритися. І поки що, здається, ніщо не намагається завадити нам її дістатися.

Погляд Тревіза метнувся на Пелората, і депутат тихо мовив:

— А шкода.

— Справді? Чому?

— Чесно кажучи, я радий був би побачити ознаки життя.

— То ви все ж таки дізналися, що Земля радіоактивна? —
Очі Пелората розширилися.

— Не зовсім. Але вона тепла. Дещо тепліша, ніж я очікував.

— Це погано?

— Не обов'язково. Вона може бути доволі теплою, однак це не обов'язково робить її непридатною до життя. Хмарний шар щільний, і точно є водяні випари, тож ці хмари разом із багатководним океаном можуть зберігати умови для життя, попри температуру, яку ми вираховували за мікрохвильовим випромінюванням. Однак поки що я не можу бути впевненим. Річ у тім...

— Так, Голане?

— Що ж, якби Земля *справді* була радіоактивною, це цілком могло б пояснювати той факт, що вона тепліша, ніж я очікував.

— Однак це й не свідчить про зворотне, правда? Може, вона й тепліша, але не неодмінно радіоактивна.

— Ні. Ні, не неодмінно. — Тревіз видувив із себе усмішку. — Годі похмурих розмірковувань, Янове. За день чи два я зможу сказати більше, і ми знатимемо напевно.

7

Коли Блісс увійшла до кімнати, Феллом сиділа на ліжку, глибоко замислившись. Вона швидко підвела погляд, тоді знову його опустила.

— У чому річ, Феллом? — тихо спитала Блісс.

— Блісс, чому Тревіз так мене не любить?

— Чому ти думаєш, що він тебе не любить?

— Він дивиться на мене *нетерпляче*... Я правильно кажу?

— Можливо.

— Він дивиться на мене *нетерпляче*, коли я поряд. Його обличчя завжди трохи кривиться.

— Феллом, Тревізові зараз нелегко.

— Бо він шукає Землю?

— Так.

Феллом трохи поміркувала, тоді сказала:

— Він особливо *нетерплячий*, коли я щось рухаю думкою.

Блісс стиснула губи.

— Що ж, Феллом, хіба я не казала тобі цього не робити, а надто в присутності Тревіза?

— Ну, це було вчора, тут, у кімнаті, і він стояв у дверях, а я цього не помітила. Я не знала, що він дивиться. Ну й це був один із книгофільмів Пела, я намагалася поставити його на один кінчик. Я не робила ніякої шкоди.

— Він через це нервує, Феллом, і я б хотіла, щоб ти цього не робила, незалежно від того, дивиться він чи ні.

— Він нервує, бо сам так не вміє?

— Можливо.

— А ти так умієш?

— Ні, не вмію, — повільно хитнула головою Блісс.

— Але *ти* не нервуєш, коли я так роблю. І Пел теж не нервує.

— Люди відрізняються.

— Знаю, — відповіла Феллом з раптовою твердістю, яка здивувала Блісс і змусила її спохмурніти.

— Що ти знаєш, Феллом?

— Що я відрізняюся.

— Звісно, я так і сказала. Люди відрізняються.

— У мене інша форма. Я можу рухати речі.

— Це так.

— Я *мушу* рухати речі, — виклично мовила Феллом. — Тревіз не має через це на мене злитися, а ти не маєш мене зупиняти.

— Але чому ти мусиш рухати речі?

— Це практика. *Управи*. Я правильно кажу?

— Не зовсім. *Вправи*.

— Так. Джембі завжди казав, що я мушу тренувати свої... свої...

— Частки-перетворювачі?

— Так. І зміцнювати їх. Тоді, коли б я виросла, я змогла б жити всіх роботів. Навіть Джембі.

— Феллом, хто живив усіх роботів, якщо не ти?

— Бандер, — дуже буденно констатувала Феллом.

— Ти знала Бандер?

— Авжеж. Споглядала багато разів. Я мусила бути наступною головою володінь. Володіння Бандер стали б володіннями Феллом. Так мені казав Джембі.

— Хочеш сказати, Бандер навідували тебе в...

Рот Феллом шоковано набув досконало округлої форми.

— Бандер би ніколи... — Малій забракло повітря. Вона трохи віддихалася, тоді сказала: — Я *споглядала* зображення Бандер.

— Яке в Бандер було до тебе ставлення? — вагаючись, запитала Блісс.

Феллом дещо збентежено задивилася на Блісс.

— Бандер питали мене, чи мені щось потрібно, чи мені було зручно. Але зі мною завжди був Джембі, тож мені ніколи нічого не було потрібно й завжди було зручно. — Вона нахилила голову й задивилася на підлогу. Тоді затулила долонями очі й мовила: — Але Джембі зупинився. Гадаю, тому, що й Бандер зупинилися.

— Чому ти так кажеш?

— Я про це думала. Бандер живили всіх роботів, і якщо Джембі зупинився, і всі інші роботи теж, то це має значити, що зупинилися й Бандер. Це так?

Блісс мовчала.

— Але коли ви відвезете мене назад на Солярію, — продовжила Феллом, — я живитиму Джембі та решту роботів і знову буду щасливою. — Вона схлипувала.

— Хіба ти не щаслива з нами, Феллом? — спитала Блісс. — Хоча б трохи? Іноді?

Феллом підняла заплакане обличчя на Блісс, і голос її затремтів, коли вона похитала головою і відповіла:

— Я хочу Джембі.

У болісному співчутті Блісс обійняла малу.

— Ох, Феллом, як би мені хотілося, щоб ви з Джембі знову зустрілися. — І зненацька вона збагнула, що теж плаче.

Зайшовши, Пелорат так їх і знайшов. Застиг на півдорозі й запитав:

— Що сталося?

Блісс відсторонилася й попорпалася в пошуках невеликої серветки, щоб витерти очі. Похитала головою, і Пелорат одразу ж перепитав із більшим занепокоєнням:

— Але що сталося?

— Феллом, — мовила Блісс, — просто відпочинь трохи. Я подумаю, як можна трохи все для тебе покращити. Не забувай, я люблю тебе так само, як любив Джембі. — Вона схопила Пелората за лікоть і квапливо вивела його з кімнати, примовляючи: — Нічого, Пеле. Нічого.

— Це через Феллом, так? Вона досі сумує за Джембі.

— Жахливо. І ми нічого не можемо із цим удіяти. Я можу казати їй, що люблю її, і це щиро так. Як можна не любити таку розумну та ніжну дитину? Страхітливо розумну. Тревіз вважає її надто розумною. Знаєш, вона свого часу бачила Бандер — або ж *споглядала* голографічне зображення. Однак цей спогад її не зворушує: вона каже про це доволі прохолодно і буденно, і я можу це зрозуміти. Їх пов'язував лише той факт, що Бандер належали володіння, які мали належати Феллом після того. Ніяких інших стосунків.

— Феллом розуміє, що Бандер — її батько?

— Її *мати*. Якщо ми погодилися вважати Феллом жінкою, то й Бандер теж.

— Хай там як, люба Блісс, чи знає Феллом про їхню спорідненість?

— Я не знаю, чи розуміє вона це. Вона може розуміти, але ніяк цього не виказувала. Однак, Пеле, вона дійшла логічного висновку, що Бандер мертва, бо її осяяло, що деактивація Джембі мусила бути наслідком втрати живлення, а якщо живлення постачала Бандер... Мене це лякає.

— Чому, Блісс? — замислено перепитав Пелорат. — Це все ж таки лише логічний висновок.

— Із цієї смерті можна зробити ще один логічний висновок. На Солярії, з її ізольованими косміками-довгожителами,

смерті мають бути нечисленні й дуже далекі. Досвід природної смерті для будь-кого з них мусить бути обмеженим, солярійська дитина віку Феллом, мабуть, узагалі її не бачила. Якщо Феллом продовжить думати про смерть Бандер, вона почне ставити сама собі запитання, чому Бандер померла, а той факт, що це сталося, коли на планеті були ми, чужинці, точно приведе її до очевидних причини та наслідку.

— Що ми вбили Бандер?

— Це не ми вбили Бандер. Пеле. Це я.

— Вона не може про це здогадатися.

— Але мені доведеться їй про це сказати. Її й так дратує Тревіз, а він є очевидним керівником експедиції. Вона сприйме як належне, що це саме він спричинив смерть Бандер, а як я можу дозволити Тревізові терпіти несправедливі звинувачення?

— Яке це має значення, Блісс? Дитина нічого не відчуває до своєї батьматері. Лише до свого робота, Джембі.

— Однак смерть матері означала й смерть робота. Я майже зізналася, що відповідальна за це. Відчувала сильну спокусу.

— Чому?

— Щоб пояснити це по-моєму. Щоб заспокоїти її, випередити відкриття, до якого вона сама неминуче дійде в процесі розмірковування, який складеться так, що не покаже жодного виправдання.

— Але виправдання було. То був самозахист. Ми могли всі померти за якусь мить, якби ти не діяла.

— Я б так і сказала, але не змогла змусити себе пояснити. Я боялась, що вона мені не повірить.

Пелорат похитав головою і зітхнув.

— Гадаєш, було б краще, якби ми її не брали із собою? Ти через це дуже засмучена.

— Ні, — сердито відказала Блісс, — не кажи так. Я була б нескінченно засмученішою, якби зараз сиділа тут і пам'ятала,

що ми покинули невинну дитину, якій загрожувала безжальна страта через те, що вчинили ми.

— Так заведено у світі Феллом.

— Пеле, не повторюй хід думок Тревіза. Ізоляти дозволяють собі погоджуватися з такими речами й більше про них не думати. Однак Геї належить зберігати життя, а не знищувати його чи сидіти, склавши руки, доки його знищують. Ми всі знаємо, що будь-який різновид життя постійно мусить добігати завершення, щоб інше життя могло тривати, але ніколи не марно і не безцінно. Наскільки б неunikною не була смерть Бандер, з нею доволі важко змиритися, а зі смертю Феллом було б узагалі неможливо.

— Так, гадаю, ти маєш рацію. І хай там як, я прийшов поговорити не про Феллом, а про Тревіза.

— А що з Тревізом?

— Блісс, я хвилююся за нього. Він чекає, доки можна буде визначити більше фактів про Землю, і я не певен, що він здатен витримати напругу.

— Я за нього не боюся. Гадаю, розум у нього здоровий і стабільний.

— В усіх нас є свої межі. Послухай, планета Земля тепліша, ніж він очікував, — так він мені сказав. Підозрюю, він вважає її занадто теплою для життя, хоча очевидно намагається переконати самого себе, що це не так.

— Можливо, він має рацію. Можливо, вона справді не надміру тепла для життя.

— Також він визнає, що тепло цілком може походити від радіоактивної поверхні, але в це також відмовляється вірити. За день чи два ми будемо достатньо близько, щоб істина стала беззаперечною. Що як Земля *справді* радіоактивна?

— Тоді йому доведеться із цим погодитися.

— Але... Не знаю, як це сказати чи як описати ментальними термінами. Що як у його розуму...

Блісс зачекала, тоді криво всміхнулася:

— Відмовить запобіжник?

— Так. Відмовить запобіжник. Чи не варто було б тобі його якось посилити? Так би мовити, тримати його рівним і під контролем?

— Ні, Пеле. Я не вірю, що він аж такий крихкий, і Гея має тверде переконання, що в його розум не можна втручатися.

— Але в тім-то й річ. У нього є ця дивна «правота», чи як ви її називаєте. Шок від того, що весь його задум зійде нанівець у мить, коли, здавалося б, добігав успішного завершення, може й не знищити його мозок, але знищить ту «правоту». Це дуже незвична властивість. Хіба вона не може також бути незвично крихкою?

Якусь мить Блісс міркувала. Тоді знизала плечима:

— Що ж, можливо, я за ним нагляну.

9

Наступні тридцять шість годин Тревіз невиразно помічав, що Блісс, і трохи Пелорат, насідали йому на п'яти. Та все ж це не було геть незвично на такому тісному кораблі, як їхній, і йому було про що думати, крім цього.

Тепер же, сидячи за комп'ютером, він усвідомлював, що вони стоять просто у дверях. Тревіз підвів на них неухвильний погляд і дуже тихо спитав:

— Ну?

— Голане, як ви? — доволі ніяково поцікавився Пелорат.

— Спитайте в Блісс. Вона годинами на мене витріщається. Напевно, колується в моєму мозку. Хіба ні, Блісс?

— Ні, — незворушно відповіла та, — але якщо відчуєте, що вам потрібна моя допомога, можу спробувати. Хочете, допоможу?

— Ні, навіщо? Дайте мені спокій. Обоє.

— Будь ласка, — мовив Пелорат, — скажіть нам, що відбувається.

— Здогадайтеся!

— Земля...

— Так. Те, що всі нам наполегливо розповідали, — цілковита правда. — Тревіз махнув рукою в бік екрана, де виднівся нічний бік Землі, який затуляв сонце. То було щільне чорне коло на фоні зоряного небо, обведене розірваною помаранчевою лінією.

— Це помаранчеве і є радіація? — спитав Пелорат.

— Ні. Лише переломлене в атмосфері сонячне світло. Якби атмосфера не була настільки хмарною, коло було б насичено помаранчевим. Ми не бачимо радіації. Різноманітне випромінювання, навіть гамма-промені, поглинає атмосфера. Однак воно створює вторинне випромінювання, відносно слабе, але комп'ютер його визначає. Воно досі невидиме для ока, але комп'ютер може виробити фотон видимого світла для кожної часточки чи хвилі випромінювання, яку отримує, і штучно забарвити Землю. Дивіться. — І чорне коло засяло тьмяним плямистим синім.

— Наскільки вона радіоактивна? — негучно спитала Блісс. — Достатньо, щоб стверджувати, що там не може існувати людського життя?

— Будь-якого життя, — відповів Тревіз. — Планета для нього непридатна. Остання бактерія й останній вірус давно зникли.

— Ми можемо її дослідити? — спитав Пелорат. — Я маю на увазі, у скафандрах.

— Кілька годин, перш ніж захворіємо на незворотну променеву хворобу.

— Тоді що нам робити, Голане?

— Робити? — Тревіз глянув на Пелората з тим самим відсутнім виразом. — Знаєте, що я хочу зробити? Я хотів би відвезти вас і Блісс разом із дитиною назад на Гею і назавжди

лишити там. Тоді я хотів би повернутись на Термінус і віддати корабель. Після того — піти у відставку з Ради, що дуже порадувало б мера Бранно. А відтак я хотів би жити на свою пенсію і дозволити Галактиці бути, як вона забажає. Чхати на План Селдона, на Фундацію, на Другу Фундацію чи на Гею. Галактика може сама обрати собі шлях. Це буде вже після мене, а чому мене хоч трохи має обходити, що буде колись?

— Голане, ви ж це не серйозно, — квапливо мовив Пелорат.

Тревіз задивився на нього, а тоді повільно видихнув.

— Ні, не серйозно, але ох, як би мені хотілося вчинити точно так, як я щойно вам змалював.

— Неважливо. Що ви робитимете?

— Триматиму корабель на орбіті Землі, відпочину, подолаю шок від усього цього й подумаю, що робити далі. От тільки...

— Що?

— Що я зможу робити далі? — випалив Тревіз. — Що ще шукати? Що ще можна знайти?

Розділ двадцятий

Світ поблизу

1

Чотири прийоми їжі поспіль Пелорат із Блісс бачили Тревіза лише *під час* них. Решту часу він проводив або в кабіні пілота, або в себе у спальні. Під час їди він мовчав. Стискав губи і їв мало.

Однак протягом четвертої трапези Пелоратові здалося, ніби незвична серйозність на Тревізівському обличчі розвіялася. Пелорат двічі прочищав горло, ніби готувався щось сказати, але потім змінював думку.

Нарешті Тревіз підвів на нього погляд:

— Ну?

— Голане, ви... ви все продумали?

— Чому ви питаєте?

— Ви здаєтеся менш похмурим.

— Я не менш похмурий, але я *справді* роздумував. Активно.

— Можна дізнатися, що про саме?

Тревіз кинув швидкий погляд на Блісс. Вона уважно зосередилася на своїй тарілці, зберігаючи обережне мовчання, наче була впевнена, що Пелорат у цій чутливій ситуації дізнається більше за неї.

— Блісс, вам теж цікаво? — спитав Тревіз.

Вона на мить підняла очі.

— Так. Звісно.

— Ми знайшли Землю? — вередливо копнула ніжку столу Феллом.

Блісс стисла плече малої. Тревіз не звернув на ту уваги.

— Ми мусимо почати з основного факту. Всю інформацію щодо Землі в різних світах було знищено. Це мусить підвести

нас до неминучого висновку: на Землі щось приховано. Однак за спостереженнями ми бачимо, що Земля смертельно радіоактивна, тож будь-що на ній приховано автоматично. На планету ніхто не може сісти, а із цієї відстані, майже біля зовнішніх меж магнітосфери, ми нічого не знайдемо, якщо не завдамо собі клопоту наблизитися ще.

— Ви можете бути в цьому впевнені? — тихо спитала Блісс.

— Я провів удосталь часу за комп'ютером, аналізуючи Землю всіма способами, на які він і я здатні. Там нічого немає. Ба більше, я *відчуваю*, що там нічого немає. То чому тоді дані щодо Землі було стерто? Те, що там приховано, мабуть, приховано майстерніше, ніж будь-хто може уявити, і люди не мають гаяти на цю конкретну затію час.

— Можливо, на Землі і справді щось заховали, коли вона ще не була настільки небезпечно радіоактивною, щоб запобігати відвідинам, — припустив Пелорат. — І тоді народ Землі міг боятися, що хтось прилетить і знайде це, чим би воно не було. *Тоді ж* Земля намагалася знищити інформацію про себе. А зараз ми маємо справу з відлуннями тих непевних часів.

— Ні, я так не думаю, — мовив Тревіз. — Здається, інформація з Імперської Бібліотеки на Тренторі зникла доволі нещодавно. — Раптом він обернувся до Блісс. — Я не помиляюся?

— Так я/ми/Гея зрозуміли з неспокійного розуму другого фундатора Гендібала, коли він, ви і я зустрічалися з мером Термінуса, — твердо мовила Блісс.

— Тож що б там не було приховано, мусить *і досі* там бути, *і досі* має бути шанс це відшукати, попри радіоактивність Землі.

— Як це можливо? — стривожено спитав Пелорат.

— Поміркуйте. Що як того, що було на Землі, на ній більше немає, а його звітти забрали, коли зросла радіаційна небезпека? Однак хоч таємниця більше й не на Землі, може бути так, що якби ми знайшли її, то змогли б здогадатися, куди забрали цю таємницю. Якби це було так, розташування Землі все одно б довелося приховувати.

— Тому що, якщо ми не можемо знайти Землю, — знову запищала Феллом, — Блісс каже, що ви відвезете мене назад до Джембі.

Тревіз обернувся й сердито на неї глянув, а Блісс глухо мовила:

— Я казала, що це може статися, Феллом. Поговоримо про це пізніше. А зараз іди до себе в кімнату й почитай, чи пограй на флейті, чи займися чимось іще. Ходи-ходи.

Невдоволено насупившись, Феллом пішла з-за столу.

— Але як ви можете таке казати, Голане? — спитав Пелорат. — Ми тут. Ми знайшли Землю. Ми здатні тепер встановити, де можна заховати це щось, якщо не на Землі?

Тревізові знадобилась якась мить, щоб упоратися з хвилиною роздратування, яку спричинила Феллом. Тоді він відповів:

— Чому б і ні? Уявіть, що радіація на поверхні Землі поступово зростала. Населення поступово зменшувалося б через смерть та еміграцію, і таємниці, у чому б та не полягала, загрожувала б дедалі більша небезпека. Хто лишиться її захищати? Зрештою її довелося б перенести до іншого світу, інакше Земля втратила б від неї користь, якою б та не була. Підозрюю, її вагалися переміщувати і, ймовірно, це відбулося більш-менш останньої миті. А тепер, Янове, пам'ятаєте старого на Новій Землі, який протуркав вам вуха своєю версією історії Землі?

— Монолі?

— Так, він. Хіба він не казав, що залишки населення Землі привезли на ту планету?

— Хочете сказати, старий друже, що те, що ми шукаємо, зараз на Новій Землі? І це щось привезло туди останніх землян, які її полишали?

— Хіба це не може бути так? Нова Земля загалом відома Галактиці заледве краще за Землю, а її жителі підозріло охочі віднадити всіх чужинців.

— Ми там були, — втруtilась Блісс, — і нічого не знайшли.

— Ми не шукали нічого, крім Землі.

— Але ми шукаємо щось високотехнологічне, щось, здатне вилучати інформацію з-під носа самої Другої Фундації й навіть з-під носа — перепрошую, Блісс, — Геї, — збентежено мовив Пелорат. — Ті люди на Новій Землі, може, й могли контролювати погоду на своїй ділянці й користуватися деякими біотехнологічними методами, однак, гадаю, ви визнаєте, що загалом рівень розвитку їхніх технологій доволі низький.

— Погоджуюся з Пелом, — кивнула Блісс.

— У нас дуже мало даних для суджень, — заперечив Тревіз. — Ми так і не бачили чоловіків із рибальських човнів. Ми не бачили інших частин острова, крім маленької ділянки, на якій сідали. Що б ми могли знайти, якби дослідили ретельніше? Усе ж таки ми не розпізнали люмінесцентні лампи, доки не побачили, як вони працюють, а якщо й здавалося, що рівень технологічного розвитку низький, повторюся, *здавалося...*

— То? — поцікавилась явно непереконана Блісс.

— Можливо, це частина завіси, яка приховує правду.

— Неможливо, — сказала Блісс.

— Неможливо? Саме ви сказали мені ще на Геї, що на Тренторі навмисно стримували технологічний розвиток більшої цивілізації, щоб приховати маленьке зерно другофундаторів. То чому до тієї самої стратегії не могли вдатися на Новій Землі?

— То ви пропонуєте повернутися на Нову Землю й зіткнутися з інфекцією, цього разу її активувавши? Статевий акт, безперечно, особливо приємний спосіб зараження, але він може бути не єдиним.

— Я не надто прагну повернутися на Нову Землю, але, можливо, доведеться, — знизав плечима Тревіз.

— *Можливо?*

— Можливо! Все ж таки є й інша можливість.

— Яка?

— Нова Земля обертається навколо зірки, яку люди називають Альфою. Однак Альфа — частина подвійної системи. Чи не може придатна до життя планета обертатися й навколо супутниці Альфи?

— Гадаю, вона надто тьмяна, — хитнула головою Блісс. — У неї лише чверть яскравості Альфи.

— Тьмяна, але не надто. Якщо планета більш-менш близько до зірки, цього може вистачити.

— А комп'ютер щось каже про планети в супутниці? — спитав Пелорат.

— Я перевіряв, — похмуро всміхнувся Тревіз. — П'ять планет середнього розміру. Жодного газового гіганта.

— А якась із п'яти планет придатна для життя?

— Комп'ютер узагалі не дає інформації про планети, окрім їхньої кількості та невеликого розміру.

— А, — скис Пелорат.

— Тут ні в чому розчаровуватися. Жодного зі світів косміків узагалі не мусить бути в комп'ютері. Інформації про саму Альфу мінімум. Ці речі навмисне приховано, і якщо про супутницю Альфи нічого не відомо, це майже можна вважати за добрий знак.

— Отже, ви плануєте відвідати супутницю, і якщо там нічого не виявиться, повернутися на саму Альфу, — у діловій манері підсумувала Блісс.

— Так. І цього разу, діставшись острова Нова Земля, ми будемо готові. Ретельно вивчимо весь острів перед посадкою, і очікую, Блісс, що ви скористаєтеся своїми розумовими здібностями, щоб захистити...

І тієї миті «Далека зірка» трохи хитнулася, ніби переживаючи гикавку розміром із корабель, і Тревіз напівсердито й напіврозгублено вигукнув:

— Хто за кермом?

І щойно спитав, уже дуже добре знав відповідь.

Феллом була повністю занурена в кермування за пультом комп'ютера. Довгі пальці на її маленьких долонях були широко розчепірені, щоб відповідати позначкам для рук, які тьмяно сяяли на робочій поверхні. Здавалося, долоні Феллом тонули в матеріалі покриття, хоча те вочевидь було тверде та слизьке.

Вона кілька разів бачила, як Тревіз тримав свої руки отак, але більшого не спостерігала, хоч їй і було цілком очевидно, що так він управляв кораблем.

Час від часу Феллом бачила, що Тревіз заплющував очі, і тепер заплющила й свої. За мить чи дві вона майже почула вдалині тихий голос — вдалині, але він звучав у неї в голові через (як вона непевно усвідомлювала) частки-перетворювачі. Вони були навіть важливішими за долоні. Феллом щосили намагалася розібрати слова.

Вказівки, майже благав голос. Які будуть вказівки?

Феллом не відповіла. Вона ніколи не бачила, щоб Тревіз щось казав комп'ютерові, однак знала, чого саме хоче всім серцем. Вона хотіла повернутися на Солярію, у заспокійливу нескінченність маєтку, до Джембі, Джембі, Джембі...

Вона хотіла вирушити туди, і думаючи про світ, який любила, уявляла його видимим на екрані, так, як вона бачила інші світи, яких не хотіла. Феллом розплющила очі й здивилася на екран, бажаючи, щоб там була якась інша планета, а не ця ненависна Земля. Утупившись у те, що бачила, вона уявляла, що це Солярія. Вона ненавиділа порожню Галактику, з якою познайомилася попри власне бажання. На очі їй навернулися сльози, і корабель затремтів.

Вона відчувала це тремтіння, і трохи похиталась у відповідь.

А тоді почула гучні кроки в коридорі зовні, і коли розплющила очі, у полі її зору, затуляючи екран, де містилося все, чого вона хотіла, з'явилося викривлене обличчя Тревіза. Він

щось кричав, але вона не звертала уваги. Це він забрав її із Солярії, вбивши Бандер, і це він заважав їй повернутися, думаючи тільки про Землю, і вона не збиралася його слухати.

Вона збиралася скерувати корабель до Солярії, і сила її рішення знову змусила його затреміти.

3

— Ні! Не треба! — Блісс шалено схопила Тревіза за руку й міцно тримала, відтягуючи його, доки Пелорат збентежено застиг позаду.

— Прибери руки від комп'ютера! — горлав Тревіз. — Блісс, не заважайте! Я не хочу зробити вам боляче.

— Не застосовуйте силу до дитини, — майже виснажено сказала Блісс. — Мені доведеться зробити боляче вам, попри всі вказівки.

Очі Тревіза шалено метнулися від Феллом до Блісс.

— Тоді ви заберіть її, Блісс. Зараз же!

Блісс із неочікуваною силою (яку, подумав пізніше Тревіз, напевно запозичила в Геї) відштовхнула його і звеліла:

— Феллом, відніми руки.

— Ні, — верескнула Феллом. — Я хочу, щоб корабель летів на Солярію. Хочу, щоб він летів туди. Туди. — Вона кивнула на екран головою, не бажаючи відривати для цього від поверхні бодай одну руку.

Однак Блісс потягнулась до плечей дитини, і коли її долоні торкнулися Феллом, мала почала тремтіти.

— А тепер, Феллом, — і голос Блісс полагіднішав, — скажи комп'ютерові повернути, як було, і ходімо зі мною. Ходімо зі мною. — Вона гладила дитину, яка болісно розридалася.

Феллом забрала руки, і Блісс, підхопивши її під пахвами, поставила на ноги. Розвернула, міцно притисла до грудей і дозволила дитині заглушити там свої розпачливі схлипування.

— Відійдіть з дороги, — сказала Блісс Тревізу, який тупо стовбичив у дверях, — і не торкайтеся жодної з нас, коли ми пройдемо.

Тревіз хутко відступив убік. Блісс вичекала мить і тихо сказала йому:

— Мені довелося на мить втрутитись у її розум. Якщо я щось пошкодила, то так просто вам цього не вибачу.

Тревіз поривався сказати їй, що розум Феллом не цікавив його ані на міліметрову дрібку вакууму й що він боявся за комп'ютер.

Однак під зосередженим поглядом Геї (бо ж холодний жах, який він відчував від одного її виразу, точно навіювала не одна тільки Блісс) промовчав.

Він мовчав і не рухався ще тривалий час після того, як Блісс із Феллом зникли в себе в кімнаті. Власне, він лишався у цьому стані, доки Пелорат лагідно не спитав:

— Голане, з вами все гаразд? Вона ж вам не нашкодила?

Тревіз активно захитав головою, намагаючись позбутися відчуття, що паралізувало його.

— Все гаразд. Питання в тому, чи все гаразд там. — Він увівся за пульт управління, поклавши руки на дві відмітки, які ще нещодавно накривали долоні Феллом.

— Ну? — тривожно спитав Пелорат.

— Здається, реагує нормально, — знизав плечима Тревіз. — Цілком можливо, щось виявиться негаразд пізніше, однак поки що ніяких хиб не помічаю. — Тоді сердитіше додав: — Комп'ютер не має успішно поєднуватися з будь-якими руками, крім моїх, але у гермафродита були не лише руки. Я певен, то частки-перетворювачі...

— Але чому корабель здригнувся? Він же не мусить цього робити, правда?

— Ні. Це гравітаційний корабель, і в нас не має бути таких інерційних ефектів. Однак ця монстриця... — Він знову сердито замовк.

— Так?

— Підозрюю, вона поставила комп'ютер перед двома суперечними вимогами, і обидві були такі рішучі, що комп'ютер не мав вибору, окрім як спробувати виконати обидві водночас. Намагаючись утнути неможливе, комп'ютер, мабуть, на мить утратив свою безінерційність. Принаймні я так думаю. — А тоді обличчя Тревіза дещо заспокоїлося. — І це може бути й добре, бо зараз мені спало на думку, що всі мої розмови про Альфу Центавру та її супутницю були нісенітними. Я знаю, куди Земля мусила перенести свою таємницю.

4

Пелорат задивився на нього, тоді проігнорував останнє зауваження й повернувся до попередньої загадки.

— Як саме Феллом просила про дві суперечні одна одній речі?

— Ну, вона сказала, що хоче спрямувати корабель на Солярію.

— Так, звісно, вона цього хоче.

— Але що вона мала на увазі під Солярією? Вона не впізнає її з космосу. Вона ніколи й не бачила її з космосу. Вона спала, коли ми квапливо відлітали з того світу. І попри те, що Феллом прочитала у вашій бібліотеці, і те, що їй могла розказати Блісс, я не думаю, що вона може як слід збагнути правду про Галактику, із сотнями мільярдів зірок та мільйонами населених планет. Якщо зростати так, як вона, під землею й на самоті, усе, що вона може — це збагнути основну думку, що є різні світи, однак скільки? Два? Три? Чотири? Для неї будь-який світ, який вона бачить, може виявитися Солярією, а зважаючи на силу її бажання, щоб це було правдою, і буде Солярією. А оскільки, припускаю, Блісс намагалася заспокоїти її, натякнувши, що якщо ми не знайдемо Землю,

то повернемо її на Солярію, вона могла навіть дійти висновку, що Солярія розташована близько до Землі.

— Але звідки ви це знаєте, Голане? Чому ви так думаєте?

— Вона все одно що сказала нам це, Янове, коли ми ввірвалися до неї. Вона кричала, що хоче летіти на Солярію, а тоді додала «туди, туди», киваючи на екран. А що на екрані? Супутник Землі. Його там не було, коли я підвівся з-за машини перед вечерею, там була Земля. Однак Феллом, напевно, уявила подумки супутник, коли просила про Солярію, тож комп'ютер у відповідь мусив зосередитися на супутнику. Повірте, Янове, я знаю, як працює цей комп'ютер. Кому знати краще за мене?

Пелорат задивився на товстий серп світла на екрані й замислено мовив:

— Принаймні в одній із земних мов він називався «Місяцем», а в іншій — «Луною». Напевно, було багато й інших імен. Тільки уявіть, старий друже, цю мішанину у світі із численними мовами — непорозуміння, ускладнення і...

— Місяць? — перепитав Тревіз. — Що ж, це доволі просто. А ще, якщо подумати, дитина могла рефлекторно спробувати зрушити корабель за допомогою часток-перетворювачів, використовуючи власне джерело енергії корабля, і це також могло посприяти миттєвому інерційному збою. Але все це не має значення, Янове. Важливо, що через інцидент на екран вивело цей Місяць — так, мені подобається назва — та збільшило його, і він досі тут. Зараз я дивлюся на нього й дивуюся.

— Дивуєтесь чому, Голане?

— Його розмірам. Ми зазвичай ігнорували супутники, Янове. Вони такі дрібні, коли взагалі існують. Але цей інакший. Це світ. Він має майже три з половиною тисячі кілометрів у діаметрі.

— Світ? Ви ж не можете називати його світом. Він не може бути придатним для життя. Навіть три з половиною тисячі кілометрів діаметра замало. На ньому немає атмосфери.

Я можу це сказати з одного погляду. Немає хмар. Окружність на тлі космосу чітка, і внутрішня крива, яка розділяє світлу та темну півкулі, також.

— Ви стаєте досвідченим космічним мандрівником, Янове, — кивнув Тревіз. — Маєте рацію. Немає повітря. Немає води. Але все, що це означає — що не можна жити на незахищеній поверхні Місяця. А під поверхнею?

— Під поверхнею? — із сумнівом перепитав Пелорат.

— Так. Під поверхнею. Чому б ні? Ви ж казали мені, що на Землі були підземні міста. Ми знаємо, що Трентор був під землею. На Компореллоні під землею розташована значна частина столиці. Солярійські маєтки були під землею майже повністю. Це доволі звичайна практика.

— Але, Голане, в кожному із цих випадків люди жили на придатній для життя планеті. Поверхня також була придатною, з атмосферою та океаном. Чи можна жити під землею, якщо на поверхні мешкати неможливо?

— Нумо, Янове, подумайте! Де ми живемо просто зараз? «Далека зірка» — крихітний світ із непридатною для життя поверхнею. Зовні немає повітря чи води, однак усередині ми живемо абсолютно комфортно. У Галактиці повно космічних станцій та нескінченного різноманіття космічних поселень, уже не кажучи про зорельоти, і всі вони придатні для життя лише всередині. Вважайте Місяць гігантським зорельотом.

— З командою всередині?

— Так. Мільйонами людей, наскільки нам відомо, рослинами, тваринами та розвиненими технологіями. Послухайте, Янове, хіба це не логічно? Якщо Земля у свої останні дні змогла відіслати групу поселенців на планету на орбіті Альфи Центаври, і якщо, можливо, з допомогою Імперії вони змогли спробувати її терраформувати, заселити океани, утворити суходіл там, де його не було, то чи не могла Земля також надіслати групу на свій супутник і терраформувати його зсередини?

— Гадаю, так, — вагаючись, мовив Пелорат.

— Це *можливо* було зробити. Якщо Землі було що приховувати, навіщо надсилати це щось на парсек, коли можна сховати це у світі, розташованому менш ніж за стомільйонну частину відстані до Альфи? І з психологічного погляду Місяць — набагато вдаліша схованка. Уявляючи життя, ніхто не думає про супутники. Я теж не думав, як на те пішло. Місяць був у мене під носом, але думками я мчався до Альфи. Якби не Феллом... — Тревіз стиснув губи й похитав головою. — Гадаю, мені доведеться віддати їй належне. Якщо не я, це точно зробить Блісс.

— Однак послухайте, старий друже, якщо щось ховається під поверхнею Місяця, як ми це знайдемо? Там, напевно, мільйони квадратних кілометрів поверхні...

— Близько сорока мільйонів.

— І нам доведеться всі їх обстежити в пошуках чого? Отвору? Якогось шлюзу?

— З такого ракурсу це здається непростим завданням, однак ми шукаємо не просто об'єкти, ми шукаємо життя — ба більше, розумне життя. А в нас є Блісс із її даром визначати розумне життя, чи не так?

5

— Я нарешті її приспала, — з осудом глянула на Тревіза Блісс. — Було дуже складно. Вона шаленіла. На щастя, гадаю, я їй не зашкодила.

— Знаєте, — холодно відповів Тревіз, — вам варто було б спробувати прибрати її зацикленість на Джембі, бо я точно не маю намірів колись повертатися на Солярію.

— Просто прибрати зацикленість, он як? Тревізе, що ви знаєте про такі речі? Ви ніколи не відчували чужої свідомості. Не маєте ані найменшого уявлення про її складність. Якби

ви хоч щось про це знали, то не говорили б про прибирання зацикленості як про вишкрібання варення з банки.

— Ну то принаймні послабте її.

— Я можу трохи її послабити після місяця обережного розплування.

— Що це значить — розплування?

— Це неможливо пояснити, якщо ви цього не знаєте.

— То що ви тоді робитимете з дитиною?

— Ще не знаю, тут потрібно багато міркувати.

— У такому разі, — сказав Тревіз, — дозвольте повідомити, що ми робитимемо з кораблем.

— Я знаю, що ви будете робити. Він летить назад до Нової Землі та ще однієї спроби з милою Хіроко, якщо вона пообіцяє цього разу вас не заражати.

Вираз обличчя Тревіза лишився незворушним.

— Власне кажучи, ні. Я передумав. Ми летимо на Місяць — якщо вірити Янову, так називається супутник.

— На супутник? Бо це найближчий наявний світ? Я про це не думала.

— Я теж. І ніхто б не подумав. Ніде в Галактиці немає вартих уваги супутників, однак цей унікальний тим, що він великий. Ба більше, його також захищає анонімність Землі. Будь-хто, не здатний знайти Землю, не зможе знайти й Місяць.

— Він придатний до життя?

— На поверхні — ні, але він не радіоактивний, узагалі, тож не є абсолютно непридатним. На ньому може бути життя — власне, він може повнитися життям під поверхнею. І, звісно, ви зможете визначити, чи це так, щойно ми достатньо наблизимось.

— Спробую, — знизала плечима Блісс. — Але чому ви раптом подумали спробувати супутник?

— Через дещо, що зробила Феллом, коли була біля пульта управління, — тихо мовив Тревіз.

Блісс зачекала, немовби дожидалася чогось іще, тоді знову стенула плечима.

— Що б це не було, підозрюю, ви не отримали б натхнення, піддавшись пориванню та вбивши її.

— Блісс, я не збирався її вбивати.

— Гаразд, — махнула рукою Блісс. — Хай буде так. То зараз ми рухаємося на Місяць?

— Так. З міркувань безпеки я лечу не надто швидко, однак якщо все минатиме добре, ми опинимося поблизу за тридцять годин.

6

Місяць був пустелею. Тревіз спостерігав, як під ними пропливала яскрава денна частина. То була монотонна панорама кратерних кіл і гірських ділянок із чорними в сонячному світлі тінями. Грунт трохи змінював колір, а місцями простягалися чималі рівнинні простори, перервані малими кратерами.

Поки вони наближалися до нічного боку, тіні видовжувалися й нарешті злилися. Деякий час позаду них під сонцем блищали гірські вершини, наче пишні зірки, значно яскравіші за своїх сестер у небі. Тоді вони зникли, і лишилося тільки тьмяніше світло Землі в небі під ними — великої блакитнувато-білої сфери, видимої трохи більше, ніж наполовину. Нарешті зореліт проминув і Землю, яка потонула за видноколом, тож тепер під ними простягався тільки безпросвітний морок, а вгорі — тьмяні порошинки зірок, що для Тревіза, який виріс на беззоряному Термінусі, завжди вже саме собою було дивом.

Потім попереду з'явилися нові яскраві зірки — спершу одна чи дві, тоді й інші, розширюючись, ущільнюючись та зрештою сходячись до купи. І водночас вони проминули термінатор, опинившись на денному боці. З диявольською ве-

личчю здійнялося сонце, і екран одразу відвернувся від нього та відокремив сяйво поверхні внизу.

Тревіз доволі добре розумів, що марно було сподіватися знайти якийсь прохід до населеної серцевини (якщо така існувала) самим лише оглядом цього абсолютно величезного світу.

Він обернувся до Блісс, яка сиділа поруч. Дівчина не дивилася на екран; власне, очі в неї були заплющені. Здавалося, вона похилилась у кріслі, а не сиділа в ньому. Замислившись, чи не спить вона, Тревіз негучно спитав:

— Вловлюєте щось іще?

— Ні, — прошепотіла та, дуже легко хитнувши головою. — Лише той непевний натяк. Краще відвезіть мене туди знову. Ви знаєте, в якому районі то було?

— Комп'ютер знає.

То було наче націлюватися, зсуваючись туди-сюди і зрештою знаходячи необхідну точку. Потрібний їм район досі був глибоко на нічному боці, і, окрім сяйва Землі доволі низько в небі, яке відкидало на поверхню примарний попелястий відблиск поміж тіней, нічого не можна було розрізнити, навіть попри вимкнене в кабіні пілота задля кращого огляду світло.

Підійшов Пелорат, тривожно стовбичачи в дверях.

— Ми щось знайшли? — хрипким шепотом запитав він.

Тревіз підняв руку, вимагаючи тиші. Він спостерігав за Блісс. Він знав, що сонячне світло повернеться на цю точку Місяця лише за кілька днів, але також знав, що для того, що намагалась відчутти Блісс, світло будь-якого виду було несуттєвим.

— Це тут, — повідомила вона.

— Упевнені?

— Так.

— І це одне-єдине місце?

— Єдине, яке я вловила. Ми ж не були над усією поверхнею Місяця?

— Ми були над значною частиною.

— Що ж, тоді це все, що я вловила на цій значній частині. І тепер сильніше, ніби воно помітило нас, але й не видається небезпечним. Я відчуваю привітність.

— Упевнені?

— Таке в мене відчуття.

— Воно може фальшувати відчуття?

— Запевняю, я б помітила фальш, — із ноткою зарозумілості відказала Блісс.

Тревіз пробурмотів щось про надмірну самовпевненість, тоді мовив:

— Сподіваюся, ви вловлюєте розум.

— Я вловлюю потужний розум. От тільки... — І в голос її закралася химерна інтонація.

— Тільки що?

— Ш-ш-ш. Не заважайте. Дайте зосередитися. — Останнє слово вона вимовила самим лише порухом губ. Тоді з дещо захопленим здивуванням повідомила: — Це не людина.

— Не людина, — іще здивованіше вторував Тревіз. — Ми знову маємо справу з роботами? Як на Солярії?

— Ні. — Блісс усміхалася. — Це й не зовсім робот.

— Мусить бути або те, або інше.

— Ані те, ані інше. — Вона майже хихотіла. — Це не людина, але й не схоже на жодного робота, якого я визначала до цього.

— Я б хотів це побачити, — палко кивнув Пелорат, широко розкривши очі від вдовolenня. — Це буде захопливо. Щось нове.

— Щось нове, — пробурмотів Тревіз, зненацька збадьорюючись сам, — і його череп ізсередики ніби осяяв спалах неочікуваного здогаду.

Вони спускалися на поверхню Місяця майже триумфально. Тепер до них приєдналася Феллом, яка з невимушеністю ди-

тини обіймала себе в нестримній радості, неначе й справді поверталася на Солярію.

Що ж до Тревіза, то розважливність підказувала йому, що це дивно. Земля, або ж те із Землі, що перебувало на Місяці, вдалося до таких заходів, щоб нікого до себе не підпускати, а тепер вдається до заходів, щоб привабити їх. Чи не могла мета в обох випадках бути однаковою? Чи не був це випадок «якщо не можеш змусити їх тебе уникати, приваб їх і знищ»? Чи не лишиться таємниця Землі недоторканною в будь-якому разі?

Однак ця думка потьмяніла й потонула в потоці радості, яка поступово поглиблювалася, що більше вони наближалися до поверхні Місяця. Проте поза нею Тревіз зумів учепитися за мить осяяння, яка наздогнала його якраз перед початком їхнього плавного спуску на поверхню супутника Землі.

Він ніби й не сумнівався, куди прямує корабель. Наразі «Далека зірка» летіла якраз над верхівками гірського кряжу, і Тревіз, сидячи за комп'ютером, не відчував потреби щось робити. Неначе їх із комп'ютером разом вели, і Тревіз відчував тільки величезну ейфорію від того, що з нього зняли тягар відповідальності.

Вони ковзали паралельно до поверхні, просто до стрімчака, який загрозливо вивищувався перед ними бар'єром та ледь виблискував у сяйві Землі та прожекторі «Далекої зірки». Тревіз, здавалося, до наближення перешкоди був байдужий, і анітрохи не здивувався, збагнувши, що частина стрімчака просто попереду раптом відпала — і перед ними відкрився коридор зі штучним освітленням.

Зореліт сповільнився майже до плазування, вочевидь, сам собою, і акуратно залетів в отвір, рушивши далі коридором. Отвір за ним зачинився, а попереду відчинився інший. Корабель пройшов крізь нього у величезну залу, що скидалася на порожнисті нутрощі гори.

«Далека зірка» зупинилась, і всі на борту охоче кинулися до шлюзу. Нікому з них, навіть Тревізові, не спало на думку

перевірити, чи є зовні придатна для життя атмосфера, або ж бодай яка-небудь.

Однак там було повітря. Ним можна було дихати, і воно було приємним. Вони роззирнулися зі вдовolenням людей, що в якомусь сенсі повернулися додому, і лише за деякий час усвідомили, що на їхнє наближення ввічливо очікує чоловік.

Він був високий, із серйозним обличчям. Волосся кольору бронзи було коротко підстрижене. Чоловік мав широкі вилиці та сяйливі очі, а одяг його скидався на ілюстрації з книжок про стародавню історію. Він видавався міцно збудованим, не чужим фізичній активності, однак водночас у ньому вгадувалася деяка втома — неочевидна, непідвладна розпізнаванню чуттями.

Першою зреагувала Феллом. Із гучним криком, зриваючись мало не на свист, вона помчала до чоловіка, задихаючись та розмахуючи руками:

— Джембі! Джембі!

Вона так і не сповільнила бігу, й коли опинилася близько до чоловіка, той нахилився та підняв її високо в повітря. Вона обійняла його за шию, схлипуючи й досі задихаючись.

— Джембі!

Інші підійшли обережніше, і Тревіз повільно та виразно мовив (чи розумів цей чоловік галактичну?):

— Перепрошуємо, пане. Ця дитина втратила свого захисника й відчайдушно його шукає. Для нас загадка, чому вона вчепилась у вас, бо вона шукає робота — механічну...

Чоловік уперше заговорив. Його голос був радше невиразним, аніж мелодійним, і мовлення було дещо старомодне, однак галактичною він спілкувався досконально.

— Дружньо вас усіх вітаю, — сказав він, і здавався непомильно дружнім, хоч обличчя зберігало серйозний вираз. — Що ж до цієї дитини, — продовжив він, — вона, напевно, виявляє більшу проникливість, ніж ви думаєте, бо я і є робот. Мене звати Деніл Оліво.

Розділ двадцять перший Пошуки завершено

1

Тревіз збагнув, що перебуває в стані цілковитої невіри. Він отямився від дивної ейфорії, що її відчував просто перед та після висадки на Місяць, — яку навів йому, як він підозрював, самопроголошений робот, що наразі перед ним стояв.

Тревіз досі витріщався на нього, і його тепер уже ідеально здоровий і позбавлений впливу розум досі охоплювало глибоке приголомшення. Він щось приголомшено говорив, приголомшено спілкувався й заледве розумів, що саме каже чи чує, шукаючи в зовнішності, поведінці чи манері мови цього — вочевидь! — чоловіка щось, що виказувало б у ньому робота.

Не дивно, подумав Тревіз, що Блісс вловила щось, що не було ані людиною, ані роботом, — як сказав Пелорат, «щось нове». То й краще, звісно, бо завдяки цьому Тревізові думки попрямували іншим, яснішим шляхом, але й вони зараз купчились десь у глибині свідомості.

Блісс та Феллом побрели роздивлятися околиці. Це запропонувала Блісс, однак, як здалося Тревізові, після блискавичного обміну поглядами з Денілом. Коли Феллом відмовилася й попросила дозволу лишитися з істотою, яку настійливо кликала Джембі, суворого слова та піднятого пальця Деніла виявилось достатньо, щоб відправити її геть. Тревіз із Пелоратом лишилися.

— Вони не фундатори, панове, — сказав робот так, ніби це все пояснювало. — Одна з них Гея, а інша — космік.

Тревіз мовчав, доки їх підводили до простих на вигляд крісел під деревом. За жестом робота вони всілися, і коли той також цілком по-людськи присів, Тревіз спитав:

— Ви справді робот?

— Справді, пане, — відповів Деніл.

Пелорат ледь не саяв від радості.

— У давніх легендах є посилання на робота на ім'я Деніл. Вас назвали на його честь?

— Я і є тим роботом. Це не легенда.

— О ні. Якщо ви і є тим роботом, вам має бути декілька тисяч років.

— Двадцять тисяч, — тихо мовив Деніл.

Пелорат, здавалось, засоромився й зиркнув на Тревіза, який із сердитою ноткою сказав:

— Якщо ви робот, я наказую вам говорити правду.

— Мені не треба наказувати говорити правду, пане. Я *мушу* це робити. Тож перед вами, пане, постає три варіанти. Я або чоловік, який вам бреше, або робот, якого запрограмували вірити, що йому двадцять тисяч років, хоча насправді це не так, або ж я робот, якому *справді* двадцять тисяч років. Ви маєте вирішити, який варіант обрати.

— Це питання розв'яжеться саме з продовженням розмови, — сухо мовив Тревіз. — Як на те пішло, важко повірити, що це — серцевина Місяця. Ані світло, — на цих словах він зиркнув угору, бо світло точно відповідало м'якому й розсіяному сонячному, хоч у небі й не було сонця, та, власне кажучи, й помітного неба не було теж, — ані тяжіння не здаються правдоподібними. Сила тяжіння на поверхні цього світу мусить бути меншою за дві десятих прискорення вільного падіння.

— Власне, пане, зазвичай тяжіння на поверхні дорівнюватиме шістнадцяти сотим прискорення. Однак його збільшують ті самі сили, які створюють відчуття звичного тяжіння на вашому кораблі, навіть коли ви перебуваєте у вільному падінні чи прискорюєтеся. Інші енергетичні потреби, зокрема світло, також забезпечує гравітація, хоч там, де це зручно, ми використовуємо енергію сонця. Грунт Місяця забезпечує всі наші потреби в матеріалах, окрім світлових — водню, вугле-

цю й азоту, яких на Місяці немає. Ми отримуємо їх, ловлячи час від часу комети. Однієї такої ввійманої комети на століття більш ніж достатньо для забезпечення наших потреб.

— Наскільки я розумію, Земля як джерело ресурсів не годиться?

— На жаль, це так, пане. Наші позитронні мізки так само чутливі до радіації, як і людський білок.

— Ви вживаєте множину, а ці володіння перед нами здаються великими, прекрасними й продуманими — принаймні на перший погляд. Тож на Місяці є й інші істоти. Люди? Роботи?

— Так, пане. У нас на Місяці повноцінна екосистема та величезна й комплексна порожнина, усередині якої ця екосистема існує. Однак усі розумні істоти — це роботи, більш-менш схожі на мене. Але ви жодного з них не побачите. Що ж до цих володінь, ними користуюся тільки я, і їхня будова точно відтворює ту, у якій я жив двадцять тисяч років тому.

— І яку пам'ятаєте до деталей, чи не так?

— Досконало, пане. Мене було створено, і деякий час, наскільки б нетривалим він мені зараз не видавався, я існував у світі косміків, на Аврорі.

— Тій, що із... — Тревіз затнувся.

— Так, пане. Тій, що із собаками.

— Ви про це знаєте?

— Так, пане.

— То як тоді ви опинилися тут, якщо спершу жили на Аврорі?

— Пане, я прибув сюди на самому початку заселення Галактики з метою попередити утворення радіоактивної Землі. Зі мною був інший робот на ім'я Гіскард, здатний вчувати та змінювати свідомість.

— Як це робить Блісс?

— Так, пане. У якомусь сенсі ми зазнали поразки, і Гіскард припинив працювати. Однак перед зупинкою він зробив так, щоб я отримав його дар, і доручив мені опікуватися Галактикою, а надто Землею.

— Чому саме Землею?

— Частково через чоловіка на ім'я Елайджа Бейлі, землянина.

— Голане, це фольклорний герой, якого я деякий час тому згадував, — збуджено втрутився Пелорат.

— Фольклорний герой, пане?

— Доктор Пелорат має на увазі особу, якій багато чого приписують, — пояснив Тревіз, — і яка може бути сплавом багатьох справжніх історичних постатей або ж цілком вигаданою.

Деніл на мить замислився, а тоді доволі спокійно відповів:

— Це не так, панове. Елайджа Бейлі справді існував, і він був однією людиною. Я не знаю, що кажуть про нього ваші легенди, однак насправді Галактику без нього могли ніколи не заселити. На його честь я щосили намагався врятувати все можливе із Землі після того, як вона почала ставати радіоактивною. Моїх товаришів-роботів розіслали по Галактиці, щоб ті спробували повпливати на людей там і сям. Колись я добився початку переробки ґрунту Землі. Значно пізніше добився початку терраформування світу, що обертався довкола зірки поблизу, яку тепер називають Альфою. Ні з тим, ні з тим я не досяг справжнього успіху. Я ніколи не міг змінювати людську свідомість повністю за власним бажанням, бо завжди існував шанс нашкодити людям, чю свідомість я змінював. Розумієте, я змушений був, і змушений досі, підкорюватися законам робототехніки.

— Так?

Не потрібно було ментальної сили Деніла, щоб уловити в цьому односкладовому слові невпевненість.

— Перший закон, пане, — сказав він, — такий: «Робот не може нашкодити людині або ж власною бездіяльністю допустити, щоб людині було заподіяно шкоду». Другий закон: «Робот мусить виконувати накази людей, якщо вони не суперечать Першому закону». Третій закон: «Робот мусить захищати власне існування, якщо тільки це не суперечить Першому

чи Другому законів». Звісно, я переказую їх вам приблизними формулюваннями. Насправді ж вони є складними математичними конфігураціями шляхів у наших позитронних мізках.

— Вам важко виконувати ці закони?

— Я мушу, пане. Перший закон є беззаперечним, і він майже повністю забороняє мені використовувати моє ментальне обдарування. Якщо маєш справу з Галактикою, будь-який план дій може потенційно нашкодити. Якісь люди, і, можливо, численні, завжди страждатимуть, тож робот має намагатися мінімізувати шкоду. Однак із такою множинністю можливостей для рішення потрібен час, і навіть тоді цілковитої впевненості немає.

— Розумію, — мовив Тревіз.

— Упродовж усієї галактичної історії я намагався згладити найгірші вияви ворожнечі й катастроф, які постійно вирували в Галактиці. Час від часу й певною мірою мені це могло вдаватися, однак якщо ви знаєте свою галактичну історію, то зрозумієте, що успіх мій був нечастим і невеликим.

— Це мені відомо, — криво всміхнувся Тревіз.

— Якраз перед своїм кінцем Гіскард замислив закон робототехніки, вищий навіть за Перший. Ми називали його Нульовим законом, не здатні придумати будь-яку іншу назву, що мала б сенс. Нульовий закон стверджує: «Робот не може нашкодити людству або ж власною бездіяльністю допустити, щоб людству було заповдіяно шкоду». Це автоматично означає, що Перший закон потрібно змінити так: «Робот не може нашкодити людині або ж власною бездіяльністю допустити, щоб людині було заповдіяно шкоду, якщо тільки це не суперечить нульовому закону». Такі зміни слід також застосувати й до Другого та Третього законів.

— Як ви вирішуєте, що шкідливо чи не шкідливо для людства загалом? — спохмурнів Тревіз.

— Ото ж бо й воно, пане, — відповів Деніл. — Теоретично Нульовий закон розв'язував наші проблеми. На практиці ж

ми не змогли цього вирішити. Людська істота — конкретний об'єкт. Шкоду, завдану особі, можна виміряти й оцінити. Людство ж — поняття абстрактне. Як нам із ним упоратися?

— Не знаю.

— Чекайте, — мовив Пелорат. — Ви могли перетворити людство на єдиний організм. Гею.

— Саме це я й намагався зробити, пане. Я замислив утворення Геї. Якби людство можна було зробити єдиним організмом, воно стало б конкретним об'єктом, і ми могли б із ним упоратися. Однак створити надорганізм виявилось не так легко, як я гадав. Почати з того, що цього не можна зробити, якщо люди не цінуватимуть надорганізм більше за власну індивідуальність, і я мусив знайти спосіб мислення, який це б уможливлював. Це було задовго до того, як я подумав про закони робототехніки.

— О, то геянці і *справді* роботи. Я від початку підозрював.

— У такому разі, пане, ваші підозри були хибні. Вони люди, але в їхніх мізках твердо вкорінено аналог законів робототехніки. Вони мусять цінувати життя, *справді* його цінувати. І навіть коли це було зроблено, лишалася серйозна хиба. Надорганізм, що складається лише з людей, нестабільний. Його неможливо організувати. Потрібно додати інших тварин, тоді рослини, тоді неорганічний світ. Найменшим по-справжньому стабільним надорганізмом є цілий світ, і то достатньо великий і складний, щоб мати врівноважену екосистему. Ми довго не могли цього зрозуміти: Гея стала *довершеною* і готовою рухатися до Галаксії лише століття тому, та й це забере тривалий час. Однак, можливо, не такий тривалий, як уже пройдений шлях, оскільки тепер ми знаємо правила.

— Однак вам потрібно було, щоб я ухвалив рішення за вас. Так, Деніле?

— Так, пане. Закони робототехніки не дозволили б мені чи Геї ухвалити рішення й допустити шанс шкоди для людства. А тим часом п'ятсот років тому, коли здавалося, що я ніколи

не розроблю методів оминання всіх труднощів на шляху до утворення Геї, я звернувся до другого найкращого варіанта й допоміг посприяти розвитку психоісторії.

— Я мусив здогадатися, — пробурмотів Тревіз. — Знаєте, Деніле, я починаю вірити, що вам справді двадцять тисяч років.

— Дякую, пане.

— Стривайте-но, — мовив Пелорат. — Здається, я дещо розумію. Деніле, ви самі належите до Геї? То це так ви знали про собак на Аврорі? Через Блісс?

— Де в чому ви маєте рацію, пане. Я приєднаний до Геї, хоча й не належу до неї.

— Схоже на Компореллон, — звів догори брови Тревіз, — світ, який ми відвідали одразу після Геї. Він наполягає, що не належить до Конфедерації Фундації, а тільки приєднаний до неї.

Деніл повільно кивнув.

— Гадаю, ця аналогія годиться, пане. Як приєднаний до Геї, я можу усвідомити те, що усвідомлює Гея — наприклад, в особі жінки, Блісс. Однак Гея не може усвідомити того, що усвідомлюю я, тож так я можу зберігати свободу дій. Ця свобода дій необхідна, доки Галаксія не стане довершеною.

Тревіз якусь мить невідривно дивився на робота, тоді спитав:

— І ви використовували своє усвідомлення через Блісс, щоб втручатися в події під час нашої подорожі й формувати їх так, як вам більше подобалося?

Деніл химерно по-людськи зітхнув.

— Я небагато міг, пане. Мене завжди стримували закони робототехніки. І все ж я послаблював навантаження на розум Блісс, трохи додаючи обов'язків собі, щоб вона могла впоратися з вовками на Аврорі та косміком на Солярії ефективніше й із меншою шкодою для себе. На додачу я вплинув через Блісс на жінок на Компореллоні та Новій Землі, щоб вони поставилися до вас прихильніше й ви могли продовжити подорож.

— Я мусив здогадатися, що це не моя заслуга, — сумовито всміхнувся Тревіз.

Деніл сприйняв це без сумного самоприниження.

— Навпаки, пане, це здебільшого були ви. Обидві жінки від початку були до вас прихильні. Я лише посилив уже наявні поривання — це майже все, що можна безпечно вчинити в межах законів робототехніки. Через ці обмеження, та й із інших причин, я привів вас сюди зі значними труднощами й дуже опосередкованими діями. Кілька разів дуже ризикував вас втратити.

— А тепер я тут, — сказав Тревіз. — Чого ви від мене хочете? Підтвердити своє рішення на користь Галаксії?

Завше безвиразне обличчя Деніла якимось чином зуміло виявити розпач.

— Ні, пане. Самого рішення більше недостатньо. Я привів вас сюди як тільки міг у своєму нинішньому стані через дещо значно відчайдушніше. Я помираю.

2

Можливо, через те, наскільки буденно Деніл це сказав, або ж через те, що після двадцяти тисяч років життя смерть не здавалась трагедією тому, хто приречений прожити менш ніж пів відсотка від цього періоду — у будь-якому разі співчуття в Тревізові не ворухнулося.

— Помираєте? Хіба машина може померти?

— Я можу припинити існувати, пане. Називайте це як забажаєте. Я старий. Жодна розумна істота в Галактиці, що була живою, коли я вперше здобув свідомість, уже не живе — ані органічна, ані роботична. Навіть мені бракує постійності.

— Тобто?

— Жодну частину мого тіла, пане, не оминула заміна — і не один, а багато разів. Навіть мій позитронний мозок заміняли

в п'яти різних випадках. Щоразу вміст мого попереднього мозку вбудовували у новий до останнього позитрона. Щоразу новий мозок був потужнішим та складнішим за старий, щоб мати більше місця для спогадів і швидше ухвалювати рішення та діяти. Але...

— Але?

— Що розвиненіший і складніший мозок, то нестабільнішим він є і швидше вироджується. Мій нинішній мозок у сто тисяч разів чутливіший за перший і в десять мільйонів разів потужніший, однак тоді як перший мозок протримався понад десять тисяч років, нинішньому тільки шістсот, і він безпомилково старішає. Із досконалими записами кожного спогаду за двадцять тисяч років та наявним досконалим механізмом згадування мозок заповнений. Здатність знаходити рішення швидко слабшає, а здатність випробовувати та впливати на свідомість на гіперпросторових відстанях слабшає ще швидше. І я не можу розробити шостий мозок. Подальша мініатюризація наштовхнеться на глуху стіну принципу невизначеності, а подальше ускладнення напевно означатиме майже негайний занепад.

Пелорат здавався відчайдушно стурбованим.

— Але, Деніле, Гея напевно зможе продовжити справу без вас. Тепер, коли Тревіз зважив і обрав Галаксію...

— Процес просто забрав забагато часу, пане, — відповів Деніл, як і завжди, не виказуючи жодних емоцій. — Мені довелося чекати повної усталеності Геї попри неочікувані труднощі, які виникали. Поки було визначено людину, здатну ухвалити головне рішення — тобто містера Тревіза, — стало вже надто пізно. Однак не думайте, що я не вжив заходів для подовження тривалості життя. Я поволі згортав свою діяльність, щоб зберегти, що можна, для невідкладних ситуацій. Коли я вже не міг поклатися на активні заходи задля збереження ізоляції системи Земля/Місяць, то вдався до пасивних. Упродовж років людиноподібних роботів, які зі мною

працювали, одного за одним було відкликано додому. Їхніми останніми завданнями було вилучати всі посилання на Землю з планетарних архівів. А без повноцінної підтримки з нашого з товаришами-роботами боку Геї бракуватиме необхідних інструментів для втілення розвитку Галаксії швидше, ніж за безмежний період часу.

— І ви все це знали, коли я ухвалював рішення? — спитав Тревіз.

— Задовго до того, пане. Гея, звісно, цього не знала.

— Але навіщо тоді був увесь цей фарс? — розсердився Тревіз. — Яка з нього користь? Відколи я ухвалив рішення, то прочісував Галактику в пошуках Землі та її, як я думав, «таємниці», не знаючи, що таємниця — це *ви*, і намагався підтвердити своє рішення. Що ж, я його підтвердив. Тепер я знаю, що Галаксія абсолютно необхідна, і здається, це все було намарно. Чому ви не могли дати Галактиці та мені спокій?

— Бо я шукав вихід, пане, і продовжував діяти, сподіваючись його знайти. Гадаю, знайшов. Замість замінити свій мозок ще одним позитронним, що непрактично, я зіллю його з людським — непідвладним Трьом законам. Це не лише додасть моєму мозку потужності, а й виведе на геть новий рівень здібностей. Саме тому я привів вас сюди.

— Тобто ви хочете влити людський мозок у свій? — Тревіз здавався шокованим. — Змусити людський мозок втратити індивідуальність, щоб ви отримали двомозкову Гею?

— Так, пане. Це не дасть мені безсмертя, але дозволить прожити достатньо, щоб утворити Галаксію.

— І для цього ви привели сюди мене? Хочете привласнити мою незалежність від Трьох законів і мою здатність до суджень ціною моєї особистості? Ні!

— Однак ще мить тому ви казали, що Галаксія необхідна для добробуту людства...

— Навіть якщо це так, на її утворення потрібен довший час, а я на час свого життя лишуся особистістю. З іншого боку,

якби вона утворилася швидко, індивідуальність втратила б уся Галактика, і моя втрата стала б частиною неуявно більшого цілого. Однак я точно ніколи не погоджуся втратити особистість, поки решта Галактики зберігатиме свою.

— Тоді все так, як я і думав, — відповів Деніл. — Ваш мозок не зіллється як слід із моїм, і в будь-якому разі від нього буде більше користі, якщо ви збережете незалежну здатність до судження.

— Коли ви передумали? Ви сказали, що привели мене сюди для злиття.

— Так, усього лише на повну використовуючи мої суттєво ослаблі сили. Та все ж коли я сказав: «Саме тому я привів вас сюди», прошу, не забувайте, що за галактичним стандартом слово «вас» означає також множину, а не лише однину. Я мав на увазі всіх вас.

Пелорат заціпенів на місці.

— Справді? — перепитав він. — Тоді скажіть мені, Деніле, чи матиме злитий із вашим людський мозок доступ до всіх ваших спогадів — за всі двадцять тисяч років, аж до легендарних часів?

— Звісно, пане.

Пелорат повільно видихнув.

— Це задовольнить пошуки всього життя, а для цього я радо пожертвую власною особистістю. Прошу, подаруйте мені честь розділити з вами мозок.

— А Блісс? — тихо спитав Тревіз. — Як щодо неї?

— Блісс зрозуміє. — Пелорат вагався не більше секунди. — У будь-якому разі їй буде краще без мене — за деякий час.

— Ваша пропозиція, докторе Пелорат, щедра, але я не можу на неї погодитися, — похитав головою Деніл. — Ваш мозок старий і проживе щонайбільше два чи три десятиліття, навіть злитий із моїм. Мені потрібне дещо інше. Дивіться! — вказав він. — Я покликав її назад.

Блісс поверталася до них щасливою і пружною ходою. Пелорат судомно скочив на ноги.

— Блісс! О ні!

— Не тривожтеся, докторе Пелорат. Я не можу використати Блісс. Це зіллє мене з Геєю, а я вже пояснив, що мушу лишатися незалежним від Геї.

— Але в такому разі кого...

І Тревіз, позираючи на худорляву постать, яка бігла за Блісс, відповів:

— Янове, робот весь цей час хотів Феллом.

3

Блісс повернулася, усміхаючись, очевидно дуже задоволена.

— Ми не змогли вийти за межі володінь, — сказала вона, — але все це дуже нагадало мені Солярію. Я спитала у Феллом, чи не здається їй, що Деніл має відмінну від Джембі зовнішність — усе ж таки Джембі був металевим, — і вона відповіла: «Ні, не дуже». Не знаю, що вона мала на увазі під «не дуже». — Блісс озирнулася туди, де, неподалік, Феллом зараз грала на флейті серйозному Денілу, який кивав у ритм. Мелодія долинала до них — витончена, ясна і приємна. — Ви знали, що вона взяла із собою флейту, коли ми зійшли з корабля? Підозрюю, ми ще довго не зможемо відірвати її від Деніла.

Відповіддю на це зауваження була похмура тиша, і Блісс стривожено зиркнула на двох чоловіків:

— У чому річ?

Тревіз ввічливо вказав на Пелората, ніби надаючи йому слово. Пелорат прочистив горло й мовив:

— Власне, Блісс, гадаю, Феллом залишиться з Денілом назавжди.

— Он як? — Блісс спохмурніла й начебто збиралася рушити до Деніла, однак Пелорат спіймав її за руку.

— Блісс, люба, не варто. Він навіть зараз могутніший, ніж Гея, а Феллом має лишитися з ним, щоб народилася Галаксія. Дозволь мені пояснити... І, Голане, прошу, виправте мене, якщо я в чомусь помилуюся.

Блісс слухала його розповідь, і на обличчі її вимальовувався близький до розпачу вираз. Тревіз спробував звернутися до холодної розважливості:

— Ви ж розумієте, Блісс. Дитина — космік, а Деніла зробили й зібрали саме косміки. Дитину виростив робот у таких самих порожніх володіннях, як і ці, й іншого вона не знала. У неї є здібності до перетворення, що знадобляться Денілу, і вона проживе три чи чотири століття, які можуть знадобитися для утворення Галаксії.

— Напевно, робот скерував нашу подорож до Землі так, щоб ми полетіли через Солярію та взяли там для нього дитину. — Щоки Блісс розчервонілись, а очі зволожилися.

— Він просто міг скористатися можливістю, — знизав плечима Тревіз. — Не думаю, що він наразі такий могутній, щоб повністю зробити з нас ляльок на гіперпросторових відстанях.

— Ні. Це було навмисно. Він переконався, що я сильно прив'яжуся до дитини й візьму її із собою, не дозволивши вбити; що я захищатиму її навіть від вас, коли ви не виказували нічого, крім обурення та роздратування від її присутності.

— Це так само могла бути ваша геянська мораль, яку Деніл, можливо, трохи посилив. Ну ж бо, Блісс, ви тут нічого не здобудете. Припустімо, ви могли б забрати Феллом. Куди? Де вона буде такою ж щасливою, як тут? Відвезете її назад на Солярію, де її безжально вб'ють, чи в якийсь густонаселений світ, де вона захиріє й помре, або на Гею, де вона відверто скучатиме за Джембі, чи візьмете в нескінченну подорож Галактикою, де вона вважатиме, що кожен світ, на який ми натрапимо — це Солярія? І чи знайдете ви заміну для Деніла, щоб можна було утворити Галаксію?

Блісс засмучено мовчала. Пелорат трохи сором'язливо простягнув їй долоню.

— Блісс, я пропонував злити свій мозок із мозком Деніла. Він не взяв би його, бо каже, що я надто старий. Я готовий був би до цього, якби це врятувало для тебе Феллом.

Блісс узяла його долоню й поцілувала.

— Дякую, Пеле, але ціна була б надто високою, навіть заради Феллом. — Вона глибоко вдихнула та силувано всміхнулася. — Можливо, коли ми повернемося на Гею, у планетарному організмі знайдеться місце для моєї дитини, і я вставлю «Феллом» у складі її імені.

І тепер Деніл, ніби зрозумівши, що вони дійшли згоди, йшов до них, а Феллом підстрибом крокувала поруч.

Мала побігла й дісталась їх першими, звернувшись до Блісс:

— Дякую, Блісс, що знову відвезла мене додому до Джембі й піклувалась про мене, поки ми були на кораблі. Я завжди тебе пам'ятатиму. — Тоді вона кинулася до Блісс і вони міцно обійнялися.

— Сподіваюсь, ти завжди будеш щасливою, — відповіла Блісс. — Я теж завжди пам'ятатиму тебе, люба Феллом. — І неохоче відпустила малу.

Феллом обернулась до Пелората:

— Дякую, Пеле, що дозволили мені читати ваші книгофільми. — А тоді, після миті вагання, дівоча долонька без зайвих слів простягнулася до Тревіза. Той узяв її на мить, тоді відпустив і пробурмотів:

— Щасти, Феллом.

— Дякую вам усім, панове й пані, — сказав Деніл, — за те, що ви зробили, кожен по-своєму. Тепер ви вільні летіти, бо ваші пошуки завершено. Що ж до моєї роботи, її невдовзі буде завершено теж, і тепер успішно.

— Чекайте, це ще не зовсім все, — мовила Блісс. — Ми ще не знаємо, чи Тревіз досі згодний, що Галаксія є належним

майбутнім для людства, на відміну від величезного скупчення ізолятів.

— Він уже прояснив це питання деякий час тому. Вирішив на користь Галаксії.

— Я хотіла б почути це від нього, — стиснула губи Блісс. — Що ви вирішили, Тревізе?

— А чого б вам хотілося, Блісс? — спокійно мовив Тревіз. — Якщо я не оберу Галаксію, ви зможете забрати Феллом.

— Я — Гея. Я мушу знати ваше рішення та його обґрунтування заради правди й нічого більше.

— Скажіть їй, пане, — мовив Деніл. — Гея знає, що у вашу свідомість не втручалися.

І Тревіз відповів:

— Я обираю Галаксію. Щодо цього в мене більше немає жодних сумнівів.

4

Блісс лишалася нерухомою стільки, що за цей час можна було б помірно дорахувати до п'ятдесяти; вона ніби дозволяла інформації сягнути всіх частин Геї. Тоді спитала:

— Чому?

— Послухайте, — мовив Тревіз, — я від початку знав, що для людства є дві можливості майбутнього — Галаксія або Друга Імперія за Планом Селдона. І мені здавалося, що ці дві можливості майбутнього заперечують одна одну. У нас не може бути Галаксії, якщо тільки в Плані Селдона немає якоїсь основоположної хиби. На жаль, я не знав про План Селдона нічого, окрім двох принципів, на яких його побудовано. По-перше, він мусить охоплювати достатньо велику кількість людей, щоб можна було розглядати людство статистично як групу особистостей, які довільно взаємодіють між собою. По-друге, людство не має знати психоісторичних

висновків, доки їх не втілено в реальність. Оскільки я вже вирішив на користь Галаксії, то відчував, що мушу підсвідомо знати про хиби в Плані Селдона, і ці хиби могли міститися тільки в цих принципах, бо тільки їх я і знав. Однак я не бачив у принципах нічого неправильного. Тоді я забажав знайти Землю, відчуваючи, що Землю недаремно так ретельно ховають. Я мусив дізнатися, з якою метою. У мене не було справжніх причин сподіватися на відповідь, щойно знайду ту планету, однак я був у розпачі й більше нічого не міг придумати. І, можливо, мене допомогло спрямувати бажання Деніла отримати солярійську дитину. Хай там як, ми нарешті дістались Землі, а тоді й Місяця, і Блісс вловила розум Деніла, яким він, звісно, навмисне до неї тягнувся. Вона описала цей розум як ані суто людський, ані суто роботичний. Зараз ми вже знаємо, що це справді мало сенс, бо мозок Деніла значно розвиненіший, ніж у будь-якого робота, що колись існував, і не відчуватиметься як просто роботичний. Однак і не відчуватиметься як людський. Пелорат описав його як «щось нове», і це запустило «щось нове» в мені — нову думку. Ще дуже давно Деніл та його колега розробили четвертий закон робототехніки, основоположніший за інші три, тож я раптом зрозумів третій принцип психоісторії — основоположніший за інші два; настільки основоположний, що ніхто ніколи не завдавав собі клопоту його згадувати. І ось у чому він полягає. Два відомі принципи стосуються людей, і засновано їх на невисловленому принципі, що люди — єдиний розумний вид у Галактиці, а отже, єдині організми, чиї дії важливі для розвитку суспільства та історії. Це і є невисловлений принцип: що в Галактиці *лише один* розумний вид, і це *Homo sapiens*. Якби ж існувало «щось нове», якби були інші розумні види геть іншої природи, тоді точні математичні закони психоісторії не змогли б описати їхню поведінку, і План Селдона не мав би сенсу. Розумієте? — Тревіз майже тремтів, так щиро йому хотілося, щоб його зрозуміли. — Розумієте? — повторив він.

— Так, розумію, — відповів Пелорат, — але, старий друже, як адвокат диявола...

— Так? Продовжуйте.

— Люди і є єдині розумні істоти в Галактиці.

— А роботи? — спитала Блісс. — А Гея?

Пелорат замислився, тоді, вагаючись, сказав:

— Роботи відігравали значну роль у людській історії, відколи зникли косміки. Гея не відігравала значної ролі донедавна. Роботи — творіння людей, Гея — творіння роботів, а роботи з Геєю мусять бути зв'язані Трьома законами й не мати іншого вибору, окрім як коритися волі людей. Попри двадцять тисяч років праці Деніла та тривалий розвиток Геї, єдине слово Голана Тревіза, людини, поклато б край і цій праці, і цьому розвитку. Із цього випливає, що людство — єдиний значущий розумний вид у Галактиці, а психоісторія... лишається чинною.

— Єдина форма розумного життя в Галактиці, — повільно мовив Тревіз. — Погоджуюся. Однак ми так багато й так часто говоримо про Галактику, що не здатні побачити, що цього недостатньо. Галактика — не весь Усесвіт. Є й інші галактики.

Пелорат із Блісс тривожно заворушились. Деніл із благородною серйозністю слухав, ніжно пестячи волосся Феллом.

— Послухайте знову, — сказав Тревіз. — Просто за межами Галактики розташовані Магелланові Хмари, які ніколи не порушував людський корабель. За ними — інші малі галактики, а не так далеко є величезна Галактика Андромеди, більша за нашу. За ними — ще мільярди інших. Наша Галактика породила лише один достатньо величний розумний вид, здатний створити технологічне суспільство, але що нам відомо про інші галактики? Наша може бути нетиповою. У деяких інших — можливо, в усіх, — може існувати чимало конкурентних розумних видів, які ворогують один з одним і незбагненні для нас. Можливо, вони заклопотані взаємною ворожнечею, але що як у якійсь галактиці один вид стане панівним

над іншими, а тоді матиме час розглянути можливість втручання деінде? У гіперпросторі Галактика — це одна точка, як і в усьому Всесвіті. Ми не відвідували жодну іншу галактику, і, наскільки нам відомо, жоден розумний вид з іншої галактики ніколи не відвідував нас, однак це може колись змінитися. А якщо прибудуть загарбники, вони змушені будуть шукати способи обернути одних людей проти інших. Ми так довго воювали лише самі із собою, що звикли до такої міжусобної ворожнечі. Загарбник, який застане нас зануреними у внутрішні чвари, запанує над нами всіма чи всіх нас знищить. Єдиним надійним захистом буде створити Галаксію, яку не можна буде обернути проти себе самої і яка зможе зустріти загарбників при повній зброї.

— Ви малюєте лячну картину, — мовила Блісс. — Ми встигнемо утворити Галаксію?

Тревіз глянув угору, ніби намагаючись пронизати поглядом товстий шар місячного каменю, який відділяв його від поверхні та космосу; ніби намагаючись змусити себе побачити ці далекі галактики, що повільно рухаються неувяними космічними горизонтами.

— За всю історію людства жоден інший розумний вид не зазіхав на нас і наше знання, — сказав він. — Потрібно, щоб так тривало ще всього кілька століть, можливо, трохи менше за одну тисячну від того часу, який уже існує наша цивілізація, і ми будемо в безпеці. Усе ж таки, — і тут Тревіз раптом відчув болісну стурбованість, яку змусив себе проігнорувати, — тут, серед нас, зараз немає ворогів.

І не опустил очей, щоб зустрітись із замисленими очима Феллом — гермафродита, перетворювачки, інакшої, — яка втупилася в нього незбагненим поглядом.

Про автора

Айзек Азімов розпочав свою серію романів «Фундація», коли йому було двадцять один, не усвідомлюючи, що її будуть вважати наріжним каменем наукової фантастики. Під час своєї легендарної кар'єри Азімов написав понад 470 книг на різні теми, разом із науковими дослідженнями, однак найбільшу популярність та нагороди йому принесли науково-фантастичні саги, зокрема серії «Робот», «Імперія», «Фундація». Названий Американською асоціацією письменників-фантастів гросмейстером наукової фантастики, майже п'ять десятиліть Азімов працював для своїх читачів. Він помер у квітні 1992 року на сімдесят третьому році життя.

* * *

Серія романів Айзека Азімова «Фундація» — один із найбільших шедеврів наукової фантастики. Неперевершені завдяки своєму унікальному поєднанню невпинної дії, сміливих ідей і незорої картини світу, вони ведуть трьохсотрічну хроніку боротьби сміливої групи чоловіків і жінок за збереження світла людства всупереч невблаганній хвилі темряви та насильства.

Зміст

Історія створення «Фундації»	5
Частина I. ГЕЯ	8
Розділ перший. Пошуки розпочато.	8
Розділ другий. До Компореллона	29
Частина II. КОМПОРЕЛЛОН.	52
Розділ третій. На пропускній станції	52
Розділ четвертий. На Компореллоні	76
Розділ п'ятий. Боротьба за корабель	94
Розділ шостий. Природа Землі	120
Розділ сьомий. Відліт із Компореллона.	141
Частина III. АВРОРА	166
Розділ восьмий. Заборонений світ	166
Розділ дев'ятий. Зустріч зі зграєю	187
Частина IV. СОЛЯРІЯ.	210
Розділ десятий. Роботи	210
Розділ одинадцятий. Під землею	232
Розділ дванадцятий. На поверхню.	255
Частина V. МЕЛЬПОМЕНІЯ	279
Розділ тринадцятий. Відліт із Солярії	279
Розділ чотирнадцятий. Мертва планета	298
Розділ п'ятнадцятий. Мох.	320
Частина VI. АЛЬФА	343
Розділ шістнадцятий. Центр світів	343
Розділ сімнадцятий. Нова Земля	361
Розділ вісімнадцятий. Музичний фестиваль	385
Частина VII. ЗЕМЛЯ.	415
Розділ дев'ятнадцятий. Радіоактивна?	415
Розділ двадцятий. Світ поблизу	439
Розділ двадцять перший. Пошуки завершено	457
Про автора.	475

Літературно-художнє видання

АЗІМОВ Айзек
Фундація та Земля

Роман

Головний редактор *С. І. Мозгова*
Відповідальний за випуск *О. В. Приходченко*
Редактор *В. В. Пасічна*
Художній редактор *Ю. О. Дзекунова*
Технічний редактор *В. Г. Євлахов*
Коректор *Р. С. Маринич*

Підписано до друку 05.10.2021. Формат 84x108/32.
Друк офсетний. Гарнітура «FranklinGothicBookITC». Ум. друк. арк. 25,2.
Наклад 2700 пр. Зам. № .

Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»
Св. № ДК65 від 26.05.2000
61001, м. Харків, вул. Б. Хмельницького, буд. 24
E-mail: cop@bookclub.ua

Віддруковано згідно з наданим оригінал-макетом
у друкарні «Фактор-Друк»
61030, Україна, м. Харків, вул. Саратовська, 51,
тел.: +38 (057) 717 53 55

 FactorDruk
PRINTING HOUSE

• за телефонами довідкової служби
(050) 113-93-93 (МТС); (093) 170-03-93 (life);
(067) 332-93-93 (Київстар); (057) 783-88-88

• на сайті Клубу: bookclub.ua
• у мережі фірмових магазинів
див. адреси на сайті Клубу або за QR-кодом
Надсилається безоплатний каталог

**Для гуртових
клієнтів**

Харків

тел./факс +38(057)703-44-57

e-mail: trade@ksd.ua

Запрошуємо до співпраці авторів

e-mail: publish@ksd.ua

Азімов А.

А35 **Фундація та Земля** : роман / Айзек Азімов ; пер. з англ.
Н. Гриценко. — Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного
Дозвілля», 2021. — 480 с.

ISBN 978-617-12-9365-6 (PDF)

Голан Тревіз — депутат Ради Термінуса, пілот «Далекої зірки» та людина, яка ухвалила найважливіше в історії людства рішення, твердо переконаний: він знайде Землю. Ту саму легендарну прабатьківщину, згадки про яку було знищено в усіх відомих світах. Мусить знайти, адже Галактика опинилася на доленосному роздоріжжі. Яким шляхом їй іти? Створити Другу Галактичну Імперію за Планом Селдона чи злитися в єдиний надорганізм — Гею і назавжди відмовитися від індивідуальності? Земля розвіє всі сумніви. Тож Тревіз разом з істориком Пелоратом і геянкою Блісс вирушають на небезпечні, безнадійні, неймовірні пошуки першосвіту — забутої коліски всього життя...

УДК 821.111(73)

Галактична Імперія перебуває на шляху до свого занепаду. Попереду тисячоліття варварства і війн. Уникнути цього страхиття неможливо, але є шанс скоротити період руїни. Психісторик Гарі Селдон знає, як це зробити. Саме він переконує імператора створити Фундацію — скарбницю надбань людства, з якої розпочнеться народження нової величної імперії. План Селдона спрацьовує, проте жага до влади і грошей стає перепоною в розвитку суспільства. Чи вдасться наступникам ученого скерувати рух історії в потрібному напрямку?

Керуючись настановами батька-засновника, легендарного психісторика Гарі Селдона, та використовуючи переваги науки й технологій, Фундація подолала жадібність і варварство сусідніх войовничих планет. Але тепер вона мусить протистояти Імперії, що навіть у передсмертній агонії досі наймогутніша в усій Галактиці. Коли амбітний генерал, який вирішив відновити велич Імперії, спрямовує грізний флот на Фундацію, єдиною надією маленької планети науковців залишаються пророцтва Гарі Селдона.

Загадкова, незнана Друга Фундація — мета пошуків мешканців Галактики. Без потаємної держави мутант Мул не може завершити свою омріяну місію — підкорення Всесвіту. Генерал Прітччер, якого Мул використовує для своїх потреб, зазнає невдач одна за одною, і мутант розуміє: треба шукати допомоги. Наразі пошуки ґрунтуються тільки на словах-орієнтирах психоісторика Гарі Селдона, який вказав напрямок: «на іншому кінці Галактики — на краю зірок»...

Другу Фундацію знищено. Перша Фундація — єдина влада, що контролює Галактику. Принаймні так вважали тривалий час. Але сумніви почали ширитися столицею Першої Фундації. Колишнього офіцера космофлоту Голана Тревіза звинувачують у державній зраді й висилають зі столиці з таємним наказом — знайти Другу Фундацію. Разом із ним вирушає професор-міфолог Янов Пелорат, який прагне розшукати Землю — древню колыску людства. Та в незримую битву за владу вступає третя сила, здатна підкорити собі не лише обидві Фундації, а й усю Галактику...

